

ΝΕΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ

ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΛΛΑΔΑΣ

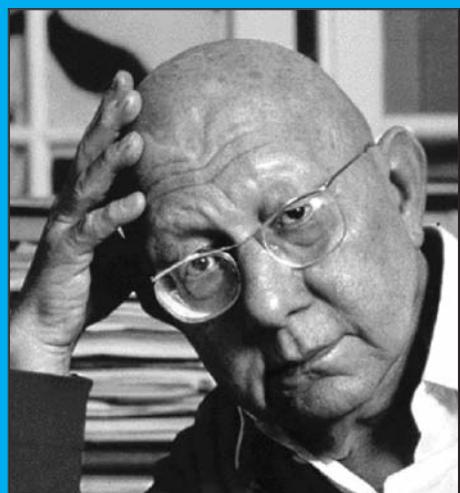
- **PAUL STOLLER**

Ένας μεγάλος άνθρωπολόγος της εποχής μας

- **Η σύγχρονη νορβηγική κοινωνιολογία**

- **Τά πρώτα Συντάγματα της Ανεξαρτησίας**

ΑΦΙΕΡΩΜΑ

Η ἄγνωστη νεότητα
τοῦ Καστοριάδη

ΝΕΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ 44

ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΛΛΑΔΑΣ

Γ' ΠΕΡΙΟΔΟΣ 21ος ΧΡΟΝΟΣ ΑΝΟΙΞΗ 2008 ΤΙΜΗ: 10 €

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΠΑΖΗΣΗ

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ

Μελέτης Ή. Μελετόπουλος

ΑΡΧΙΣΥΝΤΑΚΤΗΣ

Δημήτρης Φάρος

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Χρήστος Βρούστης, νομικός • Κωνσταντίνος Γιαννακόπουλος, κοινωνιολόγος • Γιώργος Εύαγγελόπουλος, νομικός - διεθνολόγος • Νέδα Κανελλοπούλου, συνταγματολόγος, Πάντειο Παν/μιο • Άλεξανδρος Κόντος, γλωσσολόγος - νομικός - φιλόλογος • Άθηνα Λαζαρη, κοινωνιολόγος • Γιάννης Μ. Μαθιουδάκης, φιλόλογος • Γεώργιος Π. Μαλιόγχος, πολιτικός - επιστήμων • Χρήστος Π. Μπαλόγλου, ιστορικός της οίκονομίας • Γιώργος Ν. Οίκονόμου, μαθηματικός - ιστορικός της φιλοσοφίας • Χρήστος Ηλιάζης, φιλόλογος • Ιωάννης Παπαδόπουλος, πολιτικός - επιστήμων, Παν/μιο Λαζαρης • Αργες Σίτας, κοινωνιολόγος, Παν/μιο Durban, N. Αργική • Γιώργος Σκουλάς, κοινωνιολόγος, Παν/μιο Μακεδονίας • Κωνσταντίνος Σταματόπουλος, ιστορικός • Παναγώτης Τραπεζάνογλου, πολιτικός - επιστήμων, • Γιώργος Τσομπάνογλου, κοινωνιολόγος, Παν/μιο Αιγαίου

Η ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΚΗ ΑΙΡΟΥΣΗ

Κ. Νάντια Σερεμετάκη, άνθρωπολόγος,
Παν/μιο Πελοποννήσου
www.seremetakis.com

ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ

Γιώργος Τσομπάνογλου
odysseas1@oneway.gr

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΤΙΚΗ – ΒΙΒΛΙΟΠΑΡΟΥΓΣΙΑΣΗ

Χρήστος Μπαλόγλου

ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΙΣ

Φωτεινή Βλαχοπούλου – Γεωργία Τσιλίκη

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΚΕΙΜΕΝΩΝ – ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ

Γιάννης Μ. Μαθιουδάκης

ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΣΗ

Σπύρος Οίκονόμου

ΝΟΜΙΚΟΣ ΣΥΜΒΟΥΛΟΣ

Χρήστος Βρούστης

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΛΔΛΗΔΟΓΡΑΦΙΑΣ – ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ

Τ.Θ. 63535, Φιλοθέη 152 37
τηλ.: 210.68.12.723

ηλ. ταχυδρομείο: meletopoulos@yahoo.gr

ΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΣΙΑ

Γιάννης Γάγγος
Σόλωμος 12, Έξαρχεια
τηλ.: 210.38.33.595

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ

Έκδόσεις Παπαζήση ΑΕΒΕ
Νεαράξη 2 & Εμπ. Μπενάκη, 106 78 Αθήνα
τηλ.: 210.38.22.496 – 210.38.38.020

ISSN 1105-8099

http://www.newsociology.gr

Περιεχόμενα

ΑΠΟ ΤΗΝ ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ

Στήριγμα επέτειο των είκοσι χρόνων: 1988-2008 5

Η Νορβηγική συμβολή στήν έξιετη της παγκόσμιας κοινωνιολογικής γνώστης 7

■ Η ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΚΗ ΑΙΡΟΥΣΗ

Άφιέρωμα στόν Paul Stoller

• Άνθρωπολογικοί διάλογοι: **Stoller-Σερεμετάκη** 14

• "Εργα του Paul Stoller – Παρουσίαση 23

• «Χώροι, Τόποι και Πεδία. Η Πολιτική του Δυτικού Άφρικανικού έμποριού στήν ανεπίσημη οίκονομία της Νέας Υόρκης» του Paul Stoller 26

Άλεξανδρος Κόντος: Τά πρώτα Συντάγματα της Ανεξαρτησίας .. 43

ΑΦΙΕΡΩΜΑ

Η ΑΓΝΩΣΤΗ ΝΕΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΚΟΡΝΗΛΙΟΥ ΚΑΣΤΟΡΙΑΔΗ

Μελέτης Ή. Μελετόπουλος: Η άγνωστη νεότητα του Κορνήλιου Καστοριάδη 52

Γιώργος Οίκονόμου: Η φαντασία στήν έξουσία 81

Σπυρίδων Β. Στολίγκας: Η άντιστροφη μεταφυσική του Καστοριάδη 83

ΕΠΙΚΑΙΡΕΣ ΠΑΡΕΚΒΑΣΕΙΣ

ἀπό τόν Γιάννη Μ. Μαθιουδάκη 88

ΒΙΒΛΙΟΦΟΡΙΕΣ ἀπό τούς Χ. Μπαλόγλου, Π. Φουγια, Θεόπα Παπαδόπουλο, Άλεξανδρο Κόντο 91

‘Η Νέα Κοινωνιολογία κυκλοφορεῖ κάθες έξαμηνο στά βιβλιοπωλεῖα και στά περίπτερα. Άποστέλλεται κατ’ οίκον στούς συνδρομητές. Τιμή τεύχους: 10 εύρω. Τιμή έτησιας συνδρομῆς (2 τεύχη): 25 εύρω. Τιμή έτησιας φοιτητικῆς συνδρομῆς: 20 εύρω. Ιδρύματα, Όργανισμοί, Τράπεζες κλπ.: 35 εύρω. Παλαιά τεύχη διατίθενται στά γραφεῖα του περιοδικού και στόν έκδοτικό οίκο.

‘Η Νέα Κοινωνιολογία δέχεται άρθρα, έργασίες κλπ. Οι δημοσιευόμενες άπόψεις έκφραζουν άποκλειστικά τούς συγγραφεῖς τους, οι διποιοί εἶναι υπεύθυνοι γι’ αὐτές. Δημοσιεύεται κάθες εύπρεπής έπιστολή πού λαμβάνει τό περιοδικό. Βεβαιώσεις μελλοντικῆς δημοσίευσης άρθρων δέν δίδονται. Τά άποστελλόμενα στήν Νέα Κοινωνιολογία άρθρα όφειλουν νά εἶναι άδημοσίευτα, πρωτότυπα, έπιστημονικά, εύπρεπη και συντεταγμένα σέ δρθά έλληνικά. Παραπομπές πρέπει νά άναφέρονται σέ διεθνή και μόνον κατ’ έξαίρεσιν σέ έγκυρη έλληνική βιβλιογραφία. Άποκλείονται κείμενα πού πολιτικολογούν άμεσα ή έμμεσα και προσπαθούν νά προωθήσουν μέ οίονδήποτε τρόπο συγκεκριμένα προσωπικά ή διαδικά συμφέροντα. Οι στήλες του περιοδικού εἶναι άνοικτές σέ δλα τά ρεύματα τῶν ιδεῶν. Ό πλουραλισμός εἶναι ή μόνη «γραμμή» του. Τό περιοδικό αύτό άποτελεῖ έλευθερο δῆμα διαλόγου και δέν έχει έπιστημονικές, έπιστημολογικές ή άλλες προκαταλήψεις.

Οι έργασίες πρέπει νά υποβάλλονται άπαραιτήτως δακτυλογραφημένες σέ διπλό διάστημα μέχρι 25 σελίδες χωρίς τήν περίληψη, τίς παραπομπές και τήν βιβλιογραφία, σέ τρία άντιτυπα (προαιρετικά και σέ ήλεκτρονική μορφή) και νά χωρίζονται σέ κεφάλαια μέ υποτίτλους. Έπίσης νά άποστελλονται στήν ήλεκτρονική διεύθυνση:

e-mail: meletopoulosm@yahoo.gr

Τά άρθρα κρίνονται σύμφωνα μέ τό διεθνῶς καθιερωμένο «blind system». Δίδεται άπαντηση στόν συγγραφέα σέ εύλογο χρονικό διάστημα. Τά χειρόγραφα δέν έπιστρέφονται.

‘Η έργασία πρέπει νά έχει:

1. Σελίδα τίτλου μέ τόν τίτλο τῆς έργασίας (μέχρι 10 λέξεις) και τά διάνοματα τῶν συγγραφέων, τήν διεύθυνση και τό τηλέφωνό τους. Άπαιτεται σύντομο βιογραφικό σημείωμα τῶν συγγραφέων.
2. Σελίδα περίληψης (abstract). Ή περίληψη δέν πρέπει νά υπερβαίνει τίς 200 λέξεις. Άνακεφαλαιώνει τόν στόχο τῆς έργασίας, τήν μέθοδο, τά άποτελέσματα και τά συμπεράσματα.
3. Σελίδα περίληψης στά άγγλικά ή γαλλικά.
4. Τό κείμενο τῆς έργασίας, μέ κατάλληλο χωρισμό σέ διάφορα κεφάλαια και υποτίτλους.
5. Βιβλιογραφικές παραπομπές και βιβλιογραφία μέ ένα διεθνῶς άποδεκτό σύστημα.

Έργασίες πού δέν θά πληρούν αύτές τίς προϋποθέσεις θά έπιστρέφονται στούς άποστολεῖς τους χωρίς νά έξετάζεται τό περιεχόμενό τους.

Έπιτρέπεται ή χωρίς διαστρεβλώσεις, συντμήσεις και παρερμηνείες άναδημοσίευση τῆς ίδης ή μέρους της, καθώς και ή γραπτή, ραδιοφωνική, τηλεοπτική ή άλλη άναπαραγωγή της, έφ’ όσον υπάρχει σχετική παραπομπή.

NEW SOCIOLOGY 44

HELLENIC SOCIOLOGICAL REVIEW

3rd PERIOD 21th YEAR AUTUMN 2008 PRICE: 10 €

PAPAZISSIS PUBLISHERS

DIRECTOR

Meletis E. Meletopoulos

EDITOR-IN-CHIEF

Dimitris Pharos

EDITORIAL BOARD

Christos Baloglu, Economic History • George N. Economou, mathematics - philosophy • George Evangelopoulos, law - international relations • Neda Kanellopoulou, Constitutional Law, Panteion Univ. • Alexandros Kontos, law - philology - linguistics • Athena Liapi, sociology • John Mathioudakis, philology • George P. Malouhos, political science • Christos Paizis, philology • John Papadopoulos, political science, university of Lausanne • Aris Sitas, sociology, university of Durban, S.Africa • George Skoulas, sociology, university of Macedonia • Constantinos Stamatopoulos, history • Panayotis Trapezanoglou, political science • George Tsobanoglou, sociology, Aegean University • Christos Vroustis, law

THE ANTHROPOLOGICAL VIEW

C. Nadia Seremetakis, anthropology,
Univ. of Peloponnese
www.seremetakis.com

INTERNATIONAL ACADEMIC RELATIONS

George Tsobanoglou, Aegean University
odysseas1@oneway.gr

BOOK-REVIEWS

Christos Baloglu

TRANSLATORS

Fotini Vlachopoulos, Giorgia Tsilikis

PROOF-READING

John Mathioudakis

IMAGE-SETTING

Spyros Oikonomou

LEGAL ADVISOR

Christos Vroustis

SUBSCRIPTIONS

P.O. BOX 63535, Filothei 152 37, GREECE
tel: 0030.210.68.12.723

TYPE-SETTING

John Gaggos

Solomou 12, Athens

tel: 0030.210.38.33.595

PUBLISHER

Papazissis AEBE

Nikitara 2 & Emm. Benaki, 106 78 Athens
tel: 0030.210.38.22.496, fax: 0030.210.38.09.150

The *New Sociology* is published biannually. Price 10 €.
Subscriptions: Individuals 25 €, Students 20 €,
Institutions 35 €.

ISSN 1105-8099

<http://www.newsociology.gr>

Contents

EDITORIAL

New Sociology 1988-2008: On the Journal's 20th Anniversary 5

The Norwegian Contribution to the Development of International
Sociological Knowledge 7

THE ANTHROPOLOGICAL VIEW

Tribute to Paul Stoller

• Anthropological Dialogues: **Stoller-Seremetakis** 14

• Paul Stoller's Published Work 23

• "Spaces, Places, and Fields: The Politics of West African
Trading in New York City's Informal Economy"
by Paul Stoller 26

Alexandros Kontos: The First Constitutions of Independence 43

TRIBUTE

A TRIBUTE TO THE UNKNOWN YOUNG CORNELIUS CASTORIADES

Meletis E. Meletopoulos: The Unknown Youth of Castoriades .. 52

Yorgos Economou: The Imaginary in Power 81

Speridon Stoligas: The Inverse Metaphysics of C. Castoriades.... 83

CONTEMPORARY DIGRESSIONS

by **Yiannis Mathioudakis** 88

BOOK REVIEWS by Ch. Baloglu, P. Fougia, Th. Papadopoulos,

A. Kontos 91

Η ΝΕΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

Ανεξάρτητη Μηνιαία Επιθεώρηση Ανάλυσης και Γνώμης

Η ΝΕΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

Το σενάριο της
μη αυτοδυναμίας

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΠΑΖΗΣΗ

Η ΝΕΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

Η Ελλάδα
στο μάτι
του κυκλώνα

ΤΕΛΙΚΟΥ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ
ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ
ΑΙΓΑΙΟΝ ΚΑΙ
ΝΕΑΣ ΠΕΙΡΑΣ
ΠΑΤΡΑΣ
ΑΙΓΑΙΟΝ ΚΑΙ
ΑΙΓΑΙΟ Τερρασμάτων

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΠΑΖΗΣΗ

Για αναγνώστες που
δεν κλείνουν τα μάτια
στην αλήθεια, από όπου
κι αν προέρχεται!

Η ΝΕΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

Οι ασύμμετρες
εκλογές

ΑΣΥΜΒΙΒΑΣΤΗ
ΑΔΕΣΜΕΥΤΗ
ΕΓΚΥΡΗ
ΑΠΟΚΑΛΥΠΤΙΚΗ

στις 10 κάθε μήνα,

στα βιβλιοπωλεία, τα Κέντρα Τύπου σε ολόκληρη την Ελλάδα
και τα κεντρικά περίπτερα ΑΘΗΝΑΣ και ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ.

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ: ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΠΑΖΗΣΗ,

Νικηταρά 2 & Εμμ. Μπενάκη, ΑΘΗΝΑ

Συνδρομές: PRESSLINE, Μάγερ 11, τηλ.: 210-5225479, fax: 210-5243345,
e-mail: neapolitiki@pressline.gr

ΑΠΟ ΤΗΝ ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ

Στήν ἐπέτειο τῶν εἴκοσι χρόνων 1988-2008

Κοιτάζοντας πίσω, κοιτάζοντας μπροστά

Mέ μία φάση ἀνασυγκρότησης, τεχνικοῦ ἐκσυγχρονισμοῦ, ἀναγκαίων διοικητικῶν ἀνακατατάξεων καὶ αἰσθητικῶν βελτιώσεων, ἡ ΝΕΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ εἰσέρχεται στήν τρίτη δεκαετία τῆς ἐκδοτικῆς της πορείας. Ὁμως, ἡ ἀνασυγκρότηση αὐτή δέν σημαίνει οὐδόλως ἐγκατάλειψη τῶν ἀξιῶν καὶ τῶν ἀρχῶν, πού συνόδευσαν τό περιοδικό αὐτό στήν μέχρι σήμερα πορεία του στήν πνευματική μας ζωή. Οὕτε σημαίνει προσχώρηση στήν ἀφόρητη κενότητα καὶ στόν ἐπικοινωνιακό μηδενισμό τῆς σημερινῆς (προσωρινῆς ἐλπίζουμε) παρακμιακῆς φάσης τῆς ἐλληνικῆς ἱστορίας. Ἡ πνευματική ζωή δέν συναρτάται μέ τίς περιστασιακές κοινωνικοπολιτικές συνθῆκες, ἀλλά μέ διαχρονικά πρότυπα, ἀξίες καὶ παραδείγματα.

Οἱ μεταβολές ἀφοροῦν τήν βελτίωση τῆς ἐμφάνισης, τήν εἰκονογράφηση, τήν τακτικώτερη κυκλοφορία, τήν συστηματικώτερη ὄργάνωση τῶν συνδρομῶν, τήν δημιουργία ἐνημερωμένης ἱστοσελίδας στό διαδίκτυο (www.newsociology.gr), τήν αὐστηρότερη ἐπιλογή τῆς εἰσερχόμενης ὑλῆς, τήν ἀκόμη ἐκτενέστερη συνεργασία μέ τήν διεθνῆ ἐπιστημονική κοινότητα καὶ τίς μεταφράσεις ξένων κειμένων, τήν κατάργηση δρισμένων στηλῶν πού εἶχαν διλογίηρωσει τόν κύκλο τους, τήν ἀνανέωση τῆς συντακτικῆς διμάδας μέ νέα πρόσωπα.

Κατά τά ἄλλα, τό περιοδικό μας θά ἔξακολουθεῖ νά ὑπηρετεῖ τήν ποιότητα καὶ ὅχι τίς σκοπιμότητες, τήν ἐλευθερία τῆς σκέψης καὶ ὅχι τήν διατεταγμένη προπαγάνδα, τόν διάλογο καὶ ὅχι τόν συνήθη ἐν Ἑλλάδι ταυτόχρονο μονόλογο, τήν ἀξιοπρέπεια καὶ ὅχι τήν ἴδιοτέλεια, τήν κριτική σκέψη καὶ ὅχι τήν κομματική πειθαρχία τῶν ψευδο-διανοούμενων, τήν ἀνεξάρτητη πνευματική ζωή καὶ ὅχι τόν ἐσμό τῶν γραμματοκομιστῶν καὶ τῶν δοτῶν συνηγόρων τῆς ἐξουσίας.

Θά ἔξακολουθεῖ νά ἀρνεῖται τήν δημοσίευση κοινότυπων κειμένων πού ἀποκλειστικό στόχο ἔχουν τήν ἐπαγγελματική προαγωγή τῶν πανεπιστημιακῶν μας, καθώς καὶ τήν χορήγηση ἀντίστοιχων πιστοποιητικῶν. Θά συνεχίσει νά φλέγεται ἀπό τόν πόθο τῆς προσφορᾶς στήν Πατρίδα, πού ἐπιστημονικά χειμάζεται καὶ ἔχει ὀπισθοδρομήσει τραγικά ἀπό τήν ἐποχή πού ἔδω δίδασκαν ἔνας Παπαρηγόπουλος, ἔνας Καραθεοδωρῆ καὶ ἔνας Χατζηκυριάκος-

Γκίκας. Θά παραμείνει κριτικό, κριτικώτατο σέ όλες τίς άθλιότητες τῶν πνευματικῶν μας πραγμάτων.

Άσφαλώς, τά πράγματα ἔχουν ἀλλάξει δραματικά ἀπό τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1988, ὅταν κυκλοφόρησε τό πρῶτο τεῦχος τῆς ΝΕΑΣ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ. Τότε ὑπῆρχε στήν ούσια μία ἄλλη Ἑλλάδα, πού δέν ὑπάρχει πλέον. Ἀρκεῖ νά σκεφθεῖ κανείς ὅτι δέν ὑπῆρχε ὁ ὄχετός τῆς «έλεύθερης» τηλεόρασης, ὅτι τά σχολεῖα δίδασκαν ἐλληνικά καὶ ὅτι ζοῦσαν ἀκόμη πνευματικές προσωπικότητες ὀλκῆς, ποιητές, συγγραφεῖς, φιλόσοφοι, ὅπως ὁ Νικηφόρος Βρεττάκος ἢ ὁ Κορνήλιος Καστοριάδης. Τό περιοδικό αὐτό εὐτύχησε νά ἔχει τακτικό ἀρθρογράφο τὸν Ρένο Ἀποστολίδη καί νά συνεργασθεῖ μέ τὸν Μιχάλη Ράπτη, τὸν Παναγιώτη Κονδύλη καί πολλούς ἀκόμη διεθνῶς ἀναγνωρισμένους διανοούμενους, πού ἀνῆκαν σέ μιά σπουδαία γενιά, πού ἐξέλιπε βιολογικά χωρίς νά ἀντικατασταθεῖ. Οἱ λιγοστοί διανοούμενοι πού ἐξακολουθοῦν νά παράγουν σημαντικό ἔργο (π.χ. ὁ Κώστας Βεργόπουλος) δέν ἀνατρέπουν τήν εἰκόνα τῆς ἐρήμου.

Πρό παντός, συρρικνώθηκε ἡ κοινωνία τῶν ἀνθρώπων πού διάβαζαν, σκέπτονταν, ἔκριναν. Πού εἶχαν παιδεία καί κριτήρια. Τό κοινό, δηλαδή, στό ὅποιο κατ' ἔξοχήν ἀπευθύνεται ἔνα περιοδικό σάν τήν ΝΕΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ.

὾μως, ἡ παιδαγωγική μας ἀντίληψη ὑποδεικνύει ὅτι, ἀπέναντι σέ μιά νεολαία-θῦμα ἐνός ἀθλιού ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος, πανεπιστημίων διεθνῶς ἀπαξιωμένων, ΜΜΕ πού ἔχουν στόχο τήν ἐξάλειψη κάθε μορφῆς κριτικῆς σκέψης, κομματικῶν φοιτητικῶν ὅργανωσεων πού διδάσκουν σκοταδισμό καί ἴδιοτέλεια, ἀπέναντι σέ μιά τέτοια νεολαία εἶναι χρέος μας νά σταθοῦμε ἀνάχωμα στήν συλλογική ἀθλιότητα. Ἔτσι, θά βρισκόμαστε σέ διαρκῆ ἀντιπαράθεση μέ τούς μηχανισμούς πού δόηγοῦν τήν νέα γενιά σέ ἔναν μηδενιστικό εύδαιμονισμό καί ἔναν αὐτιστικό ἐφησυχασμό. Καί θά παραμείνουμε χῶρος κριτικῆς καί ἀντιπολίτευσης στόν συστηματικό καί ἔργαλειακό λόγο πού ἐκπέμπουν οἱ μηχανισμοί τῆς νεοελληνικῆς πνευματικῆς ἀποσύνθεσης.

Μέ αὐτές τίς διαπιστώσεις καί τίς μαχητικές προθέσεις, ἡ ΝΕΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ εἰσέρχεται στήν τρίτη δεκαετία τῆς πνευματικῆς τῆς πορείας.

www.newsociology.gr

Στήν Ἰστοσελίδα μας, ὁ ἀναγνώστης μπορεῖ νά διαβάσει σέ μορφή PDF τά προηγούμενα τεύχη τῆς ΝΕΑΣ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ, καθώς καί πληροφορίες σχετικά μέ τήν δομή καί τήν λειτουργία τοῦ περιοδικοῦ.

Η Νορβηγική συμβολή στήν ̄ξέλιξη τῆς παγκόσμιας κοινωνιολογικῆς γνώσης Εἰσήγηση στό 16ο Παγκόσμιο Συνέδριο Κοινωνιολογίας Durban, Νότια Αφρική, 23-29 Ιουλίου 2006

ἀποκλειστική δημοσίευση στά ἑλληνικά

τοῦ Hans Petter Sand

Μετάφραση: Φωτεινή Βλαχοπούλου

Έπιμέλεια: Κωνσταντίνος Γιαννακόπουλος

Πνευματικές καταβολές

Ο Jon Elster εἶναι γυιός του Torolf Elster (1911-), ἐπιφανοῦς προσώπου του νορβηγικοῦ δημοσίου δίου, ὁ δόποιος διετέλεσε διευθυντής τῆς Νορβηγικῆς Ραδιοτηλεόρασης ἀπό τό 1972 ἕως τό 1981, ὅταν καὶ συντάξιοδοτήθηκε. Εἶναι ἐπίσης γνωστός καὶ ὡς μυθιστοριογράφος.

Ἐγει σημασία στήν προκειμένη περίπτωση ὅτι ὁ Torolf Elster ὑπῆρξε ἀρχικῶς Μαρξιστής καὶ μέλος μιᾶς ριζοσπαστικῆς διανοούμενων του νορβηγικοῦ ἐργατικοῦ κινήματος, γνωστῆς ὡς “Mot Dag” («Πρός τό Φῶς»). Ὁταν ἡ Mot Dag διαλύθηκε, τό 1936, ὁ Torolf Elster προσχώρησε στό Ἐργατικό Κόμμα, τό δόποιο ἀπό τό 1935 κυριαρχεῖ οὐσιαστικά στήν πολιτική σκηνή τῆς Νορβηγίας. Τό Νορβηγικό Ἐργατικό Κόμμα ἐφάρμοσε μιά ἐνεργητική πολιτική κρατικῆς παρέμβασης στήν οἰκονομία καὶ τήν κοινωνία. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αὐτῆς τῆς κρατικῆς παρέμβασης ἀποτελεῖ τό κράτος προνοίας. Παρά τό γεγονός ὅτι οι πολιτικοί πού ἐκπροσωποῦσαν τήν δεσπόζουσα τάση στό Ἐργατικό Κόμμα ἐξέλιξηθηκαν σέ θιασῶτες τῆς κοινωνικῆς μηχανικῆς, ὁ Torolf Elster παρέμεινε ριζοσπάστης. Ωστόσο, ἐξέφραζε τίς ἀπόψεις του κυρίως στά μυθιστορήματά του.

Ἐν ὅσῳ στά μεταπολεμικά πολιτικά πράγματα τῆς Νορβηγίας κυριαρχοῦσαν ἡ κοινωνική μηχανική καὶ ἡ ἀκλόνητη πίστη στήν ἀξιοποίηση τῆς ἐπιστήμης, καθώς ἐπίσης καὶ τῆς κοινωνικῆς ἐπιστήμης, γιά τόν σκοπό αὐτόν¹, τήν ἴδια ἐποχή,

ἀναδύθηκε ἡ ὄνομαζόμενη κριτική κοινωνιολογία (Slagstad, 2001). Κεντρικό πρόσωπο αὐτῆς τῆς κοινωνιολογίας ἦταν ὁ Vilhelm Aubert (1922-88), πού ἐξέφρασε τήν ἀνάγκη γιά μιά κοινωνιολογία ὡς διπλά ἐννοούμενο αὐτοστοχασμό. Ἡ κοινωνιολογία ὡφειλε νά ἀποτελεῖ ἀφ’ ἐνός ἐναν ἀναστοχασμό τῆς νορβηγικῆς κοινωνίας σχετικά μέ τά ἰδιανικά καὶ τίς πραγματικότητές της καὶ ἀφ’ ἐτέρου τόν ἐπιστημονικό ἀναστοχασμό γιά τήν κοινωνιολογία ὡς ἐπιστήμη. [Στό προσκήνιο αὐτῆς τῆς κοινωνιολογίας του αὐτοστοχασμοῦ ἐμφανίστηκε ὁ C. Wright Mills (1916-62). Ὁ Mills ὑπῆρξε ἐξέχουσα φυσιογνωμία στόν χώρο τῆς κριτικῆς ἐπιστήμης]. Ὁ κύκλος του Vilhelm Aubert περιελάμβανε, μεταξύ ἄλλων, τούς Nils Christie, Jon Elster καὶ Johan Galtung. Ὁ Jon Elster ἦταν ὁ ἐκδότης μιᾶς ὄνομαζόμενης φιλοσοφικῆς βιβλιοθήκης, δηλαδή μιᾶς σειρᾶς βιβλίων πού πραγματεύονταν ριζοσπαστικά θέματα, τά δόποια δημοσιεύθηκαν στίς δεκαετίες του ’60 καὶ του ’70. Σέ αὐτήν τήν φιλοσοφική βιβλιοθήκη, ἐξέχουσα θέση κατεῖχε ἐνας μεγάλος ἀριθμός βιβλίων μέ χειρόγραφα του Μάρξ, τά δόποια εἶχε συλλέξει καὶ ἐκδώσει ὁ ἴδιος ὁ Jon Elster.

Στό σημεῖο αὐτό, θά πρέπει ἐπίσης νά ὑπογραμμιστεῖ ἡ πολύ πιθανή ἐπιρροή πού ἀσκησε ὁ James S. Coleman στόν Elster, τήν περίοδο κατά τήν δόποια δρίσκονταν καὶ οἱ δύο στό Σικάγο. Φαινεται ὅτι ἔργο του Elster ἦταν ἡ ἀποκατάσταση του Μαρξισμοῦ ὡς οἰκονομικο-πολιτική θεωρία δράσης.

Jon Elster

Στήν παρούσα εἰσήγηση θά παρουσιάσω καί θά έξετάσω τήν συμβολή τοῦ Νορβηγοῦ Jon Elster στόν ἀναλυτικό Μαρξισμό καί ὡς ἐκ τούτου στήν γενική κοινωνιολογική θεωρία (ελ. π.χ. Waters, 1994 καί Ritzer 1996). Ὁ Jon Elster θεωρεῖται, ἵσως, ὁ ἐπιφανέστερος ἐκπρόσωπος τοῦ ἀναλυτικοῦ Μαρξισμοῦ.

Ο Jon Elster (1940-) ἔλαβε τό μεταπτυχιακό του δίπλωμα (M.A.) ἀπό τό Πανεπιστήμιο τοῦ "Οσλο τῆς Νορβηγίας τό 1966. Τό 1972 ὀλοκλήρωσε τήν διδακτορική του διατριβή στό Πανεπιστήμιο τοῦ Παρισιοῦ. Ὁ Jon Elster ἔχει διδάξει στό Πανεπιστήμιο τοῦ "Οσλο, στήν École Normale Supérieure τοῦ Παρισιοῦ καί στό Πανεπιστήμιο τοῦ Σικάγο. Ἀπό τό 1995 διατελεῖ Καθηγητής στήν ἔδρα Robert K. Merton, στό Πανεπιστήμιο Κολούμπια τῆς Νέας Υόρκης. Ἀρχικά ὁ Elster ὑπῆρξε ἔνας φιλόσοφος μέ μεγάλο ἐνδιαφέρον γιά τόν Μάρξ, στήν συνέχεια ὅμως στράφηκε πρός τίς κοινωνικές ἐπιστήμες καί συνέβαλε σημαντικά στήν κοινωνιολογία. Ἡ κοινωνιολογία του ἀποτελεῖ τό διατικό θέμα στό διποτοῦ ἐστιάζει ἡ ἐν λόγῳ παρουσίαση.

Οπως ἀναφέραμε προηγουμένως, ὁ Jon Elster εἶναι ἐνδεχομένως ὁ κυριώτερος ἐκφραστής αὐτοῦ πού ὀνομάζουμε ἀναλυτικό Μαρξισμό. Τό ἐν λόγῳ ρεῦμα εἶναι γνωστό καί ὡς «Μαρξισμός τῆς ὀρθολογικῆς ἐπιλογῆς» ή «νεοκλασσικός Μαρξισμός», γιατί ἔχει ἐπηρεαστεῖ ἀπό τήν θεωρία τῆς ὀρθολογικῆς ἐπιλογῆς καί τήν σύγχρονη νεοκλασσική οἰκονομική θεωρία. Συγκεκριμένα, ὁ Elster ἐπικεντρώθηκε στά ζητήματα καί τά παράδοξα πού ὑπεισέρχονται στήν συλλογική δράση, διταν ἡ ἀνάλυση ξεκινᾶ ἀπό τήν δάση ἐνός ὀρθολογικῶς δρῶντος ὑποκειμένου. Βρίσκει ἰδιαίτερα γόνιμη τήν χρήση μιᾶς παραλλαγῆς τῆς θεωρίας τῆς ὀρθολογικῆς ἐπιλογῆς, πού ὀνομάζεται θεωρία παιγνίων (game theory). Στήν θεωρία τῶν παιγνίων, τά ὀρθολογικῶς δρῶντα ὑποκειμένα ὀφείλουν νά λαμβάνουν ὑπ' ὄψιν ἀλλα ὀρθολογικῶς δρῶντα ὑποκειμένα. Ἔτσι, οἱ συλλογικές δράσεις μποροῦν νά ἀποφέρουν, κατά τό μᾶλλον ἡ ἡττον, ἀκόμη καί ἀνορθολογικά ἀποτελέσματα, παρ' ὅτι τά δρῶντα ὑποκειμένα εἶναι ὀρθολογικά.

Φαίνεται ὅτι ὁ Elster ἀσχολήθηκε μέ αὐτά τά θέματα ὅσο τό δυνατόν διεξοδικώτερα, ἀπό τήν

στιγμή πού εἰσήγαγε τήν ἔννοια τῶν κοινωνικῶν κανόνων (social norms) στά γραπτά του.

Ἐπίσης, ἀξίζει νά ἀναφερθεῖ ὅτι ὁ Elster ξεκίνησε τίς κοινωνιολογικές διερευνήσεις του φέροντας ξανά στήν ἐπιφάνεια τήν κριτική τῶν λειτουργικῶν ἐρμηνειῶν στήν κοινωνιολογία.

Σέ αὐτό τό σημεῖο, πρέπει νά ὑπογραμμίσουμε ὅτι ἡ ὀρθολογική ἐπιλογή ἀποτελεῖ σέ μεγάλο βαθμό ἀμερικανικό φαινόμενο. Πρόκειται γιά μιά σχολή σκέψης πού ἐκπροσωπεῖται σέ πολλά πανεπιστήμια τῶν Ηνωμένων Πολιτειῶν, μέ ἰδιαίτερα ἵσχυρή παρουσία στό Πανεπιστήμιο τοῦ Σικάγο, ὅπου ἐργάστηκε ὁ James S. Coleman (1926-95) ἀπό τό 1973 ἔως τόν θάνατό του. Ὁ Coleman εἶναι γνωστός, στόν χῶρο τῆς κοινωνιολογίας, ὡς αύριος ὑποστηρικτής τῆς θεωρίας τῆς ὀρθολογικῆς ἐπιλογῆς. Τό ἀξιοσημείωτο ἐδῶ εἶναι ὅτι ὁ Jon Elster ἐργάζόταν στό Σικάγο, ὅταν ὁ Coleman θρισκόταν ἐκεῖ.

Κριτική τῶν Λειτουργιστικῶν Ἐξηγήσεων

Θά ξεκινήσω ἀπό τήν κριτική πού ἀσκησε ὁ Elster στήν λειτουργιστική θεωρία (functionalist theory), ὅπως αὐτή διατυπώθηκε ἀπό τόν ἰδιον τό 1979.

Σύμφωνα μέ τόν Elster, μεγάλο μέρος τῆς κοινωνιολογίας ἐδράζεται σέ μιά ὑπόρρητη κανονιστική ἰδέα: ἂν κάποιος μπορεῖ νά δεῖξε ὅτι ἔνα δεδομένο πρότυπο ἔχει ἀκούσια, ἀσυνείδητα, ἀλλά εύνοϊκά ἀποτελέσματα, τότε μπορεῖ νά ἐξηγήσει γιατί αὐτό τό πρότυπο ὑπάρχει καί παραμένει ἐν ἴσχυi. Συγχά, οἱ συνέπειες ἐνός θεσμοῦ ἡ ἐνός προτύπου συμπεριφορᾶς ὡφελοῦν μία κυρίαρχη οἰκονομική ἡ πολιτική δομή, τήν στιγμή πού οἱ δρῶντες, οἱ δόποι οἱ ἐπωφελοῦνται ἀπό τίς ἐν λόγῳ συνέπειες, ούτε τίς ἔχουν προσχεδιάσει, ούτε ἔχουν ἐπίγρωση αὐτῶν. Ἡ κατάδειξη αὐτῆς τῆς σύνδεσης ἀποτελεῖ σημαντικό ἔργο τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν. Τό πρόβλημα δημιουργεῖται ὅταν ὁ δόρος συνέπεια ἀντικαθίσταται μέ τόν δόρο λειτουργία καί ὅταν οἱ θετικές συνέπειες χρησιμοποιοῦνται γιά νά ἐξηγήσουν τήν ὑπαρξη τοῦ θεσμοῦ ἡ τοῦ προτύπου συμπεριφορᾶς. Ὁ λειτουργισμός προαπαιτεῖ μιά πρόθεση χωρίς προθεσιακό ὑποκείμενο. Ὁ Elster βρίσκει παραδείγματα αὐτοῦ τοῦ τρόπου ἐξήγησης σέ πολλούς κοινωνιολόγους. Πρῶτα ἀπ' ὅλα, στρέφει τήν κριτική του στήν

ζννοια τῶν λανθανουσῶν λειτουργιῶν (latent functions) τοῦ Robert K. Merton καὶ στήν μαρξιστική θεωρία τοῦ κράτους. Οἱ Elster συμπεραίνει ότι ἡ λειτουργική ἔξηγηση δέν ἔχει θέση στήν κοινωνική ἐπιστήμη, γιατί στήν κοινωνία δέν ὑπάρχει ἀναλογία μέ τὴν διολογική θεωρία τῆς φυσικῆς ἐπιλογῆς.

Οἱ Μαρξιστές ἔχουν τὴν τάση νά θεωροῦν ὅλα τὰ χαρακτηριστικά τῆς ἀστικῆς κοινωνίας ὡς μέσα γιά τὴν ἐπίτευξη ἐνός σκοποῦ, ὁ δποῖος συνίσταται στήν διασφάλιση τῶν δυνατοτήτων τοῦ κεφαλαίου νά ἐκμεταλλεύεται τὴν ἐργατική τάξη. Η λειτουργία τοῦ κράτους, ὅσον ἀφορᾶ τὸ κεφαλαίο, δέν εἶναι μόνο νά ἀποτελεῖ ἔνα δραστικό μέσο καταστολῆς καὶ νά ἀντιμετωπίζει ἀπεργίες καὶ ἐπαναστάσεις μέ δίαιο τρόπο. Τό κράτος διασφαλίζει καὶ τὸν ἔλεγχο τοῦ κεφαλαίου στά μέσα παραγωγῆς, προωθώντας τὴν ἀστική ἰδεολογία στὸ ἐκπαιδευτικό σύστημα. Όμοιώς, τό κράτος κοινωνικῆς πρόνοιας μπορεῖ νά χαρακτηριστεῖ ὡς μέρος τῆς «συνωμοσίας» τοῦ κεφαλαίου ἐναντίον τῆς ἐργατικῆς τάξης. Συχνά, τό ἀστικό κράτος ἔρχεται σέ ἀνοιχτή ἀντιπαράθεση μέ τά συμφέροντα μεμονωμένων κεφαλαιοκρατῶν, παραδείγματος χάριν θεσπίζοντας νόμους γιά τὴν δελτίωση τῶν ἐργασιακῶν συνθηκῶν, γεγονός πού περιορίζει τὴν ἐκμετάλλευση τῆς ἐργατικῆς τάξης. Οἱ Μαρξιστές τείνουν νά ζεξηγοῦν ἀυτές τίς κρατικές παρεμβάσεις χαρακτηρίζοντάς τες ὡς τρόπο ὑποστήξεως τοῦ καπιταλιστικοῦ συστήματος στό σύνολό του. Κατά συνέπειαν, οἱ Μαρξιστές καθιστοῦν τούς ἔαυτούς τους ἀτρωτούς στίς ἐμπειρικές διαψεύσεις. Πολλές φορές, οἱ ἴδιοι αὐτοί Μαρξιστές διατείνονται, ἀμέσα ἡ ἔμμεσα, ὅτι ἡ ἀστική τάξη ἐκμεταλλεύεται τό κράτος, ἀλλά κατά κανόνα χωρίς νά δείχνουν πῶς αὐτό συμβαίνει.

Οἱ Elster ὑποστηρίζει ότι οἱ λειτουργικές ἔξηγήσεις πρέπει νά ἔργαταλειφθοῦν καὶ νά ἀντικατασταθοῦν ἀπό ἔνα συνδυασμό προθετικῶν καὶ αἰτιοκρατικῶν ἔξηγήσεων. Αντί νά δεχόμαστε ἀξιωματικά ὅτι οἱ κοινωνικές τάξεις εἶναι φορεῖς συλλογικῆς δράσης, πρέπει νά ἀναλύουμε τόν τρόπο μέ τόν δποῖο τά διολογικά ὑποκείμενα συνεργάζονται γιά τὴν ἐπίτευξη κοινῶν στόχων.

Ἀναλυτικός Μαρξισμός

Ο ἀναλυτικός Μαρξισμός δέν ὄριοθετεῖται οὔτε ἀπό κάποια σαφῶς διαμορφωμένη θεωρία,

ἀλλά οὔτε καὶ ἀπό κάποιες κοινές βασικές παραδογές. Χαρακτηρίζεται περισσότερο ἀπό ὄρισμένα θέματα καὶ κατευθυντήριες ἀρχές ὅσον ἀφορᾶ τὴν προσέγγιση καὶ τίς μεθόδους. Οἱ ἀναλυτικοί Μαρξιστές μοιάζουν νά ἔρμηνεύουν ἀρκετά ἐλεύθερα καὶ ἀδογμάτιστα τὴν θεωρία τοῦ Μάρκ, καὶ μάλιστα σέ ὄρισμένα ζητήματα γίνονται πολύ ἐπικριτικοί. Η κριτική τους ἐστιάζεται, μεταξύ ἄλλων, στά σημαντικότερα στοιχεῖα τῆς μαρξικῆς οἰκονομικῆς θεωρίας, πρό πάντων στό δόγμα τοῦ Μάρκ γιά τὴν ἐργατική ἀξία καὶ στίς ὑποθέσεις του ότι ὁ καπιταλισμός ρέπει ἐγγενῆς πρός τὴν κατάρρευση, ὡς ἀποτέλεσμα τοῦ γνωστοῦ νόμου τῆς πτωτικῆς τάσης τοῦ ποσοστοῦ κέρδους.

Φαίνεται ότι ὑπάρχουν ὄρισμένα θέματα πού ἐπεξηγοῦν γιατί αὐτοί οἱ θεωρητικοί ἔξακολουθοῦν νά διατηροῦν τόν ὅρο Μαρξισμός, γεγονός πού ὀφείλεται στό ότι τοποθετοῦν τό σημεῖο ἀφετηρίας τους στίς κλασσικές ἔννοιες τοῦ Μαρξισμοῦ, ὅπως εἶναι, παραδείγματος χάριν, οἱ τάξεις, ἡ ἐκμετάλλευση, ἡ ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων. Ἐπί πλέον, ὑπογραμμίζουν ότι ἡ θεωρία πρέπει νά εἶναι ἀρρηκτα δεμένη μέ τήν Ιστορία, ἐνῷ δίνουν ἔμφαση στόν ρόλο τοῦ κράτους, τῆς πολιτικῆς καὶ τῶν ἐπαναστάσεων.

Ο ἴδιος ὁ ὅρος «ἀναλυτικός» ἐπελέγη γιά νά τονίσει τὴν ἐπιδιώξη μᾶς μεθοδολογικῆς αὐστηρότητας, σαφήνειας καὶ ἀκρίβειας τῆς γλώσσας, πού εἶναι ἐμπνευσμένη ἀπό τὴν ἀναλυτική φιλοσοφία, τά σύγχρονα μαθηματικά καὶ ἄλλες μεθόδους, πού σφυρηλατοῦνται ἀπό τήν «ἀστική» ἐπιστήμη τῆς ἐποχῆς μας.

Ο Ritzer (1996) ὑποστηρίζει ότι ὁ ἀναλυτικός Μαρξισμός ἀντιλαμβάνεται τήν μαρξιστική θεωρία ὡς μιά κοινωνική ἐπιστήμη τοῦ 19ου αἰῶνος, μέ μεγάλη ἴσχυ καὶ ἔγκυρότητα ἀλλά καὶ μέ ἐγγενεῖς ἀδυναμίες. Η θεωρία τοῦ Μάρκ θά ἔπρεπε νά χρησιμοποιεῖται· ὡστόσο, αὐτό ἀπαιτεῖ τήν ἐπιστράτευση μεθόδων καὶ τεχνικῶν πού ἀναπτύχθηκαν στά τέλη τοῦ 20οῦ αἰῶνα. Ο ἀναλυτικός Μαρξισμός ἀπορρίπτει τήν ἴδεα ότι ὑπάρχει μιά διακριτή μαρξική μεθοδολογία καὶ ἐπικρίνει ἔκεινους πού θεωροῦν ἔγκυρη μιά τέτοια μέθοδο. Συχνά, οἱ ἀναλυτικοί Μαρξιστές ἀμφισθητοῦν τήν ἀποψη ότι ὑπάρχει μιά συγκεκριμένη μαρξική διαλεκτική μέθοδος.

Ομοίως, οἱ ἀναλυτικοί Μαρξιστές ἀποκρύσσουν τήν θέση ότι γεγονός καὶ ἀξία εἶναι ἀρρηκτα συνδεδεμένα καὶ ότι σχετίζονται διαλεκτικά. Ἐπι-

ζητούν δέ, άκολουθώντας τήν σύγχρονη φιλοσοφική και κοινωνιολογική σκέψη, νά διαχωρίσουν γεγονός και δέξια και νά άντιμετωπίσουν τά γεγονότα σχηματικά, μέσω μιᾶς θεωρητικής, έννοιακής και έμπειρικής άνάλυσης.

Όρθιολογική Έπιλογή

Ο Jon Elster ύποστηρίζει ότι ή μαρξική άνάλυση χρειάζεται μιά μικροθεμελίωση, τήν όποια δρίσκει στήν θεωρία τής δρθιολογικής έπιλογής και στήν θεωρία τῶν παιγνίων. “Οταν ή μαρξιστική θεωρία χρησιμοποιεῖ τίς ἐν λόγω προσεγγίσεις, ἐγκαταλείπει κάθε δέξιαση νά ἀποτελεῖ ἔνα διαφορετικό εἶδος κοινωνικής ἐπιστήμης. Ωστόσο, ὁ άναλυτικός Μαρξισμός διατηρεῖ τό ἐνδιαφέροντα του γιά τήν συλλογική δράση πού μπορεῖ νά μετασχηματίσει τήν κοινωνία και ἀποδέχεται τήν ίδεα ότι ὁ καπιταλισμός είναι ἔνα ἀδικο σύστημα.

Τά θεμέλια τής θεωρίας τής δρθιολογικής έπιλογής δρίσκονται στήν κλασσική οίκονομική θεωρία του 19ου αιώνος κυρίως στό έργο του Βρεττανού Alfred Marshall. Ο Marshall ἔχειγρησε τίς ἀνθρώπινες δραστηριότητες σέ σχέση μέ τίς «βουλήσεις», τίς προσωπικές ἐπιθυμίες και ἐπιδιώξεις, και εἰσήγαγε τήν έννοια ακλειδί τής χρησιμότητας (utility). Η χρησιμότητα είναι ἐκείνη πού πρέπει νά ὑποδεικνύει τίς σχετικές δέξιες τῶν κοινωνικῶν ἀντικειμένων πού δρῶν μπορεῖ νά θελήσει νά ἀποκτήσει. Ετσι, λοιπόν, ωτή ή γραμμή σκέψης ὀνομάστηκε χρησιμοκρατία². Ο Ιταλός κοινωνιολόγος Vilfredo Pareto ήταν, κατά τόν Waters (1994), ὁ πρῶτος πού έθεσε τό έρώτημα τοῦ κατά πόσον μποροῦσαν νά προκύψουν συλλογικές συμβάσεις ἀπό τήν ἐπιδιώξη τής ἀτομικής ίκανοποίησης. Οι πιό πρόσφατες ἔκθεσιες ἐπικεντρώνονται στό πρόβλημα πού διατύπωσε δ Pareto και είναι γνωστές ως θεωρία τής δρθιολογικής έπιλογής. Μιά ἀπό τίς δύο παραλλαγές τής θεωρίας τής δρθιολογικής έπιλογής είναι ὁ παιγνιοθεωρητικός Μαρξισμός (game-theoretical Marxism), ὅπως τόν πραγματεύτηκε ὁ Jon Elster.

Η συγκεκριμένη παραλλαγή ἔστιάζει στό κατά πόσον τά ὑποκείμενα-μέλη τής έργατικής τάξης μποροῦν νά θεωρήσουν ότι ή συμμετοχή τους στήν ἐπανάσταση ἔξυπηρετεῖ τά συμφέροντά τους. Γενικῶς, οι παραδοσιακοί Μαρξιστές ἀπορρίπτουν τίς ίδιαίτερα ἀτομικιστικές και δρθιολογιστικές ὑποθέσεις τοῦ άναλυτικοῦ Μαρξισμοῦ.

“Ενα βασικό πρόβλημα πού τίθεται στήν παραδοσιακή μαρξιστική θεωρία, ὅσον ἀφορᾶ στήν ἐπεξήγηση τῆς πολιτικής δράσης και τῶν ἐπαναστάσεων εἰδικώτερα, είναι τό πῶς και τό πότε οι τάξεις μποροῦν νά συμπεριφερθοῦν ὡς συλλογικοί δρῶντες. Αύτό τό πρόβλημα είναι γνωστό και ως πρόβλημα τῆς συλλογικῆς δράσης (collective action). Ό Μάρξ διέκρινε δύο στάδια συνειδητοποίησης, στά δόποια μπορεῖ νά δρίσκεται μιά τάξη: τήν «τάξη καθ’ αὐτήν» και τήν «τάξη γιά τόν ἔαυτό της» («καθ’ ἔαυτήν»). Στήν περίπτωση τῆς τάξης «καθ’ αὐτής», τά μέλη δέν ἀντιλαμβάνονται τά κοινά ταξικά συμφέροντά τους, μέ ἀποτέλεσμα νά μήν δροῦν μέ γνώμονα τά ἐν λόγω συμφέροντα. Αντιθέτως, στήν περίπτωση τῆς «τάξης γιά τόν ἔαυτό της», τά μέλη ἔχουν ἀποκτήσει τήν ἐπίγρωση τῆς ταξικῆς συνειδησης και, ἐπομένως, μποροῦν νά δροῦν συλλογικά. Αύτό τό ζήτημα ἐπέχει κεντρική θέση στίς άναλύσεις τοῦ Jon Elster σχετικά μέ τίς ταξικές συγκρούσεις, τίς πολιτικές δράσεις και τίς ἐπαναστάσεις. Χρησιμοποιώντας τήν θεωρία τῆς δρθιολογικής έπιλογής και τήν θεωρία τῶν παιγνίων, καταλήγει σέ συμπεράσματα γιά τά συμφέροντα και τήν δρθιολογική δράση, πού μποροῦν νά φανοῦν ἐκ πρώτης ὄψεως ἀρκετά παράδοξα. Άκομη και ἀν οι ἀνθρωποι μποροῦσαν νά ζοῦν καλύτερα ἀν δλοι δροῦσαν μέ ἔναν συγκεκριμένο τρόπο, παραδείγματος χάριν ἀν ἔκαναν ἐπανάσταση, δέν είναι δέβεαιον ότι αὐτός δ τρόπος δράσης τοῦ ἀτόμου μπορεῖ νά θεωρηθεῖ δρθιολογικός. Ως ἀποτέλεσμα, ή ἐκμετάλλευση θά συνεχίζεται, ἀκόμη και ἀν αὐτοί πού τήν ύφιστανται θά μποροῦσαν νά δρίσκονται σέ καλύτερη θέση ἀν δροῦσαν συλλογικά κι ἐπαναστατοῦσαν.

Μεθοδολογικός ἀτομικισμός

“Οπως εἰδάμε παραπάνω, ὁ Elster ύποστηρίζει ότι τά μοντέλα δρθιολογικής δράσης και ἡ σχετική θεωρία τῶν παιγνίων θά ἔπρεπε νά διαδραματίζουν κεντρικό ρόλο και νά ἀποτελοῦν κοινή βάση τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν. Αύτή ἡ θέση συνδέεται μέ τόν ὄνομαζόμενο μεθοδολογικό ἀτομικισμό. Ο μεθοδολογικός ἀτομικισμός είναι ἡ ἀρχή πού ὑποστηρίζει ότι, στίς κοινωνικές ἐπιστήμες, οι ἐρμηνείες πρέπει νά χρησιμοποιούν ἀποκλειστικά ἔννοιες και ὑποθέσεις πού ἀφοροῦν στά ἀτομα ἡ στίς σχέσεις μεταξύ ἀτόμων.

Έπι πλέον, ο Elster υποστήριξε ότι ήταν ένας από τους μέθοδους του Μάρκ οι οποίες θεωρούνται στην έρημη γεία των κοινωνικών φαινομένων στηριζόταν στήν «ενασχόλησή του με τις ακούσιες συνέπειες της ανθρώπινης δράσης. Για τόν Elster, και σε αντίθεση με πολλούς άλλους Μαρξιστές πού θεωρούν τόν Μάρκ «κμεθοδολογικό δύλιστη», ένδιαφερόμενο για τις μακρο-δομές, ο Μάρκ έφαρμοζε έναν «κμεθοδολογικό ατομικισμό». Ο μεθοδολογικός ατομικισμός είναι ή γραμμή σκέψης πού θεωρεί ότι όλα τα κοινωνικά φαινόμενα –οι δομές τους και οι μετασχηματισμός τους– έρμηνεύονται πρωτίστως μέσα τρόπους πού περιλαμβάνουν μόνον τα απότομα – τις ιδιότητές τους, τούς στόχους τους, τις προθέσεις τους και τις δρθιολογικές έπιλογές τους. Σύμφωνα μέτων Elster, ο Μάρκ ένδιαφερόταν για αυτούς τους δρῶντες, τούς στόχους, τις προθέσεις και τις δρθιολογικές έπιλογές τους. Έπομένως, ο Μαρξισμός της δρθιολογικής έπιλογής θα έστιασε στους καπιταλιστές και στους έργατες ως δρθιολογικών δρῶντες, καθώς και στις μεταξύ τους άλληλεπιδράσεις.

Θεωρία των Παιγνίων

Ως έκ τούτου, ο Jon Elster θεωρεί ότι ήταν ο μαρξιστική θεωρία θα έπρεπε να έκμεταλλεύεται περισσότερο τήν θεωρία των παιγνίων, πού άποτελεί παραλλαγή της θεωρίας της δρθιολογικής έπιλογής. Αυτό πού χαρακτηρίζει τήν θεωρία των παιγνίων ως τμήμα της θεωρίας της δρθιολογικής έπιλογής, είναι ότι έπιτρέπει στόν αναλυτή να προχωρήσει πέρα από τις δρθιολογικές έπιλογές ένός μεμονωμένου δρῶντος και να άσχοληθει με τις άλληλεξαρτήσεις μεταξύ των δρῶντων υποκειμένων πού έμπλεκονται στό παιχνίδι (Ritzer 1996).

Ο Elster προσδιορίζει τρεις άλληλεξαρτήσεις των άποφάσεων και δράσεων ένός άριθμου δρώντων. Κατ' αρχάς, ή ανταμοιβή κάθε δρῶντος υποκειμένου έξαρταται από τις έπιλογές στις οποίες προθαίνουν όλα τα δρῶντα υποκείμενα. Κατά δεύτερον, ή ανταμοιβή κάθε δρῶντος υποκειμένου έξαρταται από την ανταμοιβή πού ισχύει για όλα τα δρῶντα υποκείμενα. Τέλος, ή έπιλογή κάθε δρῶντος υποκειμένου έξαρταται από τις έπιλογές πού γίνονται από δύο ους. Η ανάλυση του παιχνίου (κατά το γνωστό «δίλημμα του φυλακισμένου», στό όποιο τα δρῶντα υποκείμενα καταλήγουν σε πολύ χειρότερη θέση αν έπιλέξουν να δράσουν μέντονα τα ίδιωτικά τους συμφέροντα απ' όπι αν

έπιλέξουν να τά θυσιάσουν) συμβάλλει στήν έπεξή-γηση των στρατηγικών των διαφόρων δρώντων υποκειμένων και της ανάδειξης τέτοιων συλλογικοτήτων σέ κοινωνική τάξη.

Ο Waters (1994) πραγματεύεται τήν κοινωνιολογική θεωρία και τό πως αυτή συγχροτεῖται. Υποστηρίζει ότι ή θεωρία συγχροτεῖται μέσω της ανάγνωσης, του στοχασμού, της συγγραφής και της δημοσίευσης. Έπι πλέον, ισχυρίζεται ότι ή θεωρία έξελλεσται μέσα τήν έφαρμογή έξι διαφορετικών στρατηγικών, ή μία εκ των οποίων διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στήν συγκεκριμένη περίπτωση: πρόκειται για τήν έπιδιωξη βασικών τυπικοτήτων. «Είναι μιά αναγωγιστική στρατηγική, στήν οποία ή θεωρητικός προσπαθεῖ νά ανακαλύψει ένα άπλο, πολύ τυπικό σύνολο άξιωματικών (αυταπόδεικτων) αρχών, μέσω των οποίων μπορεῖ νά έξηγγηθεί έλος ή κοινωνικός δίος. Πρώιμοι ήποτε στηριζόταν αυτής της στρατηγικής ήταν οι Weber και Simmel, ένω στους πιό πρόσφατους συγκαταλέγονται οι Homans και Elster» (Waters, 1994: 5).

Φαίνεται ότι στόχος του Elster είναι ή αναζήτηση αυτών των βασικών στοιχείων στό μοντέλο παιγνίου πού διορίζεται «δίλημμα του φυλακισμένου» (prisoner's dilemma) [τό ζήτημα αυτό έξετάζεται παρακάτω]. Πρόκειται για ένα σενάριο πού αναφέρεται στήν χειρότερη έκδοχή, κατά τήν οποία μεγιστοποιεῖται ή άβεβαιότητα. Τό σενάριο αυτό διαστίζεται στήν θεωρία των παιγνίων. Η θεωρία των παιγνίων υποστηρίζει ότι υπάρχουν πάντα δύο ή περισσότεροι παίκτες, καθένας από τους οποίους μπορεῖ νά έπιλέξει άνάμεσα σε δύο ή περισσότερες στρατηγικές και ότι οι έπιλογές των παικτών δηγούν σέ διαφορετικές ανταμοιβές για τους παίκτες. Κεντρικό σημείο της θεωρίας των παιγνίων είναι ότι οι ανταμοιβές διαφέρουν άναλογα με τις έπιλογές στις οποίες προσδιορίζονται όλοι οι παίκτες, ότι οι άποφάσεις τους άλληλεξαρτώνται και ότι καθένας από αυτούς πρέπει να προθετεί τις κινήσεις των υπολοίπων (Elster, 1989a: 28). Τό πιό διαδεδομένο θεωρητικό πρόβλημα της θεωρίας των παιγνίων είναι γνωστό ως «Δίλημμα του Φυλακισμένου». Στήν πιό άπλουστευμένη μορφή του, τό Δίλημμα του Φυλακισμένου έχει ως έξης:

Δύο φυλακισμένοι, πού διαρροούνται υποπτοι γιά ένα έγκλημα, κρατούνται σέ έχειωριστά κελιά. Η αστυνομία έξηγγει στόν καθέναν από αυτούς ότι θα άφεθούν έλευθεροι (4) άν ένας καταδώσει τόν άλλον, υπό τήν προϋπόθεση ότι ο άλλος δέν θά τόν

καταδώσει. "Αν καί οί δύο καταδώσουν άλλήλους, θά καταδικαστοῦν άμφοτεροι σέ τριετή κάθειρξη (2). "Αν δένας φυλακισμένος δέν καταδώσει τόν άλλον, άλλα δένλοις τόν καταδώσει, τότε δέ πρωτος θά φυλακιστεῖ γιά πέντε χρόνια (1). "Αν κανένας άπό τούς δύο δέν καταδώσει τόν άλλον, ή άστυνομία θά έχει έπαρκη στοιχεία γιά νά φυλακίσει καθέναν άπό αύτούς γιά έναν χρόνο (3) (Elster, 1989a: 29, όπου οί άριθμοί ήποδεικνύουν τήν σειρά ταξινόμησης τῶν άποτελεσμάτων, μέ το 1 νά άποτελεῖ τό χειρότερο ένδεχόμενο).

Σέ αυτό τό πλαίσιο, δέ Elster έξετάζει τό πρόβλημα τής συλλογικής ταξικής δράσης. Η διαδικασία τής συλλογικής ταξικής δράσης είναι πιθανότερο νά συμβεί σέ μά τάξη έργατων δταν:

1. Η τάξη αυτή συνειδητοποιεῖ τά συλλογικά δφέλη πού μπορεῖ νά άποκομίσει υιοθετώντας ένα έναλλακτικό πρότυπο κοινωνικής δργάνωσης καί δτι σέ μία per capita (κατά κεφαλήν) βάση, αυτά τά δφέλη είναι πολύ μεγαλύτερα άπό έκεινα πού άποκομίζει στίς τρέχουσες συνθήκες.

2. Ύπάρχουν προφανείς δυνατότητες γιά τά άτομα πού συμμετέχουν, τά δποτα ήποκινούνται άπό διαφορετικά κίνητρα, νά έπικοινωνήσουν μεταξύ τους. Ύπό αυτόν τό δρο, οί δρῶντες μπορούν νά μεταδώσουν στούς άλλους τήν δυνατότητα προαγωγής τοῦ κοινοῦ καλοῦ.

3. Ο ρυθμός έναλλαγής τοῦ προσωπικοῦ στίς θέσεις έργασίας μέσα στήν τάξη είναι χαμηλός. Αυτό αξέπει τόν ρυθμό έπανάληψης τῶν διλημμάτων συλλογικής δράσης καί ωθεῖ τά ήποκείμενα πρός τόν ήπολογισμό τοῦ μελλοντικοῦ κόστους καί κέρδους.

4. Διατίθεται ένα σύνολο μέσων, μέ τά δποτα μπορούν νά άνατρέψουν τήν παρούσα κατάσταση. Η χρήση τους συνεπάγεται έλαχιστο κόστος γιά τά άτομα (κατά τόν Waters, 1994: 81).

Μεγιστοποίηση

Σύμφωνα μέ τόν Elster (1989), δέ ίσχυρισμός δτι ή άτομική δράση συνιστᾶ θεμελιώδες στοιχείο τής κοινωνίας ή δέ ίσχυρισμός δτι οί δρῶντες ένεργον μέ γνώμονα τά άτομικά τους συμφέροντα, είναι άπλοϊκός καί έπιπολαιος. Αυτό μοιάζει άμεσα κατανοητό καί εύλογο. "Οταν έπιλέγουμε δράσεις, άσφαλως καί έπιλέγουμε τά μέσα πού ένδεικνυνται γιά τήν έπιτευξη τῶν στόχων πού έχουμε θέσει. Οί

περισσότεροι άπό τούς σύγχρονους κοινωνιολόγους ήποστηρίζουν μά μορφή θεωρίας, ή δποία συνίσταται στό δτι ή κοινωνία συγκροτεῖται άπό άτομικές, άνθρωπινες δράσεις. Η θεωρία τής δρθολογικής έπιλογής διαφέρει δπ' άλες σχεδόν τίς ήπόλοιπες κοινωνιολογικές θεωρίες ώς πρός τό δτι πρεσβεύει δτι τό δρθολογικώς δρῶν ήποκείμενο μεγιστοποιεῖ τίς διαφορές μεταξύ κόστους καί κέρδους. Αυτός δέ ίσχυρισμός ένισχυε τήν θεωρία τής δρθολογικής έπιλογής. Η έν λόγω θεωρία συγκρίνει τίς δράσεις άναφορικά μέ τό άναμενόμενο άποτέλεσμα γιά τόν δρῶντα καί ήποθετεῖ δτι τό δρῶν ήποκείμενο θά έπιλέξει τήν δράση πού άποφέρει τό καλύτερο άποτέλεσμα. Στήν πιό άναλυτική μορφή της, ή δρθολογική έπιλογή άπαιτει νά καθοριστοῦν ήλα τά κόστη καί τά κέρδη γιά άλες τίς δράσεις, καί στήν συνέχεια προβλέπει δτι τό δρῶν ήποκείμενο θά έπιλέξει τελικά τήν καλύτερη δυνατή.

Κοινωνικοί Κανόνες

Τό πρόβλημα τής κοινωνικής τάξης (εύταξίας) είναι τό πρόβλημα τής συλλογικής δράσης σέ μεγέθυνση. Τό 1989(b) δέ Elster είσήγαγε τήν έννοια τῶν κοινωνικῶν κανόνων, γιά νά έξηγήσει τήν συλλογική δράση καί νά αιτιολογήσει τήν προβλεψιμότητα στήν κοινωνική ζωή. Ένω δέ δρθολογικῶν δρῶντες προσανατολίζονται πρός τίς μελλοντικές συνέπειες τῶν δράσεών τους, οί κοινωνικοί κανόνες έλεγχουν τήν συνείδηση τῶν δρῶντων χάρις στά έντονα άρνητικά συναισθήματα πού προκαλεῖ στό δρῶν ήποκείμενο ή σκέψη τής παράβασης τῶν κανόνων. Οί κανόνες έπιλύουν τά προβλήματα συντονισμοῦ άπλως καί μόνον γιατί οί δρῶντες δέν λαμβάνουν ήπ' άψιν τίς συνέπειες πού έχουν αυτές οί δράσεις γιά τούς ίδιους, άλλα καθοδηγούνται άπό έσωτερικευμένες προσδοκίες.

Ο νεώτερος Elster (1979) ήποστηρίζει δτι ή δρθολογική έπιλογή θά μπορούσε νά άποτελέσει ένα πρόγραμμα πού θά περιελάμβανε τά πάντα γιά τίς κοινωνικές έπιστημονικές έξηγήσεις. Ωστόσο, στό δύο διελίξα πού έξέδωσε άπό τό 1989 καί μετά, ήποστηρίζει δτι χρειαζόμαστε τήν έννοια τῶν κοινωνικῶν κανόνων σέ συνδυασμό μέ τήν έννοια τής δρθολογικής έπιλογής (Hagen, 1991).

Σέ συνέντευξή του στήν νορβηγική έδομαδιαία έφημερίδα Morgenbladet (18 Νοεμβρίου, 1994), δέ Jon Elster λέει:

«”Ημουν ἀφοσιωμένος στόν Μαρξισμό, ἀλλά ποτέ δέν ἡμουν πεπεισμένος ὅτι ἡ θεωρία του εύσταθεῖ. Χρειάστηκε νά περάσει πολὺς καιρός γιά νά ἀνακαλύψω ὅτι δέν εύσταθούσε, μέ λίγες ἐξαιρέσεις. Ἀναφέρομαι στίς θεωρίες του Μάρκ περί ἀλλοτρίωσης καί ἐκμετάλλευσης. Παρ’ ὅτι πιστεύω ὅτι ἡ θεωρία του γιά τήν ἐκμετάλλευση ἔχει ἀρκετά κενά, νομίζω ὅτι ἡ θεωρία του γιά τήν ἀλλοτρίωση ἔχει ἰσχυρή βάση, ιδίως λόγω τοῦ τρόπου μέ τόν διοποίησην την ἐξακολουθεῖ νά είναι ὀργανωμένη ἡ οἰκονομία μας.

Νομίζω ὅτι κάποιοι μέ ἀντιμετωπίζουν ὡς θε-

ωρητικό τῆς ὀρθολογικῆς ἐπιλογῆς. Ωστόσο, ἀνορθολογικότητα καί ὀρθολογικότητα μέ ἀπασχολοῦν ἐξ Ἰησοῦ. Φαντάζομαι ὅτι δέν ὑπάρχει ἐξέλιξη ὑπό αὐτήν τήν ἔννοια καί ὅτι πρόκειται περισσότερο γιά διανοητική περιέργεια. Εἶμαι τῆς ἀποψῆς ὅτι ἡ θεωρία τῆς ὀρθολογικῆς ἐπιλογῆς μοῦ ἔδωσε ὅτι εἶχε νά μοῦ δώσει, καί ὅτι γνωρίζω σέ βάθος τό ἐσωτερικό της τοπίο. Ἀλλά, ὅσον ἀφορά στόν εὐρύτερο κόσμο, οἱ κοινωνικοί κανόνες, τά συναισθήματα καί ἡ ἐξάρτηση είναι μεγαλύτεροι κόσμοι, πιό χαοτικοί, ὅλο ποικιλομορφία καί μέ περισσότερο ἐνδιαφέρον γιά τόν ἐρευνητή».

Συμπεράσματα

Κατά τήν ἀποψή μου, ὁ Jon Elster μέ τόν ἀναλυτικό Μαρξισμό ἀπαλλάχθηκε ἀπό ὄρισμένα ἀδάσματα στοιχεία τοῦ ὀρθόδοξου Μαρξισμοῦ, χρησιμοποιώντας ταυτόχρονα μεθόδους ἀπό τήν παράδοση τῆς σύγχρονης κοινωνικῆς ἐπιστήμης. Μέ αὐτόν τόν τρόπο ὁ ἀναλυτικός Μαρξισμός κατάφερε νά ἀναζωογονήσει τήν Μαρξιστική θεωρία, προκαλώντας τό ἐνδιαφέρον καί ἐξω ἀπό τόν χῶρο του Μαρξισμοῦ. Ωστόσο, παραμένει ἀσαφές κατά πόσον φιλοδοξοῦσε νά συγχροτήσει μιά θεωρία τῆς κοινωνικῆς ἐπιστήμης πού θά συμπεριελάμβανε τά πάντα, χρησιμοποιώντας τήν ὀρθολογική ἐπιλογή καί τήν θεωρία παιγνίων, ἡ ἀνή πρόθεσή του ἡταν πολύ πιό μετριοπαθής καί συνίστατο στήν ἐξέταση τοῦ εύρους αὐτῶν τῶν θεωριῶν. Ἐνδεχομένως, αὐτό πού συνέβη ἡταν ὅτι, ὅταν ἐξάντλησε αὐτές τίς θεωρίες, ἀναγκάστηκε νά καταφύγει στήν ἔννοια τῶν κοινωνικῶν κανόνων.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Αναφέρεται στήν γρήση τῆς μεθοδολογίας τῶν θεωρικῶν ἐπιστημῶν στίς κοινωνικές ἐπιστήμες. [Σ.τ.Μ.]
2. Ὁρος «χρησιμοκρατία» ἐπιλέχθηκε ἀντί τοῦ

«ώφελιμισμοῦ», διότι ὁ πρῶτος ἀναφέρεται στό οἰκονομικό καί κοινωνικό περιβάλλον, ἐνῷ ὁ δεύτερος ἔχει ἡθική καί πολιτική ὑπόσταση. [Σ.τ.Μ.]

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Anderen, Heine and Lars Bo Kaspersen (ed.), *Klassisk og moderne samfundsteori (Classical and Modern Social Theory)*, Copenhagen, 1996.
- Bull, Trygve, *Mot Dag og Erling Falk*, Oslo, 1987 (Ἐκδόθηκε γιά πρώτη φορά τό 1955).
- Coleman, James S., *Foundations of Social Theory*, Cambridge, Mass., 1990.
- Elster, Jon, *Forklaring og dialektikk*, Oslo, 1979.
- Elster, Jon, *Making Sense of Marx*, Cambridge, Mass., 1985.
- Elster, Jon, *Nuts and Bolts for the Social Sciences*, Cambridge, Mass., 1989a.
- Elster, Jon, *The Cement of Society*, Cambridge, Mass., 1989b.
- Elster, Jon, “Nysgjerrig pa det irrasjonelle” (“Curious about Irrationality”), συνέντευξη στήν *Morgenbladet*, 18/11, 1995.
- Engelstad, Fredrik, “Elster, Jon” in *Norsk Biografisk Leksikon (Norwegian Encyclopedia of Biographies)*, 2000.
- Hagen, Roar, “Ti ar for dialektikken in Nytt Norsk Tidsskrift”, *New Norwegian Periodical*, Number 1, 1991.
- Hirsti, Reidar, «Elster, Torolf» in *Norsk Biografisk Leksikon*, 2000.
- Ritzer, George, *Modern Sociological Theory*, New York, 1996.
- Slagstad, Rune, *De nasjonale strateger (The National Strategists)*, Oslo, 2001.
- Waters, Malcolm, *Modern Sociological Theory*, London, 1994.

Η ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΚΗ ΑΠΟΨΗ

**ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ:
K. NANTIA ΣΕΡΕΜΕΤΑΚΗ**

Paul Stoller, 2007

‘Αφιέρωμα στόν Paul Stoller

*Μετάφραση κειμένων:
Βασιλική Λαλιώτη*

‘Ανθρωπολογικοί Διάλογοι: Stoller-Σερεμετάκη*

Σερεμετάκη: ”Εχετε γράψει σημαντικά βιβλία πού διαβάζονται και διδάσκονται στήν Ανθρωπολογία, και όχι μόνο, γιά περισσότερο από δύο δεκαετίες. Όρισμένα δέ από αυτά έπηρέασαν θεωρητικά και μεθοδολογικά τις Ανθρωπιστικές Επιστήμες γενικώτερα. Τά περισσότερα από αυτά, όντας σέμαχοι μαχροχρόνια έθνογραφικής έρευνας. Η μαχροχρόνια έπιτοπια έρευνα στήν Ανθρωπολογία αποτελούσε απαραίτητη προϋπόθεση γιά μία σέ δάθιος μελέτη των κοινωνικών και πολιτισμικών ζητημάτων και, κατά συνέπεια, γιά τήν συγγραφή μιας καλής έθνογραφίας. Πώς διαμορφώνεται κατά τήν γνώμη σας αυτή ή σχέση

* Τό παρόν κείμενο γράφτηκε αποκλειστικά γιά τήν **NEA KOINONIOLΟΓΙΑ**.

τῆς Ανθρωπολογίας μέ τήν ἐπιτόπια ἔρευνα σήμερα, καί ποῦ θά τοποθετούσατε τόν ἔαυτό σας στήν σύγχρονη Ανθρωπολογία;

Stoller: Η ἐπιτόπια ἔρευνα ἡταν καί θά συνεχίσει νά είναι ὁ ἀκρογωνιαῖος λίθος τῆς ἀνθρωπολογικής ἔρευνας. Κατά τήν ἀποψή μου, δέν ὑπάρχει ὑποκατάστατο τῆς μακροχρόνιας ἐπιτόπιας ἔρευνας – ίδιαίτερα γιά τούς μή γηγενεῖς ἀνθρωπολόγους. Χρειάζονται χρόνια γιά νά ἀναπτύξει κάποιος γλωσσική ἐπάρκεια καί εύαισθησία στήν γλώσσα καί τόν πολιτισμό τοῦ «πεδίου». Ο χρόνος στό πεδίο ἔχει θελιώσει οὐσιαστικά τήν γνώση μου γιά τόν λαό καί τόν πολιτισμό τῶν Songhay. Ἐπί πλέον, στίς περισσότερες κοινωνίες, ή μάθηση θεωρεῖται μία συσσωρευτική διαδικασία. Ἐνας νέος ἀνδρας ἡ μιά νέα γυναῖκα δέν μπορεῖ νά γνωρίζει πολλά. Πρέπει τό μυαλό του νά ὠριμάσει μέ τήν ἡλικία, γιατί κάποια γνώση είναι πολύ ἵσχυρή γιά νά τήν συλλάβει τό νεαρό μυαλό. Κάποιες ἔξελίζεις, ὅμως, στήν σύγχρονη ἀνθρωπολογία, ἔχουν ὅδηγήσει τούς ἐθνογράφους μακριά ἀπό τήν μακροχρόνια ἐπιτόπια ἔρευνα. Σέ δρισμένες περίπτωσεις, γιά παράδειγμα, ἡ ἀνησυχία γιά θέματα ἡθικῆς στάσης ἔχει ἀναγκάσει ἀνθρωπολόγους νά δουλεύουν περισσότερο σέ ἀρχεῖα παρά στό πεδίο. Τό ἀποτέλεσμα είναι μία πλημμύρα ἐθνο-ἰστορικῶν μελετῶν πού ἔχουν ἀσφαλῶς ἀξία, ἀλλά τείνουν νά χάνουν τήν ἀμεσότητα τῆς ἐθνογραφίας πού θασίζεται στήν ἐπιτόπια ἔρευνα, τοῦ κειμένου πού είναι αἰσθησιακά ζωντανό μέ ἀνθρώπους πού ζοῦν σέ πολιτισμικά περιγεγραμμένους χώρους. Μία δεύτερη τάση, τῆς δόποίας πρῶτος ὑπεραμύνθηκε ὁ George Marcus, είναι ἡ ἐθνογραφία πολλαπλῶν θέσεων, δῆποι οἱ ἔρευνητές ἀκολουθοῦν ἔνα κοινωνικο-πολιτισμικό ἵχνος, καθώς αὐτό κινεῖται στό παγκόσμιο τοπίο. Σ' αὐτήν τήν περίπτωση, οἱ ἐθνογράφοι μοιράζουν τόν χρόνο τους ἀνάμεσα σέ διάφορα πεδία, ἀναπαριστώντας ποικιλά πολιτισμικά καί γλωσσικά σύμπαντα. Αὐτήν τήν τάση τήν βλέπουμε στά ἔργα μελετητῶν δῆποις οἱ Paul Farmer, Carolyn Nordstrom καί Nancy Schepers-Hughes. Ἐν καί αὐτοί οἱ συγγραφεῖς ρίχνουν ἔνα εὐρύ ἐθνογραφικό δίχτυ, πού φέρνει στήν ἐπιφάνεια μία προκλητική κοινωνική καί πολιτική ἀνάλυση – στό τελευταῖο βιβλίο του, *Pathologies of Power*, δ

Farmer γράφει γιά τίς ιατρικές καί πολιτικές συνθῆκες στήν Αίτη, τό Μεξικό, τό Περού καί τήν Ρωσία ἀπό τήν σκοπιά τῆς θεολογίας τῆς ἀπελευθέρωσης – ὑπάρχει ὁ κίνδυνος νά παραχθοῦν ἵσχυντες περιγραφές τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Μία τρίτη τάση είναι οἱ μακροχρόνιοι ἐθνογράφοι νά ἐπιστρέψουν στήν πατρίδα τους καί νά μελετοῦν τίς δικές τους κοινότητες. Τό πρόσφατο ἔργο τῆς Sherry Ortner καί τοῦ Jay Ruby ἀποτελοῦν παραδείγματα αὐτῆς τῆς τάσης. Μία τέταρτη τάση είναι οἱ μακροχρόνιοι ἐθνογράφοι νά ἀκολουθοῦν τίς παγκόσμιες μεταναστεύσεις τῆς ὁμάδας πού ἀρχικῶς ἐπέλεξαν νά μελετήσουν. Αὐτή ἡ τάση ἐμφανίζεται ίδιαίτερα σ' αὐτούς πού μελετοῦν τούς νέους μετανάστες εἴτε στήν Εύρωπη εἴτε στήν Βόρεια Αμερική. Σ' αὐτό τόν στίθιο ὁ μελετητής μπορεῖ νά γρηγοριοποιήσει τήν κοινωνική, πολιτισμική καί γλωσσική γνώση πού συνέλεξε, γιά νά μελετήσει μία ὁμάδα σ' ἔναν διαφορετικό τόπο συνάντησης. Αὐτήν τήν τακτική ἀκολούθησα ἐγώ στήν μελέτη τῶν Νιγηριανῶν μεταναστῶν στήν Νέα Υόρκη. Σ' αὐτήν τήν δουλειά ἔρηκα ὅτι ἡ γνώση τῆς γλώσσας καί τοῦ πολιτισμοῦ τῆς πατρίδας τῶν Songhay ἡταν ἀπαραίτητη.

Σερεμετάκη: Υπάρχουν δύο διαφορετικές σχολές σκέψης στήν Ανθρωπολογία, αὐτή πού θεωρεῖ τήν ἐθνογραφία ἐπιστημονικό ἔργο κι αὐτή πού ἵσχυρίζεται ὅτι είναι λογοτεχνία. Ἐχετε γράψει ἀρκετά σημαντικά βιβλία, μερικά ἀπό τά δοποῖα είναι ἐθνογραφικές ἀναλύσεις πού θασίζονται σέ μακροχρόνια ἐπιτόπια ἔρευνα, καί ἀνήκουν ἐπομένως στόν χῶρο τῶν Ανθρωπιστικῶν καί Κοινωνικῶν Ἐπιστημῶν, καί μερικά πού είναι λογοτεχνικές ἀφηγήσεις, μαθιστορήματα, πού ἐπισήμως ἀνήκουν στόν χῶρο τῆς Λογοτεχνίας. Συνδυάζετε, μ' αὐτήν τήν ἔννοια, αὐτές τίς δύο σχολές σκέψης πού ὑπάρχουν μέσα στήν ἀνθρωπολογία; Ποιά είναι ἡ σχέση Λογοτεχνίας καί Ανθρωπολογίας;

Stoller: Γιά μένα, ἡ κύρια εὐθύνη τοῦ ἐπιστήμονα είναι νά δημοσιεύει ἔργο πού παράγει γνώση ἡ δόποία θελιώνει τήν ζωή μας – ὁ κλασσικός δρισμός τῆς σοφίας. Ἐν ἡ δουλειά μας ἔσταζε σέ στενά θέματα πού ἀφοροῦν πολύ περιορισμένο κοινό, δέν ἔχουμε ἀνταποκριθεῖ στίς ὑποχρεώσεις μας ως ἐπιστήμονες. Μ' αὐτό δέν θέλω νά πῶ ὅτι δέν ὑπάρχει χώρος γιά

έπιστημονικό λόγο. Μόλις διλοκλήρωσα ένα δοκίμιο γιά τό πώς ή θεωρία τής συνθετότητας μπορεῖ νά έπαιξήσει τήν κατανόηση τής κοινωνικής ζωής σέ ύπερεθνικούς χώρους. Αύτό τό δοκίμιο άπευθύνεται σ' ένα στενό έπαγγελματικό κοινό άνθρωπολόγων καί κοινωνιολόγων. Στά διεθνή μου, όμως, πού συνήθως έχουν εύρυτερη κυκλοφορία, προσπαθῶ νά γράφω γιά πολλαπλά κοινά – συναδέλφους κοινωνικούς έπιστημονες, φοιτητές καί τό εύρυτερο κοινό. Στίς έθνογραφίες μου έχω προσπαθήσει νά συνδύασω άφηγηματικές, αισθησιακές περιγραφές καί χωρίς έπαγγελματική διάλεκτο άναλυσεις, έτσι ώστε κάθε άναγνώστης νά μπορεῖ νά δεῖ πώς καί γιατί οι Songhay, πολλοί από τους δόποιους είναι άγραμματοι, έχουν πολλά νά μᾶς διδάξουν γιά τό πώς νά ζούμε τήν ζωή μας στήν σύγχρονη κοινωνία. Έχω προσπαθήσει έπίσης νά συμπεριλάβω έθνογραφικό ύλικό, πού άποτελεῖ πρόκληση γιά τήν φαντασία καί τά διατικά πολιτισμικά δεδομένα μας. Αρχιστα νά γράφω λογοτεχνία δταν ξεκίνησα τήν έθνογραφική έπιτόπια έρευνά μου στούς Δυτικοαφρικανούς τής Νέας Υόρκης. Στό Χάρλεμ έγινα μάρτυς τόσο δραματικῶν σκηνῶν, πού αισθάνθηκα τήν άναγκη νά χρησιμοποιήσω διαφορετικά είδη γιά νά περιγράψω έπαρκως αυτόν τόν κόσμο. Κι έτσι έγραψα τό *Jaguar: A Story of Africans in New York*, γιά νά πω μιά ιστορία που δέν έχει είπωθει. Πολύ συχνά, ή άναλυση τής παγκοσμιοπόίησης είναι στεγνή καί χωρίς ζωντάνια. Πώς έπηρεάζει ή παγκοσμιοπόίηση τήν συναισθηματική ζωή τών άνθρωπων που ξεριζώνει; Σέ μιά τέτοια διερεύνηση ταιριάζει τό μυθιστόρημα κι έτσι έγραψα τό *Jaguar*, γιά νά έξετάσω τήν έπίδραση τής παγκοσμιοπόίησης στήν συναισθηματική ζωή τών πρωταγωνιστῶν, Issa καί Kadija. Στό πιό πρόσφατο μυθιστόρημά μου, *Gallery Bundu: A Story of an African Past*, διερευνῶ τά συναισθηματικά πλαίσια τής μνήμης, καθώς ή πρωταγωνιστής, ή David Lyons, προσπαθεῖ νά ξεφορτωθεῖ τά έργα τής προηγούμενης ζωής του στήν Δυτική Αφρική. Όπως σέ πολλά παραδείγματα ρεαλιστικῶν μυθιστορημάτων, υπάρχει πολλή έθνογραφική περιγραφή σ' αυτά τά έργα. Κι όμως, νομίζω ότι είναι καλό αυτά τά είδη νά παραμείνουν ξεχωριστά. Οι καλοί έθνογράφοι μποροῦν

νά χρησιμοποιήσουν τεχνικές τής λογοτεχνίας – διάλογος, περιγραφές τόπων, στοιχεῖα πλοκής. Και οι καλοί λογοτέχνες μποροῦν νά χρησιμοποιήσουν μέ έπιτυχία τήν έθνογραφική περιγραφή, γιά νά δώσουν ήδησης καί εύρος στά μυθιστορήματά τους. "Ομως, υπάρχουν διαφορές. Στήν λογοτεχνία δέν περιορίζεσαι από τούς κανόνες τής κοινωνικής έπιστημης. Οι χαρακτήρες δέν είναι απαραίτητο νά είναι πραγματικοί άνθρωποι. Τά γεγονότα δέν είναι απαραίτητο νά άκολουθουν μιά γραμμική άκολουθία. Οι συγγραφεῖς μποροῦν νά διερευνήσουν τίς συναισθηματικές δονήσεις τής έσωτερης ζωής τών χαρακτήρων τους. Στήν έθνογραφία πρέπει κανείς νά έπιδιώκει τήν άφηγηματική άκριβεια καί δέν μπορεῖ νά «μπει στό κεφάλι» τού κάθε δότη* του. Αύτοί οι περιορισμοί προσδίδουν κύρος καί ίσχυ στήν μή-λογοτεχνία καί/ή στήν έθνογραφία.

Σερεμετάκη: Δεδομένης τής έπιδρασης που έχουν τά διεθνή σας στήν Άνθρωπολογία, έχετε συμβάλει στήν συνέχιση καί καθιέρωση αυτής τής τάσης τού συνδυασμού τής έπιστημονικής μεθοδολογίας μέ τήν λογοτεχνική γραφή στήν σύγχρονη άνθρωπολογία. Ανιχνεύοντας αυτήν τήν τάση στήν άνθρωπολογία μέχρι σήμερα μέσα από σημαντικές μελέτες, παλιές καί καινούργιες, ποιές θεωρεῖτε έσεις κρίσιμες;

Stoller: Στίς αρχές τής δεκαετίας τού '80 ήταν δύσκολο νά γράψεις «πειραματικές» έθνογραφίες – έθνογραφίες πού νά φέρουν τήν άφηγηματική στό προσκήνιο τού έργου ή κείμενα που νά στοχεύουν άφοβα στήν αυτοθεώρηση*. Άν καί μπορεῖ κάποιος νά θρεπεί άφηγηματικά στοιχεῖα καί στοιχεῖα αυτοθεώρησης στό έθνογραφικό φίλμ – ίδιαίτερα στίς έθνο-μυθιστορησικές ταινίες τού Jean Rouch στά τέλη τής δεκαετίας τού '50 – ήταν πάρα πολύ δύσκολο νά δημοσιευθεῖ ένα τέτοιου είδους έργο σέ μορφή διεθνούς. Τό πρωτόπόρο έργο τών George Marcus, James Clifford καί Michael Fischer γιά τήν πολιτική τής άναπαράστασης, δύδηγησε σέ ένα είδος έπαναστασης τής άναπαράστασης στήν άναπαράστασης στήν άνθρωπολογία. Τό έργο τους έκανε αποδεκτό τό παιχνίδι τών είδων γραφής στήν κατασκευή τής έθνογραφίας. Τό πρωτό διεθνή μου, *In Sorcery's Shadow*, πού ήταν μία σύντομη διογραφία χωρίς ούτε μία υποσημείωση, δέν θά είχε δημοσιευθεῖ

άν ή προηγούμενη δουλειά των Marcus, Clifford και Fischer δέν είχε διαμορφώσει έκ νέου τό άνθρωπολογικό τοπίο. Έκείνη ή δουλειά δημιούργησε ένα πλαίσιο πειραματισμού, που μέχρι σήμερα έχει άλογληρώσει τόν δρόμο του. Άλλα, άκομη κι έτσι, δ' άναθρασμός τής δεκαετίας του '80 και των άρχων τής δεκαετίας του '90 προήγαγε σημαντικά τό άνθρωπολογικό έγχειρημα. Άναγκασε τούς άνθρωπολόγους νά θελτιώσουν τίς έθνογραφικές (προ)ύποθέσεις τους και νά άκονίσουν τίς συγγραφικές τους ίκανότητες. Μετά τό έργο των προαναφερθέντων είναι πιο δύσκολο γιά τούς σύγχρονους έθνογράφους νά «καθαρογράψουν» άπλως τά άποτελέσματα τής έρευνάς τους. Γιά μένα, ή πιό συναρπαστική δουλειά στήν άνθρωπολογία θρίσκεται σ' έκεινα τά κείμενα που άναμειρνούν ποικιλα είδη άναπαράστασης, προκειμένου νά διερευνήσουν τήν άνθρωπινη κατάσταση. Σκεφτεῖτε, γιά παράδειγμα, τό άσύγκριτο *In Sierra Leone* του Michael Jackson, που είναι έν μέρει διογραφία, έν μέρει πραγματεία, έν μέρει έθνογραφία, όπου δ συγγραφέας έξετάζει τό έθνος τής άνθρωπινης προσαρμοστικότητας σέ χώρους άσύλληπτης άγριότητας. Θαυμάζω, έπισης, πάρα πολύ τό έργο τής Ruth Behar, μιας έρευνήτριας που παίρνει σημαντικά ρίσκα στό έπιπεδο τής άναπαράστασης στά κείμενά της, έργα που άναγκαζουν τούς άναγνωστες νά ξανακεφτούν τίς κατηγορίες τους και νά έπανεξετάσουν τί σημαίνει νά είσαι άνθρωπος. Τέλος, τό έργο του John L. Jackson, που γράφει γιά τούς Άφροαμερικανούς στό Χάρλεμ, είναι μία έξοχα αιχμηρή έθνογραφία, που άγκαλιάζει τήν συνθετότητα τής σύγχρονης άστικης ζωής μέ πολύ δημιουργικούς τρόπους. Όπως του Michael Jackson και τής Ruth Behar, έτσι και τό έργο του John L. Jackson βασίζεται σέ μακροχρόνια έπιτόπια έρευνα. Έξ αιτίας του έθνους, τού εύρους και τής δημιουργικότητάς τους, τά έργα αύτων των συγγραφέων θά άντεξουν στήν δοκιμασία του χρόνου.

Σερεμετάκη: Έφ' όσον οι περισσότερες μελέτες σας βασίζονται στήν έπιτόπια έρευνα, άλλα διδάσκονται, διαβάζονται και συνεχίζουν νά άσκοντ έπιρροή και [σέ χώρους] πέρα από τήν Άνθρωπολογία μέχρι σήμερα, θά λέγατε ότι, δεδομένης τής άπομάκρυνσης των νεώτε-

ρων μελετητῶν από τήν μακροχρόνια ή θραγυχρόνια έπιτόπια έρευνα, ή διαχρονική άξια τῶν κειμένων σας καταδεικνύει τήν σύγχρονη άξια τής έπιτόπιας έρευνας ώς μεθόδου μελέτης και άναλυσης;

Stoller: Σχεδόν ίδια τά έργα στήν άνθρωπολογία, που διαβάζονται και μελετῶνται εύρεως, είναι έθνογραφίες βασισμένες σέ μακροχρόνιες έπιτόπιες έρευνες. Αύτά τά έργα είναι κλασσικά. Σκεφτεῖτε τούς *'Αργοναύτες* του Δυτικού Ειρηνικού, τήν κλασσική έθνογραφία του Malinowski, που δημοσιεύθηκε τό 1922 και άναταπώνεται άκομη και σήμερα. Σήμερα είναι ένα ιστορικό έργο, άλλα τό κείμενο έχει πολλά νά μας διδάξει γιά τήν τέχνη τής έθνογραφίας και τόν ρόλο τής έπιτόπιας έρευνας στήν κατασκευή τῶν άνθρωπολογικῶν κειμένων. Η έθνογραφία συνέχισε νά κατέχει άμειώτα τήν κεντρική θέση στήν άνθρωπολογία μέχρι τά τέλη του 20ου αιώνα, όταν ήρθαν στό προσκήνιο διεθνία συμπλήματα θεωρητικῶν δοκιμών. Συγγραφεῖς όπως οι προαναφερθέντες Marcus και Clifford, που άκολούθησαν τό παράδειγμα του Clifford Geertz, άρχισαν νά γράφουν γιά τήν γραφή τής έθνογραφίας. Όπως άνέφερα ήδη, αύτή ή έξέλιξη ήταν σημαντική. Άλλα μία παρενέργεια ίλης αύτής τής γραφής γιά τήν γραφή ήταν ή περιθωριοποίηση τής έθνογραφικής έρευνας και τῶν έθνογραφικῶν κειμένων. Κατά τήν άποψή μου, ή γραφή γιά τήν γραφή στήν άνθρωπολογία είχε μία σύντομη ζωή στά ράφια. "Αν ή περίπτωσή μου είναι άντιπροσωπευτική, οι έθνογραφίες μου, άκομη και κείμενα που δημοσιεύθηκαν πρίν από 20 χρόνια, συνεχίζουν νά διαβάζονται εύρεως. Οι συλλογές δοκιμών μου, άντιθετα, έμφανίζονται συχνά ώς παραπομπές στήν έπιστημονική βιβλιογραφία, άλλα δέν διαβάζονται εύρεως. Θά προέβλεπα ότι σέ πενήντα χρόνια οι άνθρωποι θά διαβάζουν άκομη Malinowski, ίσως και τό *In Sorcery's Shadow*, άλλα ύποπτεύομαι ότι τό τελευταίο δοκίμιο μου γιά τήν κοινωνική συνθετότητα θά έχει πρό πολλού ξεχαστεῖ.

Σερεμετάκη: Μία από τίς έθνογραφίες σας άσχολεῖται μέ τά έθνογραφικά φίλμ του Jean Rouch. Γιατί έπιλέξατε τό έργο του Rouch;

Stoller: Πρωτοσυνάντησα τόν Rouch τό 1976 στό Niamey του Νίγηρα. Μόλις είχα

φτάσει έκει γιά νά ξεκινήσω τήν έρευνα γιά τό διδακτορικό μου στούς Songhay. Στά πλαίσια τής προετοιμασίας μου γιά τήν έπιτοπια έρευνα, διάβασα διάφορες έθνογραφίες τοῦ Rouch γιά τούς Songhay καί ίδιαίτερα τό έπιβλητικό *La Religion et la Magie Songhay*, πού δημοσίευσε τό 1960. Προσπάθησα, έπίσης, νά δω τά φίλμ του, πολύ λίγα άπό τά οποῖα ήταν διαθέσιμα στίς Ήνωμένες Πολιτείες. Μέ πήρε υπό τήν προστασία του τό 1976. Παραμείναμε φίλοι καί συνεργάτες μέχρι τόν θάνατό του τό 2004 στόν Νίγηρα, σέ ήλικια 86 έτῶν. Ο Rouch ήταν λαμπρό μυαλό, μέ χιούμορ καί πραγματικός έπαναστάτης. Ή δουλειά του ήταν πρόκληση γιά τούς κανόνες τής άνθρωπολογίας τής έποχής του. Στά φίλμ του δ Rouch παρήγαγε διαλογική καί στοχαστική έθνογραφία, 20 χρόνια πρίν δ George Marcus καί δ James Clifford γράψουν γιά τήν αύτοθεώρηση. Άπο πολλές πλευρές προσπάθησα νά μεταφέρω στό γραπτό μου έργο τίς ίδεες τοῦ Rouch γιά τήν άμοιβαία άνθρωπολογία, τήν αύτοθεώρηση καί τήν άνθρωπινη φαντασία. Είναι άδύνατον, δέδαια, νά μεταφέρεις κινηματογραφικά πλαίσια ή/και είκόνες στήν πρόζα. Άλλα σέ πολλές άπό τίς έθνογραφίες μου καί στά μυθιστορήματά μου προσπαθῶ νά κάνω τήν πρόζα μου δέσο τό δυνατόν πιό κινηματογραφική. Αύτό τό κάνω μέσω τού μοντάζ καί τής προσπάθειας νά άναπλάσω μία αισθητή συγχρονίας. Οπως δ Rouch, έτσι κι έγώ είμαι θερμός υποστηρικτής τής μακροχρόνιας έρευνας. Ο Rouch πέρασε μεγάλο μέρος τής έντλικης ζωής του στήν Δυτική Αφρική καί άνέπτυξε μακροχρόνιες φιλίες μέ τούς Αφρικανούς συντρόφους του, κυρίως τούς Damouré Zika καί Lam Ibrahim, πού δχι μόνον έμφανίστηκαν σέ πολλά άπό τά τελευταία φίλμ του, άλλα ήταν καί συμπαραγωγοί. Τά φίλμ τοῦ Rouch άποτελούν άποδείξεις τής ίδεας, δτι αύτό πού άναπαριστάται σέ λέξεις ή είκόνες μεταβιβάζεται σέ μεγάλο βαθμό άπό τήν ποιότητα τῶν κοινωνικῶν σχέσεων πού άναπτύσσει κάποιος στό πεδίο. Θεωρῶ δτι τό πρῶτο βιβλίο μου, *In Sorcery's Shadow*, είναι μία σύντομη βιογραφία, γιατί δέν μποροῦσα νά γράψω γιά τήν μαγεία στούς Songhay χωρίς νά περιγράψω σέ βάθος τούς συναισθηματικούς δεσμούς άνάμεσα σέ μένα καί τόν Adamu

Jenitongo, τόν Songhay δάσκαλό μου. Προσπάθησα νά γράψω έκενο τό βιβλίο ώς μία «παραδοσιακή» έθνογραφία, άλλα δταν κοιτάξα τίς σελίδες πού είχα γράψει δέν μπόρεσα νά συνεχίσω, γιατί ένα τέτοιο κείμενο δέν θά άκουγόταν ειδικρινές γιά τόν δάσκαλό μου, ένα τέτοιο κείμενο δέν θά τιμούσε τήν γνώση καί τήν σοφία του. Μετά άπό πολλή προσπάθεια, έγραψα έν συνεχεία τό *In Sorcery's Shadow*, ένα έργο πού στόχο είχε νά τιμήσει τήν ζωή του. Τό έργο του Rouch μέ δδήγησε πρός αυτήν τήν εύστοχη κατεύθυνση, γιατί έκεινος πάντοτε τιμούσε τούς (έπιστημονικούς καί πνευματικούς) προγόνους του.

Σερεμετάκη: Σήμερα, στήν έποχή του παγκοσμιοποιημένου πολιτισμοῦ τῶν μέσων, τί θά μποροῦσαν νά ποῦν αυτά τά φίλμ;

Stoller: Τά μεγάλα έθνο-μυθοπλαστικά φίλμ τοῦ Rouch, δπως τά *Les maîtres fous*, *Moi, un noir*, *La pyramide humaine*, *The Lion Hunters*, είναι σχετικά άπλες άφηγήσεις, πού υπογραμμίζουν δρισμένα θεμελιώδη θέματα τής άνθρωπινης κατάστασης. Άποτελούν τοπικές άναπαραστάσεις μέ παγκόσμια νοήματα. Τό *Jaguar*, πού είναι ή ίστορία τριῶν νέων άνδρων πού μεταναστεύουν έποχιακά άπό τόν Νίγηρα στήν Γκάνα στήν δεκαετία τοῦ '50, είναι κάτι περισσότερο άπό μία άφρικανική ίστορία περιπέτειας. Είναι ένα διήγημα γιά τά πλαίσια τοῦ υπερεθνισμοῦ, πολύ πρίν δέ περεθνισμός γίνει ένας άφηρημένος δρός στίς κοινωνικές έπιστημες. Είναι έπίσης μία ίστορία γιά τό πεδίο δράσης τοῦ πρωτογονισμοῦ στό άνθρωπινο φαντασιακό. Οι ταινίες τοῦ Rouch δείχνουν δτι, σέ μία σύνθετη έποχή, ένα μονοπάτι πρός τόν φωτισμό είναι ή κατασκεύή σχετικά άπλων ίστοριῶν – σέ ταινίες ή κείμενα – πού μιλούν γιά τόν άγωνα τῶν άνθρωπων, [γιά] τήν δημιουργικότητα. Ο Rouch μᾶς παράτρυνε νά φτιάξουμε ίστορίες πού τολμούν νά έξερευνήσουν τά δύνειρά μας, ίστορίες πού μᾶς άναγκάζουν νά ξυπνήσουμε άπό τόν υπνό μας καί νά σκεφτοῦμε πολύ τί σημαίνει νά είσαι ένας άνθρωπος πού δομήσαρδίζεται άπό τίς άκατάπαυστες είκόνες τοῦ παγκοσμιοποιημένου πολιτισμοῦ τῶν μέσων.

Σερεμετάκη: Δείξατε πολύ νωρίς τόν άποκλεισμό τῶν αισθήσεων άπό τήν άνθρωπολογική θεωρία καί μέθοδο, στό βιβλίο σας *The Taste*

of *Ethnographic Things*. Αύτό το βιβλίο συνέβαλε στήν κατανόηση τῆς σπουδαιότητας τῶν αἰσθήσεων, ἔνα ζήτημα πού ἀργότερα προχώρησαν ἀλλοι μελετητές. Θά λέγατε ὅτι αὕτη ήταν μία κριτική τῆς ἐπιτόπιας ἔρευνας ὅπως γινόταν ἔως τότε; Αὐτή ἡ ἀνάλυση ἀνήκε στήν Κριτική Σχολή τῆς Ἀνθρωπολογίας;

Stoller: Εεκίνησα νά γράφω γιά τίς αἰσθήσεις στήν ἀνθρωπολογία, ὅχι εἰδικά ὡς κριτική στήν ἀνθρωπολογική μέθοδο, ἀλλά μᾶλλον γιά νά ἀντιμετωπίσω ζητήματα πού δημιουργούνταν ἀπό ἐπιστημολογικές ἀντιπαραθέσεις στό πεδίο. Στίς ἀρχές τῆς μαθητείας μου στούς Songhay μάγους (sorcerers), ἔνας νεαρός μάγος μέ πῆρε σέ μία ἀποστολή. Ἡθελε νά θεραπεύσει ἔναν πελάτη, τήν ψυχή του ὅποιου εἶχε κλέψει μιά μάγισσα (witch). Μέ πῆγε στό μέρος πού νόμιζε ὅτι ἡ μάγισσα εἶχε κρύψει τήν ψυχή του θύματος. Μετά ἀπελευθέρωσε τήν ψυχή.

- «Τό εἰδες;», ρώτησε.
- «Νά δῶ τί;», ἀναρωτήθηκα.
- «Τό ἀκουσες;», ρώτησε.
- «Νά ἀκούσω τί;», ρώτησα.
- «Τό ἔνοιωσες;».
- «Νά νοιώσω τί?».

Κούνησε τό κεφάλι του. «Κοιτάς, ἀλλά δέν διέπεις», εἶπε. «Ἀκοῦς, ἀλλά δέν ἀκοῦς. Ἀγρίζεις, ἀλλά δέν αἰσθάνεσαι».

Αὐτές οι ἀποκαλύψεις μέ ἀνάγκασαν νά ξανασκεφτῶ τίς ἐπιστημολογικές κατηγορίες πού εἶχαν διαμορφώσει τό ἔργο μου. Ἡν διασίουμε τήν ἀνάλυσή μας σέ κατηγορίες πού κατευθύνονται ἀπό τήν ὅραση, τήν διατίλιστα τῶν αἰσθήσεων, πῶς μπορούμε νά κατανοήσουμε τούς ἀνθρώπους πού χρησιμοποιοῦν τόν ἥχο, τήν ἀφή ἥ/καί τήν ὅσφρηση γιά νά ὄργανώσουν τήν ἐμπειρία τους; Ἐξετάζοντας τό ἐπιστημολογικό κενό ἀνάμεσα «στήν Δύση καί τούς "Άλλους», ἀναρωτιόμουν ἀν τά ἀνθρωπολογικά κείμενα ἥταν πάντα ἥδη ἐλαττωματικά. Καί στό *The Taste of Ethnographic Things* καί στό *Sensuous Scholarship*, ἀπαίτησα τήν ἐπαναφύπνιση τοῦ σώματος τοῦ μελετητῆ. Αὐτά τά ἔργα, ἀνάμεσα σέ πολλά ἀλλα, ὅπως τό *Sound and Sentiment* τοῦ Steve Feld ἥ τό *The Variety of Sensory Experience* τοῦ David Howes, ἥ τό δικό σας Παλιννόστηση Αισθήσεων (*The Senses Still*), δημιουργησαν αὐτό πού κάποιοι μελετητές ἀπο-

κάλεσαν «Ἀνθρωπολογία τῶν Αἰσθήσεων». Ὁ Howes διέπει τήν αἰσθησιακή ἀνθρωπολογία σάν ἔναν καινούργιο τρόπο νά κάνεις ἀνθρωπολογία. Ἐγώ τήν διέπω πιό ἐθνογραφικά, ἀν ὅχι πιό μετριοπαθῶς. Ἡν ἐπιλέξεις μία αἰσθησιακή προσέγγιση τῆς ἐθνογραφίας, ἐπιχειρεῖς νά γεμίσεις τά κείμενά σου μέ αἰσθησιακές περιγραφές, πού κάνουν τήν ἐθνογραφία σου πιό ἀκριβῆ, ἐπιβλητική, αἰχμηρή.

Σερεμετάκη: Ή μελέτη σας γιά τούς Songhay τῆς Νέας Γόρκης ἀποκτά ἰδιαίτερη σημασία γιά τίς Εύρωπαικές Σπουδές σήμερα, πού ἡ μαζική μετακίνηση μεταναστῶν ἔχει κάνει τίς περισσότερες εὐρωπαικές, καί ἰδιαίτερα τίς μεσογειακές καί θαλασσινές πόλεις καί κωμοπόλεις, νά δίνουν τήν εἰκόνα καί τήν αἰσθηση τῆς Νέας Γόρκης, τήν ἴδια στιγμή πού οι ἀνθρωπολογικές μελέτες ἔκει παραμένουν στήν ἀμυντική, δηλαδή κυρίως στήν μελέτη τοῦ «δικοῦ τους πολιτισμοῦ». Τί διδάσκει αὐτό τό βιβλίο;

Stoller: Διάφορα θέματα ὑπεισέρχονται καί ὑποδηλώνονται στό *Money Has No Smell*, τήν ἐθνογραφική μελέτη μου γιά τούς Δυτικοαφρικανούς μετανάστες στήν Νέα Γόρκη. Στό βιβλίο ὑποστηρίζω ἔμμεσα ὅτι ἡ ἐθνογραφία εἶναι ἔνα ἰδιαίτερα κατάλληλο εἶδος γιά νά περιγραφεῖ ἡ συνθετότητα, πού ἀποθαρρύνει τόν νοῦ, τής σύγχρονης ἀστικῆς ζωῆς σέ μέρη ὅπως ἡ Νέα Γόρκη. Τό κείμενο δείχνει ὅτι οι ἀναγωγικές στρατηγικές – ἡ δημιουργία ἀναγωγικῶν μοντέλων ἀπό πολύπλοκα συστήματα – κάνουν μεγάλη ζημιά στήν κοινωνική περιγραφή. Στό κείμενο δείχνω, ἐπίσης, πῶς διαδύνασμός ἀφήγησης καί ἀνάλυσης μπορεῖ νά ἐνσωματώσει τήν κοινωνική συνθετότητα τῶν ὑπερεθνικῶν/ὑπερπολιτισμικῶν ζωῶν τῶν Δυτικοαφρικανῶν μεταναστῶν στήν Νέα Γόρκη. Ἐπί πλέον, τό βιβλίο εἶναι γεμάτο ἀπό αἰσθησιακές περιγραφές τῆς ὑπαίθριας ἐμπορικῆς ζωῆς στό Χάρλεμ, περιγραφές γεμάτες ἀπό τούς ἀνθρώπους πού κατοικοῦν αὐτούς τούς χώρους. Τό βιβλίο ἀσχολεῖται μέ τό πῶς οι παγκόσμιες, ἐθνικές, τοπικές καί ἀστικές δυνάμεις, οἰκονομικές καί κοινωνικές, ἐπηρεάζουν ἀμεσα τίς ζωές ἀρκετῶν Δυτικοαφρικανῶν μεταναστῶν, καί πῶς αὐτοί, μέ μεγάλο ἀγῶνα, ἔχουν προσαρμοστεῖ, κάποιοι μέ μεγαλύτερη ἐπιτυχία

ἀπό ἄλλους, στίς δοκιμασίες καί τά δεινά τῆς ζωῆς στήν σύγχρονη Νέα Υόρκη.

Σερεμετάκη: Είστε ἔνα ἀπό τά καλύτερα παραδείγματα τοῦ ζητήματος τῆς αὐτοθεώρησης στήν ἀνθρωπολογία. Νομίζετε ὅτι ἡ μελέτη καί ἡ ἐμπειρία τοῦ "Άλλου ἄλλαξε τήν δική σας συνείδηση;

Stoller: Ναί, ὁ χρόνος πού πέρασα ἀνάμεσα στούς Songhay τοῦ Νίγηρα ἔχει ὀπωσδήποτε ἀλλάξει τήν συνείδησή μου. Ὑπάρχουν δύο τρόποι προσέγγισης τῆς ἐπιτόπιας ἔρευνας στήν ἀνθρωπολογία. Τό μονοπάτι τῆς μικρότερης ἀντίστασης εἶναι νά μείνεις σταθερός στό ἔρευνητικό πλάνο σου – νά ἀκολουθήσεις μία συστηματική μεθοδολογία, νά συλλέξεις μεγάλες ποσότητες δεδομένων σχετικῶν μέ τήν ἔρευνά σου καί νά ἐπιστρέψεις σπίτι σου καί νά παράγεις ἀποτελέσματα πού θά δελτιώσουν τήν κοινωνική θεωρία. Αὐτή εἶναι μία κλειστοῦ τύπου προσέγγιση στήν ἐπιτόπια ἔρευνα. Τό μονοπάτι τῆς μεγιστης ἀντίστασης, πού εἶναι τό μονοπάτι πού ἀκολουθησα ἐγώ γιά περισσότερα ἀπό 30 χρόνια ἐθνογραφικῆς ἔρευνας, εἶναι μιά πιό ἀνοιχτή προσέγγιση. Σ' αὐτό τό μονοπάτι ὁ ἔαυτός σου –η συνείδησή σου– [πηγαίνει] στόν ἄλλο κόσμο καί ἐπιτρέπει τίς δυνάμεις αὐτοῦ τοῦ κόσμου νά κυλήσουν μέσα στό σῶμα σου. Αὐτή ἡ προσέγγιση, δέδαια, εἶναι λιγάτερο συστηματική καί μπορεῖ νά προκαλέσει ἐπιστημονικές καί συναισθηματικές χρίσεις. Αὐτή ἡ προσέγγιση μέ ἀνάγκασε νά στραφώ πρός μία πιό αἰσθησιακή προσέγγιση τῆς ἐθνογραφίας. Μοῦ ἐπέτρεψε νά διερευνήσω πληρέστερα τόν κόσμο τῆς μαγείας τῶν Songhay. Καί εἶμαι πεπεισμένος ὅτι μοῦ ἐπέτρεψε νά χτίσω βαθειές σχέσεις μέ τούς δασκάλους μου, σχέσεις πού, στήν συνέχεια, μέ ἀνάγκασαν νά ἀναπτύξω μία συγκεκριμένη προσέγγιση τῆς διεξαγωγῆς καί τῆς γραφῆς τῆς ἐθνογραφίας. Πράγματι, ἡ σοφία τῆς ἀφρικανικῆς σκέψης ἔχει ἐπηρεάσει σέ βάθος τόν τρόπο πού προσεγγίζω τίς κοινωνικές σχέσεις στόν κόσμο.

Σερεμετάκη: Γράψατε πρόσφατα ἔνα διηλίο γιά τό πως συγχωνεύσατε τίς Ἀφρικανικές τεχνικές ἵαστης μέ τίς Δυτικές ἵατρικές τεχνικές στήν ἀντιμετώπιση τοῦ καρκίνου σας, καθώς καί γιά τήν ἐμπειρία τῆς ἀσθένειάς σας ἀπό τήν πλευρά αὐτῶν τῶν δύο προοπτικῶν θε-

ραπείας. Θά μπορούσατε νά μᾶς μιλήσετε γι' αὐτήν τήν πρόσφατη ἐμπειρία;

Stoller: Γιά πολὺ καιρό ἀπομακρύνθηκα ἀπό τήν μαγεία τῶν Songhay. Τό 2001 εἶχαν περάσει 11 χρόνια ἀπό τότε πού εἶχα νά ἐπιστρέψω στόν Νίγηρα καί νά καθίσω μέ τούς δασκάλους μου τῶν Songhay. Στό ἐνδιάμεσο διάστημα εἶχα ἐνδιαφερθεῖ γιά θέματα ὑπερεθνισμοῦ, γιά τήν ἀνεπίσημη οἰκονομία καί τίς ἀφρικανικές ἐμπειρίες στήν Πόλη τῆς Νέας Υόρκης. Τότε, τόν Φεβρουάριο τοῦ 2001, ἔμαθα ὅτι εἶχα λέμφωμα Non-Hodgkin, ἔναν καρκίνο τοῦ αἷματος, πού μπορεῖ νά «ἀντιμετωπιστεῖ», ἀλλά ὅχι νά «θεραπευτεῖ». Αὐτή ἡ ἀναμέτρηση μέ τήν θυητότητα μέ μετέφερε ἀπρόσμενα πίσω στόν χρόνο, στήν μαθητεία μου στήν μαγεία τῶν Songhay καί, γιά νά παραφράσω τόν T.S. Eliot, στό νά γνωρίσω αὐτό τό μέρος γιά πρώτη φορά. Καθώς προσαρμοζόμουν στήν νέα μου ζωή μέ τόν καρκίνο, κατάλαβα ὅτι ὁ δάσκαλός μου, ὁ Adamu Jenitongo, μέ εἶχε προετοιμάσει πρό πολλοῦ γι' αὐτήν τήν θεμελιώδη ἀναμέτρηση μέ τήν σοδαρή ἀσθένεια. Μέσα ἀπό τό πρίσμα τῆς ἀσθένειας κατάλαβα γιά πρώτη φορά τί εἶναι πραγματικά σημαντικό στήν πρωτόγονη μαγεία καί πῶς ἐκεῖνα τά θεμελιώδη μαθήματα μποροῦσαν νά δώσουν σ' ἐμένα – καί σέ ἄλλους – πολύτιμα μαθήματα ζωῆς. Αὐτή ἡ κατανόηση μέ ὠθησε νά γράψω τήν σύντομη ιατρογραφία, *Stranger in the Village of the Sick*, πού δημοσιεύθηκε τό 2004. Αὐτό τό κείμενο δέν εἶναι ἀπλά καί μόνον μία περιγραφή τῆς ζωῆς μου στό χωριό τῶν ὑγιῶν, ὃπου διαμένουν οἱ περισσότεροι ἀνθρώποι, καί στό χωριό τῶν ἀσθενῶν, ὃπου διαμένουν ἀνθρώποι πού εἶναι σέ θεραπεία ή σέ περίοδο χάριτος ἀπό μία ἀνίατη ἀρρώστεια. Στό διηλίο πραγματεύομαι τήν Δυτικοαφρικανική προσέγγιση τῆς ἀσθένειας σέ ἀντιδιαστολή πρός τήν Δυτική. Γιά τούς ἀνθρώπους στήν Εύρωπη καί τήν Βόρεια Ἀμερική, ἡ ἀρρώστεια εἶναι ἔνας ἐχθρός ἔξω ἀπό τό σῶμα, ἔνας ἐχθρός πού πρέπει νά νικηθεῖ. Γιά τούς ἀνθρώπους στήν Δυτική Ἀφρική καί ἀλλού στόν κόσμο, ἡ ἀρρώστεια εἶναι ὁ πάντα παρών σύντροφός σου, πού μπορεῖ νά πεταχτεῖ γιά μιά ἐπίσκεψη ὅποιαδήποτε στιγμή. Ἀναπτύσσοντας σεβασμό γιά τήν ἀσθένεια, μπορεῖς νά τήν ἐνσωματώσεις στήν ὑπαρ-

ξή σου και νά άντλήσεις δύναμη και βαθειά γνώση από αυτήν. Αύτή είναι ή ιστορία που λέω στό *Stranger in the Village of the Sick*.

Σερεμετάκη: Τό έναυσμα γιά τό πρώτο βιβλίο-έθνογραφία σας ήταν έπίσης ή ασθένεια και ή θεραπεία, όπου δείχνετε πάλι διαφορετικές ιατρικές προσποτικές και πολιτισμικά συστήματα. Θά μπορούσατε νά μᾶς μιλήσετε γι' αυτήν τήν παλιά έμπειρία, πού δύνηγησε στό πρώτο κείμενό σας πού διαβάστηκε εύρεως; Πῶς συνέβεται μέ τήν πρόσφατη έμπειρία σας;

Stoller: Ή ασθένεια είναι ή κεντρική έμπειρία τής έκπαιδευσης στήν μαγεία τῶν Songhay. Δέν θά μποροῦσες νά μάθεις πολλά γιά τήν πρωτόγονη μαγεία παίρνοντας συνεντεύξεις από πρεσβύτερους πού τήν άσκουν. "Επρεπε μᾶλλον νά κάθεσαι και νά άκους τούς γηραιότερους, πού σταδιακά άποφασίζουν τί και πῶς πρέπει νά σέ διδάξουν. "Αν ήταν νά προχωρήσεις στό μονοπάτι τής μαγείας, έπρεπε νά διαθέτεις βαθειά μνήμη (για ξόρκια, μυθικά κείμενα και φυτά), όπως έπισης και φυσική έπιμονή. Ή τελευταία είναι, στήν πραγματικότητα, τό κλειδί τής κατανόησης τῶν ούσιωδῶν στοιχείων τής μαγείας. Τό τέστ στήν μαγεία είναι όχι άν μπορεῖς νά άπαγγείλεις τέλεια ένα ξόρκι ή νά άνακατέψεις ένα φίλτρο στίς σωστές άναλογίες, άν και αυτά είναι σημαντικά στοιχεῖα. Τό κλειδί είναι πῶς άντιδρας στήν φυσική άναποδά τής ασθένειας. Τό έρωτημα είναι όχι πόση γνώση έχεις άποκτήσει, άλλα πόσο καλά έφαρμόζεις αυτήν τήν γνώση στήν δική σου άρρώστεια. Υπάρχει ένα έπεισόδιο στό *In Sorcery's Shadow*, τό πρώτο μου βιβλίο γιά τήν μαγεία, κατά τήν διάρκεια τοῦ όποιου παραλύω προσωρινά. Σ' αυτήν τήν πρόκληση άντεδρασα όπως ένας μάγος – άπαγγέλοντας τά κατάλληλα ξόρκια και έρχόμενος άντιμετωπος μέ τό πρόσωπο πού μου έστειλε τήν παράλυση. Συναντηθήκαμε και, άφου πέρασα τήν δοκιμασία της, προσφέρθηκε νά μέ διδάξει ό,τι γνώριζε γιά τήν μαγεία. Άκομη τότε δέν έκτιμουσα άρκετά τό βάθος και τό εύρος τής μαγείας τῶν Songhay. Άντιλαμβανόμουν τήν μαγεία σάν ένα είδος άνταγωνισμοῦ γιά έξουσία κι έτσι τήν χαρακτήρισα στό *In Sorcery's Shadow*. Ή άναμέτρησή μου μέ τόν καρκίνο, ζμως, βάθυνε τήν έκτιμησή μου γιά τά τότε μαθήματα μαγείας.

Στήν διάρκεια τῶν τελευταίων έτῶν κατάλαβα ότι ή άπαγγελία ξορκιῶν, ή έπικληση καθοδηγητικῶν πνευμάτων και ή ή αφομοίωση τροφῶν έξουσίας ήταν τά πρώτα βήματα στό μονοπάτι τῆς μαγείας. Κατάλαβα, έπισης, ότι οι δολοφονικοί άνταγωνισμοί, πού είχαν έρεθίσει τήν νεανική φαντασία μου, λίγα πράγματα έξηγούσαν στόν στίβο τῆς μαγείας. "Έχω μάθει ότι ή μαγεία έχει νά κάνει μέ τήν άνευρεση τρόπων πού θά μᾶς κάνουν νά νοιώθουμε πιό άνετα μέ τόν έαυτό μας, πιό άνετα μέσα στόν κόσμο. Γιά τούς Songhay μάγους – και γιά μένα έπισης – ή ασθένεια είναι μιά εύκαιρια νά έναρμονίσουμε τίς εύαισθησίες μας μέ τόν κόσμο, μία εύκαιρια νά ένσωματώσουμε τόν πόνο γιά νά ένισχύσουμε τήν ύπαρξή μας στόν κόσμο. "Ετσι, αυτά πού συνεισφέρουμε στόν κόσμο φωτίζουν ένα μονοπάτι πρός τήν σοφία.

Σερεμετάκη: Φιλοξενοῦμε ένα πρόσφατο άρθρο σας στήν *NEA KOINΩΝΙΟΛΟΓΙΑ*, μέ τίτλο «Χῶροι, Τόποι και Πεδία: Ή πολιτική τοῦ άφρικανικοῦ έμπορίου στήν άνεπίσημη οίκονομία τής πόλης τής Νέας Υόρκης». Τί νά περιμένουν νά δοῦν οι άναγνωστες; Πῶς ζειτε και πού τοποθετεῖτε τά κύρια σημεῖα-θέματά του μέσα στά σύγχρονα θέματα-συζητήσεις στήν άνθρωπολογία (και/ή πέρα από αυτήν);

Stoller: Τό άρθρο αυτό συζητά ζητήματα τρέχουσας σημασίας γιά τούς άνθρωπολόγους: ή μετανάστευση, ή σύσταση τῶν κοινοτήτων τής διασπορᾶς, τά πλαίσια τῶν υπερεθνικῶν χώρων και δικτύων. Αύτά τά θέματα υπογραμμίζουν τήν σημασία τής κοινωνικής υδριδικότητας και υπονομεύουν τήν σημασία τῶν διμοιογενῶν κοινοτήτων στούς σύγχρονους κοινωνικούς κόσμους. Πῶς μποροῦμε νά πειργάψουμε μά τέτοια κοινωνική συνθετότητα; Ή άπαντηση, τουλάχιστον κατά τήν άποψή μου, είναι: φτιάχνοντας ίδιαζουσες έθνογραφίες, πού χρησιμοποιούν τήν αισθησιακή περιγραφή γιά νά κατανοήσουν τά πολλαπλά κοινωνικά νοήματα πού παράγουν οι άνθρωποι στούς υπερεθνικούς χώρους. Στό άρθρο γράφω έμμεσα γιά τίς άρετές τής κοινωνικής υδριδικότητας, πού έχει γίνει κανόνας στούς κοινωνικούς χώρους στόν σύγχρονο κόσμο. Άκολουθώντας τό παράδειγμα τού άσύγκριτου βιβλίου τοῦ David Napier, *The Age of Immunology*, τό άρθρο δείχνει πῶς ή

ένσωμάτωση τής διαφορᾶς ἢ τοῦ μή-έσωτοῦ (Δυτικοαφρικανῶν μεταναστῶν, θαυτηρίων ἢ ἵων) συμβάλλει στήν μεγαλύτερη προσαρμοστικότητα στήν ζωή. Οἱ Ἀφρικανοί πλανόδιοι ἔμποροι, πού συναντᾶ κανείς στίς σελίδες τοῦ *Money Has No Smell*, ἔχουν πολλά νά μᾶς διδάξουν γιά τό πῶς νά ζοῦμε στόν 21ο αἰῶνα.

Σερεμετάκη: Πάνω σέ τί ἐργάζεστε τώρα;

Stoller: Πάνω σέ ἔνα μυθιστόρημα ἀφ' ἑνός καί σέ μιά ἐπιτόπια ἔρευνα ἀφ' ἑτέρου. Πρῶτον, λοιπόν, θρίσκομαι στήν μέση ἑνός μυθιστορήματος πού μιλᾶ γιά τίς ὑπαρξιακές ἐντάσεις τῆς κοσμοπολίτικης ζωῆς. Τό μυθιστόρημα ἔχει τόν δοκιμαστικό τίτλο *The Sorcerer's Burden* καί εἶναι ἡ ἱστορία τοῦ Omar Dia, ἑνός ἀνδρᾶ ἀπό τόν ἀγροτικό Νίγηρα, πού κατέχει τήν "Ἐδρα τῆς Συγκριτικῆς Λογοτεχνίας στήν Σορβόνην." Εχει Γαλλίδα σύζυγο καί δύο ὑπέροχα παιδιά καί ζεῖ σ' ἔνα ὅμορφο διαμέρισμα στό Παρίσι. Εἶναι ἐπίσης ὁ μεγαλύτερος γυιός ἑνός μεγάλου μάγου. Μιά μέρα λαμβάνει ἔνα τηλεφώνημα ἀπό τόν ἀδελφό του. Ὁ πατέρας του πεθαίνει καί θέλει ὁ μεγαλύτερος γυιός του νά ἐπιστρέψει σπίτι καί νά γίνει

φύλακας τῶν οἰκογενειακῶν μυστικῶν. Ἀπρόθυμα ὁ Omar ἐπιστρέφει στόν Νίγηρα καί κάθεται καί ἀκούει τόν πατέρα του, καθὼς προσπαθεῖ νά συμφιλιώσει τήν πνευματική ζωή του στήν Γαλλία μέ τίς ὑπαρξιακές ἀκαμψίες τῆς μαγείας στόν Νίγηρα. Πῶς μπορεῖ νά κάνει χῶρο γι' αὐτά τά δύο μεγάλα στοιχεῖα στήν ζωή του;

Δεύτερον, ξεκίνησα μία καινούργια ἐπιτόπια ἔρευνα ἀνάμεσα στούς Δυτικοαφρικανούς μετανάστες στήν Νέα Υόρκη. Τώρα ἐστιάζω στούς Δυτικοαφρικανούς μετανάστες, πολλοί ἀπό τούς δοποίους εἶναι πλέον ἡλικιωμένοι καί θά ἀντιμετωπίσουν τήν διαδικασία γήρανσης. Πῶς ἀντιμετωπίζουν τά αὐξανόμενα προβλήματα ὑγείας; Πῶς διαχειρίζονται τίς Ἀμερικανικές ἀλλά καί τίς Ἀφρικανικές οἰκογένειες; Ποῦ θέλουν νά «πάρουν σύνταξη» ὡς ἡλικιωμένοι; Έάν ἐγκατασταθοῦν στίς Ἡνωμένες Πολιτείες, τί γίνεται μέ τούς Ἀφρικανούς συγγενεῖς τους, συμπεριλαμβανομένων τῶν συζύγων καί τῶν παιδιῶν τους; Έάν ἐπιστρέψουν στήν Ἀφρική, θά ἐπιστρέψουν μαζί τους καί οἱ Ἀμερικανίδες σύζυγοι καί τά παιδιά τους;

ΣΗΜΕΙΩΣΗ ΜΕΤΑΦΡΑΣΤΙΑΣ

* Βλ. K. Νάντια Σερεμετάκη, *Η Τελευταία Λέξη* (1994), γιά τήν ἀπόδοση τοῦ ἀγγλικοῦ ὄρου informant στά ἑλληνικά ὡς «δότης/τρια» (καί ὅχι ὡς πληροφορη-

τής) καί τοῦ ὄρου self reflexive ὡς «αὐτοθεώρηση» (καί ὅχι ὡς ἀναστοχασμός, ὅπως ἀποδίδεται στά λοιπά ἑλληνικά ἀνθρωπολογικά κείμενα).

Η ΑΝΩΡΩΠΟΛΟΓΙΚΗ ΑΠΟΨΗ

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ:
Κ. NANTIA ΣΕΡΕΜΕΤΑΚΗ

”Εργα του Paul Stoller

O Paul Stoller είναι καθηγητής Ανθρωπολογίας στό West Chester University. Στήν έκτενη βιβλιογραφία του περιλαμβάνονται τά άκολουθα βιβλία:

Money has no Smell: The Africanization of New York City. Στήν έθνογραφία αυτή, ο Stoller έπιχειρεῖ νά διευρύνει τήν κατανόηση τῶν τρόπων μέ τούς δποίους ή παγκοσμιοποίηση άλλάζει τούς σύγχρονους άστικους χώρους στήν Βόρειο Αμερική. Σ' διάλογο τό κείμενο έξυφαίνει τά πορτραϊτα διαφόρων Δυτικοαφρικανῶν μεταναστῶν πού ήρθαν στήν Νέα Υόρκη άναξητώντας οίκονομικές εύκαιριες. "Οπως περιγράφεται στό βιβλίο, οι πλούσιες ιστορίες τους έπογραμμίζουν σημαντικά θέματα, πού διατυπώνονται στίς τρέχουσες άκαδημαϊκές συζητήσεις γιά τήν μετανάστευση, τήν άνεπισημη οίκονομια και τήν μεταβαλλόμενη φύση τῶν κοινοτήτων στήν Βόρειο Αμερική. Τό βιβλίο έκδόθηκε τό 2002 άπό τόν γνωστό έκδοτικό οίκο The University of Chicago Press. Τιμήθηκε μέ τό Textor Prize for Excellence in Anticipatory Anthropology.

Gallery Bundu: A Story of an African Past. Μυθιστόρημα πού έκανε σέ διάφορες έμπειρίες άπό τήν έπιτόπια έρευνα τοῦ Paul Stoller στόν Νίγηρα καί τήν Νέα Υόρκη. Είναι μιά ιστορία γιά τήν σκληρή αιχμαλωσία τῆς μνήμης καί τίς παρορμήσεις τῆς νεότητας, καθώς ή ιστορία άκολουθεῖ τήν θυελλώδη ζωή τοῦ David Lyons, ένός μελετητῆ τοῦ πολιτισμού τῆς Αφρικῆς καί τῆς ιστορίας τῆς τέχνης, ο δποίος ταξιδεύει διαρκῶς άπό τό παρόν στό παρελθόν καί άπό τήν Νέα Υόρκη στόν Νίγηρα. Έκδόθηκε τό 2005 άπό τόν γνωστό έκδοτικό οίκο The University of Chicago Press.

Stranger in the Village of the Sick: A Memoir of Cancer, Sorcery and Healing. Σύντομη βιογραφία, πού παρακολουθεῖ τόν Stoller σέ ένα άναπαντεχο μονοπάτι πρός τήν πρασωπική άναχαλυψη, άνάπτυξη καί θεραπεία. Μετά άπό πε-

ρισσότερα από 50 χρόνια καλῆς θεραπείας, δι Paul Stoller άνακαλύπτει ξαφνικά ότι έχει λέμφωμα. Αύτό πού τόν μεταμόρφωσε, τόν ωρίμασε δέν ήταν μόνο δόξας και δό τρόμος τού καρκίνου άλλα και δό «τόπος» στόν όποιο τελικά τόν έπανέφερε: είκοσι πέντε χρόνια πίσω, στά χρόνια πού ήταν μαθητευόμενος ένός Δυτικοαφρικανού μάγου, τού Adamu Jenitongo. Οι ιστορίες στό παρόν διελίστηκαν γιά τήν ζωή «στό χωριό τών θυμών» και «στό χωριό τών άσθενών» και τονίζουν τίς διαφορές στήν πολιτισμική πρόσληψη τής άσθενειας. Τό διελίστηκε τό 2004 από τόν γνωστό έκδοτικό οίκο Beacon Press.

The Cinematic Griot: The Ethnography of Jean Rouch. Σ' αύτό τό διελίστηκε τό 2004 από τό διερευνά σέ δάθος τήν έθνογραφία τού Rouch – όχι μόνο τίς ταινίες του, άλλα και τά γραπτά έργα του. Μέσω τού φίλμ, ήποστηρίζει δι Stoller, δι Rouch άγκαλιασε τήν αύτοθεώρηση, τόν ακτιβισμό και τήν παγκοσμιοποίηση, μιά γενιά πρίν οι άνθρωποι λόγοι υιοθετήσουν αύτές τίς σημαντικές έννοιες και πρακτικές. Έκδοθηκε τό 1992 από τόν έκδοτικό οίκο The University of Chicago Press.

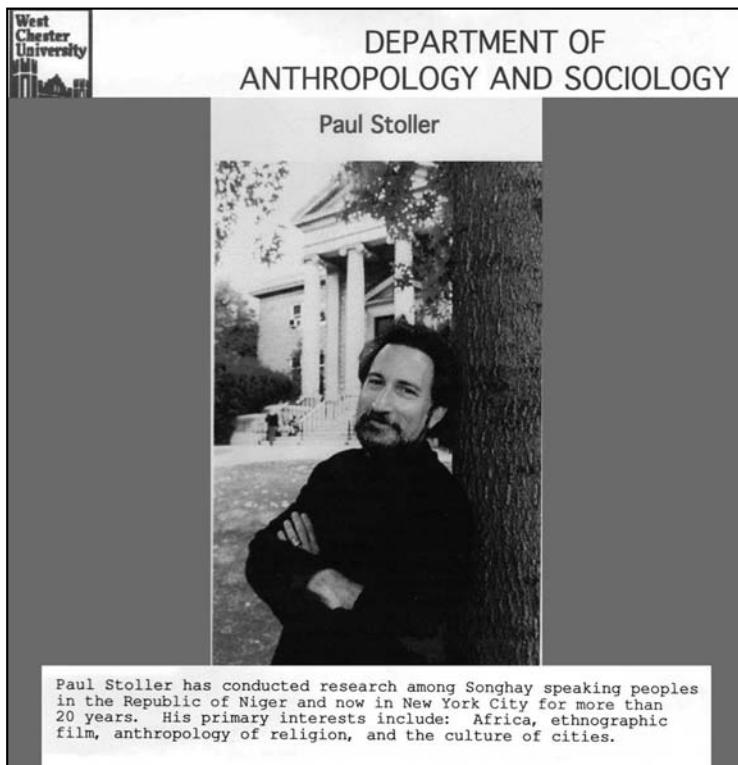
Jaguar: A Story of Africans in America.

Μυθιστόρημα πού ήποτε πάνει τόν συναισθηματικό άντικτυπο τής παγκοσμιοποίησης στόν γάμο ένός ζευγαριού Δυτικοαφρικανών, τού Issa και τής Kadija. Οι οίκονομικές συνθήκες άναγκαζουν τόν νιόπαντρο Issa νά ταξιδέψει στήν

Νέα Υόρκη, άναζητώντας μιά καλύτερη ζωή. Αφήνει τήν γυναῖκα του στήν Δυτική Αφρική. Τό μυθιστόρημα περιγράφει τίς προκλήσεις και τίς άλλαγές πού έπιφέρει αύτός δό χωρισμός στόν γάμο τους. Έκδοθηκε τό 1999 από τόν έκδοτικό οίκο The University of Chicago Press.

Sensuous Scholarship. Στό διελίστηκε τό 2004 από τό διερευνά σέ δάθος τό σώμα τού μελετητή, δείχνοντας πως ή συγχώνευση τού νοητού και τού αισθητού μπορεί νά έφαρμοστει στίς έπιστημονικές πρακτικές και άναπαραστάσεις. Η αισθησιακή έπιστημη, ήπο-

στηρίζει δι Stoller, είναι σέ τελική άναλυση ή άναμειξη τού νοῦ μέτην καρδιά. Είναι ένα άνοιγμα τής ήπαρξης κάποιου στόν κόσμο – ένα καλωσόρισμα από τήν πλευρά τών διανοητών, τών ζωγράφων, τών ποιητών και τών κινηματογραφιστών, οι είκόνες και οι λέξεις τών άσοίων μάξιμα έπαναφέρουν στό αισθησιακό. Έκδοθηκε τό 1997 από τόν έκδοτικό οίκο University of Pennsylvania Press.

Paul Stoller, 1994

Embodying Colonial Memories: Spirit Possession, Power and the Hauka in West Africa. Σ' αύτήν τήν μελέτη, δι Paul Stoller χρησιμοποιεί ένα αισθησιακό πλαίσιο γιά νά άναλύσει τά Hauka, τά Songhay πνεύματα πού μιμούνται Εύρωπαίους άποικιακούς χαρακτήρες, πνεύματα πού έγιναν διάστημα στό κλασικό φίλμ τού Jean Rouch, *Les Maîtres Fous*. Θεωρεί ότι τά Hauka μπορούν νά κατανοηθούν καλύτερα μέσω τής μαργητικής άναλυσης τού συμ-

βολισμοῦ τῆς ἔξουσίας, πού εἶναι ένας θαυματικός ριζωμένος στήν ἀποικιακή ἐμπειρία τοῦ Νίγηρα. Ἐκδόθηκε τό 1995 ἀπό τόν ἐκδοτικό οἶκο Routledge.

Fusion of the Worlds: An Ethnography of Possession Among the Songhay. Μία αἰσθησιακή ἐθνογραφία τῆς δαιμονοληψίας στούς Songhay τοῦ Νίγηρα. Τό κείμενο ἐπιχειρεῖ νά παρεμβάλει τόν θεωρητικό στοχασμό στίς αἰσθησιακές περιγραφές τῶν τελετουργιῶν δαιμονοληψίας. Στό τέλος καταλήγει στό συμπέρασμα ὅτι, ἐνῷ τό φαινόμενο τῆς δαιμονοληψίας μπορεῖ νά περιγραφεῖ αἰσθησιακά, δέν μπορεῖ νά ἀναγθεῖ σέ θεωρητική ἔξήγηση. Ἐκδόθηκε τό 1989 ἀπό τόν ἐκδοτικό οἶκο The University of Chicago Press.

The Taste of Ethnographic Things: The Senses in Anthropology. Αύτό εἶναι τό πρῶτο βιβλίο πού σαφῶς ἀπαιτεῖ μία ἀνθρωπολογία

τῶν αἰσθήσεων. Στά κείμενά του ὁ Stoller δείχγει πῶς καί γιατί οἱ ἐθνογράφοι πρέπει νά υιοθετήσουν μία πολυ-αἰσθητηριακή προσέγγιση τῆς κοινωνικῆς περιγραφῆς. Ἐκδόθηκε τό 1989 ἀπό τόν ἐκδοτικό οἶκο University of Pennsylvania Press.

In Sorcery's Shadow: A Memoir of Apprenticeship Among the Songhay of Niger. Αύτό τό πειραματικό ἔργο ἀποτελεῖ μία βιογραφία τῆς μαθητείας τοῦ Paul Stoller στούς μάγους τῆς Δημοκρατίας τοῦ Νίγηρα. Οἱ ιστορίες τοῦ κειμένου ὑπογραμμίζουν πολλά ἀπό τά ἡθικά ζητήματα πού συναντᾶ κανείς στήν διάρκεια τῆς ἐπιτόπιας ἔρευνας. Ὁ Stoller ἀναρωτιέται ἔμμεσα, μεταξύ πολλῶν ζητημάτων, γιά τό πόσο μακριά μπορεῖ νά φτάσει κάποιος στήν ἀναζήτηση τῆς ἐθνογραφικῆς γνώσης. Τό βιβλίο ἐκδόθηκε τό 1987 ἀπό τόν ἐκδοτικό οἶκο The University of Chicago Press.

Η ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΚΗ ΑΠΟΨΗ

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ:
Κ. NANTIA ΣΕΡΕΜΕΤΑΚΗ

Χῶροι, Τόποι καί Πεδία

‘Η Πολιτική του Δυτικο-
Αφρικανικού Εμπορίου
στήν Ανεπίσημη Οικονομία
τῆς Νέας Υόρκης’*

‘Ενα άρθρο του Paul Stoller

Σ τήν ἀνθρωπολογία τό «πεδίο ἔρευνας» ἀποτελεῖ μία ἐνιγγιώδη διάταξη διασταυρώνομενων ὑπερεθνικῶν χώρων, μέσα σέ ζῶντας πολλαπλῆς διαμφισθήτησης. Σκεφτεῖτε τίς καλειδοσκοπικές δυνάμεις πού συνέκλιναν στά μέσα Ὁκτωβρίου τοῦ 1994 στήν 125η Όδό τῆς Νέας Υόρκης, τό πολιτισμικό σταυροδρόμι του Χάρλεμ. Μία χαλαρά δργανωμένη «ένωση» Αφρικανο-Αμερικανῶν μικροπωλητῶν καί Δυτικο-Αφρικανῶν ἐμπόρων ἀπό τήν Σενεγάλη, τό Μαλί, τόν Νίγηρα καί τήν Γκάμπια (δι Σύλλογος Πλανόδιων Μικροπωλητῶν τῆς 125ης Όδου) ἀπείλησε νά κλείσει τήν 125η Όδό, ἐάν διήμαρχος Giuliani τηροῦσε τήν προεκλογική ὑπόσχεσή του νά διώξει τήν Αφρικανική ἀγορά ἀπό τόν κεντρικό δρόμο του Χάρλεμ. Ἀν καί ἡ ἔνωση ὑποστηρίζεται ἀπό τό Εθνος τοῦ Ισλάμ, οἱ ἵερεῖς τοῦ ὅποίου κηρύσσουν ποικίλες ἀπόψεις περί Ισλαμικῆς ἀγνότητας καί Αφρικανο-Αμερικανικῆς αὐτάρκειας,

* Τό άρθρο αὐτό έκασται σέ ἐπιτόπια ἔρευνα στό Χάρλεμ, ἡ δοπία ξεκίνησε τόν Ιούλιο τοῦ 1992 καί συνεχίζεται μέχρι σήμερα, ὡς μέρος τοῦ ἔρευνητικοῦ προγράμματος “Transnationalism in Local Context” καί χρηματοδοτεῖται ἀπό τό Εθνικό Ιδρυμα Επιστημῶν (Global Perspectives on Sociological Studies). Τήν ἔθνογραφική ἔρευνα στό Χάρλεμ ἔχουν ὑποστηρίξει τό West Chester University καί τό Wenner-Gren Foundation for Anthropological Research μέ γενναιόδωρες ὑποτροφίες. Τό παρόν άρθρο δημοσιεύθηκε γιά πρώτη φορά στό περιοδικό *American Anthropologist*, τεῦχος 98, ἀρ. 4, 1996. Αποκλειστική μετάφραση στά ἐλληνικά γιά τήν *NEA KOΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ* ἀπό τήν *Βασιλική Λαζαρώτη*.

κάποια μέλη της ένωσης αντιπαθοῦν καί δέν έμπιστεύονται τόν Louis Farrakhan. Πολλοί άπό τούς Δυτικο-Άφρικανούς έμπόρους άναρωτιούνται πώς μπορεῖ ένας τέτοιος άνθρωπος νά αύτοαποκαλεῖται Μουσουλμάνος.

Οι μικροπωλητές ήποστηρίζονται έπίσης από τόν Αιδεσιμώτατο Al Sharpton, πού χρησιμοποιεῖ τόν ίδιαίτερο προσανατολισμό του πρός τόν Χριστιανισμό γιά νά έκφρασει τήν άλληλεγγύη του πρός τόν σκληρά έργαζόμενο Άφρικανικό καί Άφρικανο-Άμερικανικό λαό. Μετά τήν διάλυση τής άγορᾶς, ο Sharpton συνελήφθη γιατί πουλούσε άντιτυπα τής Βίβλου. Άσιάτες καί Άφρικανο-Άμερικανοί ίδιοκτήτες καταστημάτων στήν 125η Όδο ή ήποστηρίζουν, έπίσης, τούς μικροπωλητές, γιατί πιστεύουν ότι τά πλήθη που συνέρρευσαν έκει λόγω τής Άφρικανικής άγορᾶς άφελούν τίς έπιχειρήσεις τους. Υπάρχουν, δεδομένη, έξι ίσου πολλοί Άσιάτες καί Άφρικανο-Άμερικανοί ίδιοκτήτες καταστημάτων, πού πιστεύουν ότι ή παρουσία τών μικροπωλητῶν κάνει κακό στίς έπιχειρήσεις τους. Ισχυρίζονται ότι οι μικροπωλητές είναι άναιδεις, δρώμικοι καί έμπλεκονται σέ άλεματες έπιχειρηματικές πρακτικές.

“Οπως καί τό ”Εθνος τοῦ Ισλάμ, ή Masjid Malcolm Shabazz (ή θρησκευτική δργάνωση πού ίδρυθηκε άπό τόν Malcolm X) προάγει τήν Ισλαμική λιτότητα καί τήν Άφρικανο-Άμερικανική αυτάρκεια. Άλλα ή Masjid προωθεῖ ένα ρυθμιστικό σχέδιο γιά τούς μικροπωλητές καί προτείνει ή άναρχη άγορά τής 125ης Όδου ή μεταφερθεῖ έννεα τετράγωνα νοτίως τής έμπορικής περιοχής, στήν δργανωμένη καί έγκεκριμένη άπό τόν δημο θέση πού δρίσκεται στήν συμβολή τής 116ης Όδου μέ τήν Λεωφόρο Lenox, έναν έμπορικά ήποδαθμισμένο χώρο. Θέλει νά χρεώσει τούς μικροπωλητές μέ τό ποσόν τών 100 δολαρίων γιά έξοδα έγγραφης, προκειμένου νά γίνουν «νόμιμοι», καθώς καί μέ ήμερήσιο ένοικιο 7 δολαρίων. Σέ άνταλλαγμα, θά φροντίζει γιά τήν καθαριότητα καί τήν άσφαλεια τής άγορᾶς.

Αύτή ή ίδεα προσυπογράφηκε άπό τήν Έμπορική Συμμαχία τοῦ Χάρλεμ (Harlem Business Alliance) καί τό Συμβούλιο Αστικής Ανάπτυξης τοῦ Χάρλεμ (Harlem Urban Development Corporation). Καί οι δύο δργανώσεις προάγουν τούς οίκονομικούς δεσμούς μέ τήν Δυτι-

κή Άφρική, άλλα δέν τούς άρέσει ή πολυπληθής, δίγως κανόνες, είκόνα τής ήπαιθριας Άφρικανικής άγορας, στήν κύρια έμπορική λεωφόρο τοῦ Χάρλεμ. Μιά τέτοια είκόνα είναι άνυπόφορη, γιατί ήποδηλώνει χωρικά ότι ή οίκονομική άναγέννηση τοῦ Χάρλεμ άποτελεῖ ψευδαίσθηση. Οι αίρετοί ήξιωματούχοι τοῦ Χάρλεμ, πού έχουν ίδια συμφέροντα άπό τήν οίκονομική άναπτυξή, ήποστηρίζουν κι αύτοί τήν διάλυση τής 125ης Όδου καί τήν «εύγενική προσφορά» τής Masjid. Η διοίκηση Giuliani, έπίσης, ήποστηρίζει θερμά τό σχέδιο τής Masjid Malcolm Shabazz. Καί γιατί όχι; Τό σχέδιο ταυτίζεται μέ τήν θέση ένός ήξιοσέβαστου Άφρικανο-Άμερικανικού θρησκευτικού θεσμού καί προσφέρει μιά είρηνική έναλλακτική λύση στήν δίαιτη φυλετική σύγκρουση πού κανένας δήμαρχος δέν έπιθυμει. Ταυτόχρονα, ή δημοτική άρχη θά λαμβάνει τριάντα τοις έκατό τῶν έσόδων πού θά είσπραττει ή Masjid, δηλαδή θά είσπραττει φόρους άπό τούς μικροπωλητές πού μέχρι τότε δέν είχαν άδεια καί δέν φορολογούνταν. Σέ άνταλλαγμα, ή δημοτική άρχη θά άστυνομεύει καί θά καθαρίζει τούς δρόμους σέ τακτική δάση. Τό σχέδιο προσφέρει έπίσης θετικά πολιτικά άνταλλαγματα στήν διοίκηση Giuliani. Ο Giuliani θά μπορεῖ νά πεῖ ότι τηρεῖ τίς πολιτικές ήποστηρίζεσις του. Ο Διευθυντής τής Αστυνομίας Bratton θά μπορεῖ νά πεῖ ότι τηρεῖ τήν ήπόστηρί του νά έπιβάλει τούς κανονισμούς τής πόλης, οι δημοτικοί, δημοτικοί δούμε, δέν συμφωνούν μέ τίς πρακτικές τής άνεπισημης οίκονομίας.

Οι περισσότεροι Δυτικο-Άφρικανοί μικροπωλητές, πού ίσχυρίζονται ότι ή άγορά τους άναζωγόνησε τήν οίκονομιά τής 125ης Όδου, είναι φαινομενικά άνισχυρα πιόνια στήν «σκακιέρα» τοῦ πολιτικού καί πολιτισμικού λόγου τής Πόλης τής Νέας Υόρκης. Ομως κι αύτοί, δημοτικοί καί ή έξαιρετικά διαφοροποιημένη Άφρικανο-Άμερικανική κοινότητα τοῦ Χάρλεμ, κατασκευάζουν τούς δικούς τούς σύμπλοκους λόγους. Οι Σενεγαλέζοι, γιά παράδειγμα, δρίσκονται στήν Νέα Υόρκη άπό τό 1982 καί άποτελούν μεγάλο μέρος τῶν Δυτικο-Άφρικανῶν μικροπωλητῶν τοῦ Χάρλεμ. Κάποιοι Σενεγαλέζοι, κυρίως αύτοί πού είναι τακτοποιημένοι σέ διάφορες έπιχειρήσεις, ήποστηρίζουν τήν μεταφορά τής άγορᾶς στήν 116η Όδο. Πολλοί μι-

κροπωλητές, ὅμως, ἀντιτίθενται στήν διάλυση πού προτείνει ὁ δήμαρχος. Αὐτές οἱ διαφορές μεγεθύνονται λόγω ἔθνοτικῶν, τοπικῶν καὶ θρησκευτικῶν διαφορῶν. Οἱ Σενεγαλέζοι ἀπό τό Casamance, τὸν Νότο, δέν εἶναι ἐνταγμένοι στά δόρεια οἰκονομικά καὶ θρησκευτικά δίκτυα πού ἐλέγχουνται ἀπό λαούς τῆς πλειονότητας (Wolof, Serere). Ἐπί πλέον, οἱ περισσότεροι Σενεγαλέζοι τῆς Νέας Γόρκης εἶναι ὀπαδοί τῆς τάξης τῶν Mourid Soufi. Αὐτοί, σύμφωνα μέ τούς μικροπωλητές ἀπό τό Μαλί καὶ τόν Νίγηρα, εἶχαν ἐπενδύσει κεφάλαια στήν Masjid Malcolm Shabazz, δίνοντας παρασκηνιακά τήν ὑποτιθέμενη συγκατάθεση τῶν Σενεγαλέζων στό σχέδιο τῆς Masjid. Οἱ μικροπωλητές ἀπό τό Μαλί ἀντέδρασαν στήν διάλυση τῆς ἀγορᾶς μέ πρακτική παραίτηση. "Αν καὶ δλοι ἥθελαν νά παραμείνουν στήν Ἀφρικανική ἀγορά, ἀρνήθηκαν νά συμμετάσχουν στήν πορεία τοῦ Συλλόγου Πλανόδιων Μικροπωλητῶν τῆς 125ης Ὁδοῦ, στίς 17 Ὁκτωβρίου. Μερικοί ἀπό αὐτούς ἀποφάσισαν νά πληρώσουν τά 100 δολλάρια γιά νά ἐγγραφοῦν στήν ἀγορά τῆς 116ης Ὁδοῦ. "Αλλοι, πού κατηγοροῦσαν τούς Σενεγαλέζους γιά τόν θάνατο τῆς Ἀφρικανικῆς ἀγορᾶς, ἀρνήθηκαν νά πληρώσουν χρήματα σέ ἀνθρώπους πού ἥθελαν νά καταστρέψουν τίς ἐπιχειρήσεις τους. Ἀρκετοί ἀπό αὐτούς πού εἶχαν ἔρθει πρόσφατα ἀπό τόν Νίγηρα, πάντως, συμμετεῖχαν στήν πορεία διαμαρτυρίας τῶν μικροπωλητῶν στίς 17 Ὁκτωβρίου. Οἱ περισσότεροι μόνιμα ἐγκατεστημένοι μικροπωλητές ἀπό τόν Νίγηρα δέν συμμετεῖχαν, ἀν καὶ ἥθελαν νά παραμείνουν στήν 125η Ὁδό. Σκεπτόμενοι ὅτι οἱ τιμές πώλησης στήν Ὁδό Canal –δηλαδή 2.500 δολλάρια τόν μῆνα γιά ἐνοικίαση χώρου σέ ράφια στήν Βιτρίνα καταστήματος – θά ἥταν ὑπερβολικά ὑψηλές, κάποιοι συμφώνησαν νά μεταφέρουν τίς ἐπιχειρήσεις τους στήν 116η Ὁδό ἐνῷ ἄλλοι διαφώνησαν. Γιά τόν θάνατο τῆς ἀγορᾶς, οἱ Νιγηριανοί κατηγοροῦσαν τήν ἀπληστία τῆς Ἀφρικανο-Ἀμερικανικῆς κοινότητας, τήν δοπία δέν ἐκτιμοῦν καὶ κυρίως δέν ἐμπιστεύονται.

Χῶρος ἀγορᾶς στό Χάρλεμ

Νέα Γόρκη, 15 Ὁκτωβρίου, 1994. Δύο ἄνδρες μέ μαύρα κοστούμια καὶ παπιγιόν μοιρά-

ζουν φυλλάδια τοῦ "Εθνους τοῦ Ἰσλάμ καὶ πουλοῦν φασολόπιττες στήν δορειοανατολική γωνία τῆς 125ης Ὁδοῦ μέ τήν Λεωφόρο Lenox, τό ἐμπορικό σταυροδόρομο τοῦ Χάρλεμ. "Ανθρωποι κατακλύζουν τά πεζοδρόμια. "Η διασταύρωση πήζει ἀπό τήν κίνηση: λεωφορεῖα μεταφέρουν κόσμο ἀπό καὶ πρός τό κέντρο τῆς πόλης, στόλοι φορτηγῶν γυρίζουν γύρω-γύρω γιά διανομές, ὑπερσύγχρονα I.X. αὐτοκίνητα ἀφήνουν στό πέρασμά τους ἐκκωφαντική ράπ μουσική, ἐνῷ ἀνάμεσά τους γλυστροῦν ἀθόρυβα παλιές σακαράκες μέ χειρόγραφες ταμπέλες, «μεταφοράί» ἡ "ταξί". Τά τελευταῖα αὐτά ἀποτελοῦν τό κύριο ὑποκατάστατο τῶν ταξί στίς φτωχότερες γειτονίες τῆς Νέας Γόρκης – οἱ ὁδηγοί τους ἀφήνουν καὶ παίρνουν κούρσες στήν γωνία 125ης Ὁδοῦ καὶ Lenox.

Τό πλῆθος, ὅμως, μεγαλώνει σημαντικά στήν δυτική πλευρά τῆς Λεωφόρου Lenox, στήν 125η Ὁδό, ἐκεῖ ὅπου δρίσκεται ἡ Ἀφρικανική ἀγορά. Κοιτώντας ἀπό μακριά, ἡ ἀγορά μοιάζει μὲν ἐνα κολλάζ ἀπό παρκαρισμένα βάν, ἀλουμινένια τραπέζια, καπνούς ἀπό λιβάνια καὶ ὑφάσματα μέ εξοχα χρώματα καὶ σχέδια. "Ανθρωποι σουλατσάρουν, κάνουν μιά στάση ἐδῶ γιά νά πιάσουν ψιλοκουσέντα, μιά στάση ἐκεῖ γιά νά κάνουν παζάρι ἡ γιά νά ἀγοράσουν κορδέλες ἀπό χειροποίητο ὑφασμα kenti σέ ἐντονα χρώματα, καλάθια ἀπό τήν Κένυα, δερμάτινες τσάντες ἀπό τόν Νίγηρα, λιβάνι ἀπό τήν Μέκκα, χάντρες ἀπό τήν Δυτική Ἀφρική ἡ ἀσημένια κοσμήματα τῶν Tuareg. Μπορεῖ, ἀκόμη, νά διαλέξουν μπλουζάκια, γυαλιά ἥλιου, τσάντες καὶ καπέλα τοῦ μπεζμπωλ μέ ἀμερικάνικες «φίρμες», τά περισσότερα ἀπό τά ὅποια φτιάχνονται σέ κατασκευαστικές ζῶνες ἐκτός Ἡνωμένων Πολιτειῶν γιά ἐξαγωγή.

Μέ τήν πρώτη ματιά, ἡ Ἀφρικανική ἀγορά φαίνεται νά εἶναι ἐνα πλῆθος σέ ἀποδιοργάνωση. Τά πεζοδρόμια μοιάζουν φορτωμένα μέ πάγκους μικροπωλητῶν. Σ' ἐναν ξένο φαίνεται ὅτι αὐτό πού κυβερνᾶ τόν χώρο καὶ τό ἐμπόρευμα ἐνός μικροπωλητῆ εἶναι τό χάος. Ἀλλά οἱ πρῶτες ἐντυπώσεις εἶναι παραπλανητικές, καθώς ὁ χώρος τῆς Ἀφρικανικῆς ἀγορᾶς εἶναι πράγματι ὁργανωμένος, ἀν καὶ ἀνεπίσημα.

Αὐτή ἡ ἀνεπίσημη ὄργανωση εἶναι χαρακτηριστική τῶν ἀγορῶν σέ δήλη τήν Δυτική

Άφρική. "Οπως και στήν άγορά του Χάρλεμ, ή κίνηση των άγαθων και των άνθρωπων στόν χώρο των υπαίθριων άγορών της Δυτικής Άφρικής μοιάζει χαοτική στούς ξένους – τουλάχιστον στήν άρχη. Είναι εύρεως γνωστό, όμως, ότι ο χώρος των περισσότερων Δυτικο-Άφρικανικων άγορών είναι συχνά, άν οχι πάντα, κατανεμημένος και δργανωμένος μέσω άνεπίσημων μηχανισμών (Bohannan 1962, Clark 1994: 186-188). Σ' αυτές τίς άγορές, δσοι άνήκουν στίς ίδιες έθνοτικές θέμαδες ή κατάγονται από τα ίδια χωριά, μαζεύονται στό ίδιο σημείο και έμπορεύονται τό ίδιο είδος. Στίς μεγαλύτερες άγορές, Songhay/Zarma στήν Δημοκρατία του Νίγηρα, γιά παράδειγμα, οί Fulani κτηνοτρόφοι πωλοῦν βοοειδή, γάλα και βούτυρο· οί Hausa σφάζουν ζώα και πωλοῦν κρέας· οί Yoruba από την Νιγηρία πωλοῦν δοχεία, τηγάνια και κατσαρολικά· και οί Songhay/Zarma πωλοῦν σπόρους και μπαχαρικά – δλοι σέ άνεπίσημα καθορισμένους χώρους.

"Ενα πλέγμα κοινωνιολογικών και θρησκευτικών παραγόντων φαίνεται νά έπηρέασε σημαντικά τήν ιστορία των άγορών στήν Δυτική Άφρική. Τό έμποριο και ή άγορά άποτέλεσαν τό δέλεαρ γιά τήν μεσαιωνική έξαπλωση του Ισλάμ από τήν Βόρεια πρός τήν Δυτική Άφρική (Gregoire 1993: 107, Lewis 1980: 15-19). Η έλξη που άσκησαν οι συγκεντρωτικές άστικές άγορές άποτέλεσε έπίσης τήν σπίθα γιά μεγάλο μέρος τής άστικής μετανάστευσης σ' άλη τήν διάρκεια τής ιστορίας τής Δυτικής Άφρικής (Amin 1971, Gugler και Flanagan 1978). Σχετικό παράδειγμα άποτελεί ή πάνω από 100 χρόνια ιστορία τής μετανάστευσης – μακροχρόνια και δραχυχρόνια – των Songhay και των Hausa από τήν Νίγηρα πρός τήν Ακτή τής Γουινέας¹. Στό πολιτικό πεδίο, τό Ισλάμ άποτέλεσε τό πλαίσιο κατασκευής συγκεκριμένων θρησκευτικών ταυτότητων (Quadirriyya, Tijaniyya, Muridiyya, Hammalliyya, Wahhabiyyya), που συνεχώς διαρρηγνύουν τίς τοπικές, περιφερειακές και κρατικές κοινωνικές σχέσεις στήν Δυτική Άφρική (βλ. Brenner 1993)². Άνεξάρτητα από τήν έκταση των προστριβών που δημιουργεῖ, αύτός ο θρησκευτικός κατακερματισμός συνήθως δέν άγγιζει τό έμποριο. "Οπως έγραψε ο Emmanuel Gregoire στήν

μελέτη του γιά τό Ισλάμ και τήν ταυτότητα στούς Hauser του Νίγηρα: «"Ενας Μουσουλμάνος άσκητής έξήγησε: "Μπορείς νά κάνεις δουλειές μέ δποιονδήποτε. Αύτό πού έχει σημασία είναι νά θγάλεις κέρδος". "Ενας άλλος προχρήσε ακόμη περισσότερο: "Τά χρήματα δέν έχουν μυρωδιά, και μπορεῖς πραγματικά νά κάνεις δουλειές μέ μή Μουσουλμάνους, οπως, γιά παράδειγμα, μέ Χριστιανούς"» (1993: 113).

Αύτό τό πλούσιο και σύνθετο σύνολο παραδόσεων και πρακτικών έπηρεάζει τίς στάσεις και τίς συμπεριφορές των Δυτικο-Άφρικανων μικροπωλητών στήν άγορά του Χάρλεμ. Μέ δρους χωρικού καταμερισμού των πάγκων, ο χώρος τής 125ης Όδου δργανώνεται οπως σέ πολλές Δυτικο-Άφρικανικές άγορές, άν και κυρίως μέ κριτήριο τήν χώρα προέλευσης και οχι τήν έθνοτική ταυτότητα. Αύτοί πού κατάγονται από τό Μαλί, γιά παράδειγμα, πωλοῦν κυρίως θράσματα. "Έχουν τά τραπέζια και τούς πάγκους τους κατά μήκος και τῶν δύο πεζοδρομίων τής Λεωφόρου Lenox. Θύλακες μικροπωλητών από τό Μαλί μπορεῖ νά έντοπιστούν, έπισης, στό βόρειο πεζοδρόμιο τής 125ης Όδου. Αύτοί πού κατάγονται από τήν Σενεγάλη και τήν Γκάμπια καταλαμβάνουν τήν βορειοδυτική γωνία τής 125ης Όδου μέ Lenox, οπου πωλοῦν χάντρες, λιθάνι, άλλα και δερμάτινα δραχιόλια, σκουλαρίκια και δαχτυλίδια διακοσμημένα μέ κοχύλια. Περπατώντας δυτικώτερα στήν 125η Όδό, περνάει κανείς μπροστά από Άφρικανο-Άμερικανούς πού πωλοῦν θρησκευτικά βιβλία, οπως τό Κοράνι. "Ενας άλλος γυρίζει και πουλάει τίτλους βιβλίων και κασέτες γύρω από τήν άφρικανική κουλτούρα και ταυτότητα. Τά βιβλία του έκτιθενται πάνω σέ δύο τραπέζια. Σέ μιά τηλεόραση, πού είναι τοποθετημένη στήν δροφή τού παρκαρισμένου αύτοκινήτου τού μικροπωλητή, προβάλλονται δίντεο μέ διαλέξεις τού Ivan Van Sertima, γιά παράδειγμα, ένός ιστορικού τής άφρικανικής κουλτούρας και ταυτότητας – μία σύνθετη διατύπωση πολλαπλών ίδεολογιών μέσα σ' έναν χώρο 50 ποδιών.

Προχωρώντας ακόμη πιό δυτικά, πρός τήν βόρεια πλευρά τής 125ης Όδου, φθάνει κανείς στήν Carver State Bank και στόν χώρο πού καταλαμβάνουν οί μικροπωλητές από τό Νίγηρα.

"Άλλοι πωλοῦν τσάντες ἀπό τήν Κορέα κι ἄλλοι γυρίζουν μέ καρότσια καί πωλοῦν ψάθινα καπέλα ἀπό τήν Κίνα ἢ ψάθινες τσάντες ἀπό τήν Κένυα. "Ενας ἄντρας πουλάει πλεκτές τσάντες ἀπό τήν Τουρκία καί δερμάτινες ἀπό τόν Νίγηρα. "Ενας ἄλλος Νιγηριανός πουλάει τό καλοκαῖρι γυαλιά ἥλιου ἀπό τήν Chinatown καί τόν χειμῶνα πειρατικά βίντεο. Προκειμένου νά ἐλέγξει τήν ποιότητα τῶν βίντεο, ἔχει μιά τηλεόραση κι ἔνα βίντεο συνδεδεμένα μέ μιά μπαταρία αὐτοκινήτου κάτω ἀπό τόν πάγκο του³. "Άλλοι Νιγηριανοί πωλοῦν καπέλα τοῦ μπέζιμπωλ μέ τά διακριτικά ἐπαγγελματικῶν καί κολλεγιακῶν διμάδων. "Άλλοι πωλοῦν καπέλα, μπλουζάκια καί πουλόβερ μέ τυπωμένα κοινωνικά μηνύματα τοῦ Spike Lee, ἢ φίρμες ὅπως Hugo Boss, Karl Kani καί Timberland. Μέσα σ' αὐτό τό πολιτισμικό καλειδοσκόπιο, οἱ Δυτικο-Αφρικανοί ἔμποροι τῆς ὑπαίθριας ἀγορᾶς φέρνουν ἐμπορικές παραδόσεις πού ἔχουν ἐπηρεαστεῖ ხαθεία ἀπό τό Ισλάμ. Πράγματι, γιά τούς Δυτικο-Αφρικανούς ἐμπόρους, «τά λεφτά δέν ἔχουν μυρωδία» στά πεζοδρόμια τοῦ Χάρλεμ, κι οἱ ἴδιοι δέν ἔχουν ἀναστολές ἐπειδή πωλοῦν ἀντίγραφα τῆς τελευταίας λέξης τῆς «ἔθνικ» μόδας. "Οπως παραδέχεται κάποιος ἔμπορος, «θά πουλήσουμε διτιδήποτε σέ διποιοδήποτε, ἀκόμη καί σέ ἐμπόρους ναρκωτικῶν πού ἔχουν πολύ χρῆμα. Δέν πιστεύουμε στά ναρκωτικά οὔτε στό ἐμπόριο ναρκωτικῶν, ἀλλά εἴμαστε ἐπιχειρηματίες, ἔτσι δέν είναι;» (Sido 1994) (!).

Κινούμενος πρός τά δυτικά, φτάνει κανείς στό Adam Clayton Powell State Office Building*. Εδῶ δρίσκονται μαζεμένοι οἱ Σενεγαλέζοι πού πωλοῦν γυαλιά ἥλιου – δύως Ray Bans – κούκλες καί κοσμήματα. "Ενας μικροπωλητής ἀπό τήν Ουγκάντα πουλάει τυπωμένα ἀντίγραφα μπατίκ. Πρός τήν γωνία 125ης Όδοῦ μέ 7η Λεωφόρο, Τζαμαϊκανοί πωλοῦν αὐτά πού οἱ Δυτικο-Αφρικανοί μικροπωλητές ἀποκαλοῦν «ξύλο» – ἀγάλματα σκαλισμένα στήν Αφρική (6λ. Steiner 1993, Taylor κ.ἄ. 1992). Πολλά ἀπό αὐτά τά «ξύλα» παρωδοῦν μορφές Δυτικο-Αφρικανῶν ὑπαλλήλων τῆς ἀποικιοκρατίας. Αύτό τό πανταχοῦ παρόν είδος ἀφρικανικῆς τέχνης (γνωστό ὡς «colon») ἔχει γίνει οἰκονομικά βιώσιμο, ἵσως ἐπειδή ταιριάζει

στίς σύγχρονες κυρίαρχες τάσεις νοσταλγίας τῆς ἀποικιοκρατίας. Στό Χάρλεμ, οἱ ἄνδρες μέ τά ράστα μαλλιά ἀπό τήν Καραϊβική, είναι τοπιθετημένοι ἀνάμεσα στούς προσεκτικά κοντοκουρεμένους Δυτικο-Αφρικανούς καί πωλοῦν «αύθιντικές» εἰκόνες τῆς Αφρικανο-Αμερικανούς πελάτες. "Η ἔντονη διάθεση τῶν Αφρικανο-Αμερικανῶν νά ἀγοράζουν «ξύλο» ἐπιβάλλεται ἀπό παλαιές ἀντιλήψεις περί Αφρικανικῆς ὑπερηφάνειας, οἱ περισσότερες ἀπό τίς ὅποιες είναι ἀκατανόητες στούς Αφρικανούς πού «ἀναπαριστῶνται» σ' αὐτά τά ἀγαλματίδια. "Η εἰρωνεία είναι ὅτι αὐτή ἡ ἐλλειψη κατανόησης είναι πού φορτίζει μέ ἐνέργεια τήν ἀγορά.

Αντίθετα μέ διποιοδήποτε στίς Δυτικο-Αφρικανικές ἀγορές, κανένας ἀπό αὐτούς τούς «ἔθνικούς» χώρους τοῦ Χάρλεμ δέν είναι καθαρά ἔθνικός (6λ. Rouch 1956). Μερικοί Αφρικανο-Αμερικανοί μικροπωλητές μπορεῖ νά δρεθοῦν ἀνάμεσα σέ μικροπωλητές ἀπό τό Μαλί, τήν Σενεγάλη καί τόν Νίγηρα. Άρκετοί ἀπό τό Μαλί ἔχουν τούς πάγκους τούς ἀνάμεσα στούς Νιγηριανούς. Μικρές διμάδες Σενεγαλέζων δρίσκονται δίπλα σέ Τζαμαϊκανούς. Κανένας «ἔθνικός χῶρος» δέν είναι ἀπροσπέλαστος στήν Αφρικανική ἀγορά.

Αύτή ἡ ἀνεπισημότητα δημιουργεῖ στήν υπαίθρια ἀγορά μάχαλαρή, γιορταστική ἀτμόσφαιρα. Διώροφα λεωφορεῖα τῆς Apple Tours φέρνουν Εύρωπαίους, φορτωμένους μέ φωτογραφικές μηχανές, γιά νά «σημαδέψουν» τήν Αφρικανική ἀγορά – ἀπό ἀπόσταση ἀσφαλείας. Πλήθη ἀγοραστῶν κινοῦνται ἐλεύθερα πάνω κάτω στά πεζοδρόμια, κοιτάζοντας τσάντες, ἀγγίζοντας τυπωμένα ὑφάσματα, δοκιμάζοντας ψάθινα καπέλα ἢ κοσμήματα. "Η κίνησή τους στόν χῶρο περιορίζεται μόνον ἀπό τήν παρουσία ἀλλων ἀγοραστῶν, ἀλλά καί ἀπό Σενεγαλέζες πού πωλοῦν ἀφρικανικό φαγητό σέ καροτσάκια.

Οι μικροπωλητές μιλοῦν ἐλεύθερα στούς πελάτες σέ ἀμερικανικά Αγγλικά ποικίλων δαθμῶν ἐπιτήδευσης, μέ ἐπιρροές ἀπό τά τοπικά Αφρικανο-Αμερικανικά ἴδιώματα. Οι τιμές είναι ὑψηλές γιά τά καπέλα τοῦ μπέζιμπωλ, τά κασκόλ καί τά γάντια, καί χαμηλότερες γιά τά ἀφρικανικά εἰδή, γιά τά ὅποια οἱ πελάτες κάνουν παζάρια. "Ορισμένοι ἀπό αὐτούς ἀρνοῦνται

νά κάνουν παζάρια ή νά ψωνίσουν και παραπονούνται για τίς ύψηλές τιμές.

Οι έμποροι συζητούν μεταξύ τους στά Αγγλικά, στά Γαλλικά και σέ ποικιλες Δυτικο-Αφρικανικές γλώσσες, άπολαμβάνοντας τ' άστεια καί τά πειράγματα πού γίνονται όταν ή κίνηση της άγορας είναι πεσμένη. Στήν διάρκεια των άπογευματινών προσευχών, οι μικροπωλητές προσέχουν ό όνας τά έμπορεύματα του άλλου – άνεπίσημη προστασία άπεναντι στήν πάντα παρούσα άπειλή κλοπής.

”Αν καί οί μικροπωλητές στήν Αφρικανική άγορά παραβιάζουν κατά καιρούς πολλούς έπουσιώδεις κανονισμούς της πόλης καί νόμους περί έμπορικής έπωνυμίας καί πνευματικής ίδιοκτησίας, ή άστυνομία είναι χαλαρή. Φαίνεται ότι είναι κυρίως άπασχολημένη μέ τήν έπι-βολή των κανόνων στάθμευσης, ίδιαίτερα στήν 125η Όδό. Κατά τά άλλα, άφήνει ήσυχους τούς μικροπωλητές. Ή χαλαρή, γιορταστική άτμος φαιρα της άγορας, ούμως, διαλύθηκε ξαφνικά στίς 17 Οκτωβρίου 1994, όταν ό Δήμαρχος Giuliani διέταξε τό κλείσιμό της.

Μία σύντομη ιστορία της Αφρικανικής άγορας

”Αν καί οί Αφρικανο-Αμερικανοί έχουν μακρά ιστορία ώς πλανόδιοι μικροπωλητές στούς δρόμους του Χάρλεμ, οί πρώτοι Δυτικο-Αφρικανοί μικροπωλητές μετακινήθηκαν μακρύ από τό κέντρο της πόλης μετά τό 1990⁵. Ενας Σενεγαλέζος έμπορος τέχνης ίσχυρίζεται ότι ήταν ό πρωτος Αφρικανός πλανόδιος μικροπωλητής στήν 125η Όδό (Seyni 1993). Σύντομα τόν άκολουθησαν κι άλλοι από τήν Σενεγάλη, τό Μαλί καί τό Νίγηρα. Σταδιακά, ο άφρικανικός χαρακτήρας της άγορας τής 125ης Όδου έγινε κυρίαρχος.

Πρίν από τό 1990, αύτοί πού κυρίως άσχολυντο μέ τό άνεπίσημο έμπόριο στούς δρόμους τής Νέας Υόρκης ήταν οι Σενεγαλέζοι, πού έστηναν τούς πάγκους τους στά πεζοδρόμια του Μανχάταν. Δεδομένων των νομικών δυσκολιών έκδοσης άδειας μικροπωλητού στήν Νέα Υόρκη, ή πλειονότητα των Σενεγαλέζων δούλευε χωρίς άδεια (Coombe καί Stoller 1994, Ebin καί Lake 1992). Μέχρι τό 1985, πολλοί Σενε-

γαλέζοι είχαν στήσει τούς πάγκους τους μπροστά από μερικά από τά πιό άκριβά έμπορικά σημεία του Μανχάταν στήν 125η Λεωφόρο. ”Ενας τέτοιος άτακτος, άνεπίσημος τριτο-κοσμικός χώρος σ' ένα πρωτο-κοσμικό περιβάλλον, σύντομα έγινε άνυπόφορος γιά τόν Έμπορικό Σύλλογο της Πέμπτης Λεωφόρου (Fifth Avenue Merchants Association). Μέ έπικεφαλής τόν Donald Trump, ό σύλλογος άναγκασε τόν δῆμο νά λάβει μέτρα έναντίον των παράνομων μικροπωλητών.

Μετά τήν «έκκαθάριση», οι Σενεγαλέζοι μικροπωλητές έπανεγκαταστάθηκαν σέ λιγώτερο άκριβούς χώρους στό κέντρο της πόλης, ήπως ή Λεωφόρος Lexington, ή 42η Όδός κοντά στό Grand Central Station καί ή 34η Όδός κοντά στήν Times Square. Δούλευαν έπισης σέ δημάδες γιά νά προστατεύονται από τίς άρχες καί τούς μικροαπατεώνες. ”Ενας πουλούσε στόν πάγκο καί οί συμπατριώτες συνέταιροί του φύλαγαν τσίλιες στίς γωνίες. ”Ενας άλλος συμπατριώτης τους έκτελούσε χρέη τράπεζας, καθώς κρατούσε τά χρήματα μακριά από τό σημείο τής έμπορικής συναλλαγῆς γιά νά είναι άσφαλη. ”Επισι, οι πλαΐνοι δρόμοι τού κέντρου τής πόλης έγιναν χωράφι των Σενεγαλέζων.

Καθώς άλλο καί περισσότεροι Σενεγαλέζοι έφταναν στήν Νέα Υόρκη, ή έμπορική περιοχή έπεκτάθηκε βόρεια πρός τήν 86η Όδό στό East Side καί νότια πρός τήν 14η Όδό στό Greenwich Village καί στήν Canal Street στό Lower Μανχάταν. Σέ μερικές περιοχές, οι Σενεγαλέζοι άντικατέστησαν τούς πάγκους μέ χαρτοφύλακες γεμάτους Rolex καί άλλα «άκριβά» ρολόγια. Ό μικροπωλητής στεκόταν σέ μία γωνία του Midtown μέ τόν χαρτοφύλακα άνοιχτό, ώστε νά μπορεί κάποιος νά ρίξει μιά τυχαία ματιά μέσα. ”Ενας άνδρας μέ χαρτοφύλακα – άκριμη κι άνοιχτό – άφομοιώνεται στό πρωτοκοσμικό χωρικό περιβάλλον τού Midtown. Έκτός αύτού, είχε τσιλιαδόρους σέ διάφορα σημεία τού δρόμου κι αύτόν πού φύλαγε τά χρήματα στήν μέση τού τετραγώνου. Αύτή ή στρατηγική έκανε τούς μικροπωλητές πιό σβέλτους καί λιγώτερο δρατούς. Δείχνει, έπισης, πως οι Σενεγαλέζοι άνέτρεψαν τίς κυρίαρχες άμερικανικές χωροταξικές άντιλήψεις – πρός ίδιον οίκονομικό όφελος.

Μέχρι τό 1990, οι Σενεγαλέζοι είχαν διασφαλίσει χώρο γιά τό άνεπίσημο υπαίθριο έμποριο στό μεγαλύτερο μέρος του Μανχάταν. Υποστηριζόμενοι από τήν σημαντική οίκονομική δύναμη τῶν Mourids, μιᾶς μουσουλμανικῆς Sufi ἀδελφότητας στήν Σενεγάλη, στήν ὅποια ἀνῆκε ή πλειονότητα τῶν Σενεγαλέζων μικροπωλητῶν, ἔγιναν σύντομα ή ἀριστοκρατία τῶν Αφρικανῶν έμπόρων τῆς Νέας Υόρκης (Coombes καὶ Stoller 1994, Ebin καὶ Lake 1992)⁶. Τό 1990, ὅταν οι ἔμποροι ἀπό τό Μαλί καὶ τόν Νίγηρα μετανάστευσαν στήν Νέα Υόρκη, οι Σενεγαλέζοι είχαν ἥδη καταλάβει τίς ἐπικερδεῖς ἀγορές, υποχρεώνοντάς τους νά στήσουν τούς πάγκους τους στήν 125η Ὁδό του Χάρλεμ.

Τήν περίοδο 1990-92, πού οι Δυτικο-Αφρικανοί μικροπωλητές γέμιζαν σιγά σιγά τό Χάρλεμ, ή Αφρικανική ἀγορά μεγάλωσε, ἐκτεινόμενη δυτικά ἀπό τήν γωνία τῆς 125ης Ὁδοῦ μέ Lenox μέχρι τήν γωνία τῆς 125ης Ὁδοῦ μέ Adam Clayton Powell Boulevard. Ἐν καὶ οἱ μικροπωλητές δήλωναν ὅτι οἱ δουλειές πήγαιναν καλά μόνο τίς καθημερινές, τά Σαββατοκύριακα ή ἀγοράξειλιξ ἀπό ἀγοραστές. Μέχρι τό 1992, ή Αφρικανική ἀγορά είχε γίνει ἔνα ἀπό τά πλέον τουριστικά μέρη τῆς Νέας Υόρκης. «Πρόν φέρουμε τ' ἀφρικανικα πράγματα ἐδῶ», εἶπε ἔνας μικροπωλητής ἀπό τόν Νίγηρα, «ἡ 125η ἥταν ἔρημη. Κανείς δέν ἔρχόταν. Οἱ ἀνθρωποι φοδοῦνταν τούς μικροαπατεῶνες καὶ τά ναρκωτικά. «Οταν ἥρθαμε ἐδῶ φέραμε πολύ κόσμο καὶ τουρίστες. Ἀναζωογονήσαμε τήν 125η Ὁδό» (Adamou 1994).

Ἡ ἀνάπτυξη καὶ ή ἐπιτυχία τῆς ἀγορᾶς ἔφεραν πολλά πολιτικά προβλήματα στήν Νέα Υόρκη. «Οπως καὶ ὁ Ἐμπορικός Σύλλογος τῆς Πέμπτης Λεωφόρου, ή Ἐμπορική Συμμαχία τοῦ Χάρλεμ πίεσε παρασκηνιακά τήν διοίκηση Dinkins νά διαλύσει τους «παράνομους» μικροπωλητές. Μέ τήν υποστήριξη τῶν αἰρετῶν ἀξιωματούχων (όμοσπονδιακῶν, κρατικῶν καὶ δημοτικῶν) τοῦ Χάρλεμ, ή διοίκηση ἀποφάσισε, ἀν καὶ ἀπρόθυμα, νά ἐπιβάλει τίς δημοτικές διατάξεις πού ἀφοροῦσαν τό έμποριο. Τό σχέδιο ἐπιβολῆς ἀποδείχθηκε θλιβερή ἀποτυχία. Σέ διαδήλωση διαμαρτυρίας ἐναντίον τῆς ἀπόφασης τοῦ Dinkins, ὁ Σύλλογος Πλανόδιων Μικροπωλητῶν τῆς 125ης Ὁδοῦ, τόν ὅποιο συ-

γκροτοῦσαν Ἀφρικανο-Αμερικανοί καὶ Δυτικο-Αφρικανοί πλανόδιοι μικροπωλητές, ἔκλεισε τήν 125η Ὁδό γιά μία μέρα. Ἐν καὶ ή ἀστυνομία δήλωσε τήν διάθεσή της νά διαλύσει τούς διαδηλωτές, ὁ Dinkins, φοδούμενος πώς μία ἀντιπαράθεση ἀνάμεσα σέ ἀστυνομικούς καὶ μικροπωλητές θά είχε δίαιες συνέπειες, υποχώρησε.

Μετά τήν συνθηκολόγηση τοῦ Dinkins, ή ἀγορά συνέχισε νά ἀναπτύσσεται. Τόν Μάρτιο τοῦ 1993 οἱ μικροπωλητές ἀνέφεραν ὅτι ἀκουσταν φῆμες γιά ἐπικείμενη διάλυσή της. «Ἀκοῦμε τέτοια πράγματα ὅλην τήν ὥρα», εἶπε ἔνας ἔμπορος. «Ἀλλά δέν ἀνησυχοῦμε. Τήν τελευταία φορά πού προσπάθησαν νά μᾶς κλείσουν, κλείσαμε τήν 125η Ὁδό. Θά μᾶς ἀφήσουν ἥσυχους» (Maiga 1993). Οἱ περισσότεροι ἀπό τούς μικροπωλητές, μέ τούς ὅποιους μῆλησα, φαίνονταν νά ἀνησυχοῦν περισσότερο γιά τίς ἐπιπτώσεις πού θά είχαν οἱ χαμηλές θερμοκρασίες στήν κίνηση τῆς ἀγορᾶς, παρά ή ἐπιβολή τῶν δημοτικῶν κανονισμῶν. Οἱ φῆμες, παρ' ὅλ' αὐτά, ἐπέμεναν ὅλη τήν ἄνοιξη καὶ τό καλοκαίρι τοῦ 1993.

Στίς 19 Αύγουστου τοῦ 1993, γραφειοκράτες ἀπό τό Τμῆμα Ἐμπορικῶν Ἐπιχειρήσεων τῆς Πόλης τῆς Νέας Υόρκης (New York City Department of Business Services) διένειμαν τήν ἀκόλουθη ἐπιστολή πρός τούς μικροπωλητές τῆς 125ης Ὁδοῦ:

Ἄγαπητέ Μικροπωλητή,
Τό Τμῆμα Ἐμπορικῶν Ἐπιχειρήσεων τῆς
Πόλης τῆς Νέας Υόρκης, μέ τήν συνδρομή τῆς
«Ἐνωσης Τοπικῆς Ἀνάπτυξης 125ης Ὁδοῦ,
τῆς Ἐμπορικῆς Συμμαχίας τοῦ Χάρλεμ, τοῦ
Κοινοτικού Συμβουλίου #10, τοῦ Συλλόγου
Πλανόδιων Μικροπωλητῶν τῆς 125ης Ὁδοῦ
καθώς καὶ ἐπιχειρηματιῶν καὶ πλανόδιων ἔμπορων,
ἐργάστηκε γιά τήν θελτιώση τῶν ἔμπορικῶν συνθηκῶν στήν 125η Ὁδό.

Θά πρέπει νά γνωρίζεις ὅτι, σύμφωνα μέ τόν ἴσχυοντα νόμο, ἀπαγορεύεται σχεδόν κάθε εἶδους πλανόδιο έμποριο πού λαμβάνει χώρα σήμερα στήν 125η Ὁδό. Γι' αὐτό προτείνουμε τώρα τήν ἴδρυση μιᾶς υπαίθριας ἀγορᾶς γιά τούς πλανόδιους μικροπωλητές στήν 126η Ὁδό, ἀνάμεσα στήν Adam Clayton Powell Blvd καὶ τήν St. Nicolas Avenue, προκειμένου ν' ἀπο-

κτήσουν έναν έναλλακτικό νόμιμο χώρο. Έπισης, θά έπεξεργαστούμε μαζί με τους μικροπωλητές της Malcolm X Blvd, από την 125η έως την 126η Όδο, ένα σχέδιο γιά τήν νόμιμη παραμονή τους έκει. Αύτή ή λύση προτείνεται, προκειμένου νά δρειει ένας τρόπος γιά νά αποκτήσεις νόμιμο χώρο γιά τήν άσκηση των έπιχειρηματικών δραστηριοτήτων σου.

Γιά νά συμμετέχεις σ' αυτό τό πρόγραμμα, θά πρέπει νά συμπληρώσεις τήν αίτηση έγγραφης μικροπωλητού και νά τήν στείλεις στήν διεύθυνση: New York City Department of Business Services, 110 William Street, New York, NY 10038, ήπ' όψιν Intragovernmental Business Affairs Division. Οι πληροφορίες αυτές θά χρησιμοποιηθούν στά δελτία ταυτότητας μικροπωλητού, στόν προσδιορισμό τής άκριδους θέσης των πλανόδιων μικροπωλητῶν και σέ άλλες άνάγκες τής υπαίθριας άγορᾶς.

Έχουμε άνάγκη τήν συνεργασία και τήν συνδρομή σου, ώστε ή έναλλακτική θέση τής 126ης Όδου νά πετύχει. Εύχαριστούμε γιά τόν χρόνο και τήν προσοχή σου⁷.

Στήν αίτηση έπρεπε νά συμπληρωθούν οι άκολουθες πληροφορίες: Όνομα, διεύθυνση, τηλέφωνο, τό είδος των άγαθών πρός πώληση και ή άριθμός των πάγκων που θά χρησιμοποιούνται. Πολλοί μικροπωλητές παρείχαν τίς πληροφορίες. Κάποιοι έδωσαν λάθος όνοματα, διεύθυνσεις και άριθμούς τηλεφώνων. Αλλοι άπλως άρνήθηκαν νά συμμορφωθούν.

Έν τέλει, δέν είχε σημασία άν οι μικροπωλητές άνταποκρίθηκαν ή όχι στήν παράκληση τού Τμήματος Έμπορικών Επιχειρήσεων, γιατί ή δημος έλυσε τό πρόβλημα τού παράνομου έμπορίου στήν 125η Όδο μέ τόν συνηθισμένο τρόπο – μήν κάνοντας τίποτε τό ούσιαστικό. Ο δημος έκανε συναντήσεις μέ τά έμπλεκόμενα μέρη: τήν "Ενωση Τοπικής Ανάπτυξης τής 125ης Όδου, τήν Έμπορική Συμμαχία τού Χάρλεμ και τόν Σύλλογο Πλανόδιων Μικροπωλητῶν τής 125ης Όδου. Οι άνθρωποι έξέφρασαν τήν άπογοήτευσή τους και ή δημος προγραμμάτισε περαιτέρω συναντήσεις, οι δποιες διέγησαν σέ περισσότερες άπογοητεύσεις και σέ περισσότερες συναντήσεις. Στό μεταξύ, ή Αφρικανική άγορά συνέχιζε νά μεγαλώνει. Παρά τίς συνεχιζόμενες διαπραγματεύσεις, δλες οι

πλευρές γνώριζαν ότι τίποτε δέν θά ξεκαθαριζόταν πρίν τίς δημοτικές έκλογές τοῦ Νοεμβρίου τοῦ 1993. «"Οταν ο Dinkins ήταν έφηβος», μᾶς είπε ένας μικροπωλητής, «ήταν γυρολόγος στούς δρόμους τοῦ Χάρλεμ. Δέν θά μᾶς άρνηθει τό ψωμί μας» (Harouna 1993)⁸.

Χώροι πού κλείνουν

Τόν Νοέμβριο τοῦ 1993, ο Δήμαρχος Dinkins έχασε τίς έκλογές από τόν Rudolf Giuliani, τόν πρώην Είσαγγελά της Πόλης τής Νέας Υόρκης, που είχε διοριστεῖ από τόν Reagan. Σημαντικό ρόλο στήν έκλογή τοῦ Giuliani έπαιξε ή υπόσχεσή του νά κάνει τήν Νέα Υόρκη πιό «βιώσιμη» – μέ τόν όρο «βιώσιμη» έννοούσε χωρίς έγκληματικότητα. Λαμβάνοντας ώπ' όψιν αυτήν τήν φαινομενικά μή πραγματοποιήσυ ή πρόφαση τοῦ Giuliani νά έπιλέξει τόν William J. Bratton γιά Διεύθυντή τής Αστυνομίας, διέγησε στόν πιό σημαντικό και πολιτικά ένδεικτικό διορισμό. Πρίν τόν διορισμό του, ο Bratton είχε έξασφαλίσει τήν φήμη του μέ τήν έπιτυχημένη άστυνόμευση τής Βοστώνης. Συμφωνώντας μέ τίς άποψεις τοῦ Giuliani, ο Bratton πίστευε στήν σταθερή και ένεργητική έπιθολή των κανονισμῶν. Σύμφωνα μ' αυτήν τήν άποψη, ή άστυνόμευση τής πόλης πρέπει νά γίνεται από τήν βάση πρός τήν κορυφή – μέσω τής έφαρμογής έπουσιωδῶν κανονισμῶν, που μερικές φορές προκαλούν μικρούς πονοκεφάλους στούς πολίτες. Η έπιθολή αυτῶν των κανονισμῶν, σύμφωνα μέ τήν θεωρία τοῦ Bratton, κάνει τόν κόσμο νά πιστεύει ότι ή νόμος και ή τάξη τηρούνται στούς δρόμους. Μ' αυτόν τόν τρόπο, άρχιζει κάποιος νά έλεγχει τήν υποτιθέμενη χαοτική άστική άταξία και νά κάνει τήν πόλη πιό βιώσιμη.

Λίγο καιρό μετά τόν διορισμό του, ο Bratton παρουσίασε στόν Τύπο ένα λεπτομερές σχέδιο τής πρακτικής φιλοσοφίας του περί έπιθολής τοῦ νόμου. Μίλησε γιά τήν παρουσία τῶν «άνθρωπων των παρμπρίζ» στό Μανχάταν. Αύτοί οι άνθρωποι, κυρίως άνεργοι Αφρικανο-Αμερικανοί χωρίς άδεια από τόν δῆμο, πλησιάζουν τούς διηγούντες των αύτοκινήτων πού άκινητοποιούνται στήν κίνηση τοῦ Μανχάταν, και ζητούν νά τούς καθαρίσουν τό παρμπρίζ άντι

μηδαμινῆς ἀμοιβῆς. Σέ μερικές περιπτώσεις, πλέονταν τά παραμπρίζ χωρίς τήν συγκατάθεση τῶν ὀδηγῶν καὶ ἀπαιτοῦν τά χρήματα μέ τρόπο ἐπιθετικό. Ἀν καὶ μιά τέτοια δραστηριότητα, ἡ ὅποια δέν ὑπόκειται σέ κανονισμούς, δέν ἀποτελεῖ μεῖζον πρόβλημα ἐπιθετικό τοῦ νόμου, ἀποτελεῖ πληγή γιά τό νοηματικό σύμπαν τοῦ Διευθυντῆ Bratton. Κλείνοντας τήν πληγή, σύμφωνα μέ τήν λογική τοῦ Bratton, κάνει κανείς ἔνα μικρό, ἀλλά σημαντικό ὅμιλο γιά νά γίνει ἡ Νέα Υόρκη ἔνας καλύτερος τόπος διαβίωσης – τουλάχιστον γι' αὐτούς πού πηγαίνονται καθημερινά λόγω ἐργασίας στό Μανχάταν (Kaufman 1993).

Ἡ διακήρυξη τοῦ Διευθυντοῦ Bratton μπορεῖ νά ἔρμηνεθεῖ καὶ ὡς κήρυξη πολέμου ἐναντίον τῆς ἀνεπίσημης οἰκονομίας τῆς Νέας Υόρκης, ὅπου ἡ ἀνταλλαγή ἀγαθῶν καὶ ὑπηρεσιῶν δέν ρυθμίζεται ἀπό τό κράτος (Castells καὶ Portes 1989: 12). Σ' αὐτούς πού συμμετέχουν στίς ἀνεπίσημες οἰκονομίες πού ἔχουν ἀναπτυχθεῖ ἀπό τό 1980, θά περιλαμβάνονταν:

Ο γονίος πού ἀγοράζει ὑπηρεσίες καθημερινῆς φροντίδας χωρίς νά συμπληρώνει αἰτήσεις κοινωνικῆς ἀσφάλισης, ὁ Τσιγγάνος ὀδηγός ταξί πού δέν ἔχει ἀδεια καὶ προσφέρει τίς ὑπηρεσίες του στίς φτωχογειτονίες, ὁ μάστορας πού φτιάχνει ἐπιπλα σέ μιά περιοχή ἐκτός τῆς κατασκευαστικῆς ζώνης, ἡ μετανάστρια πού κάνει ἀναλύσεις τέστ Παπανικολάου** ἡ ράβει λούτρινα ἀρκουδάκια σ' ἔνα κακοφωτισμένο γκαράζ τῶν προαστείων καὶ ὁ Ἀφρικανός πλανόδιος μικροπωλητής πού δέν ἔχει ἀδεια [Coombe καὶ Stoller 1994: 253-254, 6λ. ἐπίσης Sassen 1991].

Ἡ ἐπιθετική ἀνενεργῶν ἀστικῶν κανονισμῶν, ἐπομένως, σημαίνει τήν λήψη μέτρων ἐναντίον τῆς ἀνεπίσημης οἰκονομίας.

Οι ἀρχικές δηλώσεις τοῦ Giuliani καὶ τοῦ Bratton ὀδήγησαν τούς Δυτικο-Ἀφρικανούς μικροπωλητές τῆς 125ης Ὁδοῦ στό νά πλάσουν σενάρια. Θά δροῦσε γρήγορα ὁ Giuliani, κλείνοντας μιά ἀγορά πού παραβίαζε κατάφωρα τίς διατάξεις τῆς Ηόλης τῆς Νέας Υόρκης;

Οπως ἀποδείχθηκε, κατ' ἀρχάς ἡ διοίκηση Giuliani δέν σκόπευε νά κλείσει ἀμεσα τήν Ἀφρικανική ἀγορά. Στήν πραγματικότητα, ἡ

ἀγορά διευρύνθηκε τόν Φεβρουάριο καὶ τόν Μάρτιο τοῦ 1994, μία συνήθως νεκρή ἐποχή. Ὡς συνέπεια τῆς διάχυτης πολιτικῆς ἀστάθειας, καθώς ἐπίσης καὶ τῆς ἀπόφασης τῆς Παγκόσμιας Τράπεζας τόν Ιανουάριο τοῦ 1994 νά ὑποτιμήσει τό Δυτικο-Ἀφρικανικό φράγκο (CFA), νέα κύματα Δυτικο-Ἀφρικανῶν μεταναστῶν ἔφτασαν στήν Νέα Υόρκη ἀναζητώντας ἐμπορικές εὐκαιρίες. Σύντομα δρῆκαν τούς δικούς τους χώρους στήν Αφρικανική ἀγορά. Σύμφωνα μέ δηλώσεις κατοίκων τοῦ Χάρλεμ στούς *New York Times*, κάποια Σαββατούρια καὶ περίπου 1.000 μικροπωλητές παρατάσσονταν κατά μῆκος τῶν πεζοδρομίων τῆς 125ης Ὁδοῦ (Hicks 19946: A43). Τήν ἀνοιξη τοῦ 1994, περισσότερες φῆμες κυκλοφορούσαν στά πεζοδρόμια τῆς 125ης Ὁδοῦ: ὁ Διευθυντής Bratton ὄργανων ἀμεση ἀστυνομική ἐπέμβαση κι ὁ Δήμαρχος Giuliani θά ἔξεδιδε σύντομα διαταγή μεταφορᾶς τῶν μικροπωλητῶν στήν 126η Ὁδό καὶ στήν St. Nicholas Avenue. Κάποιοι μικροπωλητές ἀντέδρασαν μέ δργή σ' αὐτές τίς φῆμες. «Δέν θά φύγω ποτέ ἀπό δῶ. Κανείς δέν πρόκειται νά πάει νά ψωνίσει ἐκεῖ τά προϊόντα μας» (Adamou 1994a). Ἀλλοι ἀντέδρασαν μέ τήν ἀταραξία τῶν πρακτικῶν Μουσουλμάνων ἐμπόρων. «Είμαστε ἐδῶ γιά νά δουλέψουμε. »Αν ἀποφασίσουν νά μᾶς μετακινήσουν, θά φύγουμε. Θά είμαστε καλά ὅπου κι ἀν μᾶς στείλουν. Είμαστε ἐδῶ γιά νά έγαλουμε γρήματα, ὅχι γιά νά δημιουργήσουμε προβλήματα» (Harouna 1994a).

Τόν Ιούλιο τοῦ 1994, ἡ *Masjid Malcolm Shabazz* ἔστησε ἔνα μεγάλο πανώ σ' ἔνα ἐγκαταλελειμένο οἰκόπεδο στήν δορειοανατολική γωνία τῆς 116ης Ὁδοῦ μέ Λεωφόρο Lenox. Τό πανώ ἔγραψε: «Σύντομα κοντά σας, Διεθνής Αγορά *Masjid Malcolm Shabazz*». Τό πανώ ἀνέφερε τούς ἔξης ὑποστηρικτές: *Masjid Malcolm Shabazz*, Ἐμπορική Συμμαχία τοῦ Χάρλεμ, Ἐνωση Τοπικῆς Ανάπτυξης τῆς 125ης Ὁδοῦ, Κοινωνικό Συμβούλιο #10, Σύλλογος Πλανόδιων Μικροπωλητῶν τῆς 125ης Ὁδοῦ.

Λίγο μετά τήν ἀνάρτηση τοῦ πανώ στήν 116η Ὁδό, τά μέλη τοῦ Συλλόγου Πλανόδιων Μικροπωλητῶν τῆς 125ης Ὁδοῦ κυκλοφόρησαν ἔνα φυλλάδιο πού διέψευδε τήν ὑποστήριξή τους στήν Διεθνή Αγορά. Τό φυλλάδιο ἀνέφερε

ὅτι ίνπεύθυνος γιά τήν παρεξήγηση ήταν ίνας πρώην άξιωματούχος του Συλλόγου Πλανόδιων Μικροπωλητῶν τῆς 125ης Ὀδοῦ. "Οταν ρώτησα τούς μικροπωλητές από τόν Νίγηρα γι' αυτήν τήν πολιτική διένεξη, ἀπάντησαν ὅτι εἶναι συνηθισμένο γιά τούς Αφρικανο-Ἀμερικανούς νά δημιουργοῦν πολιτικά ζητήματα (Harouna 1994α, Karimoun 1994α).

Καθώς οἱ ἡγέτες τῶν ἐπιχειρηματιῶν καὶ οἱ αἱρετοί ἀξιωματοῦχοι τοῦ Χάρλεμ πίεζαν παρασκηνιακά τόν δήμαρχο νά διώξει τούς πλανόδιους μικροπωλητές ἀπό τήν 125η Ὀδό, φῆμες γιά ἀμεση ἀστυνομική ἐπέμβαση κυκλοφοροῦ-σαν στήν ἀγορά. Οἱ περισσότεροι Ἀφρικανοί μικροπωλητές πίστευαν ὅτι τελικῶς ἡ πόλη θά τούς ἔκανε ἔξωση, ἀλλά ὅχι πρίν τό τέλος τοῦ καλοκαιριοῦ (Adamou 1994α). Στό μεταξύ, οἱ παρατάξεις εἶχαν σχηματιστεῖ. Οἱ δύμοσπονδιακοί, οἱ κρατικοί καὶ οἱ δημοτικοί αἱρετοί ἀξιωματοῦχοι τοῦ Χάρλεμ ἔνωσαν τίς δυνάμεις τούς μέ τήν Masjid Malcolm Shabazz, τήν ἐπιχειρηματική κοινότητα τοῦ Χάρλεμ καὶ τήν Διοίκηση Giuliani, πολιτικές ὄμάδες μέ πολύ διαφορετικούς στόχους. Πρότειναν τήν μετακίνηση τῶν μικροπωλητῶν στήν θέση πού εἶχε προτείνει ἡ Διεθνής Ἀγορά Masjid Malcolm Shabazz, στήν συμβολή τῆς 116ης Ὀδοῦ μέ τήν Λεωφόρο Lenox. Ὑπό τήν ἡγεσία τοῦ Morris Powell καὶ τήν ὑποστήριξη τοῦ Ἐθνους τοῦ Ἰσλάμ τοῦ Louis Farrakhan, ὁ Σύλλογος Πλανόδιων Μικροπωλητῶν τῆς 125ης Ὀδοῦ, μιά χαλαρά ὀργανωμένη ὄμάδα περίπου 500 Ἀφρικανο-Ἀμερικανῶν καὶ Δυτικο-Ἀφρικανῶν πλανόδιων μικροπωλητῶν, ἀντέδρασε μέ σφοδρότητα στό σχέδιο¹⁰.

Πραγματοποιώντας μία ἀπό τίς προεκλογικές ὑποσχέσεις του, ὁ Δήμαρχος Giuliani εἶπε ὅτι, ἀπό τίς 17 Ὁκτωβρίου 1994, τό πλανόδιο ἐμπόριο δέν θά ἐπιτρέπεται πιά στήν 125η Ὀδό. Ἀρκετές ἡμέρες πρίν τήν 17η Ὁκτωβρίου, τό Τμῆμα Ἐμπορικῶν Ἐπιχειρήσεων τῆς Πόλης τῆς Νέας Υόρκης διένειμε τό ἀκόλουθο σημείωμα στά ἀγριλικά, ἵσπανικά καὶ γαλλικά, στό ἀγοραστικό κοινό τῆς 125ης Ὀδοῦ.

ΠΡΟΣ ΤΟ ΑΓΟΡΑΣΤΙΚΟ ΚΟΙΝΟ ΤΗΣ 125ης ΟΔΟΥ

Ἐάν ὑποστηρίζετε τούς πλανόδιους μικροπωλητές τῆς 125ης Ὀδοῦ καὶ τῶν γύρω δρό-

μων, τότε τό μήνυμα σᾶς ἀφορᾶ. Ἀπό τήν Δευτέρα 17 Ὁκτωβρίου 1994, τό πλανόδιο ἐμπόριο δέν θά ἐπιτρέπεται πλέον στήν 125η Ὀδό καὶ στούς γύρω δρόμους.

Γι' αὐτό θέλουμε νά γνωρίζετε ὅτι, ἀπό τήν ἡμέρα αὐτή (17 Ὁκτωβρίου 1994), δῆλοι οἱ πλανόδιοι μικροπωλητές μέ τά ἀγαπημένα σας προϊόντα θά δρίσκονται σέ δύο νέες ἀγορές, στίς γωνίες τῆς 116ης Ὀδοῦ μέ Λεωφόρο Lenox καὶ τῆς 117ης Ὀδοῦ μέ Λεωφόρο Lenox. Οἱ νέες ἀγορές δρίσκονται λίγα μόνον τετράγωνα μακριά, μέ μεγάλες εὐκολίες καὶ πολλά πλεονεκτήματα σέ σχέση μέ τήν 125η Ὀδό.

Γιά παραδειγμα:

- οἱ ἀγορές θά εἶναι πιό καθαρές
- οἱ μικροπωλητές θά εἶναι πιό ὀργανωμένοι
- ἐξ αἰτίας τῶν ἀγορῶν, τά πεζοδρόμια τῆς 125ης Ὀδοῦ θά ἔχουν μικρότερο συνωστισμό
- ὁ μικρότερος συνωστισμός στά πεζοδρόμια θά συμβάλει στήν μείωση τῶν πιθανοτήτων ἐγκλήματος καὶ τῶν κινδύνων πού ἀπειλοῦν τήν ἀσφάλειά σας
- μπορεῖτε νά ψωνίζετε σ' ἔνα περιβάλλον σχετικά ἀνετο. Μπορεῖτε νά δρίσκετε τά ἀγαθά πού ἀγοράζετε συνήθως ἀπό τούς ίδιους μικροπωλητές στίς ίδιες τιμές

Γι' αὐτό σᾶς παρακαλοῦμε, ἀπό τίς 17 Ὁκτωβρίου 1994, νά ἔχετε ὑπ' ὄψιν σας ὅτι οἱ μικροπωλητές πού πάντα ὑποστηρίζατε θά δρίσκονται στίς νέες ἀγορές στίς συμβολές τῆς 116ης Ὀδοῦ καὶ τῆς 117ης Ὀδοῦ μέ τήν Λεωφόρο Lenox, μέ τήν ὑποστήριξη τῆς Masjid Malcolm Shabazz. Οἱ μικροπωλητές σας στήν νέα τοποθεσία τους σᾶς χρειάζονται περισσότερο ἀπό ποτέ! Βοηθήστε τους νά πετύχουν¹¹.

Κράτησα ἔνα ἀντίγραφο αὐτοῦ τοῦ σημειώματος καὶ τό ἔδειξα σέ ἀρκετούς Δυτικο-Ἀφρικανούς μικροπωλητές. Κοροϊδευαν τό σχέδιο τοῦ δήμου. "Ἐνας μικροπωλητής ὑποστηρίξε ὅτι τό ἀγοραστικό κοινό δέν θά σύγχαζε ποτέ στήν ἀγορά τῆς 116ης Ὀδοῦ. «Ἐναι πολύ μακριά [ἀπό τήν ἐμπορική περιοχή] καὶ δέν ὑπάρχει τίποτα ἐκεῖ ἐκτός ἀπό σπίτια κράκ*** καὶ κλέφτες. Δέν πρόκειται νά πάω ἐκεῖ ποτέ» (Harouna 1994b). "Αλλοι μικροπωλητές κράτησαν μιά πιό ἐπιφυλακτική στάση. Κάποιος ἀπό τό Μαλί εἶπε ὅτι ἡ μεταφορά στήν 116η Ὀδό εἶναι μιά συνωμοσία γιά νά ἐπωφεληθεῖ ἡ

Masjid Malcolm Shabazz και ή ήποτιθέμενη σενεγαλέζικη συμμορία της. «Οι Σενεγαλέζοι έλεπουν αυτήν τήν κίνηση σάν ένα τρόπο νά τσακίσουν τόν ἀνταγωνισμό τῶν ἄλλων Δυτικο-Αφρικανῶν καί νά θράψουν περισσότερα λεφτά οἱ ἴδιοι» (Younoussa 1994). Στήν 125η Ὁδό οἱ μικροπωλητές δέν πλήρωναν γιά τόν χῶρο τους, πού σημαίνει ὅτι ὁ δῆμος τῆς Νέας Υόρκης δέν εἰσέπραττε φόρους ἀπό αὐτούς – ὁ δρισμός τῆς παράνομης οἰκονομικῆς ἐπιχείρησης. Σύμφωνα μέ τό σχέδιο πού προωθοῦσε ἡ διοίκηση Giuliani καί ἡ Masjid Malcolm Shabazz, οἱ μικροπωλητές θά πλήρωναν τό ποσόν τῶν 100 δολλαρίων γιά τήν νόμιμη ἐγγραφή. Θά πλήρωναν, ἐπίσης, 7 δολλάρια τήν ήμέρα γιά τούς χώρους τους, καθένας ἀπό τούς δύοιους θά δριζόταν μέ χρωματιστές γραμμές καί ἀριθμούς. Ο Δῆμος συμφώνησε νά παιρνει τό τριάντα τοῖς ἑκατό αὐτῶν τῶν ἐσόδων, ἀφήνοντας τό ἑδομήντα τοῖς ἑκατό στήν Masjid Malcolm Shabazz.

Δύο ήμέρες πρίν τήν ἀστυνομική ἐπέμβαση τοῦ δημάρχου Giuliani, οἱ Δυτικο-Αφρικανοί μικροπωλητές ἔκαναν ὑποθέσεις γιά τά σχέδια πού εἶχε ἡ Masjid Malcolm Shabazz γι' αὐτούς. «Ολοι οἱ μικροπωλητές μέ τούς δύοιους μιλήσα, θεωροῦσαν ὅτι ἡ θέση τῆς 116ης Ὁδοῦ θά ἤταν προσωρινή. «Θά εἴμαστε ἐδῶ μόνον γιά ἔναν χρόνο», προέβλεψε ἔνας μικροπωλητής. «Μέχρι τότε, ἡ Masjid Malcolm Shabazz θά ἔχει θράψει ἀρκετά λεφτά γιά νά χτίσει καινούριο τζαμί ἐκεῖ. Τί θά γίνουμε ἐμεῖς τότε;» (Anzuruz 1994). Η ἀποψη αὐτή ὑπογραμίστηκε ἀπό τόν Lance Shabazz, ὁ δποῖος στίς 17 Ὁκτωβρίου εἶπε στόν Jonathan Hicks τῆς *New York Times* ὅτι ἡ Masjid θά ἔχτιζε ἔνα τζαμί στήν 116η Ὁδό. «Ἐπομένως αὐτή [ἡ ὑπαίθρια ἀγορά στήν 116η Ὁδό] είναι ἀπλῶς μιά προσωρινή διευθέτηση...» Οταν χτιστεῖ τό καινούριο τζαμί, τί θά γίνει μέ τούς μικροπωλητές; Δέν νομίζω ὅτι ὁ δῆμος τά ἔχει λάβει αὐτά ὑπόψιν του» (Hicks 1994a).

Τήν παραμονή τῆς ἀστυνομικῆς ἐπέμβασης τοῦ δημάρχου Giuliani, ὁ Morris Powell, ἐπικεφαλῆς τοῦ Συλλόγου Πλανόδιων Μικροπωλητῶν τῆς 125ης Ὁδοῦ, κράτησε προκλητική στάση, λέγοντας ὅτι τά μέλη του σχεδίαζαν νά παραμείνουν στήν θέση τους «ἀκόμη κι ἀν φέ-

ρουν τήν Ἐθνοφρουρά. Δέν πρόκειται νά πᾶμε πουθενά» (Policano 1994a). Ἀπό τήν πλευρά της, ἡ Ἀστυνομική Διεύθυνση τῆς Νέας Υόρκης φαινόταν ἀποφασισμένη νά ἐλέγξει τήν δημόσια τάξη διατηρώντας ὑψηλούς τόνους. «Θά εἴμαστε προετοιμασμένοι γιά ὅλα τά ἐνδεχόμενα, γιά νά εἴμαστε δέσμοιοι ὅτι θά διατηρηθεῖ ἡ δημόσια ἀσφάλεια», εἶπε ὁ ὑπαρχηγός τῆς Ἀστυνομίας Wibur Chapman στήν *New York Post* (Policano 1994a). Η ἀστυνομία ἀνέφερε, ἐπίσης, ὅτι οἱ μικροπωλητές πού θά ἀψηφοῦσαν τήν διαταγή τοῦ δημάρχου νά ἐγκαταλείψουν τήν 125η Ὁδό θά συλλαμβάνονταν καί θά ἀναγκάζονταν νά καταβάλουν πρόστιμα ἔως καί 1.000 δολάρια.

Στό μεταξύ, μιά εἰδική ὅμιλδα, γνωστή ὡς οἱ *Ἀνθρωποι πού Φροντίζουν γιά τήν Ἀνάπτυξη τοῦ Χάρλεμ* (Concerned People for the Development of Harlem), πού δέν ἀποκάλυπτε τίς ταυτότητες τῶν μελῶν της, ὑπογράμμισε τόν ρόλο τοῦ φυλετικοῦ ζητήματος στήν πολιτική τῆς Αφρικανικῆς ἀγορᾶς. Διένειμε ἔνα φυλλάδιο, πού προειδοποιοῦσε τούς Ασιατες καί τούς λευκούς ἴδιοκτῆτες καταστημάτων:

Ἐάν δέν μᾶς ἐπιτραπεῖ νά κάνουμε δουλειές μεταξύ μας, τότε δέν πρόκειται νά ἐπιτρέψουμε σέ καμμία ἄλλη μή μαύρη ὅμιλδα νά συνεχίσει νά ἐκμεταλλεύεται τήν καταναλωτική ἀγορά μας. Ἀν τά δικά μας παιδιά δέν τρῶνε, τότε νά είστε σίγουροι ὅτι ούτε τά δικά σας παιδιά θά τρῶνε εἰς βάρος τῆς ἀγοραστικῆς δύναμης τοῦ λαοῦ μας. [Policano 1994a]

Η ἐπικείμενη ἀστυνομική ἐπέμβαση ἔκανε πολλούς Δυτικο-Αφρικανούς μικροπωλητές νά σκεφθοῦν τό οἰκονομικό μέλλον τους στήν Νέα Υόρκη. Γιά ἀρκετές ήμέρες συναντιόντουσαν καί συζητοῦσαν τίς ἐπιλογές τους. Κάποιοι δρκίστηκαν νά κάνουν πορεία διαμαρτυρίας στούς δρόμους ἐναντίον τῆς ἀπόφασης τοῦ δημάρχου Giuliani. Ἀλλοι κράτησαν στάση ἀναμονῆς, «περιμένουμε-καί-θά-δουμε». Ἰσως ἡ ἀγορά στήν 116η Ὁδό νά εἶχε θετική ἐξέλιξη – ἔστω καί προσωρινά. Ἀλλοι πάλι Δυτικο-Αφρικανοί σκέφτηκαν οἰκονομικές ἐναλλακτικές ἐπιλογές. «Ἐνας ἄνδρας εἶπε ὅτι θά μετέφερε τήν ἐπιχείρησή του στήν Ὁδό Canal, στό Lower Manhattan. Ἐνας ἄλλος, ὅτι θά ζητοῦσε

άδεια έργασίας καί θά μετακόμιζε στό Greensboro τῆς Βόρειας Καρολίνας, γιά νά θρει δουλειά σέ έργοστάσιο. Οι περισσότεροι ἀπό τούς μικροπωλητές, μέ τούς ὅποίους συζήτησα, ἔξε-φρασαν ἔνα εἶδος κυνικῆς παραίτησης. «Δέν ἔχουμε δύναμη ἔδω. Ποιά εἶναι ἡ ἐπιλογή μας; Δέν θέλουμε προβλήματα. Θά ἐκμεταλλευτοῦμε δόσο καλύτερα μποροῦμε αὐτήν τήν ἀσχημη κατάσταση» (Adamou 19946).

Χωρος ὑπό ἀστυνόμευση

17 Ὁκτωβρίου 1994. Στόν δρόμο δέν ὑπάρχουν μικροπωλητές. ⁷ Εχουν ἀντικατασταθεῖ ἀπό δεκάδες μπλέ ἀστυνομικές κλοῦθες καί βάν. ⁸ Ανδρες ντυμένοι μέ κοστούμια περπατοῦν στά πεζοδρόμια, μιλώντας στούς φορητούς ἀσυρμάτους τους. ⁹ Ήχος ἀπό ὅπλες ἀλόγων ἀναγγέλλει τήν ἀφίξην τμήματος τῆς ἔφιππης ἀστυνομίας. Νεαροί ἀνδρες καί γυναῖκες μέ δημοσιογραφικές ταυτότητες περπατοῦν ψυχρά πάνω-κάτω, τραβώντας φωτογραφίες καί κρατώντας σημειώσεις. Μεγαλύτεροι σέ ἡλικία κάτοικοι τοῦ Χάρλεμ κινοῦνται μέσα στό σκηνικό, κουβαλώντας τίς διντεοκάμερες καί τά σημειωματάριά τους. ¹⁰ Ενας ἀνδρας λέει ὅτι θέλει νά εἶναι σίγουρος ὅτι ἡ ἀστυνομική ἐπέμβαση θά καταγραφεῖ ὅπως πρέπει.

Στίς 10.00 π.μ. ἡ ἀστυνομία κλείνει τήν 125η Ὁδό καί τήν Λεωφόρο Lenox. Λίγο ἀργότερα, μιά διμάδα μικροπωλητῶν διαδηλωτῶν, κυρίως Ἀφρικανο-Ἀμερικανῶν, ξεκινᾶ τήν πορεία τῆς στήν 125η Ὁδό. Κρατώντας τήν τρίγρωμη σημαία Carveyite, σύμβολο τῆς «ἔθνικι-στικῆς» ἰδεολογίας τῆς διμάδας, τραγουδοῦν: «Χωρίς Φαῖ δέν Υπάρχει Εἰρήνη». Σέ σχέση μέ τό πλήθος τῶν πλανόδιων μικροπωλητῶν τῆς 125ης Ὁδοῦ, ὁ ἀριθμός τῶν διαδηλωτῶν φαίνεται μικρός – γύρω στά 150 ἀτομα. Εἶναι κυριολεκτικά περικυκλωμένοι ἀπό ἀστυνομικούς σέ βάν, σέ κλοῦθες, πεζούς, πάνω σέ ἀλογα. Οι διαδηλωτές φτιάχνουν ἔναν πυρῆνα, τόν ὅποιο σφραγίζει ἡ ἀστυνομία. Περικυκλωμένοι ἀπό τήν ἀστυνομία, οἱ διαδηλωτές κινοῦνται ἀργά στήν 125η Ὁδό. «Χωρίς Φαῖ δέν Υπάρχει Εἰρήνη». ¹¹ Αν καί οἱ περισσότεροι διαδηλωτές φαίνεται νά εἶναι Ἀφρικανο-Ἀμερικανοί, συμμετέχουν ἐπίσης μερικοί Δυτικο-Ἀφρικανοί.

Οι διαδηλωτές μαζεύονται στόν ὑπαίθριο χῶρο τοῦ κτιρίου Adam Clayton Powel. ¹² Ο Morris Powel, κοντός, γκριζομάλλης καί ἄχαρος μέσα στήν στρατιωτική φόρμα του, στέκεται σέ μιά ἔξεδρα γιά νά μιλήσει. Φοράει ἔνα καπέλο ἀπό ὄψασμα Kenti καί χάντρες. Μία ἑτερόκλητη διμάδα μαζεύεται γύρω του: μικροπωλητές, Κορεάτες καί Ιάπωνες τουρίστες, ἐλάχιστοι λευκοί δημόσιοι ὑπάλληλοι καί γείτονες, πολλοί ἀπό τούς ὅποίους εἶναι ἡλικιωμένοι Ἀφρικανο-Ἀμερικανοί, πού κρατοῦν φωτογραφίες μηχανές καί διντεοκάμερες.

Ο κ. Powell ἀρχίζει νά μιλάει, κι ἀμέσως ἐκχέει τό φυλετικό ζήτημα στόν λόγο του. «Δέν θά φύγουμε», λέει. «¹³ Εχουμε δικαιώμα νά είμαστε ἔδω. Πρέπει νά σταματήσουμε τήν προσπάθεια τῶν λευκῶν νά πάρουν τόν ἔλεγχο τῆς 125ης Ὁδοῦ». ¹⁴ Ενας ἄλλος διμιλητής ἀναφέρεται στόν ρατσισμό καί τήν κτηνωδία τῆς ἀστυνομίας. Λέει ὅτι δινάρχει μία συνωμοσία, πού ἔχει στόχο νά κλέψει ἀπό τούς Ἀφρικανο-Ἀμερικανούς τήν αὐτοδιάθεσή τους. Λέει ὅτι οι μπάτσοι δέν εἶναι κάτι λιγώτερο ἀπό τήν Γκεστάπο καί ὅτι ὁ διμιαρχος Giuliani εἶναι ντροπή. Μία γυναῖκα σηκώνεται νά μιλήσει. Κι αὐτή, ἐπίσης, μιλάει γιά τόν ρατσισμό στήν Ἀμερική, λέγοντας ὅτι οἱ Ἀφρικανο-Ἀμερικανοί πρέπει νά θρέψουν οἱ ἴδιοι τά παιδιά τους, προτοῦ οἱ ἄλλοι θρέψουν τά δικά τους παιδιά μέ τά δολλάρια τῶν Ἀφρικανο-Ἀμερικανῶν.

Καποιος δίνει στόν κ. Powell ἔναν τηλεβόα. Αὐτός ζητάει ἀπό τούς διαδηλωτές νά ξεκινήσουν τήν πορεία μέ τάξη. Λίγο μετά, ὁ κ. Powell συλλαμβάνεται, ἐπειδή χρησιμοποιεῖ τόν τηλεβόα χωρίς νά ἔχει πάρει ἀδεια. ¹⁵ Η ἀστυνομία συλλαμβάνει 21 ἀκόμη διαδηλωτές, μερικοί ἀπό τούς ὅποίους εἶχαν ρίξει τά προστατευτικά φράγματα καί εἶχαν συγκρουστεῖ μέ ἴδιοκτήτες καταστημάτων.

Μετά τήν συγκέντρωση καί τίς συλλήψεις τό πλήθος διασκορπίζεται, ἀλλά ἡ ἀστυνομία παραμένει, κάνοντας βόλτες στά πεζοδρόμια. ¹⁶ Εκτός ἀπό τά ἐστιατόρια fast food, ὅλες οἱ ἐπιχειρήσεις κατά μήκος τῆς 125ης Ὁδοῦ ἔχουν κατεβασμένα ρολά. Μετά τήν σύλληψή του, ὁ κ. Powell δρκίζεται νά συνεχίσει τό μπούκοτάζ ἐναντίον τῶν «καταστημάτων πού δέν ἀνήκουν σέ μαύρους» (Pollicano 19946). Ἀπό τήν ἄλη

πλευρά, ό διοικητής της Περιπόλου, Luis Ane-mone, λέει: «Θά είμαστε έδω γιά πάντα, άν χρειαστεί» (Policano 1994b).

Μετά τό συλλαλητήριο, μίλησα μέ μερικούς Δυτικο-Άφρικανούς μικροπωλητές. Πολλοί άπ' αύτούς δέν έγκαν άπό τά διαμερίσματά τους τό πρωί της 17ης Όκτωβρίου. "Ένας άνδρας άπό τόν Νίγηρα, πού πουλάει τσάντες, έρμηνεύει τήν διάλυση τής άγορας μέ καθαρά οίκονομικούς όρους. Είρωνεύεται τόν φυλετικό λόγο τής Άφρικανο-Άμερικανικής πολιτικής στό Χάρλεμ, θεωρώντας ότι ή διάλυση τής 125ης Όδου έχει τίς ρίζες της στά οίκονομικά συμφέροντα τής Masjid Malcolm Shabazz. Πράγματι, ένα ή Masjid είσεπραττε έδομαδιαία ένοικια άπό 400 μικροπωλητές, τά έσοδα τής θρησκευτικής δργάνωσης θά αυξάνονταν σημαντικά. «Γιατί νά τούς πληρώνω 9 δολλάρια τήν ήμέρα καί 100 δολλάρια γιά τήν άδεια, γιά νά μαζέψουν χρήματα νά γχίσουν τζαμί; Άρνουμαι νά πάω έκει» (Harouna 1994γ). Ό ίδιος Νιγηριανός θεωρεῖ ότι ή Διεθνής Άγορά Masjid Malcolm Shabazz θά ήταν άπόλυτη άποτυχία. «Δές μόνο πόσοι άνθρωποι έμφανίστηκαν έκει σήμερα».

Χώροι ή πό μπούχοτάζ

Όπως είχε ήποσχεθεί, ή Σύλλογος Πλανόδιων Μικροπωλητῶν τής 125ης Όδου προσπάθησε νά μπούχοτάρει τίς έπιχειρήσεις τής 125ης Όδου πού άνηκαν καί διευθύνονταν άπό μή μαύρους. Μέ τήν ήποστήριξη τού "Εθνους τού Ισλάμ, τού Αιδεσιμώτατου Al Sharpton καί τού Khalid Muhammad, μικροπωλητές διαδηλωτές μέ πλακάτ παρατάχθηκαν μπροστά άπό αύτές τίς έπιχειρήσεις. Στίς 18 Όκτωβρίου, ή άστυνομία συνέλαθε τόν Αιδεσιμώτατο Al Sharpton, γιατί πουλούσε άντίτυπα τής Βίβλου στήν 125η Όδό χωρίς νά έχει άδεια. Τίς έπομενες ήμέρες, διαδηλωτές μέ πλακάτ έπεπλητταν τούς μαύρους πελάτες πού μπαινόγγαιναν σέ καταστήματα πού άνηκαν σέ λευκούς καί Ασιατές. Ίσως πολλοί άπό τούς πελάτες άντιλήρθηκαν τήν είρωνεία πού διέφυγε άπό άρκετούς τουλάχιστον διαδηλωτές: οί δυνάμεις πού δρίσκονταν πίσω άπό τό κλείσιμο τής άγορας συνδέονταν λιγώτερο μέ τήν φυλετική πολιτική

καί περισσότερο μέ τά οίκονομικά συμφέροντα. Δεῦτε τό έρμηνευτικό σχόλιο τοῦ E.R. Shipp στήν *New York Daily News*:

Αύτήν τήν έδομαδα διαδηλωτές – παρακινημένοι από τίς διαθέσεις τοῦ Khalid Muhammad – περνοῦν τίς μέρες τους έξω άπό καταστήματα πού λένε ότι άνήκουν σέ λευκούς καί Κορεάτες, φωνάζοντας συνθήματα όπως: «Κλείστε τους!» καί έπιπλήττοντας όποιονδήποτε έπιμένει νά ψωνίζει, άντι νά συμμετέχει στό μπούχοτάζ τους.

Τούς διαφεύγει ή ούστα: δέν είναι μόνον οι λευκοί καί οι Κορεάτες, πού θέλουν τό χάος τής κύριας έμπορικής ζώης στήν 125η Όδό τού Χάρλεμ νά άποκτήσει μιά είκόνα τάξης.

Πράγματι, είναι άπολύτως προσβλητικό δ Powell καί οί άμοιοι του νά παραβλέπουν τό γεγονός ότι οί μαύρες έπιχειρήσεις καί οί δημοτικοί καί πολιτικοί ήγέτες πιέζουν τόν δήμαρχο –άπό τόν Koch καί τόν Dinkins ως τόν Giuliani – νά κάνει κάτι γι' αύτήν τήν κατάσταση. Ό Giuliani άργησε, άλλα τελικά άκονει τούς υπεύθυνους κατοίκους τού Χάρλεμ [1994: 15].

Στό άρθρο της στήν *New York Amsterdam News*, ή Abiola Sinclair τήρησε πιό μετριοπαθή στάση καί άπό τόν Morris Powell καί άπό τόν E.R. Shipp. Η Sinclair ψωνίζει καί άπό μαύρους καί Ασιατες καταστηματάρχες, άλλα καί άπό πλανόδιους μικροπωλητές. "Ποστηρίζει τό δικαίωμα τῶν μικροπωλητῶν νά δρίσκονται στήν 125η Όδό, άλλα πιστεύει ότι θά πρέπει νά έφαρμοστούν κάποιοι κανόνες:

Η θέση μου είναι ότι πρέπει νά τεθούν διρισμένοι κανόνες. "Όχι μπροστά σέ στάσεις λεωφορείων, πυροσβεστικούς κρουνούς κ.λπ. Νά μήν κλείνουν τά πεζοδρόμια στόν έδημό πού νά μήν μπορούν οί άνθρωποι νά περνούν. Θά πρέπει, έπισης, νά πληρώνουν πρόστιμα άν δ χωρος είναι δρώμικος. "Έχω δεῖ Άφρικανούς καί Άφρικανο-Άμερικανούς νά στήνουν τούς πάγκους τους τό πρωΐ, νά άφήνουν τό σημείο δρώμικο καί νά μήν τό φροντίζουν. Τό άφήνουν τό ίδιο ή καί χειρότερο. Αύτοί οί μεγάλοι κάδοι τοποθετήθηκαν έκει γιά νά έχουν λουλούδια, ζχ: σκουπίδια.

Αύτή ή έπισημη συζήτηση γιά τήν τάξη σέ αντίθεση μέ τό χάος, τήν καθαριότητα σέ αντί-

θεση μέ τήν ἀταξία καί τήν θέσπιση κανόνων σέ ἀντίθεση μέ τήν ἀνεπίσημη λειτουργία, συγκεφαλαιώνει ἐν μέρει τήν δεσπόζουσα τάση στόν λόγο τοῦ Ἐμπορικοῦ Συλλόγου τῆς Πέμπτης Λεωφόρου, στήν ἐπιτυχή ἀπόπειρά του νά καθαρίσει τό Midtown ἀπό τήν σενεγαλέζικη «ἀταξία» τό 1985. «Ἐνας τέτοιος λόγος ἔχει στόχο νά ἀντικαταστήσει τό τριτο-κοσμικό χάος, τήν δρωμιά καί τήν ἀνεπισημότητα μέ τήν πρωτο-κοσμική τάξη, τήν καθαριότητα καί τήν θέσπιση κανόνων.

Δεδομένης τῆς ποικιλίας τῶν πολιτικῶν ἀπόψεων, τῶν φυλετικῶν ἰδεολογιῶν καί τῶν χωροταξικῶν προτιμήσεων σχετικά μέ τήν διάλυση τῆς Ἀφρικανικῆς ἀγορᾶς, τό γεγονός ὅτι τό μπούκοτάζ εἶχε ἀνάμεικτα ἀποτελέσματα δέν προκάλεσε ἔκπληξη. Τέσσερις ἡμέρες μετά τήν ἀστυνομική ἐπέμβαση, ὁ διευθυντής τῆς Αστυνομίας William J. Bratton ἐπισκέφθηκε τήν 125η Ὁδό καί εἶπε ὅτι ἡταν εὐχαριστημένος ἀπό τό γεγονός ὅτι οἱ μικροπωλητές πικετοφόροι διαδηλωτές δέν ἐμπόδισαν τήν πρόσθαση τῶν καταναλωτῶν στά καταστήματα. Ὁριστηκε νά παραμείνει ἡ μεγάλη ἀστυνομική δύναμη γιά ὅσο χρειαζόταν καί εἶπε – γιά νά ἀντικρούσει τίς κατηγορίες περί ρατσισμοῦ τῆς ἀστυνομίας – ὅτι παρόμοιοι κανονισμοί γιά τό ἐμπόριο θά ἐπιβάλλονταν καί σέ ἄλλα σημεῖα τῆς πόλης. «Ο καιρός κρυώνει», εἶπε. «Πιστεύω ὅτι ἡ φύση θά ἀναλάβει ἐν τέλει τόν ἔλεγχο τῆς κατάστασης» (Finder 1994).

Μέχρι τήν τέταρτη ἡμέρα τοῦ μπούκοτάζ στήν 125η Ὁδό ὁ ἀριθμός τῶν διαδηλωτῶν μέ τά πλακάτ εἶχε μειωθεῖ, οἱ μικροπωλητές εἶχαν ἀποχωρήσει, τά πλήθη εἶχαν φύγει. «Ἄν καί ἡ παρουσία τῶν ἀστυνομικῶν ἡταν ἀκόμη ἔντονη, ἡ σάση τους παρέμενε συγκρατημένη.

Τό μπούκοτάζ τοῦ Συλλόγου Πλανόδιων Μικροπωλητῶν τής 125ης Ὁδοῦ ἐναντίον τῶν ἐπιχειρήσεων μή μαύρης ἰδιοκτησίας, ξέφτισε σέ λιγώτερο ἀπό μία ἐδομάδα. Πολλές δυνάμεις λειτουργησαν ἐνάντια στήν ἐπιτυχία του. Πρῶτον, πολλοί κάτοικοι τοῦ Χάρλεμ, πού ἔνοιωθαν ὅτι ἡ ἀνεπίσημη ἀγορά εἶχε διαλύσει τό ἐμπόριο στήν 125η Ὁδό, ὑποστήριξαν τήν ἔκδιωξη τῶν πλανόδιων μικροπωλητῶν ἀπό τήν 125η Ὁδό. Ἀκόμη κι αὐτοί που, ὅπως ἡ Abiola Sinclair, ὑποστήριζαν τούς μικροπωλητές, πί-

στευαν ὅτι θά πρέπει νά τεθοῦν χωρικοί κανόνες. Καί, ὅπως πολλοί ἄλλοι κάτοικοι τοῦ Χάρλεμ, ἡ Sinclair διαφωνοῦσε μέ τήν λογική πού συνέδεε τό κλείσιμο πού πρότεινε ὁ δήμαρχος μέ τό μπούκοτάζ τῶν μή μαύρης ἰδιοκτησίας ἐπιχειρήσεων. Δεύτερον, οἱ μικροπωλητές, ὅπως ὅλοι στήν Νέα Υόρκη, εἶχαν ἀνάγκη εἰσοδήματος. Κάποιοι ἀπό αὐτούς, ἀνάμεσά τους πολλοί Δυτικο-Ἀφρικανοί, ἐπανεγκατέστησαν τίς ἀνεύδειας ἐπιχειρήσεις τους σέ ἄλλα σημεῖα τῆς πόλης, ὅπως στήν ὁδό Canal, τήν ὁδό Chambers καί τήν 14η Ὁδό, ἀνάμεσα στήν 6η καί τήν 5η Λεωφόρο. Πάντως, ἡ πλειονότητα τῶν ἀνθρώπων πού γνώριζα ἀπό τήν 125η Ὁδό, νοίκιασαν πάγκους στήν νέα ἀγορά τοῦ Χάρλεμ, στήν 116η Ὁδό καί τήν Λεωφόρο Lenox, τήν διεύθυνση τῆς δποίας εἶχε ἡ Masjid Malcolm Shabazz.

Χῶρος, ἐξουσία καί πολλαπλές τοποθετήσεις

«Η πολιτισμική καί πολιτική σημαντικότητα τοῦ χώρου ἔχει μακρά ἱστορία στήν ἀνθρωπολογία. Γιά θεωρητικούς ὅπως ὁ Lévi-Strauss, οἱ χωρικές σχέσεις ἀντιγράφουν διττές κοινωνικές τάξεις (1966). Γιά ἄλλους, ὁ χῶρος συνιστᾶ ἔνα εἶδος κειμένου, πού ξεκλειδώνει τά μυστήρια τοῦ κοινωνικοῦ νοήματος. Πράγματι, οἱ περισσότερες ἀνθρωπολογικές ἀναλύσεις τοῦ χώρου θεωροῦν δεδομένο τόν ἰσομορφισμό τοῦ χώρου, τοῦ τόπου καί τοῦ πολιτισμοῦ – ὅλα λογικά διευθετημένα σ' ἔνα δύμοιογενές «πεδίο» κοινωνικῶν σχέσεων. Παρ' ὅλ' αὐτά, γιά συγγραφεῖς ὅπως οἱ Akhil Gupta καί James Fergu-son, «ἡ μυθιστορία τῶν πολιτισμῶν ὡς διακριτῶν, ἀντικειμενοποιημένων φαινομένων, πού καταλαμβάνουν διακριτούς χώρους, γίνεται μή ἐνδεχόμενη γι' αὐτούς πού κατοικοῦν στίς παραμεθορίους» (1992:7). Σ' αὐτές [τίς παραμεθορίους] θά μποροῦσαν νά ἀνήκουν κι αὐτοί πού συμμετέχουν σέ ἀνεπίσημες οἰκονομίες ὑπερεθνικῶν χώρων, ὅπως ἡ Ἀφρικανική ἀγορά στήν 125η Ὁδό. «Ἐνας τέτοιος ὑπερεθνικός χῶρος ἔχει

καταστήσει δποιαδήποτε αὐστηρά δριοθετημένη αἰσθηση κοινότητας ἡ τοπικότητας ἀπηρχαιωμένη. Ταυτόχρονα, ἔχει καταστήσει δυνατή τήν

δημιουργία μορφῶν ἀλληλεγγύης καί ταυτότητας πού δέν έτσι στήν ιδιοποίηση τοῦ χώρου, ὅπου ἡ γειτνίαση καί ἡ πρόσωπο-μέ-πρόσωπο ἐπαφή εἶναι ὑψίστης σημασίας (Gupta καί Ferguson 1992: 9).

‘Η στατική ἔννοια τοῦ χώρου καθίσταται περιπτή ἀπό αὐτό πού ὁ David Harvey (1989) ἀποκάλεσε «ἡ κατάσταση τῆς μεταμοντερνικότητας», ἡ ὁποία ἔχει προκαλέσει τήν συμπίεση τοῦ χώρου καί τοῦ χρόνου, τήν ἔκρηξη τῆς μαζικῆς μετανάστευσης καί τήν διάρρωση τῶν ἔθνων ὁρίων. Εἶναι συνηθισμένο πιά νά 6λέπεις ἀνδρες ἀπό χωριά τῆς Δυτικῆς Ἀφρικῆς στό Χάρλεμ, νά γυρίζουν καί νά πουλάνε φανελάκια μέ τό «X» τοῦ Malcolm (ελ. Coombe καί Stoller 1994). Μεταμόρφωσαν τόν διάδρομο τῆς 125ης Όδου σέ Ἀφρικανική ἀγορά. «‘Η ἵκανότητα τῶν ἀνθρώπων νά ἀνατρέπουν τίς καθιερωμένες χωρικές ρυθμίσεις, εἴτε μέσω τῆς φυσικῆς μετακίνησης εἴτε μέσω τῶν δικῶν τους νοητικῶν καί πολιτικῶν πράξεων ἀναφαντασίασης, δείχνει ὅτι ὁ χῶρος καί ὁ τόπος δέν μποροῦν ποτέ νά εἶναι δεδομένοι» (Gupta καί Ferguson 1992: 17).¹³

‘Οπως ἔχουμε δεῖ, στήν Ἀφρικανική ἀγορά οι πολιτικές, πολιτισμικές καί θρησκευτικές σκοπιμότητες τῶν Δυτικο-Ἀφρικανῶν, τῶν ἐκλεγμένων τοπικῶν ἀξιωματούχων καί τῶν τοπικῶν κυβερνητικῶν ἐπιτροπῶν ἐκφράζονται σέ ποικίλες ἀλληλοσυγκρουόμενες χωροταξικές πρακτικές καί ἰδεολογίες. Στήν Νέα Υόρκη πολλές τριτο-κοσμικές χωρικές, κοινωνικές καί θρησκευτικές πρακτικές, πού εἶναι οι ἴδιες ἀδιάρρηκτα συνδεδεμένες μεταξύ τους, ἔχουν λάβει τόπο σέ χώρους πού ἀποτελοῦν «πρωτοκοσμικές» ζῶνες – δλες δημιουργοῦν χωρικούς στίβους πολλαπλῆς διαμφισθήτησης καί πάλης. Αὐτό τό δοκίμιο ἀποτελεῖ ἔνα παράδειγμα τοῦ πῶς καί γιατί εἶναι σημαντικό γιά τούς ἀνθρωπολόγους νά ἀναγνωρίζουμε καί νά ἀντιμετωπίζουμε τόν ὑπερεθνισμό καί νά προσαρμόζουμε τίς θεωρητικές καί μεθοδολογικές κατευθύνσεις μας σ’ ἔνα ἀδιαμφισθήτητο γεγονός: ἡ μελέτη τῶν σύμπλοκων ὑπερεθνικῶν χώρων, δηλαδή τῶν περισσότερων χώρων σήμερα, ἀπαιτεῖ φρέσκες ἐπιστημολογικές καί ἀναπαραστατικές στρατηγικές (ελ. Glick-Shiller κ.ά. 1992).¹⁴

‘Η πρόκληση ἀπαιτεῖ χρόνια ἔρευνητική ἀφοσίωση καί ἐπιστημολογική εὐελιξία, οἱ ὅποιες παράγουν μαζικές διατάξεις δεδομένων πού ἀνθίστανται τῆς ἐπιφανειακῆς ἀναγωγῆς. Γιά μένα, ἡ δύναμη τοῦ *City of Quartz* τοῦ Mike Davis (1990) ἔγκειται δχι στόν ἐντυπωσιακό θεωρητικό λόγο του, ἀλλά στήν ἐξαιρετική διάταξη τῶν ἔντονα ὑποδηλωτικῶν ἀλλά μή ἀναγγιγμῶν δεδομένων πού συνέλεξε στήν διάρκεια πολλῶν χρόνων. ‘Η δύναμή τους δρίσκεται στήν ἴδιαίτερη ἵκανότητα τοῦ Davis νά παίρνει ἔνα συνονθύλευμα ἴστοριῶν καί νά ὑφαίνει μία ἐπιθλητική καί ἐνοχλητική κοινωνική ἴστορια τοῦ Λός Αντζελες. Ομοίως, τό *City in the Edge* τῶν Alejandro Portes καί Alex Stepick (1993) εἶναι τό ἀποτέλεσμα μᾶς δεκαετοῦ διεπιστημονικῆς ἔρευνας τοῦ κοινωνικοῦ καί οἰκονομικοῦ μετασχηματισμοῦ στό Μαϊάμι. Καί στά δύο διεθνία ή θεωρία εἶναι παροῦσα, ἀλλά ἐνσωματωμένη στίς συναρπαστικές καί ζωντανές ἴστορίες γιά τίς συμμορίες τῶν δρόμων, τούς συλλόγους ἴδιοκτητῶν ἀκινήτων, τίς ἐπιχειρηματικές πρακτικές τῶν Ασιατῶν ή/καί τῶν Κουβανέζων καί τήν φυγή τῶν λαῶν – Κουβανέζων, Νικαραγουανῶν, Αϊτινῶν, λευκῶν μεσοαστῶν ἴδιοκτητῶν ἀκινήτων. Επί πλέον, οἱ ἴστορίες διαβάζονται σάν κεφάλαια ἐνός μυθιστορήματος, μία κατάθεση τῶν συγγραφικῶν ἴκανοτήτων τῶν συγγραφέων. Δεδομένης τῆς δύναμης τῶν *City of Quartz* καί *City in the Edge*, θά προσέθετα μία ἐπί πλέον προϋπόθεση: τό φυσικό ἀφηγηματικό χάρισμα τοῦ λογοτέχνη.

Οἱ αὐτηροί κριτές μπορεῖ νά σκεφτοῦν ὅτι παρουσιάζω μία ἀνέφικτη πρόκληση γιά τήν κοινωνική περιγραφή τοῦ μέλλοντος. Δέν μποροῦμε νά περιμένουμε ἀπό τούς ἀνθρωπολόγους νά κινοῦνται σέ τόσο πολλά διαφορετικά πεδία. Δέν μποροῦμε νά περιμένουμε ἀπ’ αὐτούς νά κατέχουν τέλεια γεωγραφία, θεωρία τῆς λογοτεχνίας, λογοτεχνία, οἰκονομικά, καθώς καί ἐθνογραφία. Ισως αὐτό νά εἶναι ἀλήθεια. Άλλα εἶναι γεγονός ὅτι οἱ ἀνθρωπολόγοι πάντοτε κινοῦνται σέ πολλά πεδία. ‘Η ἀντιμετώπιση τῶν σύγχρονων ὑπερεθνικῶν συναρθρώσεων μᾶς ἐπιβάλει νά διευρύνουμε τήν ἐπιστημολογική ποικιλία μας.

Εύχαριστες: Τό άρθρο αύτό θασίζεται σε έπιτόπια έρευνα στό Χάρλεμ, ή όποια ξεκίνησε τόν Ιούλιο του 1992 και συνεχίζεται μέχρι σήμερα, ως μέρος του έρευνητικού προγράμματος “Transnationalism in Local Context”, και χρηματοδοτεῖται από τό National Science Foundation (Global Perspectives on Sociological Studies). Τήν έθνογραφική έρευνα στό Χάρλεμ έχουν υποστηρίξει τά West Chester University και Wenner-Gren Foundation for Anthropological Research μέ γενναιόδωρες ύποτροφίες. Τό παρόν άρθρο έμφανιστηκε στό περιοδικό *American Anthropologist*, τεύχος 98, άρ. 4, 1996. Πρωτ’ άπ’ δῆλα εύχαριστώ τούς Δυτικο-Άφρικανούς πλανόδιους μικροπωλητές πού με τίμησαν κάνοντάς με μέλος τού Βορειο-αμερικανικού δικτύου τους. Γιά τήν κριτική άναγνωση τῶν άρχικων μορφών τού κειμένου, εύχαριστώ τούς Rosemary J. Coombe, Nelson Keith, Susan Ruddick και Jasmin Tahmaseb McConatha. Είμαι ίδιαίτερα εύγνώμων στούς Alma Gottlieb και Neil Lazarus, καθώς και στόν άνωνυμο κριτικό άναγνωστη, γιά τά σχόλιά τους στό κείμενο. “Ολα τά άνόματα τῶν Δυτικο-Άφρικανῶν έμπόρων έχουν ἀλλαχθεῖ, προκειμένου νά προστατευτεῖ ή ταυτότητά τους.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Painter 1988, Rouch 1956 και Stoller 1992.
2. Οι Quadiriyya, οι Tijaniyya, οι Hammalliyya και οι Muridiyya άντιπροσωπεύουν σημαντικές ἀδελφότητες τῶν Sufi στήν Δυτική Άφρική. Οι Wahhabiyya είναι άντιμους στικιστές και ἀπορρίπτουν τίς πρακτικές τῶν Sufi. Οι διαφορές ἀνάμεσα σέ δῆλα αὐτές τίς σέκτες έχουν προκαλέσει πολιτικό σχίσμα και ταραχές στήν Δυτική Άφρική. Οι Mourids είναι μία σημαντική πολιτική δύναμη στήν σύγχρονη Σενεγάλη. Τά οπερεθνικά οίκονομικά δίκτυα τους γίνονται δῆλο και πιό σημαντικά στήν Εύρωπη, και ίδιαίτερα στήν Νέα Υόρκη (θλ. Brenner 1993, Ebin 1990). Γιά λεπτομερεῖς πληροφορίες σχετικά μέ τούς Mourids, θλ. O’ Brien 1971.
3. Πράγματι, στίς 8 Ιουλίου του 1994, μία σπεῖρα διακίνησης πειρατικῶν δίκτυοντος στό White Plains, ἀλλά αὐτό δέν διέκοψε τόν έφοδοιασμό τῆς 125ης Όδου με πειρατικά δίκτυο. Βλ. *New York Times* 1994. Έάν ή μαφία τῆς Νέας Υόρκης είναι πραγματικά ἀναμεμειγμένη στήν διακίνηση πειρατικῶν δίκτυο, είναι ἔνα ἀνοιχτό έρώτημα.
4. Οι οίκονομικοί ἀνθρωπολόγοι πειραγράρουν τά έμπορικά δίκτυα και τά συστήματα ἀγορῶν ἐδώ και δεκαετίες, δίδοντας πληροφορίες και ἀναλύοντας ποικίλους ἀνταλλακτικούς λόγους. Βλ. τό κλασσικό *The Great Transformation* τού Karl Polanyi (1957), ὅπως ἐπίστης και τίς λεπτομερεῖς πειραγράφες τῶν ἀγορῶν στό *Mali-nowski in Mexico* (Malinowski και Fuente 1982). Τό κείμενο αύτό ἀναφέρεται στίς συμβολικές και πολιτικές ἀποσχίσεις τῶν χωρικῶν πρακτικῶν σέ μία ἀγορά. Σέ μελλοντικές δημοσιεύσεις ἐλπίζω νά πειραγράψω τήν δυναμική τῆς ἀγορᾶς και τῆς πώλησης σέ ἀρχετές ὑπερεθνικές ἀγορές τῆς Νέας Υόρκης.
5. Bluestone 1991, McCay 1940, Osofsky 1971, Thomas.
6. Οι Mourids, μία ἀδελφότητα τῶν Sufi πού έχει τήν ἔδρα της στήν Touba τῆς Σενεγάλης, ίδρυθηκε ἀπό τόν Cheik Ahamadou Bamba τό 1898. Γάλλοι ἀξιωματικοί τῆς ἀποικιοκρατίας θεώρησαν ὅτι ή ἀδελφότητα ἀποτελούσε ἀπειλή γιά τό καθεστώς και ἀπήλασαν τόν Ahamadou Bamba ἀπό τήν Σενεγάλη στήν Μαυριτανία και ἀπό ’κει στήν Γαλλία. Στήν διάρκεια τῆς ἔξορίας του ή ἀδελφότητα μεγάλωσε, και ή ὁμάδα είναι σήμερα μία σημαντική πολιτική και οίκονομική δύναμη στήν Σενεγάλη. “Ενα παρακλάδι τῆς ἀδελφότητας Tijani, ή Μουριδισμός, ίσχυραμίζει ὅτι τό μονοπάτι πρός τήν σωτηρία περνάει μέσα ἀπό τήν σκληρή δουλειά και τό έμπόριο. Ός ἐκ τούτου, ή ἀδελφότητα ἀπέκτησε τεράστιες ἐκτάσεις γῆς πού χρησιμοποιοῦνταν γιά τήν καλλιέργεια φιστικιών και ἔστειλε ὀπαδόνυς της στό έξωτερικό –στήν Γαλλία και στίς Ήνωμένες Πολιτεῖες – γιά νά ἀποκτήσουν σκληρό νόμισμα και νά τό στείλουν πίσω στούς ἀδελφούς τους στήν Σενεγάλη. Γιά λεπτομερεῖς πληροφορίες, θλ. O’Brien 1971. Ή πλειονότητα τῶν γυναικῶν πλανόδιων μικροπωλητῶν στήν Νέα Υόρκη είναι Σενεγαλέζες, οι περιστότερες παντρεμένες και γνωστές στήν Δυτική Άφρική γιά τήν ἀνεξαρτησία και τό έμπορικό τους πνεῦμα. Από τό 1992 έχω γνωρίσει μόνον τρεῖς γυναικες ἀπό τό Μαλί που ἀσχολοῦνται με τό οπαθμό έμπόριο και καμμία ἀπό τόν Νιγηρα.
7. Αρχεῖα τοῦ συγγραφέα.
8. Ο Harouna ίσχυρίστηκε ἐπίστης ὅτι ή Dinkins, ὄντας μαῦρος, θά φοβόταν νά νιοθετήσει μιά πολιτική πού θά πυροδοτοῦντε μιά φυλετική σύγχρονουση. “Οταν ἀνακοίνωσε τό σχέδιό του νά διαλυθεῖ ή ἀγορά τῆς 125ης Όδου τό 1992, ή δήμαρχος Dinkins ἀποκάλυψε ὅτι, ὅταν ἤταν ἔφηδος, ἤταν κι ἐκεῖνος πλανόδιος μικροπωλητής στό Χάρλεμ. Βλ. Sontag 1993.
9. Πραγματικά, ή οίκονομική δραστηριότητα στήν 116η Όδο και Lenox θρίσκεται σέ ̄μφεση, ἔξ αιτίας τῆς παρουσίας πολλῶν καμένων κτιρίων και τῆς ἀπουσίας έμπορικῶν ἐγκαταστάσεων.
10. Οι πολιτικές ὄμάδες-κλειδιά πού υποστηρίζουν τήν διάλυση πού πρότεινε ὁ δήμαρχος, ἀποτελοῦν τό ἐπιχειρηματικό και πολιτικό καθεστώς τό Χάρλεμ. Σ’ αὐτές περιλαμβάνονταν τό Κοινοτικό Συμβούλιο #10, τό τοπικό κυβερνητικό συμβούλιο τού κεντρικού Χάρλεμ και ή πρόεδρός του Barbara Askins (ή όποια είναι ἐπίστης διευθύντρια τῆς 125th Street Business Improvement District [BID]), τό Συμβούλιο Αστικῆς Ανάπτυξης τού Χάρλεμ (πού ίδρυθηκε τό 1971 ἀπό τόν Κυβερνήτη Nelson Rockefeller γιά νά δώσει κίνητρα έμπορικῆς ἀνάπτυξης και δημιουργίας νέων χώρων στέγασης στίς ίδιαθμισμένες περιοχές τού Χάρλεμ) και σχεδόν δῆλοι οι ἐκλεγμένοι δημοτικοί και κρατικοί ἀξιωματούχοι τού Χάρλεμ. “Αν και ή Masjid Malcolm Shabazz, πού ίδρυθηκε μετά τήν

ἀποχώρηση τοῦ Malcolm X ἀπό τό "Εθνος τοῦ Ισλάμ, δέν ἀποτελεῖ μέρος τοῦ ἐπιχειρηματικοῦ καὶ πολιτικοῦ καθεστώτος τοῦ Χάρλεμ, ὑποστήριξε κι αὐτή τήν διάλυση πού πρότεινε ἡ δημοτική ἀρχή. Ἡ Masjid δηλώνει πίστη στούς Σουννίτες Ισλαμιστές. Μέ ἐπικεφαλῆς ὑποστηρικτές τῆς Malcolm Shabazz, οἱ Σουννίτες, ὡς ἴδιοκτῆτες ἀκινήτων, θά ἐπωφελοῦνταν κι αὐτοί σημαντικά ἀπό τήν μεταφορά τῆς ἀγορᾶς στήν 116η Ὁδό.

Σ' αὐτούς πού ἀντιτάχθηκαν στήν ἀπόφαση τοῦ Giuliani περιλαμβανόταν ὁ χαλαρά δργανωμένος Σύλλογος Πλανόδιων Μικροπωλητῶν τῆς 125ης Ὁδοῦ, πού δημιουργήθηκε ὅταν ὁ Δήμαρχος Dinkins προσπάθησε νά κλείσει τήν ἀγορά τοῦ Χάρλεμ τό 1992. Μέ ἐπικεφαλῆς τόν Morris Powell, πού ἦταν πλανόδιος μικροπωλητής στό Χάρλεμ γιά περισσότερα ἀπό 30 χρόνια, τά μέλη τοῦ συλλόγου ὑπόλογίζονται σέ 500, πού εἶναι κυρίως Ἀφρικανο-Ἀμερικανοί, ἀλλά περιλαμβάνει καὶ μά μή σταθερή διάδα Δυτικο-Ἀφρικανῶν. Τά μέλη πληρώνουν μηνιαία συνδρομή 20 δολαρίων, γιά τήν χρηματοδότηση ἐνός ἐνημερωτικοῦ δελτίου καὶ τήν προώθηση τοῦ πλανόδιου ἐμπορίου. Ὁ Powell εἶναι ἀπό παλιά ὑποστηρικτής τῆς αὐτοδιάθεσης τῶν μαύρων τοῦ Χάρλεμ καὶ δρίσκεται σέ σύγκρουση με τό ἐπιχειρηματικό καὶ πολιτικό

κατεστημένο τοῦ Χάρλεμ. Ἡ ὀργάνωση τοῦ Powell ὑποστηρίζοταν ἀπό τό "Εθνος τοῦ Ισλάμ, τό ὅποιο ἐπίσης ὑποστηρίζει τήν αὐτοδιάθεση τῶν Ἀφρικανο-Ἀμερικανῶν τοῦ Χάρλεμ. Ἡ αὐτοδιάθεση εἶναι μιά ἀδέα πού ἀσπάζεται καὶ ὁ Αἰδεσιμώτατος Al Sharpton, ὁ δοσοῖς προσπάθησε ἀνεπιτυχῶς νά ἐκλεγεῖ σέ πολιτικό ἀξιώμα τῆς Πολιτείας τῆς Νέας Υόρκης. Γιά λεπτομερεῖς πληροφορίες σχετικά με τόν Morris Powell, 6λ. Barry καὶ Hicks 1995. Θά μποροῦσε κάποιος νά ὑποστηρίξει ὅτι ἡ κοινωνική τάξη φαίνεται νά εἶναι σημαντικός πολιτικός παράγων σ' αὐτήν τήν περίπτωση. Γιά ἄλλες ἀναλύσεις τοῦ θανάτου τῆς Ἀφρικανικῆς ἀγορᾶς, 6λ. Thomas καὶ Zukin 1995: 230-247.

11. Ἀρχεῖα τοῦ συγγραφέα.
12. Harouna 1994⁶, Hicks 1994^α καὶ Karimouen 1994⁶.

13. Βλ. ἐπίσης Merleau-Ponty 1962 καὶ Stoller 1989.
14. Ὁ χῶρος δέν ἐπιτρέπει λεπτομερῆ συζήτηση τῶν ἐρευνητικῶν μεθοδολογιῶν. Αὐτές θά συζητηθοῦν σ' ἔνα μελλοντικό κείμενο με τίτλο «Globalizing Method», πού θά δημοσιευθεῖ σέ εἰδικό τεῦχος τοῦ Anthropology and Humanism (Stoller, ὑπό δημοσίευση).

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΜΕΤΑΦΡΑΣΤΙΑΣ

* Ό Powell ἦταν τό πρῶτο μέλος τοῦ Κογκρέσου πού καταγόταν ἀπό τό Χάρλεμ καὶ δημοφιλής πολιτική φυσιογνωμία στήν περιοχή.

** Ιατρικά ἐργαστήρια δίνουν δουλειά σέ μετανάστες πού δουλεύουν κρυφά καὶ παράνομα (χωρίς νά δια-

θέτουν ούτε ἐπαγγελματική ἀδεια ούτε ἀδεια παραμονῆς).

*** crack houses: τεκέδες, σπίτια ὅπου γίνεται χρήση τοῦ ναρκωτικοῦ κράχ.

Τά πρώτα Συντάγματα της Ανεξαρτησίας

τοῦ Ἀλέξανδρου Κόντου

Η σύνταξη τοῦ θεμελιώδους της νόμου, τοῦ Συντάγματος, εἶναι τό πρῶτο καὶ κύριο μέλημα κάθε νεοσύστατης πολιτείας. Αὐτό ἔγινε καὶ μέ τήν νεο-έλληνική Πολιτεία. "Ετσι, τά σπουδαιότερα νομικά κείμενα τῆς σύγχρονης Ἑλλάδας εἶναι τά τρία Συντάγματα τῆς Ἐπανάστασης τοῦ '21. Αὐτά ἔγιναν στήν Ἐπίδαυρο, τό Ἀστρος καὶ τήν Τροιζήνα ἀντίστοιχα.

Γιά τά τρία Συντάγματα τῆς Ἐπανάστασης τοῦ '21, δέν ἔχουν γραφεῖ λίγα. "Οχι ὅμως τά ἀντάξια τους. Καμιά κριτική δέν ἔχει ἀκόμα ἀποδώσει τό μεγαλεῖο τους, τό πρωτοποριακό τους πνεῦμα, τήν ἐπίμονη σχέση τους μέ τήν Ἑλληνική Ἀρχαιότητα. Γι' αὐτό, στόχος αὐτοῦ τοῦ μικροῦ πονήματος εἶναι νά λειτουργήσει ως ἔναυσμα γιά μά τέτοια προσπάθεια.

Ἡ σχέση τῶν πολιτευμάτων πού καθιερώνουν τά Συντάγματα τῆς Ἐπανάστασης τοῦ '21 μέ τόν τρέχοντα ἀγγλο-ἀμερικανο-γαλλικό Κοινοβουλευτισμό εἶναι ἐπιφανειακή. Ἀντίθετα, ἡ σχέση τους μέ τά ἀρχαῖα Ἑλληνικά πολιτεύματα εἶναι βαθύτερη. Τόσο ὁ Ρήγας ὅσο καὶ ὅλος ὁ νεοελληνικός Διαφωτισμός ἦταν βαθειά ἐμποτισμένοι ἀπό τήν ἀρχαία Ἑλληνική γραμματεία. Πρίν γίνει τό Σύνταγμα τῆς Ἐπιδαύρου, συντάχθηκαν πολυάριθμα τοπικά συνταγματικά κείμενα στίς ἀντίστοιχες ἐπαναστατημένες περιοχές. Ὁ Κοραῆς στό Παρίσι ἀσχολεῖται μέ τήν ἔκδοση ἀρχαίων Ἑλληνικῶν κειμένων, ἀνάμεσα στά ὅποια εἶναι καὶ τά Πολιτικά τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ εἶναι ἀπό τούς πρώτους κριτές τῶν Ἑλληνικῶν Συνταγμάτων.

Ἡ πολιτική σκέψη καὶ πράξη τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, ἀλλοιωμένες ἀπό τούς Ρωμαίους, ἐπηρέασαν τά συνταγματικά κείμενα τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης (1789-94), ἀλλά καὶ τά ἀγγλοσαξωνικά κείμενα ἀπό τήν Magna Charta (1215) κι ἔπειτα μέχρι τήν Ἀμερικανική Ἐπανάσταση (1774) ἀλλά καὶ σήμερα. Τό Ἑλληνικό πολιτεύμα, ἡ Δημοκρατία, ἦταν τό ζητούμενο ὅλων αὐτῶν τῶν κειμένων, μέσα στόν ἀγῶνα τους νά περιορίσουν

τήν Μοναρχία καὶ τίς αὐθαιρεσίες της. Τελικά, οἱ Δυτικοί, μετά ἀπό ἔντονους καὶ μακροχρόνιους ἀγῶνες, κατάφεραν νά περιορίσουν σημαντικά τήν Μοναρχία καὶ νά καταλήξουν στό κοινοβουλευτικό πολίτευμα, στόν Κοινοβουλευτισμό. Εἶναι λοιπόν ὁ Κοινοβουλευτισμός περιορισμένη Μοναρχία, συρρικνωμένη Μοναρχία. Εἴτε προεδρικός ὅμως (ΗΠΑ, Γαλλία, Κύπρος), πρωθυπουργικός (Ἑλλάδα, Ἰταλία κ.ἄ) ἡ βασιλεύομενος (Ἴσπανία, Ολλανδία, Μ. Βρεττανία κ.ἄ) ὁ Κοινοβουλευτισμός δέν παύει νά ἔχει σαφῆ μοναρχικά στοιχεῖα. Ἐνα πρόσωπο, ὁ πρόεδρος, ὁ πρωθυπουργός ἡ ὁ βασιλιάς, ἔχει δικαιώματα νά διαλύσει τήν Βουλή.

Κι ἐπειδή ζοῦμε μέσα στόν Κοινοβουλευτισμό, τό πολιτικό μας ἰδεομόρφωμα εἶναι κοινοβουλευτικό. Γι' αὐτό, γιά νά γίνει ὁ συγχετισμός ἀνάμεσα στά Ἑλληνικά Συντάγματα τοῦ '21 καὶ τήν ἀρχαῖα Ἑλληνική σκέψη καὶ πράξη, θά πρέπει ὁ ἔκαστοτε μελετητής νά γνωρίζει ὅχι μόνο πῶς λειτουργησαν τά πολιτεύματα τῶν ἀρχαίων Ἑλληνικῶν πόλεων-κρατῶν, ἀλλά καὶ νά ἀπαρνηθεῖ τό στενό, κατά βάσιν κοινοβουλευτικό, πολιτικό του ἰδεομόρφωμα, γιά ὅσον χρόνο τουλάχιστον διεξάγει τήν ἔρευνά του. Καὶ ἔτσι, μέ πνεῦμα εὐρύτερο, δημοκρατικό, νά προσεγγίσει τά Συντάγματα τῆς Ἐπανάστασης τοῦ '21. Ὁμως, λόγοι τόσο ἀντικειμενικοί ὅσο καὶ ὑποκειμενικοί μᾶς ἐμποδίζουν νά γνωρίσουμε τά ἀρχαῖα Ἑλληνικά πολιτεύματα. Κι αὐτό μᾶς ἐμποδίζει νά μεταφερθοῦμε στό ἀρχαῖο Ἑλληνικό πολιτικό πνεῦμα καὶ νά τό κατανοήσουμε.

Πιό συγκεκριμένα: οἱ ἀντικειμενικές δυσκολίες γιά τήν γνώση τῆς πολιτικῆς πράξης καὶ σκέψης τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ὁφείλονται στήν ἐλλιπή μας πληροφόρηση. Τό κύριο ἀρχαιοελληνικό ἔργο, πού θά μποροῦσε νά μᾶς πληροφορήσει γιά τήν πολιτική σκέψη καὶ πράξη τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, εἶναι ἔνα χαμένο ἔργο τοῦ Ἀριστοτέλους. Αὐτό περιελάμβανε 158 πολιτεύματα Ἑλληνικῶν ἀλλά καὶ μή Ἑλληνικῶν πόλεων-κρατῶν. Εύτυχως, σχετικά πρόσφατα, τό 1891, ἀνακαλύφθηκε τό πρῶτο ἀλλά καὶ σημαντι-

κώτερο άπό τα 158 πολιτεύματα: ή Ἀθηναίων Πολιτεία, τό πολίτευμα τῶν Ἀθηναίων. Εἶναι ἀλήθεια πώς ή κατεστραμμένη ἀρχή αὐτοῦ τοῦ κειμένου μᾶς στερεῖ ἀπό ἀρκετές πληροφορίες, ὅμως ἀλλά ἀρχαιοελληνικά διασωμένα κείμενα ἀναπληρώνουν μερικῶς, ἀλλά ἀρκετά ἴκανον ποιητικῶς, αὐτό τό κενό.

Οι ὑποκειμενικές δυσκολίες γιά τήν γνώση τῆς πολιτικῆς πράξης καί σκέψης τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ὀφείλονται σέ δύο λόγους. Πρώτον: πολλοί μελετητές, ὅταν μελετοῦν τήν πολιτική σκέψη τοῦ Πλάτωνος καί τοῦ Ἀριστοτέλους, σχηματίζουν τήν λανθασμένη ἐντύπωση ὅτι μελετοῦν τήν σκέψη τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Δεύτερον: οἱ μελετητές, ζώντας καί δρώντας στά σύγχρονα κοινοβουλευτικά, δηλαδή ὀλιγαρχικά, πολιτικά πλαισία, ἔχουν τήν λανθασμένη ἐντύπωση ὅτι ζοῦν καί δροῦν σέ Δημοκρατία, ἐπειδή συνηθίζει ὁ Κοινοβουλευτισμός νά σφετερίζεται τό ὄνομα τῆς Δημοκρατίας καί νά αὐτοαποκαλεῖται «Δημοκρατία». Ο τρέχων Κοινοβουλευτισμός εἶναι μιά ὀλιγαρχική πολιτειακή παραλλαγή. Καί μάλιστα εἶναι συρρικνωμένη Μοναρχία, ὅπως ηδή ἔχει εἰπωθεῖ. Ἐν ξυπνοῦσε ὁ Ἀριστοτέλης, θά τόν κατέτασσε σαφῶς στά ὀλιγαρχικά πολιτεύματα, ἀπό τό γεγονός καί μόνον ὅτι δέν χρησιμοποιεῖ τήν κλήρωση γιά τήν ἀνάδειξη τῶν δουλευτῶν, ἀλλά τήν ἐκλογή. Γι' αὐτό ἀλλωστε καί κατέτασσε καί τήν Σπάρτη στίς ὀλιγαρχίες, γιατί, παρά τήν δυμοιμορφία ἐνδυσης καί στισμοῦ, τά δποια κατά τόν Ἀριστοτέλη ἐθεωροῦντο χαρακτηριστικά δημοκρατικά, ή ἀνάδειξη τῶν Ἐφόρων καί τῶν Γερουσιαστῶν γινόταν μέ ἐκλογή καί ὅχι μέ κλήρωση¹. Ὁμως, παρ' ὅλ' αὐτά, ή ἀρχαιοελληνική Ὀλιγαρχία, δέν ηταν συρρικνωμένη Μοναρχία ἀλλά συρρικνωμένη Δημοκρατία.

Πιό συγκεκριμένα: τά πολιτεύματα γιά τούς ἀρχαίους Ἑλληνες εἶναι μόνον τρία: Δημοκρατία, Ὀλιγαρχία, Μοναρχία. Ὁμως, πρίν φθάσουν οἱ ἀρχαῖοι Ἑλληνες στήν τριτή διάκριση τῶν πολιτευμάτων, μῆσαν οὐσιαστικά γιά δύο μόνον πολιτεύματα, τήν Τυραννία καί τήν Ἰσοκρατία². Ἀπό τήν τελευταία πηγάδουν ή Δημοκρατία καί ή ἀρχαιοελληνική Ὀλιγαρχία. Ἐτσι, γιά νά γίνουν κατανοητές οἱ ἀρχαιοελληνικές ἐπιδράσεις στά Συντάγματα τοῦ '21, θά δοῦμε συνοπτικά, σέ πίνακα, τά χαρακτηριστικά τῶν ἀρχαιοελληνικῶν ισοκρατικῶν πολιτευμάτων καί τήν ἐξέλιξή τους σέ Δημοκρατία καί Ὀλιγαρχία.

Νά ἐπισημάνουμε πώς ή Συνέλευση τῆς Ἐπιδαύρου ὑπῆρξε ή πρώτη οὐσιαστικά ἐλεύθερη συνέλευση τῶν Ἑλλήνων μετά 22 αἰώνες. Η Ἑλλάδα

χαρακτηριστικά τοῦ Ἰσοκρατικοῦ Ἐλληνικοῦ Πολιτεύματος

ΑΘΗΝΑ δημοκρατία	ΣΠΑΡΤΗ ισόνομη ὀλιγαρχία
1. Κύριος τρόπος ἀνάδειξης τῶν ἀρχόντων: κλήρωση.	1. Κύριος τρόπος ἀνάδειξης τῶν ἀρχόντων: ἐκλογή.
2. Τριτή διάκριση τῶν λειτουργῶν τῆς ἔξουσίας.	2. Δέν ὑπάρχει ή τριτή διάκριση.
3. Ἀνώτατο πολιτειακό ὅργανο: Ἐκκλησία τοῦ Δήμου-Ἀπέλλα.	
4. Θητεία τῶν οὐσιαστικῶν ἀρχόντων ἐνιαύσια καί μή ἐπαναλήψιμη.	
5. Κανεὶς σέ κανέναν δέν ἔχει δικαίωμα ζωῆς καί θανάτου.	
6. Πολίτες πάντα: ποτέ μόνον στρατιῶτες.	
5. Δέν ὑπάρχει δ θεσμός τῆς κατάστασης ἀνάγκης.	

τοῦ '21 θέλει νά διέπει τόν ἑαυτό της σάν συνέχεια τῆς Ἀρχαίας Ἑλλάδας καί ὅχι τοῦ Βυζαντίου.

Μέ βάση αὐτό τό σκεπτικό:

Πρώτον: οἱ Ἑλληνες, γιά τήν σύνταξη τοῦ πολιτεύματός τους, ἀναβλέπουν πρός τά πολιτεύματα τῆς Σπάρτης καί τῆς Ἀθήνας.

Δεύτερον: καί στά τρία Συντάγματα καθορίζεται ή σφραγίδα τῆς Διοίκησης (τῆς Κυβέρνησης) νά ἔχει τήν θεά Ἀθηνᾶ³.

Τρίτον: στά δύο πρώτα Συντάγματα ή ἀριθμητη τῶν ἀρχθρων γίνεται μέ τόν ἀρχαῖο ἐλληνικό τρόπο, δηλαδή μέ τήν χρήση τοῦ ιωνικοῦ ἀλφαβήτου, ἐνῷ στό Σύνταγμα τῆς Τροιζήνας γίνεται χρήση καί ἀρχαικῆς καί ἐλληνικῆς ἀριθμητης. Ας σημειωθεῖ πώς ή ἐλληνική ἀριθμητη χρησιμοποιεῖται καί σήμερα στήν νομολογία.

Τέταρτον: ἀναγνωρίζεται ή προτεραιότητα τῆς Ἀνατολικῆς Ὁρθοδοξίης Θρησκείας, ἀλλά καθιερώνεται ή ἀνεξιθρησκία. Ἐτσι, ἐνῷ στόν Ὁρκο τοῦ 6' Συντάγματος (ἀρ. qθ') τά μέλη τῆς Διοίκησης, οἱ Κριτές καί οἱ Ὑπουργοί δρκίζονται στήν Τρισυπόστατη Θεότητα καί τήν γλυκύτατη Πατρίδα, στό γ' Σύνταγμα οἱ τρεῖς Ὁρκοι δίδονται γενικά στόν Θεό καί τούς ἀνθρώπους (ἀρ. 132) ή τόν Ὑψιστο (ἀρ. 150). Κι ἀκόμα, ἐνῷ στό α' Σύνταγμα καθιερώνεται Ὑπουργός Θρησκείας (κε'), στό 6' Σύνταγμα μετονομάζεται γενικώτερα σέ Ὑπουργό Λατρείας (κε'), στό γ' Σύνταγμα, ὅπου οἱ Ὑπουργοί μετονομάζονται σέ Γραμματεῖς, δέν ὑπάρχει ἀντίστοιχος Γραμματέας γιά τό θρήσκευμα

(ἀρ. 126). Ὁ Κλῆρος δέδει «έμπειρη πλέκεται» σέ κανένα δημόσιο ὑπούργημα καὶ δικαίωμα ψήφου ἔχουν μόνον οἱ Πρεσβύτεροι (ἀρ. 24).

Πέμπτον: οἱ ἐκλογές στήν Ἑλλάδα, μέχρι καὶ τίς δουλευτικές τοῦ Νοεμβρίου τοῦ 1920, γίνονται μέση σφαιρίδια. Μέση σφαιρίδια γίνονται καὶ οἱ κληρώσεις τῶν δουλευτῶν, τῶν δικαστῶν καὶ ὅλων τῶν ἄλλων κληρωτῶν ἀξιωματούχων στήν ἀρχαία Ἀθήνα.

Εκτον: στό εἰσαγωγικό σημείωμα τοῦ Συντάγματος τῆς Ἐπιδαύρου γίνεται ἀναφορά στούς νόμους «τῶν ἀειμνήστων Χριστιανῶν ἡμῶν Αὐτοκρατόρων» κατά τὸ α' Σύντ. (φη'), στούς νόμους «τῶν ἡμετέρων ἀειμνήστων Χριστιανῶν Αὐτοκρατόρων τῆς Κωνσταντινουπόλεως» κατά τὸ 6' Σύντ. (π') καὶ στούς δικαίωμάς νόμους κατά τὸ γ' Σύντ. (ἀρ. 142). Προφανῶς οἱ Φαναριώτες ἀπό τὴν μιά μεριά καὶ τό τερατεῖο ἀπό τὴν ἄλλη θέλησαν νά προσανατολίσουν τὴν νέα Ἑλλάδα πρός τὴν δικαίωμά της. Ιστορίας της. "Ετσι, ἡ παρουσία τῆς Ἑλληνικῆς Αρχαιότητας στήν νέα Ἑλλάδα συμβαδίζει μέ τὴν παρουσία τοῦ Βυζαντίου καὶ δημιουργήθηκε ὁ ὄρος «Ἐλληνοχριστιανικός Πολιτισμός», ἐνῷ τό Βυζάντιο θεωρήθηκε συνέχεια τοῦ Αρχαίου Ἑλληνικοῦ Πολιτισμοῦ.

Εξδομον: ἡ σημερινή Νομική ἐπιστήμη μιλάει γιά τριτή διάκριση τῶν λειτουργιῶν τῆς Ἐξουσίας, ἐνῷ τό σύγχρονο Σύνταγμα τοῦ 1975 μέ τίς ἀναθεωρήσεις του γιά νομοθετική λειτουργία (ἀρ. 26, 73) καὶ δικαστική ἔξουσία (ἀρ. 87), ἀφοῦ τόσο ἡ Νομική ἐπιστήμη ὅσο καὶ τό σύγχρονο Σύνταγμα θεωροῦν τὴν Ἐξουσία, τό Κράτος, ἐνιαίο. Παλαιότερα, ἀπό τό Σύνταγμα τῆς Τροιζήνας καὶ μέχρι τό Σύνταγμα τοῦ 1952, μιλοῦσαν γιά τρεῖς ἔξουσίες⁴, γιατί εἶχαν εἰσαγάγει τὴν μετάφραση τῆς γαλλικῆς λέξης «rouvoir». Τό σύνταγμα τῆς Τροιζήνας μιλάει γιά τρεῖς ἔξουσίες στό ἀρθρο 36. Αντίθετα, τά πρώτα δύο Συντάγματα, τῆς Ἐπιδαύρου καὶ τοῦ "Αστρους, μιλοῦν γιά Ἐκτελεστικό, Βουλευτικό καὶ Δικαστικό⁵, ἄλλα καὶ Δικανικό⁶, δάζοντας τά ἐπίθετα στό οὐδέτερο γένος, ἀφοῦ τό οὐσιαστικό, πού χρησιμοποιεῖται, εἶναι ἡ λέξη «σῶμα», οὐδετέρου γένους. Χρησιμοποιεῖται δέδαια καὶ τό οὐσιαστικό «δύναμις», ἄλλη ἐλληνική μετάφραση τοῦ γαλλικοῦ «rouvoir». Ὁ Ἀριστοτέλης ὅμως γράφει ὅτι «εἴστι τρία μόρια τῶν πολιτειῶν πασῶν... ἐν μέν τι τό δουλεύομενον... δεύτερον δέ τό περί τάς ἀρχάς... τρίτον δέ τι τό δικάζον»⁷. Ἰσως ἡ λέξη «μόριο» τοῦ Ἀριστοτέλους νά ὠθησε τούς συντάκτες τῶν δύο πρώτων Συνταγμάτων νά χρησιμοποιήσουν τό οὐσιαστικό «σῶμα», ἐπειδή εἶναι καὶ αὐτό γένους οὐδετέρου.

Ἡ διαφορετική χρήση τῶν τριῶν ἐπιθέτων στό γ' Σύνταγμα ὑπονοεῖ ὅτι οἱ συντάκτες του ἔχουν ἀντιληφθεῖ πιά πώς τό δυτικῆς ἐπιδραστῆς πολίτευμα, πού εἰσάγουν, δέν εἶναι Δημοκρατία, ἀλλά Κοινοβουλευτισμός. Αὐτό θά τό δοῦμε καλύτερα πιό κάτω, ὅπου θα μιλήσουμε διεξοδικώτερα γιά τό Σύνταγμα τῆς Τροιζήνας.

Τό Σύνταγμα τῆς Ἐπιδαύρου, γνωστό ὡς «Προσωρινό πολίτευμα τῆς Ἑλλάδος κατά τήν ἐν Ἐπιδαύρῳ Α' Ἐθνικήν Συνέλευσιν», πρόσκειται περισσότερο πρός τό πολίτευμα τῆς Σπάρτης καὶ λιγότερο πρός ἐκεῖνο τῆς Ἀθήνας. Οἱ Ἐλληνες εἶναι «ὅμοιοι» μπροστά στούς Νόμους, ὅπως «ὅμοιοι» χαρακτηρίζονταν καὶ οἱ πολίτες τῆς Σπάρτης. Υπάρχει ἡ τριτή διάκριση τῶν λειτουργιῶν τῆς ἔξουσίας.

Ο διαχωρισμός τῆς πολιτείας σέ τρία μόρια εἶναι χαρακτηριστικό τῆς ἀκραφνούς Δημοκρατίας, γι' αὐτό καὶ τόν δρίσκουμε στήν Ἀθήνα καὶ σέ ὅποια ἄλλη ἀρχαία ἐλληνική πόλη ἐφαρμοζόταν παρόμοιο πολίτευμα. Ο τριτός διαχωρισμός δέν ὑπῆρχε στήν Σπάρτη, τό πολίτευμα τῆς δροίας ἦταν συρρικνωμένη Δημοκρατία ἡ «ἰσόνομη ὀλιγαρχία», κατά τήν ἔκφραση τοῦ Θουκυδίδου (Γ', 62, 3). "Ας ἔχουμε ὑπ' ὄψιν μας ὅτι ὁ ὄρος «ἰσόνομία» χρησιμοποιήθηκε στήν θέση τοῦ ὄρου «δημοκρατία», πρίν καθιερωθεῖ ὁ τελευταῖος⁸. Κατ' αὐτά ἡ «ἰσόνομη ὀλιγαρχία» τῆς Σπάρτης σημαίνει τό δικαίωμα τοῦ δημοκρατικής ὀλιγαρχία! "Ας μήν λησμονοῦμε ἄλλωστε πώς, καὶ στήν συρρικνωμένη Δημοκρατία τῆς Σπάρτης, τό ἀνώτατο πολιτειακό ὄργανο ἦταν ἡ Απέλλα, τό Νομοθετικό μόριο, γιά νά χρησιμοποιήσουμε τήν δρολογία τοῦ Ἀριστοτέλους, ὅπως ἀκριβῶς ἡ Ἐκκλησία τοῦ Δήμου στήν Ἀθήνα.

Τήν προσέγγιση τοῦ Συντάγματος τῆς Ἐπιδαύρου πρός τό πολίτευμα τῆς Σπάρτης θά τήν δροῦμε καὶ ἄλλο. Ἐνῷ δηλαδή τό Σύνταγμα διατείνεται ρητά γιά ἰσοτιμία ἀνάμεσα στό Βουλευτικό (Νομοθετικό) καὶ τό Ἐκτελεστικό (Αρχικό, Διοικητικό-Ἐκτελεστικό) (ι'), τελικά τό προβάδισμα, ἐλαφρό δέδαια, δίδεται στό Ἐκτελεστικό, ὅπως αὐτό φαίνεται ἀπό τό γεγονός ὅτι οἱ ἀποφάσεις λαμβάνονται, κατά κανόνα, ἀπό τό Ἐκτελεστικό. Αὐτό διφεύλεται στό ὅτι ἡ ἐλληνική πληροφόρηση γιά τήν ἀρχαία Σπάρτη ἔδινε τήν ἐντύπωση πώς οἱ Ἐφόροι στήν Σπάρτη εἶχαν τήν πρωτοκαθεδρία. Καὶ εἶναι ἀλήθεια ὅτι οἱ Ἐφόροι εἶχαν στά χέρια τους συγκεντρωμένες πολλές ἀρμοδιότητες, οἱ διποτες στήν Ἀθήνα ἦταν διαμοιρασμένες

Συμφιλίωση Οικογενειακής και Επαγγελματικής Ζωής

Έργο: «Άλκηστις»

Το Έργο «Άλκηστις» υλοποιείται από την Αναπτυξιακή Σύμπραξη «Δίκτυο για την Άρση του Κοινωνικού Αποκλεισμού των Γυναικών (δ.τ. Άλκηστις)» στο πλαίσιο του Άξονα Προτεραιότητας 4: Ίσες ευκαιρίες για άνδρες και γυναίκες, Μέτρο 4.1: Συνδυασμός οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής της Κοινωνικής Πρωτοβουλίας EQUAL, με τη συγχρηματοδότηση του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Ταμείου και του Υπουργείου Απασχόλησης και Κοινωνικής Προστασίας.

Σκοπός του Έργου είναι η παροχή συμβουλευτικών και υποστηρικτικών υπηρεσιών σε εργαζόμενες/ους, οι οποίες/οι έχουν τη φροντίδα εξαρτώμενων μελών, η κατάργηση των στερεοτύπων για το ρόλο των δύο φύλων στην οικογένεια/εργασία και η προώθηση νέων προτύπων οργάνωσης της εργασίας με στόχο τη συμφιλίωση της οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής ανδρών και γυναικών.

Το έργο, ξεκίνησε να υλοποιείται τον Απρίλιο του 2005 και προβλέπεται να ολοκληρωθεί έως τον Ιούλιο του 2008.

Οι δράσεις που έχουν υλοποιηθεί έως τώρα, στο πλαίσιο του έργου, συνέβαλαν στην προσπάθεια συμφιλίωσης της οικογενειακής με την επαγγελματική ζωή. Ενδεικτικά, αναφέρονται οι κάτωθι δράσεις:

- Σύσταση και λειτουργία τεσσάρων (4) πιλοτικών δομών, με την ονομασία Κέντρα Στήριξης της Οικογένειας (ΚΕΣΟ), σε τέσσερις (4) περιοχές τη Χώρας – Αττική, Κρήτη, Ιωάννινα και Χίο. Βασική λειτουργία των εν λόγω Κέντρων ήταν η παροχή συμβουλευτικής υποστήριξης σε εργαζόμενους/ες που αντιμετώπιζαν δυσκολίες συμφιλίωσης της οικογενειακής και της επαγγελματικής τους ζωής, καθώς επίσης και η παροχή πληροφόρησης / ενημέρωσης για θέματα που σχετίζονται με την κατάργηση στερεοτύπων αναφορικά με το ρόλο των δύο φύλων στην οικογένεια και την εργασία.
- Ενέργειες ενημέρωσης και ευαισθητοποίησης του κοινού για θέματα ισότητας και κατανομής ρόλων στην οικογένεια.
- Ενέργειες ενημέρωσης και ευαισθητοποίησης εργοδοτών και εργαζομένων αναφορικά με τις νέες μιορφές οργάνωσης της εργασίας και τη διάσταση του φύλου στην εργασία.
- Δικτύωση, ανταλλαγή τεχνογνωσίας και προώθηση όλων όσων στελέχωσαν τις δομές του έργου.
- Ενέργειες υποστήριξης προσφύγων και μεταναστών.
- Ενέργειες δημοσιότητας και διάχυσης των αποτελεσμάτων του έργου:
 - Ιστοσελίδα Έργου www.alkistis-equal.gr.
 - Σύσταση και λειτουργία Γραφείου Τύπου.

* * *

Στην παρούσα Φάση του έργου, υλοποιούνται δράσεις με στόχο:

- Την ανάδειξη προτύπων και βέλτιστων πρακτικών (best practices)
- Τη διάχυση των αποτελεσμάτων του έργου σε τοπικό και περιφερειακό επίπεδο
- Την ενίσχυση των δομών που έχουν συσταθεί με στόχο τη βιωσιμότητα και την ποιοτική αναβάθμιση του ρόλου που ασκούν σε τοπικό επίπεδο
- Τη δικτύωση των δομών του έργου με ανάλογες δομές που λειτουργούν σε τοπικό και περιφερειακό επίπεδο
- Την ποιοτική διεύρυνση και προβολή επιμέρους δράσεων του Έργου
- Τη διάχυση της τεχνογνωσίας που έχει παραχθεί από τη σύσταση και τη λειτουργία του Κέντρου Στήριξης Οικογένειας Χίου σε όλους τους νομούς της Περιφέρειας Β. Αιγαίου, δηλαδή στους Νομούς Χίου, Λέσβου και Σάμου, καθώς και σε επιλεγμένους Δήμους αυτών
- Τη διάχυση εξειδικευμένων μελετών του Έργου
- Την ποιοτική ενίσχυση των προγραμμάτων εξ αποστάσεως κατάρτισης μέσω του Πρότυπου Οδηγού εξ αποστάσεως Κατάρτισης στελεχών ΣΥΥ
- Την προώθηση, ενίσχυση και δικτύωση των Συμβούλων του Έργου με άτομα και φορείς που δραστηριοποιούνται στον ευρύτερο χώρο της συμβουλευτικής και της ισότητας

Οι επί μέρους ενέργειες που θα λάβουν χώρα κατά το παρόν στάδιο υλοποίησης του έργου είναι:

- Η δημιουργία ενός Δικτύου Ισότητας & Συμφιλίωσης στην Περιφέρεια του Βορείου Αιγαίου
- Η εκπόνηση ενός Πρότυπου Οδηγού εξ αποστάσεως Κατάρτισης Συμβούλων Ισότητας
- Η διάχυση εξειδικευμένων μελετών του Έργου
- Η οργάνωση ενός φόρουμ με θέμα «Ας μάθουμε να ζούμε μαζί»

Εν κατακλείδι, η Σύμπραξη συμμετέχει από κοινού με άλλες Συμπράξεις στο Εθνικό Θεματικό Δίκτυο (ΕΘΔ) «Εναρμόνιση επαγγελματικής & οικογενειακής Ζωής» για την υλοποίηση του Κοινού Προγράμματος Εργασιών με τίτλο «Ελάτε να ζήσουμε τη συμφιλίωση».

Για περισσότερες πληροφορίες επισκεφθείτε την ιστοσελίδα του έργου: www.alkistis-equal.gr ή επικοινωνήστε με το Γραφείο Τύπου του έργου (ΕΚΠΕΘΕ: Ομήρου 54, τηλ. 210-3643224, φαξ 210-3646953, alkistis_press@ekfrasi.gr)

Φορείς υλοποίησης του έργου:

ΕΕΟ Group ΑΕ, (Ευρωπαϊκός Επιχειρησιακός Όμιλος), Γενική Γραμματεία Ισότητας, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών (EKKE), Εμπορικό και Βιομηχανικό Επιμελητήριο Αθηνών (ΕΒΕΑ), Ινστιτούτο Οπτικοακουστικών Μέσων (ΙΟΜ), Κέντρο Μέριμνας Οικογένειας και Παιδιού (ΚΜΟΠ), Ελληνικό Δίκτυο Γυναικών Ευδόπης, Κέντρο Έρευνας και Υποστήριξης Θυμάτων Κακοποίησης και Κοινωνικού Αποκλεισμού (ΕΚΥΘΚΚΑ), Ελληνικό Συμβούλιο για τους Πρόσφυγες, Προμηθευτική Α.Ε. Δήμου Βροντάδων, KEK ΑΚΜΗ Α.Ε., και Όμιλο Ευρωπαϊκή Έκφραση (ΕΚΠΕΘΕ: Ευρωπαϊκή Κοινωνία Πολιτική Έκφραση Θεσμοί).

στά τρία μόρια τῆς πολιτείας. Σήμερα, ή πρωτοκαθεδρία τῶν Ἐφόρων ἡ ἄλλων ἀξιωματούχων δέν γίνεται δεκτή καί ἔχει διαπιστωθεῖ πώς ή Απέλλα εἶχε οὐσιαστικά τήν τελική ἀπόφαση. Πραγματικά, ὁ Ἀριστοτέλης γράφει πώς οἱ δύο βασιλεῖς ἀν δύο διοικητικούς σέ κάτι μέ δῆλους τούς Γερουσιαστές αὐτό ἵσχε: ἀν δῆλος, ὑπερίσχει ἡ ἀπόφαση τῆς Ἀπέλλας⁹. Πρόβλ. καί τήν ρήτρα τοῦ σπαρτιατικοῦ πολιτεύματος «δόκιμως ἡμεν κράτος καὶ ὀμοράν»¹⁰, ὅπου ἐκφράζεται ἡ ἴδια ἀποφή.

Τό προβάδισμα τοῦ Ἐκτελεστικοῦ (τοῦ Ἀρχικοῦ) τό ἔναντι τούς στίς λό', νθ' καὶ νζ'. Βέβαια, τό προβάδισμα τοῦ Ἐκτελεστικοῦ (τοῦ Ἀρχικοῦ) εἶναι μικρό, ἀφοῦ ἡταν ἀπαραίτητη ἡ συγκατάθεση τοῦ Βουλευτικοῦ (τοῦ Νομοθετικοῦ) σέ καρια ζητήματα (μ').

Τό Ἐκτελεστικό (τό Ἀρχικό) εἶναι 5μελές, ὅπως πέντε εἶναι καί οἱ Ἐφόροι στήν Σπάρτη. Πρόκειται γιά μιά ἀκόμη ἀναπομπή τοῦ Συντάγματος τῆς Ἐπιδαύρου στήν Σπάρτη.

Ἡ θητεία τῶν ἀρχόντων εἶναι ἐνιαύσια καί ἐπρεπε οἱ ἐπίδοξοι ἀρχοντες νά ἔχουν κλείσει τά τριάντα (ιε'). Ἐνιαύσια ἡταν καί ἡ θητεία στήν ἀρχαία Ἑλλάδα. Καὶ στήν Ἀθήνα, γιά νά ἀσκήσει κανείς κάποιο ἀξιώμα, ἐπρεπε νά ἔχει κλείσει τά τριάντα, ἐνῷ στήν Σπάρτη ἐπρεπε νά ἔχει κλείσει τά σαράντα.

Ἀκόμη: Ὅπάρχει πρόνοια γιά δίκαιη διανομή τοῦ πλούτου (η').

Ἀναγγέλλεται νόμος γιά πολιτογράφηση ἔνων (ε').

Καταργοῦνται τά βασανιστήρια καί οἱ δημεύσεις (qθ').

Πρόκειται γιά θεσμούς μέ ἀρχαιοελληνική καταβολή.

Ἐπίστης, ἀναγνωρίζονται οἱ τοπικές διοικήσεις (δ', ρα'). Ἐας θυμηθοῦμε πώς καί ἡ ἀρχαία Σπάρτη εύνοοῦσε τήν αὐτόνομη παρουσία τῶν Ἑλληνικῶν πόλεων-κρατῶν καί τήν μή σύμπηξη συμμαχιῶν.

Νά δοῦμε τό δεύτερο Σύνταγμα.

Ο πλήρης τίτλος του εἶναι: «Νόμος τῆς Ἐπιδαύρου ἡτοι προσωρινόν πολίτευμα τῆς Ἐλλάδος κατά τήν ἐν Ἀστρει B' Ἐθνικήν Συνέλευσιν, Ἀπρίλιος 1823».

Τό δεύτερο Σύνταγμα διατηρεῖ τίς ἐλευθερίες πού εἰσάγει τό πρῶτο καί στρέφει τόν προσανατολισμό του σαφῶς πρός τό ἀθηναϊκό πολίτευμα: γι' αὐτό ἀντικαθιστᾶ τόν ὄρο «ὅμοιοι», πού ἀναπέμπει στήν Σπάρτη, μέ τόν ὄρο «ἴσοι», πού ἀναπέμπει στήν Ἀθήνα. Οἱ Ἐλληνες δέν εἶναι πιά «ὅμοιοι» ἀλλά «ἴσοι» μπροστά

στούς Νόμους. Ἡ «ἰσότητα» καί ἡ «ὅμοιότητα» εἶναι ἔννοιες νομικές, ἀθηναϊκή καί σπαρτιατική ἀντίστοιχα (πρόβλ. Ἀριστ. Πολ., Γ', 1279^α 9-10).

Συνέπεια τῆς ἴστητας πιά καί ὅχι τῆς ὁμοιότητας εἶναι ἡ ρητή κατάργηση τῆς δουλείας. Νά διπενθυμίσουμε ὅτι οἱ δοῦλοι στήν Ἀθήνα δέν ἔσαν, κατά κανόνα, Ἐλληνες, ἐνῷ οἱ Εἰλωτες στήν Σπάρτη ἔσαν Ἐλληνες, Μεσσήνιοι, ὑποδούλωμένοι. Βέβαια, ή δουλεία καταργεῖται ρητά γιά κάθε ἀνθρώπινο ὃν στό Σύνταγμα τοῦ Ἀστρους (θ'). Οἱ Βρεττανοί κατάργησαν τήν δουλεία τό 1832, οἱ ΗΠΑ, στά χαρτιά, τό 1860 καί οἱ Ρωσσοί κατάργησαν τήν δουλοπαροικία τό 1861. Τό ἀρθρο πού καταργεῖ τήν δουλεία θά παραμείνει μέχρι καί τό Σύνταγμα τῶν 17-11-1864 / 1-6-1911, ἀρθρο 13.

Εἰσάγεται ἡ ἐλευθερία τοῦ Τύπου (ζ'), πού κι αὐτή ἀναπέμπει στήν ἀρχαία Ἀθήνα. Στήν ἀρχαία Σπάρτη διπήρεχε λογοχοισία.

Παράδειγμα: Ὁ Ἀρχιλοχος καί ἡ ποίησή του δέν γίνονταν δεκτοί στήν Σπάρτη, ἐπειδή σέ ποίημά του δέν θεωρεῖ σπουδαῖο πρᾶγμα τό ὅτι πέταξε τήν ἀσπίδα του, γιά νά σώσει τήν ζωή του. Ἡ πράξη τοῦ Ἀρχιλογου ἀντέκειτο στό «Ἡ τὰν ἡ ἐπί τας» τῶν Σπαρτιατῶν. Οἱ Ἀθηναῖοι ἡταν πολύ πιό ἀνεκτικοί στήν καλλιέργεια τοῦ λόγου καί τῆς τέχνης γενικώτερα, ἀν καί ἔγιναν καί ἔκει προσπάθειες μέ τό ψήφισμα τοῦ Διοπείθη νά είσαγχθεῖ ἡ λογοκρισία.

Γενικά τά δικαιώματα καί οἱ ἐλευθερίες, πού προτείνονται στό πρῶτο Σύνταγμα, ἐπαναλαμβάνονται καί ἐνισχύονται καί στό δεύτερο. Τό Βουλευτικό (Νομοθετικό) ἔχει σαφῶς τό προβάδισμα, ὅπως εἶναι πιό προφανές στήν ἀρχαία Ἀθήνα (ιζ', λη', μ', μα', οθ', π'). ὅπου ἡ Ἐκκλησία τοῦ Δήμου ἀποφάσιζε γιά δῆλα καί κυβερνοῦσε. Τό Ἐκτελεστικό παραμένει 5μελές. Νά ἐπισημάνουμε πώς καί στήν Ἀθήνα τά πολιτειακά ὅργανα ἔσαν κατά κανόνα πολυπρόσωπα. Ἀλλωστε, τό πολυπρόσωπο τῶν πολιτειακῶν ὅργανων εἶναι ἔνα ἀπό τά γαρακτηριστικά τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος.

Καταργοῦνται οἱ τοπικές διοικήσεις. Αὐτό ἀναπέμπει στήν ἐνωτική πολιτική τῆς ἀρχαίας Ἀθήνας.

Εἰσάγεται ὁ ὄρος «βουλευτής» (λ'), παράλληλα μέ τόν ὄρο «παραστάτης» (ιγ', ιη' καί οζ'). Δέν διπήρεχε στήν Σπάρτη ὁ ὄρος «βουλευτής», διπήρεχε στήν Ἀθήνα. Στό Σύνταγμα τῆς Ἐπιδαύρου χρησιμοποιοῦνται οἱ ὄροι «πληρεξούσιος» (ια') καί «παραστάτης» (ιγ').

Γίνεται πραγματικότητα ἡ πολιτογράφηση ἔνων. Καθορίζονται μέ ἀκρίβεια οἱ ὄροι: 5 χρόνια ἐνδήμησης, ἀπόκτηση ἀκίνητης περιουσίας ἡ ἐκτέ-

λεση ἀνδραγαθημάτων ὑπέρ τῆς Ἑλλάδος καὶ διαρκής ἀμεμπτη συμπεριφορά (ιθ', α' καὶ β'). Κι αὐτό ἀναπέμπει στήν ἀρχαία Ἀθήνα, ὅπου ἡ πολιτογράφηση ξένων ἀλλά καὶ δούλων δέν ἦταν σπάνια¹¹. Στήν ἀρχαία Σπάρτη μόνο δύο ἄνθρωποι πολιτογραφήθηκαν, κατά τὸν Ἡρόδοτο.

Προαναγγέλλεται ἡ ἐγκαθίδρυση δρκωτῶν δικαστῶν (qst'). Κι αὐτό δέσθαια ἀναπέμπει στήν ἀθηναϊκή Ἡλιαία.

Στήν ἐνίσχυση τοῦ δημοκρατικοῦ πνεύματος πρέπει να συγκαταλέξουμε καὶ τὸ δτι, τόσο τὸ Βουλευτικό ὅσο καὶ οἱ Κριτές, οἱ δικαστές, τὸ Δικαστικό, δρκίζονται μπροστά στὸ κοινό (qθ' 99). Κι αὐτό ἀναπέμπει στήν ἀρχαία Ἀθήνα, ἃν σκεφθοῦμε πώς οἱ νέοι πολίτες ἔλεγαν τὸν γνωστό Ὁρκο τῶν Ἐφήβων μπροστά στὸ κοινό¹².

Νά περάσουμε τώρα στό Σύνταγμα τῆς Τροιζήνας.

Ο πλήρης τίτλος του εἶναι: «Πολιτικόν Σύνταγμα τῆς Ἑλλάδος κατά τὴν ἐν Τροιζῆνι Γ' Εθνικήν Συνέλευσιν, Μάιος 1827». Τό τρίτο Σύνταγμα κρατάει ὅ,τι προοδευτικό καὶ φιλελεύθερο ἔχουν εἰσαγάγει τά ἄλλα δύο καὶ κάνει ἀκόμα εὐρύτερες τομές, πού δείχνουν πρός τὴν ἀρχαία Ἀθήνα. Εἰσάγει οὐσιαστικά τὸ σύστημα τῆς «Κυβερνώσης Βουλῆς» (κεφ. ΣΤ'), πρᾶγμα τό δόποιο ἀναπέμπει στήν ἀρχαία Ἀθήνα, ὅπου ἡ Ἐκκλησία τοῦ Δήμου ἦταν ὅ,τι εἶναι ἡ Βουλή στήν σύγχρονη ἐποχή ἄλλα καὶ, ἐπί πλέον, κυβερνοῦσε, ὡς τὸ ἀνώτατο πολιτειακό ὄργανο, χωρίς κανείς νά μπορεῖ νά τὴν διαλύσει.

Καταργεῖται κάθε ἄλλος ὄρος γιά τά μέλη τῆς Βουλῆς καὶ εἰσάγεται ὁ ὄρος «Ἀντιπρόσωπος», ἐπειδή προφανῶς οἱ Ἑλληνες τοῦ '21 ἤξεραν καὶ εἶχαν συνειδητοποιήσει τὴν θεσμική διαφορά τους μέ τὴν ἀρχαία Ἀθήνα, δηλαδὴ ἀνάμεσα στό κοινοβουλευτικό ἀντιπροσωπευτικό-διλγαρχικό πολιτειακό σύστημα ἀπό τὴν μά μεριά καὶ τὴν Δημοκρατία τῆς ἀρχαίας Ἀθήνας ἀπό τὴν ἄλλη. Τά ἴδια μποροῦμε νά πουμε γιά τὴν κατάργηση τοῦ ὄρου «Ὕπουργός» τῶν δύο πρώτων Συνταγμάτων· ὁ ὄρος αὐτός παραπέμπει στήν ἀρχαία Ἑλλάδα¹³. Γιά τούς ἴδιους λόγους ἀντικαταστάθηκε μέ τὸν ὄρο «Γραμματεύς». Καί οἱ δύο νέοι ὄροι τοῦ Συνταγματος τῆς Τροιζήνας δέν κάνουν τίποτε ἄλλο ἀπό τὸ νά μεταφράζουν τούς ἀντίστοιχους γαλλικούς «représentants» καὶ «secrétaire».

Θά πρέπει νά σημειωθεῖ ὅτι εἰσάγεται καὶ ἡ κλήρωση καὶ ἡ μή ἐπανεκλογή τῶν Ἀντιπροσώπων στήν ἐπόμενη θουλευτική περίοδο. Πιό συγκεκριμέ-

να: κάθε τρία χρόνια ἐκλέγονται 300 ἀντιπρόσωποι. Ἀπό αὐτούς ἐνεργοποιοῦνται μέ κλήρωση 100 τὴν πρώτη χρονιά καὶ 100 τὴν δεύτερη. Οἱ ὑπόλοιποι 100 ἐνεργοποιοῦνται τὴν τρίτη χρονιά. Κανείς τους δέν ἐπανεκλέγεται κατά τὴν ἐπόμενη ἐκλογική περίοδο (ἀρ. 57-58). Οἱ Ἀντιπρόσωποι δέν πληρώνονταν, ἃν δέν παρευρίσκονταν στὶς συνεδριάσεις τῆς Βουλῆς, καὶ πληρώνονταν τὸ μισό, ἃν εἶχε λήξη ἡ θουλευτική περίοδος (ἀρ. 64).

Οἱ θεσμοί αὐτοί προσεγγίζουν τὴν δημοκρατία τῆς ἀρχαίας Ἀθήνας. Ἐκεῖ ἡ ἀνάδειξη τῶν θουλευτῶν καὶ γενικώτερα τὸ 99,14% τῶν ἀρχόντων ἦσαν κληρωτοί, ἐνιαύσιοι καὶ μή ἐπαναλήψιμοι. Καί, καθώς ἡ πληρωμή τους γινόταν κάθε μέρα, ὅποτε ἀπουσίαζαν δέν πληρώνονταν.

Καταργεῖται τό 5μελές Ἐκτελεστικό καὶ ἀντικαθίσταται ἀπό τό μονομελές πολιτειακό ὄργανο, τὸν Κυβερνήτη, ὁ ὅποιος ὅμως ὑπόκειται στήν Βουλή.

Δεν ἀναγνωρίζονται τίτλοι εὐγενείας (ἀρ. 27) καὶ δέν ὑπάρχουν οἱ ἐκφωνήσεις «Ἐκλαμπρότατε», «Ἐξοχώτατε», πού ἀφοροῦν τό πρόσωπο τοῦ Κυβερνήτη, ὁσο αὐτός κυβερνᾶ.

Τὸ πάροχει διλόκληρο κεφάλαιο (κεφ. Δ') γιά τὴν πολιτογράφηση ξένων. Η πολιτογράφηση γίνεται μέ λιγώτερα χρόνια ἐνδήμησης (3 χρόνια) καὶ γενικώτερα εἶναι εὐκολώτερη.

Ομως, ἔνα τέτοιο Σύνταγμα δέν θά ἦταν τόσο εύκολα ἀποδεκτό ἀπό τίς Μεγάλες Δυνάμεις τῆς Εὐρώπης. Ἐνα Σύνταγμα τόσο φιλελεύθερο καὶ τόσο κοντά στήν Δημοκρατία, ὅπως τουλάχιστον τὴν πραγματοποίησαν οἱ ἀρχαῖοι Ἑλληνες, θά ἦταν δραδυφλεγής δόμινα στά θεμέλια τῆς μοναρχικῆς Εὐρώπης. Καί θά ἦταν πολὺ δύσκολο, ἃν ὅχι ἀδύνατο, νά γίνει ἀποδεκτό ἔνα κράτος, ὁσο μικρό καὶ ἀσήμαντο κι ἃν ἦταν αὐτό, μέ ἔνα Σύνταγμα τέτοιας φιλελεύθερης ἐμβέλειας. Οἱ εὐρωπαϊκές Δυνάμεις, λοιπόν, ἦσαν σαφῶς ἀντίθετες, στήν δημιουργία μᾶς φιλελεύθερης νέας Ἑλλάδας, περιστότερο πιστῆς στά πολιτικά καὶ δικαιοδοτικά νάματα τῆς δικῆς τῆς ἀρχαίας ἴστορίας καὶ λιγώτερο ὑπάκουης στὶς ρωμαϊκές παραφθορές τοῦ Ἀττικοῦ Δικαίου, πού συνέθεταν τό Ρωμαϊκό Δίκαιο. Ἐτσι ἔξακολουθοῦμε νά ζοῦμε ἀκόμη καὶ σήμερα στήν σκιά τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου καὶ τοῦ αἰματοθαμμένου Κολοσσαίου καὶ νά ἔχουμε παραμελήσει ἡ καὶ λησμονήσει τό φῶς τοῦ Ἀττικοῦ Δικαίου καὶ τοῦ Ἀττικοῦ Θεάτρου, στό δόποιο καὶ ἡ ἐνδειξη μόνο τῆς δίας ἦταν ἀνεπίτρεπτη. Παρ' ὅλα αὐτά, οἱ συντάκτες τοῦ Συνταγματος καὶ ὁ Ἑλληνικός Λαός

έκαναν τίς προσπάθειές τους γιά μιά συνταγματική άνανέωση της Εύρωπης του 19ου αιώνος.

Η Γ' Εθνοσυνέλευση, μέ ψήφισμά της, στίς 3 Απριλίου 1827, έξελεξε πρώτο Κυβερνήτη της Ελλάδος τόν Ιωάννη Καποδίστρια. Έκεινος άνελαβε τά καθήκοντά του τόν Ιανουάριο του 1828. Έπειδή όμως ήταν άντιθετος στό Σύνταγμα της Τροιζήνας καί τίς δημοκρατικές του προδιαγραφές, καί πιό συγχειριμένα δέν άνέγκηκε νά υπόκειται στήν Βουλή, πίεσε τούς άντιπροσώπους νά καταργήσουν τό Σύνταγμα της Τροιζήνας. Έτσι, στίς 18 Ιανουαρίου 1828, μέ ψήφισμά της, ή Γ' Εθνοσυνέλευση άνεστειλε τήν λειτουργία τού Συντάγματος καί αυτοδιαλύθηκε. Τού κάπου δ Θεόφιλος Καΐρης στήν Ελλάδα καί δ Άδαμαντιος Κο-

ραῆς άπό τό Παρίσι προσπαθοῦσαν νά πείσουν τόν Καποδίστρια νά σεβαστεῖ τήν Δημοκρατία. Ο Καποδίστριας στάθηκε άνενδοτα άπολυταρχικός. Έτσι χάθηκε κάθιε εύκαιρια νά είσαγθει στήν Εύρωπη ένα φιλελεύθερο Σύνταγμα.

Καί ή Ελλάδα άδηγγήθηκε στήν Απόλυτη Μοναρχία τού Οθωνα, πού μέ τήν Επανάσταση της Γ' Σεπτεμβρίου τού 1843 καί τό Σύνταγμα τού 1844 υποχρεώθηκε νά γίνει Συνταγματική Μοναρχία καί μέ τήν έξωση τού Οθωνα τό 1862 καί τόν έρχομό των Γλύκμπουργκ, τό 1863, καί τό Σύνταγμα τού 1864 έγινε Βασιλευόμενη Δημοκρατία. Τελικά οι Ελληνες, μέ τό δημοψήφισμα τού 1974, κατάργησαν δριστικά τόν θεσμό της Μοναρχίας¹⁴.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Άριστ. Πολ. Δ, 12946, 18-34.
2. Ήρόδ. Ε' (Τερψιχόρη), 92.
3. Σύντ. Επιδαύρου, ργ', Σύντ. "Αστρους ζε', Σύντ. Τροιζήνας. (Έδω, κι όπου ἀλλού χρειάζεται, χρησιμοποιεῖται τό γράμμα ο τής χαλκιδικής παραλλαγῆς τού ἑλληνικού ἀλφαβήτου, τό δόποιο εἶναι έξελιξη τού κόππα, ἀφού τό κόππα δέν υπάρχει στό σύνηθες πληκτρολόγιο. Τό κόππα χρησιμοποιεῖται, γιά νά δηλώσει τόν ἀριθμό 90 τής ἀραβικῆς ἀρίθμησης: ζε' = 95).
4. Σύντ. 1952, ἀρ. 22, 26-28.
5. α' Σύντ., πζ'.
6. β' Σύντ., οα'.
7. Πολ. Δ', 1297⁶ 37-1298² 3.
8. Ήρόδ. Γ', 80 καί Άλκυσίων δ Κροτωνιάτης στόν Άετιο Ε', 30, 1 ή στούς Ντήλ-Κράντς 24 b 4, όπου δ Κροτωνιάτης γιατρός δημόσιει τήν ήγεία «ἰσονομία» καί τήν ἀσθένεια «μοναρχία».
9. Πολ. Β', 1273² 5-9.
10. Πλούταρχος, Λυκοῦργος, 6'.
11. Άριστ. Πολ. Γ', 12756 37 καί Άριστοφάνης, Βάτραχοι, 204 καί Πλούταρχος, Σόλων, 24.
12. Άριστ. Αθηναίων Πολιτεία, 42, 4.
13. Εεν. Κύρου Ανάβαση, Ε', 8 15· κ.ἄ.
14. Τό δέκαμωρο εἶναι ὅτι ούσιαστικά πρώτοι συντελεστές τής κατάργησης τής Μοναρχίας ήταν οι κατά καιρούς δικτάτορες στρατιωτικοί. Τό 1924 δ Θεόδωρος Πάγκαλος καί δ Γεώργιος Κονδύλης, σέ συνεργασία μέ τόν Άλεξανδρο Παπαναστασίου, κατάργησαν τήν έκσιλεία. Καί δ Πάγκαλος καί δ Κονδύλης ήσαν στρατιωτικοί καί οι δύο καί δικτάτορες, δ πρώτος τόν Ιούνιο 1925 - Αύγουστο 1926 καί δ δεύτερος τόν Οκτώβριο 1935 - Ιανουάριο 1936. Οι δικτάτορες-στρατιωτικοί των έτων 1967-74 κατάργησαν τήν έκσιλεία. Η κατάργηση έπικειται άνθηθηκε μέ τό δημοψήφισμα τού Δεκεμβρίου τού 1974.

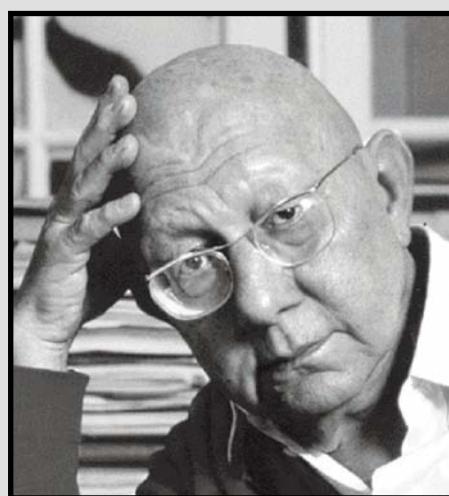
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Άριστοφάνης, Βάτραχοι.
Άριστοτέλης, Πολιτικά.
Άριστοτέλης, Αθηναίων Πολιτεία.
Ήρόδοτος, Ιστορία.
Θουκυδίδης, Ιστορία.
Πλούταρχος, Σόλων.

Τά Ελληνικά Συντάγματα 1822-1975/1986, ἐκδ. Στοχαστής, Αθήνα 1998. Στήν έκδοση αύτή περιλαμβάνεται καί Η συνταγματική ιστορία τής Ελλάδος τού Άλεξανδρου Σεώλου.
Ντήλ-Κράντς, Αποσπάσματα προσωκρατικῶν.

ΑΦΙΕΡΩΜΑ

‘Η ἄγνωστη
νεότητα
τοῦ Κορνήλιου
Καστοριάδη

Η ἄγνωστη νεότητα του Κορνήλιου Καστοριάδη

του Μελέτη Η. Μελετόπουλου

Ανάμεσα στούς "Ελληνες στοχαστές πού διέπρεψαν στό έξωτερικό, ό Κορνήλιος Καστοριάδης ἀναμφίβολα εἶχε τήν μεγαλύτερη διεθνή ἀκτινοβολία. Ἡταν ἴδιαιτέρως εύφυής, ἔως ἴδιοφυΐας, εἶχε ρητορικές καί ἐπικοινωνιακές ἵκανότητες, ἐκινεῖτο μέ αἶνεση σέ δίλους τούς χώρους τοῦ ἐπιστητοῦ· γνώριζε ἀρχαῖα ἀρχαῖα ἐλληνικά, λατινικά, ἀνώτερα μαθηματικά καί φυσική· ἀκόμη καί ἡ φυσιογνωμία του ἦταν χαρακτηριστική. Η ζωή του ὑπῆρξε κι αὐτή πολυκύμαντη: μαθητής τοῦ νεοκαντιανοῦ Κωνταντίνου Τσάτσου καί τοῦ πλατωνικοῦ Κωνσταντίνου Δεσποτόπουλου στήν Νομική Σχολή τῆς Ἀθήνας, ταυτόχρονα μέλος τοῦ ΚΚΕ ὡς μαθητής καί στήν συνέχεια στέλεχος τῆς τροτσικικῆς ὄργάνωσης τοῦ Σ.Π. Πρίφτη ἡ Στίνα κατά τήν διάρκεια τῆς Κατοχῆς, μετανάστης στήν Γαλλία καί ὑπάλληλος τοῦ ΟΟΣΑ, μέλος ἀντισταλμικοῦ καί μετατροτσικικοῦ γκρουπούσκουλου μέ τίτλο «Σοσιαλισμός ἡ Βαρβαρότητα» καί ἐκδότης τοῦ ὅμιλνυμου περιοδικοῦ, συγγραφέας πού ἀσκήσεις ἐπίδραση στόν Γαλλικό Μάη· καί ψυχαναλυτής τῆς κλασικῆς σχολῆς. "Ολα αὐτά κατέληξαν στό ἀρχαιοελληνικό ἰδεῶδες τῆς Ἀμεσης Δημοκρατίας, δηλαδή τῆς δυνατότητας καί ἵκανότητας τοῦ ἀνθρώπου νά ἀνατρέπει τούς περιβεβλημένους μέ φαντασιακό κύρος θεσμούς καί νά δημιουργεῖ νέους.

Μετά τά γεγονότα τοῦ Μαΐου 1968, ό Καστοριάδης κέρδισε φήμη καί κύρος, διότι οι ἴδεες του εἶχαν ἐμπνεύσει κάποιους ἐκ τῶν ἡγετῶν τῆς φοιτητικῆς ἐξέγερσης, ὅπως τόν Δαυίδ Κόν-Μπεντίτ. Οι ἀντίπαλοί του τόν κατηγόρησαν γιά πολλά: ὅτι ἦταν ψυχροπολεμικός ἀντικομμουνιστής ἡ ὅτι εἰσέβαλε σέ χώρους πού δέν γνώριζε καλά, ὅπως ἡ ψυχανάλυση. "Οπως καί νά είναι, ό Καστοριάδης, πού διήνυσε μέ αὐτοπεοίηση τήν διαδρομή Κωνσταντινούπολη-Ἀθήνα-Παρίσι, σέ μιά ἐπικινδυνή ἐποχή πολέμων καί δίας, τήρησε μία ἀνεξάρτητη, δημιουργική καί κριτική στάση, μήν σταματώντας ποτέ νά ὀρματίζεται διεξόδους ἀπό τήν ἀνθρωπινή ἀθλιότητα.

Ο Καστοριάδης πρίν τήν Γαλλία

Ο Κορνήλιος Καστοριάδης γεννήθηκε στίς 11 Μαρτίου 1922 στήν Κωνσταντινούπολη.¹ Ἡταν μοναχοπαίδι. Δέν ὑπάρχουν πληροφορίες γιά τήν ἀπώτερη καταγωγή τῆς οἰκογένειάς του ἡ γιά τήν ζωή της τήν περίοδο πρό τοῦ 1922. Πιθανῶς οι Καστοριάδηδες ἦσαν Πόντιοι. [Περί Καστοριάδη δέν ὑφίσταται διλοχηρωμένη βιογραφία, παρά μόνον βιογραφικά σημειώματα. Τά παρακάτω συνελλέγησαν καί διασταυρώθηκαν ἀπό πρωτογενεῖς πηγές καί συνεντεύξεις φίλων τοῦ Καστοριάδη. Σημειώθητω ὅτι καί ὁ ἴδιος ἦταν φειδωλός σέ αὐτοδιογραφικές πληροφορίες, στά διάφορα αὐτοδιογραφικά σημειώματα πού συνέταξε ἡ στό ἔργο του γενικώτερα]. Τόν Ιούλιο τοῦ 1922, δηλαδή κατά τήν στιγμή πού κατέρρεε τό μετωπο τοῦ Ἑλληνικοῦ Στρατοῦ στήν Μικρά Ασία, ἡ οἰκογένεια Καστοριάδη μετακόμισε στήν Ἀθήνα.

Ο πατέρας τοῦ Κορνήλιου, ό Καϊσαρ Καστοριάδης, ἦταν ἔμπορος. Καθώς γνώριζε γαλλικά, εἰσήγαγε ὑφάσματα ἀπό τήν Γαλλία, τά δόποια διοχέτευε χονδρικῶς σέ καταστήματα τῆς ὁδοῦ Ἐρμοῦ², χωρίς νά διατηρεῖ ὁ ἴδιος κατάστημα³. Ο ἀδελφός τοῦ Καϊσαρος, ό Μίλων Καστοριάδης, ἀνέπτυξε ἔντονη ἔμπορική δραστηριότητα ἐπί Κατοχῆς.

Τό κοινωνιολογικό προφύλ τῆς οἰκογένειας Καστοριάδη ἦταν ἀστικό. Κατοικούσαν στήν Πλάκα, στήν ὁδό Ὑπατίας 4 ἡ 5, στόν δεύτερο ὄροφο, σ' ἔνα διαμέρισμα τεσσάρων δωματίων⁴. Ο πατέρας Καστοριάδης, ἔνας ἀνατολίτης μέ βαρειά προφορά⁴, ἦταν σκαιός⁵ καί εἶχε σύμφωνα μέ πληροφορίες κάκιστη σχέση μέ τόν γυιό του⁶. Τηρούσε στάση ἀπογοητευμένου πατρός, ό δέ Κορνήλιος μετά δίας τοῦ ἀπαντοῦσε⁷. Φαίνεται ὅτι ό Καϊσαρ Καστοριάδης, ό δοποιος παντρεύτηκε σέ δεύτερο γάμο μία Πεντζίκη, πέθανε λίγο πρίν ἡ καί μετά τόν Καστοριάδη⁸.

“Η μητέρα του Κορνήλιου ήταν Πελοποννήσια από τήν Μεσσηνία, τό γένος Παπαχελᾶ. Ήταν ψυχικά άρρωστη, άλλα πατέρας και γυνίς είχαν αποφασίσει νά τήν κρατήσουν στό σπίτι, έκτός άσύλου.” Επισι, ή μητέρα κυκλοφορούσε στό σπίτι παραληρώντας⁹, μέχρι πού πέθανε κατά τήν διάρκεια τής Κατοχής. Ο Καστοριάδης λάτρευε τήν μητέρα του και θεωρούσε τόν πατέρα του ύπευθυνο γιά τήν κατάστασή της. Στό Πανεπιστήμιο διέδιδε, σύμφωνα μέ μία μαρτυρία¹⁰, ότι είχε πεθάνει και ή πατέρας του, σκοτώνοντάς τον συμβολικά.

“Υπ’ αυτές τις συνθήκες, δέν είναι περίεργο πού ή νεαρός Κορνήλιος έπαιθε ἀλωπεκίαση και ἔχασε δύλα τά μαλλιά του, όχι όταν πέθανε ή μητέρα του, ὅπως γενικώς πιστεύεται, ἀλλά πολύ νωρίτερα¹¹. Επισι, ἀπό νωρίς, ή ἀλωπεκίαση και τά μωρικά γυαλιά του τού ἔδωσαν τήν χαρακτηριστική του φυσιογνωμία.

“Ως ἀντιστάθμισμα, ή Καστοριάδης ἀνέπτυξε τρομακτική δύναμη γιά τήν ζωή¹². Πιθανῶς τά προβλήματά του τού δημιούργησαν τήν ἀνάγκη γιά διάκριση, ώς μηχανισμό ὑπεραναπλήρωσης¹³. Ήταν ἔξαιρετικά πολυμαθής¹⁴. Φαίνεται, ὅμως, ότι διέθετε και μεγάλη νοημοσύνη. Δέν είναι τυχαίο πού ή Γεώργιος Καρτάλης, ἔνας ἔξαιρετικά εύφυής και χαρισματικός ἀνθρωπος, ἀποκαλούσε τόν Καστοριάδη «ο εύφυέστερος Ἐλληνος»¹⁵.

Ο Καστοριάδης φοίτησε στό 8ο Γυμνάσιο Αρρένων, στήν πλατεία Κολλιάτσου. Η μητέρα του Καστοριάδη ἔπαιζε πολύ ώραιο πιάνο. Ο νεαρός Κορνήλιος ἔπαιρε μαθήματα πιάνου κατ’ οἶκον ἀπό τόν Αύστριακό καθηγητή Tourneissen, ἀλλά δέν ήταν καλός πιανίστας¹⁶. Ήδη ἀπό τά δώδεκά του χρόνια, ὅπως ἀναφέρει ή ίδιος, ἀνακάλυψε τόν μαρξισμό και τήν φιλοσοφία¹⁷. Τό 1937 ὀλοκλήρωσε τίς σχολικές του σπουδές και ἔδωσε ἔξετάσεις στήν Νομική Σχολή Αθηνῶν. Μεταξύ τῶν ὑποψηφίων, πρῶτος πέρασε ή μετέπειτα πρωθυπουργός Ανδρέας Παπανδρέου, ἔνατη ή καθηγήτρια φιλοσοφίας στό Παρίσι Μιμίκα Κρανάκη και ἐκ τῶν τελευταίων ή Καστοριάδης. Ας λάβουμε ὅμως ὅπ’ ὅψιν ότι ή Καστοριάδης ήταν μόνον δεκαέξι χρονῶν, ἐνῷ ή Παπανδρέου δεκαοκτώ.

Σύμφωνα μέ τίς ὑπάρχουσες μαρτυρίες¹⁸, ήδη ἀπό μαθητής, συγκεκριμένα τό τελευταῖο ἔτος του σχολείου (1937), ή Καστοριάδης ἐντάχθηκε στήν νεολαία του ΚΚΕ. Λίγο μετά τίς ἔξετάσεις γιά τό Πανεπιστήμιο, προσήχθη στήν Ασφάλεια μέ ἀλλους διμοίδεατες του. Τά τρία μέλη του πυρήνα του δέν τόν κατέδωσαν. Ἐκεὶ ἔχασε και τήν ἐπαφή του μέ τήν κομμουνιστική δργάνωση.

Τό ἐπόμενο διάστημα, λίγο πρίν τόν Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, συνέβη ἔνα περιστατικό πού ἔμεινε ζωντανό στήν μνήμη του Καστοριάδη: ή Ανδρέας Παπανδρέου, πού ἔξεδιδε μέ φίλους του ἔνα τροτσιστικό ἔντυπο, συνελήφθη και εἴτε (ὅπως ίσχυρίζοταν ή Καστοριάδης και ὅπως κατήγγειλε μέ ἐπιστολή του στήν ἐφημερίδα Τό Βῆμα παραμονές τῶν ἐκλογῶν τού 1985) ή Παπανδρέου τόν κατέδωσε στήν Ασφάλεια ὡς τροτσιστή και ἀναγνώστη τής ἐφημερίδας του, εἴτε δρέθηκε πάνω στόν Παπανδρέου κάποιος κατάλογος ἀποδεκτῶν τής ἐφημερίδας του. Γεγονός, πάντως, πού ὅδηγησε σέ σέ σύλληψη του Καστοριάδη ἀπό τήν Ασφάλεια (ὅπου είχε τόν κωδικό «Γλόμπος»), ἀλλά πάλι χωρίς σοβαρές συνέπειες. Αντιθέτως, ή Παπανδρέου ἀναγκάστηκε νά φύγει κακήν-κακως στίς ΗΠΑ. Ο Καστοριάδης ἐπανελάμβανε ἔκτοτε διαρκῶς ότι «τόν πούλησε ή Ανδρέας» κ.λπ. Οπωσδήποτε, ή Καστοριάδης δέν ἐνεπλάκη σέ ἀντικαθεστωτικές δραστηριότητες μέ κάποια σημασία, γι’ αυτό και τό καθεστώς του Μεταξά δέν τόν ἐδίωξε, ὅπως πολλούς ἄλλους.

Καστοριάδης και Παπανδρέου ἔκαναν στενή παρέα, τό διάστημα πρίν τόν Πόλεμο. Ήσαν και οι δύο ἀρχομανεῖς και νάρκισσοι, και μεταξύ τους ὑπέβοσκε ἔντονος ἀνταγωνισμός. Ο Καστοριάδης φθινούσε τόν κατά τρία χρόνια μεγαλύτερό του Παπανδρέου, ἐνῷ δέν συνέβαινε τό ἀντίθετο. Ο Καστοριάδης είχε περισσότερο ἔντονη πνευματική διάσταση, ἐνῷ ή Παπανδρέου πολιτική. Και οι δύο, πάντως, ἀπέφευγαν τίς συγκρούσεις και τίς κακοτοπίες¹⁹. Αλλωστε, ή μέν Παπανδρέου ἐγκατέλειψε τήν χώρα πρίν ξεσπάσει ή καταιγίδα τής περιόδου 1940-50, και ούπηρξε ή μεγάλος ἀπών ἀπό τούς ἀγῶνες τής γενιάς του, ή δέ Καστοριάδης δέν ταλαιπωρήθηκε ὅπως ἄλλοι, δέν δασανίσθηκε ή φυλακίστηκε ή ἔξοριστηκε κατά τήν Κατοχή²⁰.

Ποιό ήταν τό κλίμα στήν Νομική Σχολή, τά τελευταῖα χρόνια του Μεσοπολέμου; Πολύ ἀργότερα ή Καστοριάδης είχε ἀποκαλέσει τούς καθηγητές του ἐλληνικού πανεπιστημίου «ἀναλφάβητους Ελληνογριτιστικούς»²¹. Δέν ήταν ὅμως μονοδιάστατη ή εἰκόνα ἐκείνη τήν ἐποχή. Στήν Νομική Σχολή δίδασκαν προσωπικότητες ὅπως ή Αγγελος Άγγελόπουλος, ή Ξενοφῶν Ζολώτας και κυρίως ή Κωνσταντίνος Τσάτσος, ή ἐκπρόσωπος τής καντιανῆς φιλοσοφίας, πού ἔξεπεμπε τήν μεγαλύτερη ἀκτινοβολία και οί φοιτητές ἔθαύμαζαν. Τά μαθήματα του Τσάτσου παρακολουθούσε πλήθος ἀπό φοιτητές ὅλων τῶν σχολῶν καθώς και ἔξωπανεπιστημιακό ἀκροατήριο. Ο εῦληπτος λόγος του Τσάτσου γινό-

ταν δυσνόητος, όταν στά έδρανα θρισκόταν ὁ νεαρός Καστοριάδης. Ὁ διάλογός τους ἔφθανε σέ τέτοια ἐπίπεδα, ώστε ἐλάχιστοι ἦταν σέ θέση νά τόν παρακολουθήσουν²².

Ο Καστοριάδης παρακολουθούσε ἐπίσης τά πανεπιστημιακά φροντιστήρια τοῦ Κ. Τσάτσου ὅπως καί τοῦ πλατωνιστῆ καθηγητοῦ Φιλοσοφίας Ἰ. Θεοδωρακόπουλου. Στό πανεπιστημιακό φροντιστήριο τοῦ Τσάτσου (1939-44), δίδασκε ὁ Κωνσταντίνος Δεσποτόπουλος, ἀμισθίος βοηθός τότε τοῦ Τσάτσου. Συμμετεῖχαν περίπου 12 ἄτομα, μεταξύ τῶν δύοιών ὁ Δημήτριος Τσάκωνας, ἡ Ἡρώ Κουρμπέτη, ὁ Τάκης Κύρκος, ὁ Γιώργος Σαραντάρης, κάποτε-κάποτε ὁ Ὀδυσσέας Ἐλύτης. Γινόταν διαλογική συζήτηση, ὁ Καστοριάδης ὅμως δέν μιλοῦσε πολὺ²³. Πρός τό τέλος τῆς Κατοχῆς, ὁ Καστοριάδης δίδασκε ὁ ἴδιος, σέ κύκλο συμφοιτητῶν του, τά Προλεγόμενα εἰς πᾶσαν Μεταφυσικήν καί τήν Φαινομενολογία τοῦ Πνεύματος τοῦ Hegel, ἐνῷ ἡ φίλη του Μιμίκα Κρανάκη δίδασκε Rickert²⁴. Στόν κύκλο αὐτόν μετεῖχαν οἱ Σ. Πεπονῆς, Θ. Φραγκόπουλος, Δ. Τσάκωνας, Λ. Πάτρας κ.ἄ.²⁵ Σύμφωνα μέ τήν ἀφήγηση τοῦ Δ. Πουλάκου, οὐδέποτε ὁ Καστοριάδης παρουσίασε μαρξιστικές θέσεις σ' αὐτούς τούς κύκλους. Ἀντιθέτως ἐξέφερε συγκροτημένο ἀντισταλινικό λόγο, μέ ἀναφορές στίς δίκες τῆς Μόσχας κ.λπ., χρήσιμο στούς νεαρούς γόνους τῆς ἀστικῆς τάξης²⁶.

Τό ὅλο ἰδεολογικό κλῖμα εἶχε διαμορφώσει ὁ κύκλος τοῦ Παναγιώτη Κανελλόπουλου, μέ τόν ἰδεαλισμό του καί τήν ριζοσπαστική ἐνωτική ἰδεολογία του. Οἱ Τσάτσος καί Κανελλόπουλος προπολεμικά εἶχαν θεσπίσει ὅμαδα φιλοσοφικῶν συζητήσεων κάθε Σάββατο βράδυ στήν Φοιτητική Λέσχη. Ἐκεῖ διδάσκονταν Καρτέσιος, Ἀριστοτέλης, Πλάτων, Kant. Μετά τό 1937 τό φροντιστήριο διηγύθυνε πλέον μόνον ὁ Τσάτσος, λόγω τῆς ἐξορίας τοῦ Κανελλόπουλου. Μεταξύ αὐτῶν πού συμμετεῖχαν στόν κύκλο αὐτόν ἦταν ὁ Παναγῆς Παπαληγούρας, ὁ Ἰωάννης Πεσματζόγλου, ὁ Ὀδυσσέας Ἀλεπουδέλης (Ἐλύτης), ὁ Βασίλειος Γόντικας, ὁ Δήμητρης Καπετανάκης, ὁ Γεώργιος Δασκαλάκης, ὁ Δημήτριος Κοπανίτσας, ὁ Γιώργος Σαραντάρης, ὁ Βασίλειος Λαυρίδας, ὁ Κορνήλιος Καστοριάδης καί ἡ Μιμίκα Κρανάκη. Σέ δύο συνεδρίες εἶχε παρευρεθεῖ καί ὁ Ἀ. Παπανδρέου, χωρίς συνέχεια, διότι μετά ἀποχώρησε γιά τίς ΗΠΑ²⁷.

Η σχέση ἰδιαίτερα Δεσποτόπουλου-Καστοριάδη ἦταν πολύ στενή: ὁ Δεσποτόπουλος διηγεῖται στίς Ἀναπολήσεις του²⁸ ὅτι τόν Ἰούλιο τοῦ 1940 ἐπισκέφθηκε μαζί μέ τόν νεαρό τότε Καστοριάδη

τήν οἰκία Κατσίμπαλη στό Μαρούσι, ὅπου παραθέριζε ἡ οἰκογένεια Τσάτσου. Τσάτσος, Δεσποτόπουλος καί Καστοριάδης ἐπιδόθηκαν σέ φιλοσοφικές ἀλλά καί πολιτικές συζητήσεις. Ὁ Δεσποτόπουλος ἀναφέρει ἐπίσης ὅτι διηγύθυνε φιλοσοφική συζήτηση κατά τήν διάρκεια τῆς Κατοχῆς στήν οἰκία τῆς Ἀλεξάνδρας Μελᾶ, νύφης τοῦ Παύλου Μελᾶ, στήν ὅποια συμμετεῖχε καί ὁ Καστοριάδης. «Στίς συζητήσεις ἐκείνες», γράφει ὁ Δεσποτόπουλος²⁹, «ὅς Καστοριάδης μέ τήν πνευματική τόλμη του δοκίμαζε τίς ἐξορμήσεις τοῦ φιλοσοφικοῦ διαλογισμοῦ του».

Ο Καστοριάδης, ἄλλωστε, ἀφιέρωσε ἔνα κεφάλαιο περὶ Ἀριστοτέλους [De Marx à Aristote et d' Aristote à nous] «στόν Κωνσταντίνο Δεσποτόπουλο, εἰς ἀνάμνησιν τοῦ σεμιναρίου του»³⁰. Ἀποκαλεῖ δέ τόν Δεσποτόπουλο «πολυφίλτατο», σέ κείμενό του τοῦ 1988³¹.

Ο Δεσποτόπουλος διηγεῖται ἐπίσης ἔνα περιστατικό, τό καλοκαρι τοῦ 1944, τήν ἡμέρα τῆς ἀπόπειρας δολοφονίας τοῦ Hitler: Δεσποτόπουλος, Καστοριάδης καί μερικοί ἀκόμη φίλοι εἶχαν μεταβεῖ γιά μπάνιο στήν θάλασσα, στήν περιοχή τῆς Βουλαζ. Ὁ Καστοριάδης ὅμως ἀδιαφοροῦσε γιά τήν ὥρα πού ἐφευγε τό τελευταῖο λεωφορεῖο γιά τήν Αθήνα, καί καθυστέρησε, θέτοντας σέ κίνδυνο καί τήν ζωή τῶν ἄλλων καί τήν δική του, τήν στιγμή πού γίνονταν γερμανικά μπλόκα λόγω τῶν γεγονότων. Ο Δεσποτόπουλος ὑποχρέωσε μέ τέχνασμα τόν δόηγρό του λεωφορείου νά περιμένει τόν Καστοριάδη, ὁ δόηγρός ἐξεμάνη καί πλησίασε ἀπειλητικά τόν Δεσποτόπουλο, ἐν τῷ μεταξύ ὅμως ὁ Καστοριάδης ἔφτασε καί ὁ Δεσποτόπουλος χαστούκισε τόν Καστοριάδη. «Ἐτσι ἡ κατάσταση ἐκτονώθηκε, ὁ δόηγρός σταμάτησε τήν ἐπίθεση καί ἐψυγαν σῶις³².

Ο Δεσποτόπουλος³³ ἀναφέρει ἐξ ἄλλου ὅτι ὁ Καστοριάδης ἐγκωμίασε τό ἐκδόθεν τόν Αὔγουστο τοῦ 1945 θιβλίο τοῦ Δεσποτόπουλου. «Ο ἄνθρωπος καί ἡ πολιτεία. Η σχέση Δεσποτόπουλου-Καστοριάδη ὑπῆρξε πάντοτε θερμή, ὁ δέ πρωτος ἐπισκέφθηκε τόν δεύτερο στό Παρίσι τό 1955³⁴ ὅταν ὁ Καστοριάδης ζούσε πιά ἐκεῖ, χωρίς αὐτό νά σημαίνει ὅτι δέν εἶχαν ἐν τῷ μεταξύ καί ἄλλη ἐπαφή.

Η σχέση Τσάτσου-Καστοριάδη, σπως καί Δεσποτόπουλου-Καστοριάδη, ἦταν θερμότατη. Ὁπῆρξε σαφής ἰδεολογική ἐπιδραση τῶν δύο στόν νεαρό τότε Καστοριάδη³⁵. Εἶναι, ἄλλωστε, ἐμφανής, τόσο στά νεανικά του κείμενα ὅσο καί στήν γενικώτερη συγκρότηση τῆς σκέψης του, ἡ ἐπίδραση τοῦ πλατωνισμοῦ καί τοῦ ἰδεαλισμοῦ τῆς λεγόμενης Σχολῆς τῆς Χαϊδελβέργης (Κανελλόπουλος, Τσάτσος, Θεοδωρακόπουλος). «Ισως σ' αὐτήν

τήν έπιδραση νά δρείλεται ή άρνηση τοῦ Καστοριάδη νά υιοθετήσει τό μαρξιστικό θεωρητικό σχῆμα καί ή ίδιότυπη φιλοσοφική καί ίδεολογική σύνθεση πού συνέλαβε, μέ έπικεντρο τήν έννοια τῆς αύτοπραγμάτωσης καί τῆς αύτονομίας, παρά τήν στράτευσή του άρχικως στό ΚΚΕ καί άργότερα στήν τροτσιστική θμάδα Πρίφτη (Στίνα). Μία ένδιαφέρουσα έκτιμηση κάνει ό συνεργάτης καί φίλος του στά χρόνια τῆς Κατοχῆς Δ. Τσάκωνας, ότι ό Καστοριάδης ήταν κομμουνιστής πλατωνικού τύπου (ό Πλάτων ύπό μία δρισμένη έρμηνεία όδηγει σέ μία κοινωνία κομμουνιστικού τύπου).

Παραλλήλως λοιπόν πρός τίς τροτσιστικές του δραστηριότητες, ό Καστοριάδης συνεργάζοταν στενά καί μέ τόν ίδεαλιστικό νεοκαντιανό φοιτητικό ίδεολογικό χώρο, πού δρισκόταν ύπό τήν έπιδραση τοῦ Παναγιώτη Κανελλόπουλου. Τόν Ιανουάριο τοῦ 1944 κυκλοφόρησε τό Άρχειον Κοινωνιολογίας καί Ήθικῆς, πού ίδρυσαν καί συνδιηγύουν ό μέγας κοινωνιολόγος, άλλοτε καθηγητής τῆς Κοινωνιολογίας στό Πανεπιστήμιο τῆς Ζυρίχης καί μετά τῆς Θεσσαλονίκης (τόν άπέλυσε ή Δικτατορία Μεταξά) Άδροτέλης Έλευθερόπουλος καί ό νεαρός φοιτητής τῆς Νομικῆς Σχολῆς (περίπου συνομήλικος τοῦ Καστοριάδη) Δημήτριος Τσάκωνας (ό Τσάκωνας έξελίχθηκε σέ καθηγητή στό Πανεπιστήμιο τῆς Βόνης καί μετά τῆς Παντείου, πρίν γίνει τελικῶς υπουργός τῆς Δικτατορίας τῶν Συνταγματαρχῶν). Μετά τήν έκδοση τοῦ πρώτου τεύχους, προέκυψε διάσταση άπόψεων μεταξύ τοῦ έκδότη Γεωργίου Πρεδάρη καί τοῦ Έλευθερόπουλου, μέ άποτέλεσμα ό δεύτερος νά άποχωρήσει. Τότε ό Τσάκωνας πρότεινε στόν Καστοριάδη νά μοιραστοῦν τήν διεύθυνση τοῦ Άρχειου, ό Καστοριάδης δέχθηκε καί στήν θμάδα προσετέθη καί ή Μιμίκα Κρανάκη. Ό Τσάκωνας ήταν ίκανότατος, δρήκε χρήματα καί χαρτί, πράγμα πολύ δύσκολο στήν Κατοχή³⁶. Αύτές οι ίδεολογικά άτακτιαστες συμμαχίες (ό Τσάκωνας ήταν στήν κανελλοπουλική-έθνικιστική άντιστασιακή δργάνωση «Ιερά Ταξιαρχία», τήν στιγμή πού ό Καστοριάδης ήταν στήν τροτσιστική-διεθνιστική θμάδα Στίνα, πού θεωρούσε έθνικιστική-σωβινιστική παρέκκλιση άκομη καί τήν έθνική άντισταση τοῦ ΕΑΜ) έξηγούνται όπό τις διαπροσωπικές σχέσεις καί τό γεγονός ότι, στήν ούσια, στήν μικρή άστική κοινωνία τῆς Αθήνας, άλλοι οι νέοι γνωρίζονταν μεταξύ τους καί έκαναν παρέα. Ό Καστοριάδης, άλλωστε, μετείχε σέ διάφορους παράλληλους κύκλους, όπως προαναφέραμε, καί δέν λειτουργούσε μέ ίδεολογικούς άποκλεισμούς. Παρά λοιπόν τήν ίδεαλιστική,

κατ' άρχήν άντιμαρξιστική καί πλατωνική δομή τοῦ Άρχειου (καί κατά βάθος όχι αιτίας της), ένθουσιωδῶς άνταποκρίθηκε θετικά στήν πρόταση Τσάκωνα. "Αλλωστε ό Τσάκωνας, παρά τήν θυτερη στράτευσή του μέ τούς Συνταγματάρχες, σεβάστηκε σ' δηλη του τήν ζωή τήν έλευθερία τού πνεύματος καί έκτιμούσε τήν ποιότητα καί όχι τό περιεχόμενο τῶν ίδεων. Είναι δέ χαρακτηριστικό ότι άλληλογραφούσε μέ τόν Καστοριάδη καί μετά τήν Δικτατορία.

"Ετσι, τό 6' τεῦχος τοῦ Άρχειου κυκλοφόρησε μέ éditorial γραμμένο όπό τόν Καστοριάδη (τό άναδημοσίευσε άργότερα σχολιασμένο στήν σύλλογή μέ τίτλο «Πρώτες Δοκιμές»)³⁷, ένα κείμενο τῆς φίλης τοῦ Καστοριάδη Μιμίκας Κρανάκη γιά τόν Lask, ένα κείμενο τοῦ Max Weber γιά τήν μεθοδολογία τῶν κοινωνικῶν έπιστημῶν μεταφρασμένο όπό τόν Άλεκο Ιωαννίδη καί τόν Κορνήλιο Καστοριάδη μέ σημεώσεις τοῦ Καστοριάδη (κι αύτό περιλαμβάνεται στίς «Πρώτες Δοκιμές»), κι ένα μακροσκελές κείμενο τοῦ Καστοριάδη μέ τίτλο «Είσαγωγή στήν θεωρία τῶν Κοινωνικῶν Επιστημῶν» (κι αύτό περιλαμβάνεται στήν παραπάνω έκδοση). Τό τεῦχος αύτό κυκλοφόρησε τόν Απρίλιο τοῦ 1944, άλλα στό διπλό τεῦχος 3-4, πού κυκλοφόρησε τόν Οκτώβριο τοῦ 1945, ό Καστοριάδης έχει έξαφανιστεῖ. Ό ίδιος ό Καστοριάδης άναφέρει στόν πρόλογο τοῦ «Πρώτες Δοκιμές»³⁸ ότι «στή συνέχεια, ένα άπερετικό μικροπραξικό πημα έλαβε χώρα, καί μά μέρα είδα έναν Αριθ. 3 τοῦ Άρχειου, γιά τόν δόποιον δέν ήξερα κάν ότι έπροκειτο νά έκδοθει».

Τό éditorial πού έγραψε ό Καστοριάδης στό 6' τεῦχος τοῦ Άρχειου έχει έντονες έπιδράσεις τοῦ ίδεαλισμοῦ καί τόν πλατωνισμοῦ. Είναι χαρακτηριστικό ότι ό ίδιος ό Καστοριάδης, σέ σημείωσή του τοῦ 1988, γράφει έπι λέξει ότι «ή άντιμετώπιση καί τῶν θεωρητικῶν καί τῶν πραχτικῶν κοινωνικῶν προβλημάτων είναι έργο τοῦ συνόλου τῶν άνθρωπων τῆς δεδομένης κοινωνίας. Κατ' έξοχήν θμώς δημιουργεῖ καθήκοντα γιά τούς υπεύθυνους άντιπροσώπους τῆς πνευματικῆς καλλιέργειας...»⁴⁰. Ή «σάν είδικό πρόβλημα έξαιρετικῆς σπουδαιότητας πρέπει έδω ν' άναφερθεῖ ή σωστή έκτιμηση τῆς κοινωνικῆς καί ταξικῆς πρόσδεσης τοῦ άντολογικοῦ βλέμματος»⁴¹.

Καί: «όρθι θμώς διαμόρφωση τῆς κοινωνικῆς

ζωῆς εἶναι δυνατή μόνο μέ τήν ἀντικειμενική προϋπόθεση τοῦ καθολικοῦ δέοντος καὶ τήν ὑποκειμενική προϋπόθεση τῆς ἐλευθερίας σάν δύναμης κατανόησης καὶ πραγματοποίησής του»⁴². Καθώς καὶ: «ἐλευθερία δέν σημαίνει ὑποκειμενική αὐθαιρεσία, ἀλλά αὐτοσυνέδηση, ὅρθιόν ἴδεολογικό προσανατολισμό καὶ δύναμη αὐτοκυριαρχίας»⁴³. Ὁπως καὶ: «...ἡ ἴδεα τίθεται σάν πραγματικότητα κι ἡ ἀναγκαιότητα σάν ἐλευθερία»⁴⁴.

Εἶναι ἐνδιαφέρον τό νεανικό ὅραμα τοῦ Καστοριάδη, ὥπως ἐμφανίζεται στό πρῶτο αὐτό κείμενό του: «Ἡ ζωὴ ὅλων τῶν ἀνθρώπων νά προσλάβει τήν ἀξιώτερη δυνατή πλήρωση... στό πεδίο τῆς οἰκονομίας παρουσιάζεται τό δέον τῆς παροχῆς σ' ὅλους τῶν ὑλικῶν προϋποθέσεων τῆς ζωῆς που ἔξασφαλίζει ἡ σημειωνή τεχνική στάθμη: στό πεδίο τῆς πολιτείας ἡ ἀνύψωση ὅλων σ' ἐνεργά ὑποκείμενα τῆς πολιτικῆς ἔξουσίας καὶ στό πεδίο τοῦ καθαροῦ πολιτισμοῦ, ἡ παροχή σ' ὅλους τῆς ἀντικειμενικῆς δυνατότητας κι ἡ μέσα στά πολὺ πλατύτερα ἀπ' ὅ,τι συνήθως πιστεύεται ὅρια τοῦ δυνατοῦ προώθηση αὐτῆς τῆς δύναμης»⁴⁵.

Ἡ μαρξιστική διάσταση τοῦ κειμένου αὐτοῦ, πάντως, παρά τήν μεταγενέστερη ἐκτίμηση τοῦ ἕιδου τοῦ Καστοριάδη, εἶναι πολύ περιορισμένη καὶ στήν ουσίᾳ της ἀνύπαρκτη. Μόνον κάποιες φράσεις καὶ ἐπιμέρους σκέψεις ἔχουν μαρξιστική δομή.

Στό ἕιδο τεῦχος τοῦ Ἀρχείου, ὁ Καστοριάδης δημοσίευσε ἔνα κείμενο μέ τίτλο «Εἰσαγωγή στήν θεωρία τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν», ὥπου καὶ πάλι χρησιμοποιεῖ ρητά τήν νεοκαντιανή διάλεκτο, τό ἀναφέρει μάλιστα⁴⁶, στόν δέ Κάντ παραπέμπει⁴⁷ καὶ ἀναφέρεται σέ πολλά ἄλλα σημεῖα. «Ἄν καὶ τηρεῖ μιά κριτική στάση στήν νεοκαντιανή διάκριση μεταξύ Factum καὶ Jus⁴⁸.

Ἐνα ἔξαιρετικά ἐνδιαφέρον σημεῖο στό κείμενο αὐτό τοῦ Καστοριάδη εἶναι ἡ παρατήρησή του πώς ἡ ἀξιωματοποίηση, δηλαδή ἡ ἐσωτερική συστηματική οἰκοδόμηση τῆς ἐπιστήμης στήν ἴδεατή μορφή της, δηλαδή ἡ παραγωγή τῶν προτάσεων τῆς ἐπιστήμης ἀπό τ' ἀξιωματα καὶ τῶν ἀξιωμάτων ἀπ' τίς κατηγορίες, ἔχει ὡς κοσμογονική συνέπεια τήν ἀναγωγή κάθε ἴδιότητας τοῦ ἐμπειρικοῦ κόσμου στό περιεχόμενο τῆς κατηγορίας, ἀρά τήν γνωστική παραγωγή τοῦ ἐμπειρισμοῦ ἀπ' τό λογικό, τοῦ κόσμου ἀπ' τίς κατηγορίες. «...Αὐτό εἶναι τό ἀποφασιστικό σημεῖο», γράφει ὁ Καστοριάδης, «ὅπου ἡ ἐσωτερική συνέπεια τοῦ καντιανισμοῦ ὁδηγεῖ στόν ἐγελιανισμό· ὁ καντιανισμός χωρίς τόν ἐγελιανισμό μένει ἀνολοκήρωτος, κι ὁ ἐγελιανισμός χωρίς τόν καντιανισμό μένει ἀθεμελίωτος»⁴⁹.

Στό ἕιδο κείμενο ἔξαίρει τόν Max Weber, ἐπισημαίνει ὁρισμένες βασικές ἀδυναμίες τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν (ἀνυπαρξία κοινοῦ ἀκριβοῦ λεξιλογίου, ἀδυναμία ἀποδεικτικῶν μεθόδων κ.λπ.) καὶ ἔξαγγέλει ἔρευνα πού θά ἀποδείξει ὅτι ὑφίσταται δυνατότητα αὐστηρῆς ἀποδεικτικῆς μεθόδου καὶ στίς κοινωνικές ἐπιστῆμες, παρά τά περί ἀντιθέτου θρυλούμενα⁵⁰.

«Ἄλλη ἐνδιαφέρουσα ἐγελιανή παρατήρηση τοῦ Καστοριάδη, πού δείχνει τήν συνύπαρξη ἀντιφατικῶν στοιχείων στήν σκέψη του, εἶναι ὅτι «οἱ ἀντιθέσεις τοῦ λογικοῦ κόσμου ἐκπροσωπούνται μέσα στήν ίστορία ἀπ' τίς ἀντιθέσεις τῶν τάξεων· κάθε τάξη ἐκφράζει ίστορικά μιά στιγμή τῆς κίνησης τοῦ πνεύματος»⁵¹.

Τέλος, στό τεῦχος αὐτό τοῦ Ἀρχείου, ὁ Καστοριάδης δημοσίευσε καὶ μία μετάφραση τῆς Εἰσαγωγῆς τοῦ Max Weber στό ἔργο του Οἰκονομία καὶ Κοινωνία, μαζί μέ τόν Ἀλέκο Ιωαννίδη, καὶ ἔκανε κάποια σχόλια. Στό εἰσαγωγικό του κείμενο, μάλιστα, ὁ Καστοριάδης ἐκφράζει τόν θαυμασμό του γιά τό ἔργο του Weber.

Εἶναι φανερό ὅτι ὁ Καστοριάδης, ὁ ὥποις συμμετεῖχε σέ πολλές διαφορετικές παρέες ταυτόχρονα (χρησιμοποιώντας μάλιστα διάφορα ψευδώνυμα), ἔκινεῖτο παραλλήλως σέ δύο βασικά ἴδεολογικά πλαίσια: στόν χῶρο τῆς Σχολῆς τῆς Χαϊδελβέργης, πού ἔδεολογικοπολιτικά ἐκφραζόταν ἀπό τό Ενωτικό Κόμμα τοῦ Παναγιώτη Κανελλόπουλου καὶ τῶν νέων πού τόν ἀκολουθούσαν στήν ἀντιμαρξιστική, καντιανή, ἴδεαλιστική, ριζοσπαστική πολιτικά καὶ κοινωνικά γραμμή του· μέ αὐτόν συνέπλεαν Τσάτσος, Θεοδωρακόπουλος, Δεσποτόπουλος, Λαούρδας καὶ ἄλλοι διανοούμενοι, μέ σαφή ἀντιμαρξιστικό προσανατολισμό. Διάβαζε δέ μανιωδῶς «Ἐγελο καὶ Κάντ»⁵². Καί, ταυτόχρονα, ἔκινεῖτο στόν κοιμουνιστικό καὶ ἐν συνεχείᾳ τροτσιστικό χῶρο. Ὁ Καστοριάδης ἥταν πάντοτε «ὅργανωμένος» σέ κάποια ὄμάδα: ἀρχικά ΚΚΕ, κατόπιν ὄμάδα Στίνα, κατόπιν γαλλικό τροτσιστικό κόμμα, μετά Sosialisme ou Barbarie. Προφανῶς, ἡ αἰσθητή τοῦ ἀνήκειν τοῦ δημιουργοῦσε αἰσθημα ἀσφαλείας. Ἡ στράτευσή του σέ διάφορα ἀριστερά γκρουπουσκουλα τόν ἀκολούθησε γιά πολλά χρόνια, τουλάχιστον μέχρι τό 1965-67, ὅταν σταμάτησε τίς μάταιες προσπάθειές του νά ἀποκτήσει ἔρεισμα στήν ἐργατική τάξη μέσω τῆς ὄμάδας Socialisme ou Barbarie. Τελικῶς, ἡ καντιανή-ἴδεαλιστική ἐπίδραση ὑπῆρξε ίσχυρότερη, καὶ αὐτή τόν διδήγησε στόν σφοδρό ἀντικομμουνισμό, ἀντιτροτσισμό καὶ ἀντι-

σταλινισμό του, και τελικῶς στήν ἄρνηση τοῦ μαρξισμοῦ συνολικά.

Ίσως μάλιστα ὁ Καστοριάδης νά μήν ὑπῆρξε ποτέ μαρξιστής σέ θεωρητικό ἐπίπεδο, ἢν πιστέψει κανείς τούς συμφοιτητές του ἐκείνης τῆς ἐποχῆς. «Ο Καστοριάδης οὐδέποτε ὑπῆρξε μαρξιστής. Ἡταν πάντοτε πλατωνικός. Άκολουθοῦσε τήν φιλοσοφία τοῦ Husserl. Μπορεῖ ν' ἀποδεχόταν κάποιες ἀπόφυεις τοῦ μαρξισμοῦ, ἀλλά δέν πίστευε στόν ἱστορικό ὑλισμό»⁵³. «Ἡ συμπεριφορά του, τό ἥθος του, ἡ νοοτροπία του κ.λπ. ἥταν ἀντισταλινικά και ἀντιμαρξιστικά»⁵⁴.

Στίς ἀρχές τῆς Κατοχῆς, ὁ Καστοριάδης ἐπανασυνδέθηκε μέ τό ΚΚΕ. Τό καλοκαῖρι τοῦ 1941 ἀνασυγχροτεῖται ἡ κομμουνιστική νεολαία (OKNE) καί, στά τέλη τῆς χρονιάς, ἐκδίδει τήν ἐφημερίδα Νέα Ἐποχή, ἀπό δύμαδα νέων, μέ συμμετοχή καί τοῦ Καστοριάδη. Τελικῶς ἡ δύμαδα διασπάται, κάποιοι ἀποχωροῦν καί τήν Νέα Ἐποχή συνεχίζουν νά ἐκδίδουν οἱ Καστοριάδης-Δέδες-Ιερόπαις, πού διαφωνοῦσαν μέ τήν γραμμή τοῦ ΚΚΕ καί ἐμφοροῦνταν ἀπό τροτσκιστικές ἀντιλήψεις⁵⁵. Ο ἴδιος ὁ Καστοριάδης ἀναφέρει⁵⁶ ὅτι γρήγορα ἀνακάλυψε ὅτι τό Κομμουνιστικό Κόμμα δέν εἶχε τίποτα τό ἐπαναστατικό καί ὅτι ἥταν ἀπλῶς μία σωβινιστική καί ἐντελῶς γραφειοκρατική ὀργάνωση. Μετά ἀπό μία προσπάθεια μεταρρύθμισης, πού ἐπεχείρησε μαζί μέ ἄλλους συντρόφους, και πού ἀπέτυχε γρήγορα, ἀποχώρησε.

Τέλη 1942-ἀρχές 1943, ὁ Καστοριάδης προσχωρεῖ στήν ὀλιγάριθμη, περιθωριακή ἀκόμη καί στόν ἥδη περιθωριακό τροτσκιστικό χῶρο, δύμαδα τοῦ Κερκυραίου τροτσκιστή Σπύρου Πρίφτη (Αγρός Στίνα). Τό κυριώτερο χαρακτηριστικό τοῦ Στίνα καί τῶν δύμοιδεατῶν του ἥταν ἡ λυσσαλέα ἀντίθεση πρός τό ΚΚΕ καί τό ΕΑΜ. Θεωροῦσαν ὅτι ἡ Εθνική Ἀντίσταση ἥταν σωβινισμός, ἐθνικισμός καί προδοσία τῆς μαρξιστικῆς θεωρίας καί τῶν ἀρχῶν τοῦ ἐπαναστατικοῦ διεθνισμοῦ. «Ἄν καί λίγα χρόνια ἀργότερα ὁ Καστοριάδης θά ξεκόψει καί ἀπό τόν τροτσκισμό καί θά τόν καταγγείλει θιαίως, θά διατηρήσει μέχρι τέλους τήν προσωπική του φιλία μέ τόν Στίνα. Στήν αηδεία τοῦ Στίνα, τό 1987, ἔστειλε μάλιστα στεφάνι μέ τήν σημείωση: «στόν οίονει πατέρα μου». Στό δέ πολιτικό μνημόσυνο τοῦ Στίνα ἔστειλε κείμενο, στό δποιο ἀναφέρει ὅτι, ὅταν γνώρισε τόν Στίνα, ἐντυπωσιάστηκε ἀμεσως ἀπό τήν ὀξύτητα, τήν τόλμη καί τήν ἀδιαλλαξία τῆς πολιτικῆς του σκέψης. ⁵⁷ Ίσως ὁ Στίνας νά ἐνσάρκωσε στά μάτια του νεαροῦ Καστοριάδη τό ἴδεωδες

τοῦ πρακτικοῦ ἀγωνιστῆ, πού ἥταν ξένο πρός τόν Καστοριάδη.

Ο Καστοριάδης ἥταν ἀναμφισβήτητα τό πιό μορφωμένο καί νεώτερο μέλος τῆς δύμάδας⁵⁷. Στίνας καί Καστοριάδης, μαζί μέ τά ἄλλα μέλη τῆς δύμάδας, ἔξεδιδαν τήν Προλεταριακή Σημαία⁵⁸, ἥσαν ὀπαδοί τοῦ «ἐπαναστατικοῦ ντεφαιτισμοῦ» καί ἔριχναν προκυρήεις γραμμένες στά γερμανικά, μέ διεθνιστικό περιεχόμενο, στούς γερμανικούς στρατώνες τῆς Αττικῆς. Ο Καστοριάδης παραδέχεται ὅτι εἶχαν ὑποτιμήσει τήν ἐπιφροή τοῦ ΕΑΜ καί τοῦ ΚΚΕ, διότι έδραιναν ἐπάνω τους «τά κατάλοιπα τῆς τροτσκιστικῆς τους αὐταπάτης». Στήν ἐκτίμηση τοῦ ΚΚΕ κατά τά Δεκεμβριανά, διηγεῖται ὁ Καστοριάδης, προέκυψε καί ἡ μοναδική διαφωνία πού εἶχε στήν ζωή του μέ τόν Στίνα: ὁ Στίνας ἐκτίμουσε ὅτι τά Δεκεμβριανά ἥταν ἔνα εἶδος μιλιταρισμοῦ τῶν στρατιωτικῶν στελεχῶν τοῦ ΕΛΑΣ (τοῦ στρατοῦ τοῦ ΕΑΜ), διότι ἡ μαρξιστική του παιδεία δέν τόν ἀφηνε νά δεῖ καθαρά αὐτό πού ἔβλεπε ὁ Καστοριάδης: δηλαδή ὅτι τό ΚΚΕ δέν ἥταν ἔνα ρεφορμιστικό, ἀστικό κόμμα, ἀλλά ἐκπροσωποῦσε τόν σταλινικό ὀλοκληρωτισμό⁵⁹. Ο Καστοριάδης ἥταν έβεαιος, ὅπως γράφει ὁ ίδιος⁶⁰, ὅτι οἱ ὀπαδοί τοῦ ΕΑΜ πήγαιναν ἐνθουσιωδῶς νά θυσιαστοῦν γιά νά ἐγκατασταθεῖ στήν Ελλάδα σταλινική δικτατορία μέ στρατόπεδα συγκεντρώσεως, πού θά ἔξοντων μεγαλοαστούς καί μεσοαστούς, ἀριστερούς διαφωνοῦντες καί ὅποιονδήποτε δέν γινόταν πειθήνιο ὄργανο.

Στό πολιτικό μνημόσυνο τοῦ Στίνα, πού ἔγινε τόν Μάρτιο τοῦ 1989 σέ αἴθουσα τῆς Νομικῆς Σχολῆς τῆς Αθήνας, διαβάστηκε, ὅπως προαναφέρθηκε, ἔνα κείμενο τοῦ Καστοριάδη γιά τόν Στίνα⁶¹. Στό κείμενο αὐτό ὁ Καστοριάδης ἀποκαλεῖ τόν Στίνα «ἥρωα, πού ἔζησε ψάχγοντας μέχρι τέλους ἀπεγνωσμένα ἔνα σημεῖο ἐπαναστατικῆς αἰσιοδοξίας». Ο Καστοριάδης ἀναφέρει ἐπίσης ὅτι ἡ ιδεολογική ἔξελιξη τοῦ Στίνα ἥταν παράληλη μέ τήν δική του, ὅτι ὁ Στίνας ὑποδέχθηκε μέ ἐνθουσιασμό τίς ίδεες τοῦ μεταπολεμικοῦ καστοριαδικοῦ γκρουπούσκουλου καί τοῦ ὁμώνυμου ἐντύπου πού ἔξεδιδε, τοῦ Socialisme ou Barbarie, κι ὅτι, τόν Νοέμβριο τοῦ 1954, πού ὁ Καστοριάδης ξαναπήγε στήν Ελλάδα, διαπίστωσε τήν «τέλεια συμφωνία» τους «πάνω καί στά πρωτεύοντα καί στά δευτερεύοντα θέματα». Επίσης, ὁ Καστοριάδης ἀναφέρει ὅτι ὁ Στίνας εἶχε διαφοροποιηθεῖ ἀπό τόν τροτσκισμό στό ζήτημα τῆς ἀνευ ὄρων ὑπεράσπισης τῆς Σοιοεπικῆς Ενώσεως ἥδη ἀπό τό 1937-38.

Πάντως, Καστοριάδης καί Στίνας συμφωνοῦ-

σαν ότι ό μπολσεβικισμός καί ό ίδιος ό Λένιν έξ αρχῆς δέν είχαν καμμία σχέση μέ τήν ἐπανάσταση κι ότι ή θεωρία τοῦ Marx περιέλαβε ἀπό τήν αρχή στοιχεία πού ἔκαναν δυνατή ἄν σχι ἀναπόφευκτη τήν μεταγενέστερη ἐξέλιξη πρός τόν ὀλοκληρωτισμό καί τήν ἐπίκλησή της ἀπό τήν γραφειοκρατία καί τούς σταλινικούς δολοφόνους⁶². Ὁμως, οἱ ἀπαντήσεις πού ό ίδιος ό Καστοριάδης ἔδινε στά μεγάλα ἐρωτήματα πού ἔθετε ή φύση τῆς σοβιετικῆς ἐξουσίας (συνοπτικά ότι ό Marx καί ὀλόκληρος ό μαρξισμός ἀλλά καί ή ίδια ή ἐργατική τάξη ἐμπεριείχαν τίς κοινωνικές φαντασιακές σημασίες τοῦ καπιταλισμοῦ καί ἔτι σε ἐπέτρεψαν τήν δημιουργία ἡγεσιῶν καί γραφειοκρατιῶν, ἀνοίγοντας τόν δρόμο στήν κυριαρχία τῆς ἀλλοτρίωσης), δέν ἔπειθαν τόν Στίνα⁶³. «Ἔσως», γράφει ό Καστοριάδης, «κάτι στό Κάθος τῶν ἀπαντήσεών μου δέν τοῦ πήγαινε. Δέν τολμῶ νά πῶ ότι δέν τό ἀφομοίωνε – μᾶλλον σάν νά μήν τοῦ ἀρκοῦσε. Ἔσως... ὑπῆρχε ή διαφορά τῶν γενεῶν. Ἐγώ τό '45 θμουν 23 ἐτῶν. Ἡ ζωντανή ἐπαναστατική παράδοση γιά μένα ήταν βιβλία... Ἐκεῖνος είχε ζήσει μιά ἐποχή πού ή ἐργατική τάξη ήταν πραγματικά ἐπαναστατική (τουλάχιστον κατά περιόδους καί στά τμήματά της)»⁶⁴.

Ούδεποτε ό Καστοριάδης διέρρηξε τούς δεσμούς του μέ τόν Στίνα, ἀκόμα κι όταν δέν ἀνήκε πιά στό τροτσκιστικό κίνημα. Κι ό Στίνας ὑπῆρχε ἔνθερμος ὑποστηρικτής καί εἰστηγητής στήν Ἐλλάδα τοῦ ἔργου τοῦ Καστοριάδη, μεταφράζοντας μάλιστα καί πολλά βιβλία του.

Ἡ Κατοχή τελείωσε. Ὁ Γεώργιος Παπανδρέου ἐκφωνοῦσε τόν περίφημο Λόγο τῆς Ἀπελευθερώσεως στήν Πλατεία Συντάγματος. Καστοριάδης καί Τσάκωνας διαφωνοῦσαν [Διήγηση Τσάκωνα] γιά τήν ἔκβαση τῶν γεγονότων. Ὁ Καστοριάδης, ἀπηχώντας τροτσκιστικές ἀντιλήψεις, ὑποστήριξε ότι δέν πρόκειται νά γίνει ἐμφύλια σύρραξη, ἀφοῦ καπιταλιστές καί κομμουνιστές είναι κατ' οὐσίαν τό ίδιο. Ἀντιθέτως ό Τσάκωνας ὑποστήριξε ότι τά πράγματα θά δόηγηθοιν σέ ἐμφυλιο-πολεμική σύγκρουση (σέ δικά του κείμενα ό Καστοριάδης ὑποστήριξε ἐκ τῶν ὑστέρων διαφορετική ἐκδοχή, ἀλλά εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νά ἀναφέρουμε τήν μαρτυρία τοῦ φίλου καί στενοῦ συνεργάτη τοῦ Καστοριάδη Δ. Τσάκωνα).

Ο Καστοριάδης κινδύνευσε τήν κρίσιμη ἐκείνην περίοδο. Ἡδη τόν Σεπτέμβριο τοῦ 1942 είχε ὑποστεῖ ἐπίθεση στό Πανεπιστήμιο⁶⁵, δταν ἔνας φοιτητής τόν χτύπησε μέ ἔνα καρεκλοπόδαρο στό κεφάλι, μέ ἀποτέλεσμα ό Καστοριάδης νά λιποθυμήσει. Ἡ

στρατιωτική ἀστυνομία τοῦ ΚΚΕ, ή διαβόητη ΟΠЛА, είχε προγράψει ὅλους τούς τροτσκιστές καί τούς ἐξόντων μαζικά⁶⁶. Ὁ (μεταγενέστερα ἀρχιτέκτων) Ἀριστομένης Προβελλέγγιος, ἐγγονός τοῦ ποιητοῦ, παρήλαυνε ἐπικεφαλῆς ἐνός τμήματος τοῦ ἐφεδρικοῦ ΕΛΑΣ (εοιθητικῶν τμημάτων ἀπό μέλη τῆς κομμουνιστικῆς νεολαίας), στήν ὁδό Πανεπιστημίου. Ὁ πολιτικά ἀφελέστατος Καστοριάδης παρακολουθοῦσε τήν παρέλαση ἔναντι τοῦ ζαχαροπλαστείου Zonar's. Κάποιος τόν ἀναγνώρισε καί οἱ ἐλασίτες κινήθηκαν νά τόν συλλάβουν. Ὁ Προβελλέγγιος τόν ἔσωσε, λέγοντας: «Συνεχίζουμε» καί είδοποιώντας τόν Καστοριάδη νά φύγει⁶⁷.

«Ἡδη ἀπό τήν αρχή τῆς ἔνταξής του στήν τροτσκιστική ή καλύτερα τροτσκιστογενῆ ὅμαδα Στίνα, ό Καστοριάδης είχε ἀρχίσει νά ἀμφισβητεῖ τήν τροτσκιστική ἀντιληψή. Ἀντιλήφθηκε ότι ήταν ἀνίκανη νά ἐρμηνεύσει τήν φύση τῆς Σοβιετικῆς Ἐνώσεως καί τῶν κομμουνιστικῶν τμημάτων. «Ἡ κριτική τοῦ τροτσκισμοῦ καί ή προσωπική μου ἀντιληψη», γράφει ό ίδιος ό Καστοριάδης, «διαμορφώθηκαν ὅριστικά στήν διάρκεια τῆς πρώτης ἀπόπειρας σταλινικοῦ πραξικοπήματος στήν Αθήνα, τόν Δεκέμβρη τοῦ 1944»⁶⁸. Κατάλαβε ότι τό ΚΚΕ δέν ήταν ἔνα «ρεφορμιστικό κόμμα σύμμαχο τῆς μπουρζουαζίας», ὅπως πίστευαν οἱ τροτσκιστές, ἀλλά ότι σκόπευε νά καταλάβει τήν ἐξουσία ὡστε νά ἐγκαθιδρύσει κομμουνιστική δικτατορία, ὅπως ἀλλωστε ἔγινε σ' ὀλοκληρωτή τήν Ανατολική Εὐρώπη μετά τό 1945. Ὁ Καστοριάδης ἀπέρριψε ἀλλωστε τήν θέση τοῦ Τρότσκυ πώς ή σοβιετική Ρωσία ήταν ἔνα «έκφυλισμένο ἐργατικό κράτος» καί ἀντιθέτως συνεπαίρανε ότι ή Ρωσική Ἐπανάσταση είχε ὁδηγήσει στήν δημιουργία ἐνός νέου τύπου καθεστώτος ἐκμετάλλευσης καί καπαπίεσης, μέ νέα κυρίαρχη τάξη τήν γραφειοκρατία. Τό καθεστώς αὐτό ὄνόμασε ὀλοκληρωτικό γραφειοκρατικό καπιταλισμό. Ἀπό τήν θέση αὐτή δέν μετακινήθηκε ἐκτοτε. Αὐτήν τήν ἀνάλυση μετέφερε καί στήν Γαλλία, ὅπου ἀνέπτυξε ἔντός τοῦ γαλλικοῦ τροτσκιστικοῦ κόμματος τάση, πού ἀσκοῦσε κριτική στήν ἐπίσημη τροτσκιστική γραμμή, μέχρι πού διέρρηξε τίς σχέσεις του καί μέ τό κόμμα αὐτό τό φθινόπωρο τοῦ 1948, δταν οἱ τροτσκιστές ἀποφάσισαν νά προσεγγίσουν τόν Τίτο, δπότε καί δημιούργησε τήν διάδα (καί περιοδικό) «Σοσιαλισμός ή Βαρβαρότητα»⁶⁹.

«Ὁ Καστοριάδης (παρά τήν ἀντίθετη φιλολογία) ἔλαβε διπλό πτυχίο Νομικῆς καί Πολιτικῶν καί Οἰκονομικῶν Ἐπιστημῶν τό 1945 καί ἐγκατέλειψε τήν Ἐλλάδα μέ τό διπλιταγωγό Mataroa.

”Οταν πήγε στήν Γαλλία, παρακολούθησε χάρις στήν υποτροφία Merlier μαθήματα στό Πανεπιστήμιο των Παρισίων, χωρίς νά λάβει κάποιο πτυχίο. Προετοίμαζε μία διδακτορική διατριβή στήν Σορβόνη μέ τόν καθηγητή René Poirier⁷⁰. Τό δέ διδακτορικό του, στό όποιο σχεδίαζε νά άποδείξει ότι οι δρθιολογικές φιλοσοφίες οδήγουν σέ άδιέξοδο⁷¹, δέν τό πραγματοποίησε ποτέ. Τό 1949 δ Τσάκωνας, πού σπουδάζε στήν Έλβετία, πήγε στό Παρίσι γιά νά συναντήσει τόν Καστοριάδη και τού πρότεινε νά πάει στό Insbourg τής Αύστριας (πού δ Τσάκωνας γνώριζε πρόσωπα και πράγματα) ως υφηγητής φιλοσοφίας. Άλλα έπρεπε προηγουμένως νά κάνει διδακτορικό. Ο Τσάκωνας μάλιστα τού πρότεινε νά κάνει ταυτόχρονα διδακτορικό και υφηγεσία, δ Καστοριάδης άρχικως δέχθηκε άλλα δέν έδωσε συνέχεια⁷². Αύτή ή άδράνεια, άναβλητικότητα ή άβελτηρία τού Καστοριάδη (όχι μόνον στήν πρόταση τού Τσάκωνα) σχετικά μέ τό διδακτορικό του, τόν άπεκλεισε άπό μία πρώιμη πανεπιστημιακή καριέρα και έτσι δ Καστοριάδης έκινείτο μέχρι τήν δεκαετία τού ’70 στό περιθώριο τῶν άκαδημαϊκῶν κύκλων. Τό 1948 προσελήφθη στόν ΟΟΣΑ, στήν Υπηρεσία Στατιστικής, Έθνικῶν Λογαριασμῶν και Μελετῶν Άναπτυξης ως οίκονομολόγος (σύμφωνα μέ τήν Μιμίκα Κρανάκη μέσω τού Βασίλη Γόντικα). Υπάρχει μία χαριτωμένη άναμνηση τού Δ. Πουλάκου, άπό τήν έντυπωσιακή άφιξη, ένα καλοκαίρι τά πρώτα μεταπολεμικά χρόνια, τού Καστοριάδη στήν Έλλάδα, μέ υπηρεσιακό αύτοκίνητο τού ΟΟΣΑ και μαύρο σωφέρ (!).

”Οταν έφθασε στήν Γαλλία, έμφανίσθηκε στόν έκει τροτσικό χῶρο ως έκπρόσωπος τής όμάδας Στίνα (άν και δ Στίνας είχε διαρρέξει πρό πολλού τίς σχέσεις του μέ τόν «έπίσημο» έλληνικό τροτσικισμό). Άλλωστε και άπό τό Παρίσι διατήρησε τήν σχέση του μέ τόν Στίνα (έξ ίσου διατήρησε και τίς φιλικές του σχέσεις μέ τούς ίδεαλιστικούς-καντιανούς κύκλους). Ήδη άπό τά πρώτα χρόνια τού Καστοριάδη στό Παρίσι, διαγράφονται έν σπέρματι οί μετέπειτα θέσεις του: άπό τήν δεκαετία τού ’50 έμφανίζεται ή άμεση δημοκρατία, άλλα χωρίς νά ξεφεύγει άπό τό εύρυτερο μαρξιστικό πλαίσιο ως νομιμοποιητικό σημείο άναφορᾶς. Κατά τήν δεκαετία τού ’60 άποκόπτεται άριστικά άπό τόν Marx.

Socialisme ou Barbarie

”Αν και σήμερα είναι πασίγνωστη λόγω τής θετερης φήμης τού Καστοριάδη, στήν έποχή της

(1949-65) ή έπιθεώρηση *Socialisme ou Barbarie* ήταν παραγνωρισμένη και έκινείτο σ’ έναν περιορισμένο κύκλο προσώπων. Σήμερα έχουν θεωρηθεί τά ρηξικέλευθα και καινοτόμα θεωρητικά στοιχεῖα της, όπως δ οικονοκλαστικός γιά τήν μεταπολεμική Αριστερά χαρακτηρισμός τής Σοδιετικής Ένώσεως ως άλογληρωτικού και ούδόλως σοσιαλιστικού κράτους. Άλλα ή έπιθεώρηση ήταν παράγωγο μίας πολιτικής άμαδας, πού είχε πρωταρχικῶς πολιτική χαρακτήρα και πολιτικές φιλοδοξίες. Στήν ούσια, ή άμώνυμη τού περιοδικού άργανωση έξ αρχῆς ίδρυθηκε μέ σκοπό τήν συγκρότηση μίας μελλοντικής έπαναστατικής προλεταριακής άργανωσης, όπως διευκρινίζοταν στό πρώτο τεύχος (Μάρτιος-Απρίλιος 1949), σέ άνοιχτή έπιστολή πρός τά μέλη τού Γαλλικού Τροτσικιστικού Κόμματος (PIC) και τής 4ης Διεθνούς, δηλαδή τής παγκόσμιας τροτσικής άργανωσης (τής όποιας ήγειτο έκείνη τήν έποχή έπισης ένας «Ελληνας, δ Μιχάλης Ράπτης ή Πάμπλο»).

Κατά περίεργο τρόπο, άν και ή άμαδα *Socialisme ou Barbarie* έξ αρχῆς άποστρεφόταν τήν καθαρή ίδεολογική έργασία και έτρεφε φιλοδοξίες μαζικοποίησης, έγινε τελικῶς γνωστή άπό δρισμένα έξέχοντα μέλη της, τόν Κορνήλιο Καστοριάδη, τόν Claude Lefort και τόν Jean-François Lyotard, πού έξελίχθηκαν σέ καθαρούς διανοουμένους. Αντιθέτως, ή είκόνα πού ή ίδια ή άμαδα είχε σχηματίσει γιά τόν έκατό της, ήταν αύτή ένός γκρουπουσκουλού τής άκρας άριστερᾶς, πού έτρεφε τήν φιλοδοξία νά μετεξελιχθεί σέ μαζική έπαναστατική άργανωση. Τελικῶς ή «Έπανασταση» άπεδείχθη ούτοπη και τό μόνο πεδίο δράσης πού έμεινε στούς έπαναστάτες ήταν τό ίδεολογικό και θεωρητικό.

Άλλα και σέ καθαρά ίδεολογικό έπίπεδο, ή μέν Καστοριάδης έξελίχθηκε πολλές δεκαετίες άργοτερα σέ θεωρητικό τής άμεσης δημοκρατίας, ή δέ Claude Lefort άνακάλυψε κι αυτός τήν έννοια τής δημοκρατίας και δ Φrançois Lyotard τόν δημοκρατικό σοσιαλισμό.

Άλλα, έξεταζοντας τήν έποχή έκείνη, άφειλουμε νά λάθουμε υπό δψιν μας δτι δ Τριαντάχρονος Καστοριάδης, πού έγκατέλειψε τό γαλλικό τροτσικικό κόμμα και γιά νά ίδρυσει τό «*Socialisme ou Barbarie*», μαζί μέ τούς συντρόφους του έκείνης τής έποχής φιλοδοξούσε νά συγκροτήσει ίδιότυπο έπαναστατικό κόμμα και ζχι άπλως μία θεωρητική σχολή. Θεωρία και πράξη συνυπήρχαν στό μυαλό του, άλληλενδετα και διαλεκτικά.

”Η άμαδα λοιπόν «Σοσιαλισμός ή Βαρβαρότητα» και τό άμώνυμο περιοδικό-όργανό τής υπήρξαν

ένας μικρόκοσμος όλίγων προσώπων (σπανίως ξεπέρασαν τά είκοσι), ένας μικρόκοσμος μέ τίς δικές του έσωτερικές ισορροπίες και δυναμικές, άντιμαχίες καί ρήξεις, πού ύπάρχουν άλλωστε σέ δλους τούς μικρόκοσμους. Στά πλαίσια αύτού του μικρόκοσμου κινήθηκε ή «άπογευματινή» πολιτική δράση του Καστοριάδη, δεδομένου ότι τό πρωΐ ήταν ένας καθ' άλλα εύπολη ποτος άνωτερος υπάλληλος του ΟΟΣΑ.

Τό πρώτο τεῦχος του *Socialisme ou Barbarie* κυκλοφόρησε τόν Μάρτιο τοῦ 1949, άλλα αύτό ήταν άποτέλεσμα έξελιξεων πού είχαν δρομολογήθει πολύ νωρίτερα. (Σύμφωνα μέ τήν Μικρά Κρανάκη, δι Καστοριάδης ύποστηριξε, μέ τόν μεγάλο μισθό του τού ΟΟΣΑ, τήν έπιθεώρηση). Άλλα άς πάρουμε τά πράγματα άπό τήν άρχη.

Ο Καστοριάδης έφτασε, όπως προαναφέραμε, στό Παρίσι τό 1945, μέ ύποτροφία τής γαλλικής κυβερνήσεως. Στό Παρίσι προσχώρησε άμεσως στό τροτσιστικό Διεθνιστικό Κομμουνιστικό Κόμμα (PCI), δηλαδή στό γαλλικό τροτσιστικό γκρουπούσκουλο, πού τότε γνώριζε κάποια πρόσκαιρη άνθιση. Ο Καστοριάδης συνδέθηκε μέ τόν γαλλικό τροτσισμό, έχοντας τήν ίδιότητα τού έκπροσώπου τής έλληνικής μετατροτσιστικής διμάδας Στίνα. Τήν έποχή έκεινη, δι Καστοριάδης παρακολούθησε μαθήματα στό γαλλικό πανεπιστήμιο, σχεδίαζε μάλιστα νά συγγράψει διδακτορική διατριβή μέ θέμα τά άδεξοδα καί τίς άντιφάσεις τής δρθολογικής θεμελίωσης τής φιλοσοφίας. Ο Καστοριάδης δέν πραγματοποίησε τελικώς ποτέ τήν διατριβή του, άλλωστε τό 1948 διορίστηκε ώς οίκονομοιόργος (είχε λάβει άπό τήν Αθήνα όχι μόνον τό πτυχίο νομικῶν έπιστημῶν άλλα καί πολιτικῶν-οίκονομικῶν έπιστημῶν άπό τήν Νομική Σχολή). Είναι άλλωστε πιθανόν ότι ή πολιτική δραστηριότητά του τόν είχε άπορροφήσει σέ σημαντικό βαθμό.

Ηδη άπό τόν Αύγουστο τοῦ 1946, Καστοριάδης καί Lefort ήγούνται μίας έσωκομματικής τάσης γνωστής ώς «τάση Chaulieu-Montal» (δηλαδή τά ψευδώνυμά τους). Η μειοψηφική αύτή τάση είναι δυσαρεστημένη άπό τόν κυρίαρχο ίδεολογικό προσανατολισμό τού γαλλικού τροτσιστικού κόμματος, καί συγκεκριμένα μέ τήν άξιολόγηση τού σταλινισμού. Είναι μία έποχή κατά τήν οποία ή Σοβιετική Ένωση έξέρχεται τού Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου νικήτρια καί τροπαιούχος, έχουν άποσιωπηθεῖ οί σκοτεινές πλευρές τού σταλινισμού καί έξαρονται τά έπιτεύγματά του. Ετσι, είναι σπάνιες οί φωνές -στόν χώρο τής Άριστεράς - πού καταγγέλουν τόν Σταλινισμό. Η δέ συμμετοχή

τής γαλλικής Άριστεράς στήν άντιγερμανική άντισταση είχε περιθωριοποιήσει τούς τροτσιστές, πού ζητούσαν μέσα στήν Κατοχή τήν «μετατροπή τού ιμπεριαλιστικού πολέμου σέ σοσιαλιστική έπανασταση». Όμως, ή έν συνεχεία συμμετοχή τού Γαλλικού Κομμουνιστικού Κόμματος στήν μεταπελευθερωτική κυβέρνηση είχε διευρύνει τό άκροατήριο τών τροτσιστών, ώς άδιάλλακτων έναντι τής μπουρζουάζιας, μέ άποτέλεσμα τήν έποχή τών μεγάλων άπεργιακών κινητοποιήσεων τοῦ 1947, στίς όποιες συμμετεῖχε ένεργά, τό γαλλικό τροτσιστικό κόμμα νά φθάσει τά 700 μέλη σέ έθνικό έπίπεδο. Ή μεταβολή τής πολιτικής τού Γαλλικού ΚΚ, στήν συνέχεια, έδήγησε σέ συστολή τούς τροτσιστές. Σ' αύτήν τήν φάση συρρίκνωσης, αυξήθηκαν οί έσω-τροτσιστικές έντασεις, πού έδήγησαν τελικῶς στήν διάσπαση. Ή κίνηση τού νεαρού Καστοριάδη καί τών συνεργατών του τοποθετούνται λοιπόν σ' αύτό τό πλαίσιο.

Έτσι, στήν πορεία προετοιμασίας τών Γάλλων τροτσιστών πρός τό τρίτο συνέδριο τους, καί στήν παράλληλη διαδικασία προετοιμασίας τού 2ου παγκοσμίου συνέδριου τής 4ης Διεθνούς, ή τάση Chaulieu-Montal, δηλαδή Καστοριάδη-Lefort, έφρανται μέ έπίκεντρο τήν κριτική τού σταλινισμού.

Τήν στιγμή τής έμφανισης τής νέας τάσης, δι Καστοριάδης δημοσιεύει στό «έσωτερικό δελτίο» τού γαλλικού τροτσιστικού κόμματος (άρ. 31, Αύγουστος 1946), κείμενο μέ τίτλο «Γιά τό καθεστώς τής Σοβιετικής Ένωσης καί κατά τής έντασης της Σοβιετικής Ένωσης καί κατά τής έντασης της Σοβιετικής Ένωσης» (*Sur le régime et contre la défense de l'URSS*).

Τό ζήτημα αύτό είχε γιά τό τροτσιστικό κίνημα μεγάλη σημασία, γιατί ή στάση έναντι τής Μόσχας έκρινε καί τήν στρατηγική τών διαφόρων τροτσιστικών κομμάτων καί τίς σχέσεις τους μέ τά άλλα άριστερά κόμματα.

Η κυρίαρχη πολιτική άντιληψη στούς κόλπους τού τροτσισμού σχετικά μέ τό θέμα αύτό ήταν ή ίδια άπό τήν έποχή τού Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου. Η Σοβιετική Ένωση έθεωρείτο έκφυλισμένο έργατικό κράτος, τό δημοσιού θεριλαν οί έργαζόμενοι, σοσιαλιστές ίδεολγοι κ.λπ., νά ίπερασπίζονται έναντι τού καπιταλισμού καί ταυτόχρονα νά έπιχειρήσουν τήν διόρθωσή του. Η δέ σοβιετική νομενκλατούρα δέν έθεωρείτο ώς νέα ιθύνουσα τάξη, άλλα ώς παρασιτική ίδια, πού έπρεπε νά άνατραπεί ωστε νά έπανέλθει τό κομμουνιστικό καθεστώς στόν προβλεπόμενο άπό τήν μαρξιστική θεωρία άρθρο δρόμο. Αύτη ή άντιληψη ήταν

φυσικά άπότοκη τής βασικής θέσης του Τρότσκυ στό έργο του *Η προδομένη Έπανασταση και στά άλλα του κείμενα*.

Απέναντι στήν κυρίαρχη τροτσιστική θέση, άντιτάχθηκαν δύο τάσεις: ή τάση Guérin-Lucien Θεωρούσε τό σοβιετικό σύστημα «κρατικό καπιταλισμό», ένω ή τάση Καστοριάδη-Lefort άξιολογούσε τό σταλινικό καθεστώς ως νέο είδος ταξικής κοινωνίας, πού δέν άξιζει καμμίας άπολύτως υπερασπίσεως ούτε έπιδεχεται διορθώσεων. Έπομενως, σύμφωνα μέ τήν άναλυσή τους, τά διάφορα άνα τήν υφήλιο κομμουνιστικά κόμματα ένσαρκων μία δυνάμει έκμεταλλευτική και γραφειοκρατική ιθύνουσα τάξη.

Ανάμεσα στό 1946 και στό 1948, ή δύμαδα Καστοριάδη-Lefort προσπάθησε νά διευρύνει τά έσω κομματικά της έρεισματα και νά έπηρεάσει τήν συνολική ίδεολογική φυσιογνωμία του γαλλικού τροτσιστικού κόμματος και γενικώτερα τής 4ης Διεθνούς. Άλλα είς μάτην. Ετσι, άπό τό καλοκαιρι του 1948, ή δύμαδα Καστοριάδη-Lefort άντιμετωπίζει τό ένδεχόμενο άποσχισής της. Στά τέλη του 1948, ή συμμαχία τῶν Γάλλων τροτσιστῶν μέ τόν Τίτο δόηγει τήν δύμαδα σέ άποχώρηση, καταγγέλλοντας τό γαλλικό τροτσιστικό κόμμα δτι έπιλέγει μία γραφειοκρατία άντι μιᾶς άλλης (τήν γιουγκοσλαβική έναντι τής σοβιετικής).

Τήν ρήξη δριστικοποιεῖται στήν συνεδρίαση τής κεντρικής έπιτροπής του γαλλικού τροτσιστικού κόμματος τόν Ιανουάριο του 1949. Ιδρύεται έπιθεώρηση μέ τίτλο *Σοσιαλισμός ή Βαρβαρότητα*, μέ άπότιλο «*Οργανο κριτικοῦ καὶ ἐπαναστατικοῦ προσανατολισμοῦ*» (Organe de critique et d'orientation révolutionnaire). Στό πρώτο τεῦχος, τόν Μάρτιο του 1949, δημοσιεύεται ένα κείμενο θέσεων, διότι, οπως ίσχυρίζονται οι άποχωρήσαντες, ή διεύθυνση του κόμματος τούς έμποδισε νά έκθεσουν τά έπιχειρήματά τους στά κομματικά άργανα.

Τό κείμενο αύτό συνιστά ξεκάθαρη ρήξη μέ τήν παραδοσιακή τροτσιστική άντληψη. Οι άποχωρήσαντες δηλώνουν («*Lettre ouverte aux militants du PCI et de la IVe Internationale*») δτι διαφωνούν μέ τόν σύγχρονο τροτσισμό περίπου σέ δλα τά σημεῖα, άπό τήν ίστορική του έξέλιξη μετά τό 1914 μέχρι τό πρόγραμμα τής προλεταριακής έπαναστασης και άπό τήν σημερινή έποχή μέχρι τά άμεσα καθήκοντα. Επίσης, στό κείμενο άπογραμμίζεται δτι, γιά πρώτη φορά, άποκολλάται άπό τόν τροτσισμό μία δύμαδα πού συλλαμβάνει μία συνολική σύλληψη τής σημερινής κοινωνίας και τής δυναμικής της. Διακηρύσσεται έξ άλλου δ στόχος τής

θεμελίωσης μίας μελλοντικής έπαναστατικής δργάνωσης του προλεταριάτου, και καλούνται δσοι άνακαλύψουν μελλοντικά τό δίκαιο τῶν ίδεων τους νά προσγωρήσουν στήν νέα κίνηση.

Στό éditorial τού πρώτου τεύχους, οι συντελεστές τού νέου περιοδικού δηλώνουν δτι είναι οι μόνοι φορεῖς τής νέας έπαναστατικής θεωρίας πού άπαιτούν οι καιροί, οι μόνοι πού δρίζουν τόν χαρακτήρα του σταλινισμού και τής «έργατικής» γραφειοκρατίας, πού άντιμετωπίζουν ίδεολογικά τόν έπικείμενο Τρίτο Παγκόσμιο Πόλεμο και πού θέτουν ξανά, λαμβάνοντας άπ' όψιν τά πρωτότυπα στοιχεῖα τής σημερινής έποχης, τήν έπαναστατική προοπτική. Και δηλώνουν άπεριφραστα δτι άντιπροσωπεύουν τήν ζῶσα συνέχεια του μαρξισμού και διαχωρίζουν τήν θέση τους άπ' δλο τό συνονθύλευμα μαρξιστικῶν έντύπων, γκρουπούσκουλων κ.λπ. Ετσι παρουσιάζονται στό μικρο-προσκήνιο τού τροτσιστικού περιθωρίου δ Καστοριάδης και οι σύντροφοί του, μέ έπιθετικό τρόπο. Και καταλήγουν: «*Άν θέτουμε προβλήματα, είναι γιατί πιστεύουμε δτι μπορούμε νά λύσουμε*».

Τή δύμαδα περιλαμβάνει έναν άριθμό μεταξύ 12 και 20 προσώπων, άναλογα μέ τίς διαφορετικές έκτιμησεις⁷³.

Κάποιοι έλκυνται άπό τήν ρηξικέλευθη κριτική τής Σοβιετικής *«Ενωσης*, άλλα διίστανται σέ άλλα σημεῖα και δέν προσγωρούν. Τά περισσότερα μέλη άνήκουν στήν γαλλική Γενιά τής Κατοχής (είχαν ήλικια περίπου είκοσι έτῶν κατά τήν Απελευθέρωση). Είναι νέα στελέχη, πού δέν διαθέτουν τήν ίστορία και τό κυρος τῶν παλαιών προπολεμικῶν τροτσιστῶν, πού είχαν γνωρίσει και είχαν συνεργασθεί μέ τόν ίδιο τόν Τρότσκυ.

Οι περισσότερες μαρτυρίες συμφωνούν δτι ή δύμαδα τῶν Καστοριάδη-Lefort είχε περισσότερο πνευματική διάσταση και άποτελείτο μᾶλλον άπό φοιτητές και διανοούμενους και άχι τόσο άπό έργατες, συνδικαλιστές και κομματικά στελέχη. Η συντακτική έπιτροπή τής έπιθεώρησης *Socialisme ou Barbarie* είναι πενταμελής και δύο άπό τά μέλη σπουδάζουν φιλοσοφία (δ Claude Lefort και δ Jean Laplanche), ένω ένα τρίτο, δ Καστοριάδης, έχει σπουδάσει νομικά και οικονομικές-πολιτικές έπιστημες στήν Έλλαδα. Τό τέταρτο μέρος, δ Cyril de Bauplan, έργαζεται στόν ΟΟΣΑ⁷⁴. Τό δέ πέμπτο μέλος, δ Jean Seurel, σπουδάζε νομική.

Έπομενως, παρά τήν σφοδρή έπιθυμία τού Καστοριάδη νά δημιουργήσει ένα πολιτικό κίνημα οικανέμενο στήν έργατική τάξη, ή δύμαδα του ήταν έξ άρχης κυρίως μία δύμαδα διανοούμενων.

Η διελκυστίνδα μεταξύ μας ιδεολογικού χαρακτήρα κίνησης και ένός κόμματος της έργατικης τάξης, που κυριαρχούσε διαρκώς στήν άλη συζήτηση γιά τόν προσανατολισμό της διμάδας *Socialisme ou Barbarie*, στήν πραγματικότητα λύθηκε από τά πράγματα. Δηλαδή από τό γεγονός ότι ούδεποτε ή διμάδα αυτή άπειτησε έστω και στοιχειώδες λαϊκό έρεισμα.

Παρά ταῦτα, ή έπιθυμία τους νά διαδραματίσουν πολιτικό ρόλο ωθοῦσε διαρκώς τόν Καστοριάδη και τούς συνεργάτες του νά έπιμένουν στήν άναγκαιότητα συλλογικής δράσης, συνδικαλιστικών διασυνδέσεων, συνεχούς άλληλοδρασης μεταξύ πρακτικής και θεωρητικής έργασίας. Δέν ήθελαν νά άσκοιν έναν άκτιβισμό χωρίς θεωρητικό υπόβαθρο, όπως θεωρούσαν ότι έκανε τό τροτσικό κόμμα (PCI), άλλα ούτε νά άποσυνδεθούν έντελως από τήν πολιτική δράση.

Απωθοῦσαν τήν ίδέα τοῦ γραφειοκρατικοῦ κόμματος πού υποκαθιστά τήν έργατική τάξη και σκέπτεται γιά λογαριασμό της, άλλα και άπερριπταν τήν πλήρη άρνηση τοῦ άργανωμένου έπαναστατικοῦ κόμματος. Αύτό τούς δημιουργούσε ένα διαρκές συναίσθημα ένοχης, υπό τήν έννοια ότι έπρεπε συνεχώς νά υποπτεύονται κάθε προσπάθεια τής ίδιας τους τής διμάδας νά άποκτήσει άργανωτική υπόσταση, πού μπορούσε νά έκφυλιστει σέ γραφειοκρατία.

Γιά νά έπιλύσουν αυτά τά διλήμματα, τά μέλη τής διμάδας προσπαθοῦσαν νά έπαναπροσδιορίσουν τίς έννοιες: έτσι, στό προλεταριάτο συμπεριλαμβάνονται οί «διανοητικά έργαζόμενοι», έκφράζεται ή άρνηση τοῦ «φετιχισμοῦ τής χειρωνακτικής έργασίας», άπορρίπτεται ή λενινιστική άντιληψη ότι οι διανοούμενοι είναι έξωτερικοί καθοδηγητές τής έργατικής τάξης, διότι ή καπιταλισμός μεταμορφώνεται, και στίς νέες του μορφές οι διανοούμενοι έχουν καταστει μέρος τής μισθωτής έργασίας. Ούτως ώστε ή διμάδα *Socialisme ou Barbarie* νά είναι δυνατόν νά έγγραφει, παρά τήν μή έργατική τής σύνθεση, στίς προλεταριακές άργανώσεις. Σέ μιά έποχή κατά τήν οποία ή άριστερά ταυτιζόταν μέ τά έργατικά συνδικάτα και τήν χειρωνακτική έργασία.

Στίς διακηρύξεις πού σηματοδοτούν τήν συγκρότησή της ώς αύτονομης διμάδας, ή κίνηση τοῦ Καστοριάδη και τῶν συνεργατῶν του χαρακτηρίζεται από προσπάθεια διαφοροποίησης από τήν γραφειοκρατική δομή τῶν κλασσικῶν κομμουνιστικῶν κομμάτων. Προβλέπεται ότι οι σημαντικές αποφάσεις θά λαμβάνονται στήν διομέλεια, ότι ή «ύπεύ-

θυνη έπιτροπή» θά είναι άνακλητή και ότι οι συνεδριάσεις της θά είναι άνοικτές σέ άλλα τά μέλη. (Άλλωστε ή μικρός άριθμος τῶν μελῶν διευκόλυνε κάτι τέτοιο). Τά μέλη, ήξ αλλου, δέν υπόκεινται στήν συλλογική πειθαρχία, άν οι διαφορετικές άντιλήψεις τους έκανονται σέ δικιές τους άποκλειστικές έμπειριες.

Τόν χειμῶνα 1949-50 άργανώνονται δεκαπέντε συναντήσεις γιά τό έργο τοῦ Λένιν, όπου έμφανιζεται ήδη ένας βασικός άξονας τής σκέψης τοῦ Καστοριάδη και τῶν συνεργατῶν του: ή κριτική τοῦ διαχωρισμοῦ μεταξύ διευθυντικῶν και έκτελεστικῶν άργανων. Ή λενινιστική άντιληψη τής κυριαρχίας τοῦ κόμματος στό σύνολο τής έργατικής τάξης και τῆς μονοπώλησης τῆς κοινωνικής συνείδησης από τό κόμμα, ή ίδεα τῶν έπαγγελματιών έπαναστατών καταλήγουν άναπόφευκτα, σύμφωνα μέ τήν άντιληψη πού διαμορφώνεται στήν διμάδα, στήν γραφειοκρατική διαστρέβλωση τοῦ σοσιαλισμοῦ.

Η προσπάθεια διεύρυνσης τοῦ άκροατηρίου τής διμάδας έχει πολύ περιορισμένα αποτελέσματα. Από τό φινόπωρο τοῦ 1950, άρθρογραφει στό περιοδικό ή έξόριστος Ρουμάνος κοινωνιολόγος Benno Sarel, γιά θέματα Άνατολικής Γερμανίας. Ή Georges Petit, μαχόμενος τροτσικής χωρίς θεωρητική κατάρτιση, θά προσχωρήσει τήν ίδια έποχή και θά παραμείνει ώς ένεργο μέλος μέχρι τήν διάλυση τής διμάδας. Άλλα πέραν αυτῶν ούδεν. Ήξ αλλου, γίνονται προσπάθειες προσέγγισης και διαλόγου μέ μερικά άκροαριστερά άντισταλινικά γκρουπούσκουλα τής έποχης. Άλλα γρήγορα ή διμάδα διαπιστώνει, μετά από μακρές συζήτησεις, τόν χειμῶνα 1949-50, ότι τά γκρουπούσκουλα αυτά είναι δογματικά, οι θέσεις τους είναι άσυνάρτητες και παραληρηματικές. Τελικώς, έπιτυγχάνεται προσχώρηση 7 ή 8 νέων μελῶν, μεταξύ τῶν δύοινων ένας έργατης τής Ρενώ, ένας τυπογράφος, δύο ή πάλληλοι και ένας τεχνικός. Έπίστης προσχωρεῖ ένας μετοπολεμικός τροτσικής, ή Gaston Davoust. Παρά τίς προσχωρήσεις, ή διμάδα παραμένει ποσοτικά έλαχιστη, ούτε κάν είκοσι άτομα¹⁵.

Ούσιαστικά, τό κύριο έργο τους είναι ή έκδοση τής έπιθεώρησης. Έπίσης, κάποιοι έπιδίδονται σέ συνδικαλιστική δράση χωρίς σοβαρά αποτελέσματα, ένω τό 1950-51 διοργανώνεται μία σειρά συζητήσεων γιά τό Κεφάλαιο τοῦ Μάρκ. Στό περιοδικό, σχετικῶν, έκφραζεται ή αποψη ότι άπαιτείται ένας έκσυγχρονισμός τής μαρξιστικής οίκονομίας και διατυπώνεται ή άρνηση τής μεταμόρφωσης τής μαρξιστικής θεωρίας σέ στείρα σχολαστική (Νο 8, Ιαν.-Φεβρ. 1951, σσ. 93-94).

Μέχρι τίς ἀρχές του 1951, ἡ ἐπιθεώρηση *Socialisme ou Barbarie* ἐκδίδεται τακτικά (7 τεύχη σέ δύο χρόνια, μένα διπλό τεῦχος). Τάχρι αυτής της ζητώνται διεξοδικά πρίν τυπωθοῦν. Περίπου τότε μεταστρέφεται τονισμός των κειμένων ἔχει ὡς ἀντικείμενο τό ρωσσικό πρόβλημα, τόν σταλινισμό, τίς λεγόμενες «λαϊκές δημοκρατίες», τό γραφειοκρατικό φαινόμενο καί τίς θέσεις του τροτσισμού χώρου ἔναντι ὅλων αὐτῶν. Τό δεύτερο τεῦχος καταλαμβάνεται κατά τό τότε μεταστρέφεται τονισμός του Καστοριάδη «Οι παραγωγικές σχέσεις στήν Ρωσσία».

Τό γιουγκοσλαβικό ζήτημα, τήν ἐποχή τῆς ρήξης Τίτο-Στάλιν, δηληγεῖ τό περιοδικό σέ δριστική ρηξή μέ τόν τροτσισμό. Σ' ἔνα κείμενό του μέ τίτλο «Ο τροτσισμός στήν ύπηρεσία του τιτοϊσμού», δ Lefort ὑποστηρίζει ὅτι, «λαμβάνοντας θέση ὑπέρ μίας μερίδας τῆς γραφειοκρατίας ἔναντι μίας ἀλλής, σέ μία διαμάχη πού διεξάγεται στό εσωτερικό ἐνός συστήματος ἐκμετάλλευσης», δ τροτσισμός δείχνει τήν «ἀθεράπευτη γρεωκοπία του» κ.λπ.

Γενικά, κοινή συνισταμένη ὅλων τῶν ἀναλύσεων πού δημοσιεύονται στό περιοδικό, εἶναι ἡ διαπίστωση ὅτι ἡ σοσιαλιστική προοπτική περνᾶ μέσα ἀπό τήν ρήξη μέ τόν σταλινισμό, ἀλλά καί ὅλες τίς γραφειοκρατίες, ἀκόμη κι αὐτές πού διεύδυνται τίς ἀντισταλινικές.

Ταυτόχρονα, ἡ προοπτική ἐνός ἀναπόφευκτου Τρίτου Παγκοσμίου Πολέμου φαντάζει στίς ἀναλύσεις τῆς ὄμαδας ἀναπόφευκτη (μήν ξεχνάμε ὅμως πώς αὐτό συμμεριζόταν μεγάλο μέρος τῆς διεθνούς κοινῆς γνωμής ὅλων τῶν ἰδεολογικῶν παρατάξεων). Κι αὐτή ἡ προοπτική ἀποτελεῖ βασική συνιστώσα τῆς φιλοσοφίας τοῦ ἐντύπου καί τῆς ὄμαδας πού τό ἐκδίδει. Ἀλλωστε καί ὁ τίτλος: «Σοσιαλισμός ἡ Βαρβαρότητα» ὑπονοεῖ ὅτι ὁ πόλεμος ἀποτελεῖ νομοτελειακή κατάληξη τοῦ καπιταλισμοῦ, κάτι πού διατυπώνεται σαφῶς καί στό προγραμματικό κείμενο τοῦ πρώτου τεύχους. Καί αὐτό γιατί θεωρεῖται ὅτι ὁ διαχωρισμός τοῦ κόσμου σέ δύο ἀντιτιθέμενες σφαιρες ἐπιρροής, τήν ρωσική γραφειοκρατία καί τόν ἀμερικανικό ἡμεριαλισμό, καί ἡ ἀνάγκη τῶν δύο στρατοπέδων νά λύσουν τίς ἐσωτερικές τους ἀντιφάσεις ἐπεκτεινόμενες στό ἐσωτερικό, θά προκαλέσει τελικῶς τήν παγκόσμια σύγκρουση. Γι' αὐτό καί τό περιοδικό παρακολουθεῖ μέ μεγάλη προσοχή τήν διεθνή κατάσταση.

Ἄν, λοιπόν, ἡ παγκόσμια ἐργατική τάξη πραγματοποιήσει τήν ἐπανάσταση μέ ἐπιτυχία, δ Τρίτος Παγκόσμιος Πόλεμος θά δηληγήσει ὅχι στήν Βαρβαρότητα ἀλλά στόν σοσιαλισμό. Αλλιώς δ πό-

λεμος θά ἐπιταχύνει τήν ἔλευση τῆς βαρβαρότητας. Ἐπομένως, χρέος τῶν πραγματικῶν ἐπαναστατῶν εἶναι νά ἀξιοποιήσουν τόν χρόνο μέχρι τήν ἔκρηξη τοῦ Παγκοσμίου Πολέμου, ὡστε νά προετοιμασθοῦν καταλήγως.

Αύτή ἡ ἀντίληψη ἡταν ἀσφαλῶς ἐπηρεασμένη ἀπό τήν θεωρία τοῦ Λένιν γιά τόν ἡμεριαλισμό. Ἡ πρωτοτυπία τῆς ὄμαδας «Σοσιαλισμός ἡ Βαρβαρότητα» ἡταν ὅτι κατέτασσε καί τό κράτος πού ἰδρυσε δ Λένιν, τήν ΕΣΣΔ, στήν κατηγορία τῶν ἡμεριαλιστικῶν δυνάμεων, πού ἐπιδιώκουν μέσω τῆς στρατιωτικῆς τους ἵσχυος νά κυριαρχήσουν οἰκονομικά στόν πλανήτη. Ὡς «γραφειοκρατικός καπιταλισμός», δ ΕΣΣΔ ὑπακούει ἐπομένως στούς νόμους τῆς ἐκμεταλλευτικῆς κοινωνίας πού συνδέονται μέ τό ἡμεριαλιστικό στάδιο.

Ἡ καταστροφολογία αὐτή, πού δείχνει καί τό κλῖμα τῆς ἐποχῆς, δέν πρέπει νά μᾶς ἐκπλήσσει: τό 1949 τελείωσε δ Ἐμφύλιος Πόλεμος στήν Ελλάδα καί τό 1950 ἀρχίσε δ πόλεμος τῆς Κορέας. Τά μέτωπα τοῦ Ψυχροῦ Πολέμου ἡταν ὑπαρκτά καί αίματηρά καί μποροῦσε εύλογα κανείς νά ὑποθέσει ὅτι θά κατέληγαν σέ μία γενικευμένη σύγκρουση τοῦ κομμουνιστικοῦ στρατοπέδου μέ τήν Δύση. Σέ μία τέτοια σύγκρουση, δ Λυτική Εύρωπη ἡταν ἐκτεθειμένη στήν προέλαση πρός δυσμάς τῶν σοβιετικῶν τεθωρακισμένων, πού στάθμευαν στήν Βουδαπέστη καί στό Βερολίνο. Ἡ κατάληψη τοῦ Παρισιοῦ ἀπό σοβιετικά στρατεύματα δέν ἡταν σενάριο ἐπιστημονικῆς φαντασίας. Ἀλλο ἄν ἐκ τῶν ὑστέρων γνωρίζουμε ὅτι τελικῶς δέν πραγματοποιήθηκε.

Ἐτσι, ἡ ὄμαδα «Σοσιαλισμός ἡ Βαρβαρότητα» διαφέρει αἰσθητά ἀπό τούς ὑπόλοιπους τροτσιστές, πού θεωρώντας κι αὐτοί τόν πόλεμο ἀναπόφευκτο (δ Πάμπλο, δηλαδή δ Μιχάλης Ράπτης, δέν συζητοῦσε κάν γιά τό ἐνδεχόμενο πολέμου ἀλλά μόνον γιά τήν διάρκεια καί τίς συνέπειές του, σέ κείμενο προπαρασκευαστικό τοῦ 3ου Συνεδρίου τῆς 4ης Διεθνούς⁷⁶), ἐπέλεγαν ὅμως νά ὑπερασπιστοῦν τήν Σοβιετική Ἔνωση «παρά τίς γραφειοκρατικές παραμορφώσεις της». Αύτή ἡταν ἡδη μία σοβαρή διαφοροποίηση.

Ἡ ὄμαδα ὅμως δυσλειτουργεῖ καί δρίσκεται σέ κριση. Ἡ ἐπιθεώρηση ἐκδίδεται μέ δυσκολίες. Τό 1951 τυπώνεται μόνον ἔνα τεῦχος. Οι σελίδες μειώνονται. Ἐπικρατεῖ πεσσιμισμός, τόν ὅποιον τά μελη τῆς ὄμαδας μάλιστα δέν κρύβουν στά κείμενα πού δημοσιεύονται. Ἀναζητοῦν τήν αὐτία στήν γενικώτερη κρίση τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος. Μέλη διαρρέουν, κάτι πού ἀποδίδεται ἀπό τούς παραμένο-

ντες σέ κόπωση, σκεπτικισμό, άπογοήτευση κ.λπ. Όπωσδήποτε, βαρύνοντα ρόλο στίς άποχωρήσεις παιζουν τά διαπροσωπικά και προσωπικά προβλήματα. Άλλα κυριαρχεῖ και τό συναίσθημα ματαιότητας. Ύπάρχουν και διαφωνίες σχετικά με τόν ρόλο και τόν τρόπο λειτουργίας τής «έπαναστατικής όργάνωσης». Μία όμαδα στελεχών υπό τόν Lefort άπομακρύνεται προσωρινά. Ο Lefort θεωρεῖ γραφειοκρατική και ξεπερασμένη τήν όμαδα τους. Έπιζητεῖ μία όργάνωση όργανο και όχι καθοδηγητή τού προλεταριάτου. Άντιθέτως ο Καστοριάδης είναι πεπεισμένος γιά τήν άναγκαιότητα μόνιμης κομματικής όργάνωσης, πρίν και κατά τήν έπιδιωκόμενη έπανασταση. Θεωρεῖ τήν άποψη τού Lefort «αύθιρμητιστική» (spontanéiste). Η όργάνωσή τους πρέπει και μπορεῖ νά έπεξεργαστεί μία έπαναστατική ίδεολογία και ένα έπαναστατικό πρόγραμμα, νά τό διαδώσει και νά έκπαιδεύσει τίς μάζες. Είναι, πιστεύει, ή μόνη διεθνώς πού μπορεῖ νά τό κάνει.

Η άπομόνωση τής όμαδας, πού άρχισε τό 1950, έντεινεται. Στά τέλη τού 1952 όριμει πλέον μία δεκάδα μελῶν και τά τεύχη τής έπιθεώρησης είναι άραιά και διλογοσέλιδα. Άναμεσα στόν Ιούνιο τού 1951 και στό τέλος τού 1953 έκδιδονται μόνον τέσσερα τεύχη. Άλλα ή υπεροψία έναντι τῶν άλλων τροτσικιστικῶν όμάδων είναι έντονη. Οι παλαιοί τροτσικιστές σύντροφοι κατηγορούνται γιά άντιφαση μεταξύ τής άριστερίστικης φρασεολογίας τους και τής συνεχούς συμπαρατάξεώς τους μέ τόν σταλινισμό, μεταξύ τής ταυτόχρονης υποστήριξης τής Σοβιετικής Ένώσεως και τής τιτούκης Γιουγκοσλαβίας. Έξ άλλου ο Καστοριάδης έπιτίθεται έναντίον τού Jean-Paul Sartre, λόγω τού φιλοσταλινισμού του. (Τά βασικά κείμενα ίδεολογικοῦ προσανατολισμοῦ γράφονται πάντα άπό τόν Καστοριάδη, και έπικουρικά άπό τόν Lefort).

Τό διάστημα 1953-56 υπάρχει μία σχετική διελίωση τής όμαδας «Σοσιαλισμός ή Βαρβαρότητα». Διεθνώς έπικρατεῖ κάποια προσωρινή ύφεση. Ο Στάλιν πεθαίνει και στήν Κορέα έχει συναφθεῖ άνακωχή. Η προοπτική τού Τρίτου Παγκοσμίου Πολέμου άπομακρύνεται, προσωρινά τουλάχιστον, κάτι πού όμολογείται στό περιοδικό. Απεναντίας, χειροκροτούνται οι πρώτοι άγωνες έργων τών άντιον τής σταλινικής γραφειοκρατίας στήν Άνατολική Γερμανία και στήν Τσεχοσλοβακία. Τά γεγονότα τού Ιουνίου 1953 στήν Άνατολική Γερμανία, ειδικώτερα, έκλαμβάνονται ως «έκδήλωση γενικευμένης κρίσης τού ρωσικοῦ συνασπισμοῦ», μέ κυρίαρχο στοιχείο «τήν άντισταση τής έργατικής τά-

ξης στήν έκμετάλλευσή της άπό τήν γραφειοκρατία».

Ο Καστοριάδης έκτιμα ότι τά γεγονότα αύτά δείχνουν καθαρά ότι ή έργατική τάξη στίς άνατολικές χώρες έχει άπομυθοποιήσει τήν σταλινική γραφειοκρατία και άμφισσητεί τήν καθεστυκού τάξη τῶν έκμεταλλευτῶν, άκόμα και μέσα στό πλαίσιο τής πιό σύγχρονης διοληγρωτικής δικτατορίας⁷⁷. Παρομοίως και οι αύθιρμητες άπεργίες τού Αύγουστου 1953 στήν Γαλλία, στίς έθνικοποιημένες έπιχειρήσεις και στίς δημόσιες υπηρεσίες, άναλύονται στό περιοδικό ως έξαιρετικά σημαντικές, διότι διασπούν τόν λήθαργο τής γαλλικής έργατικής τάξης, πού όφειλεται στόν μαχροχρόνιο έλεγχό της άπό τίς συνδικαλιστικές και κομματικές γραφειοκρατίες. Μάλιστα, σέ κείμενο τού περιοδικοῦ θεωρείται ότι ή «έπιθράδυνση» τής έλευσεως τού πολέμου δίνει τήν εύκαιρια στούς έργατες νά άντιπαρατεθούν στούς σταλινιστές έκμεταλλευτές τους⁷⁸. Όπωσδήποτε, οι κινητοποιήσεις δέν έφυγαν άπό τόν έλεγχο τῶν συνδικαλιστῶν, έκτιμα έκ τῶν υστέρων τό περιοδικό. Παρά ταῦτα, παραμένει ή έλπιδα τής χειραφέτησης. Γι' αύτό και ή όμαδα προσανατολίζεται πλέον στήν υπόθεση τής έργατικής αύτονομίας.

Τό πλαίσιο αύτό –άντισταλινικές κινητοποιήσεις στίς άνατολικές χώρες, σημεῖα χειραφέτησης τού συνδικαλιστικοῦ κινήματος άπό τούς σταλινικούς μηχανισμούς τής Δύσης– θά μπορούσε νά είναι εύνοϊκό γιά κινήσεις σάν τήν «Σοσιαλισμός ή Βαρβαρότητα». Ο Καστοριάδης προωθούσε τήν έννοια τής αύτονομίας τού προλεταριάτου έναντι τόσο τού καπιταλισμοῦ όσο και τού σταλινισμοῦ. Απέρριπτε τό παντούναμο «κόμμα», πού έπιδιώκει τήν κηδεμονία τού προλεταριάτου, ήθελε τήν έργατική διαχείριση τής κοινωνίας μέσω τής «δημιουργικής και έλευθερης δραστηριότητας τῶν καταπιεσμένων μαζῶν», κάτι πού ή ίστορική έξέλιξη κατέστησε κατά τόν Είκοστο Αιώνα τεχνικά έφικτη. Τό κόμμα θά έπρεπε νά διευκολύνει αύτήν τήν διαδικασία, άλλα τίποτε περισσότερο. Έτσι, ο Καστοριάδης άπορρίπτει τίς έθνικοποιήσεις και τόν κρατικό σχεδιασμό, διότι αύτά καταλήγουν σέ μία νέα μορφή έξουσίας και έκμεταλλευσης. Διότι ένα κόμμα, όσο έπαναστατικό και προλεταριακό κι αὖ είναι, θά καταλήξει μοιραία νά άσκει τήν έξουσία γιά λογαριασμό του και θά άποτελέσει τόν πυρήνα μίας νέας κυρίαρχης τάξης. Απεναντίας, τό πρόγραμμα μίας πραγματικής σοσιαλιστικής έπαναστασης σημαίνει έργατική διαχείριση τής έξουσίας και τής οίκονομίας.

Έτσι, σ' αύτήν τήν λογική, τά συνδικάτα κα-

τηγοροῦνται ἀπό τήν ὅμαδα ὅτι ἔξαπατοῦν συστηματικά τήν ἐργατική τάξη, καὶ μόνον ὅταν ἡ πίεση ἀπό τήν θάση γίνεται πολύ ἵσχυρή χρησιμοποιοῦν τακτικές γιά νά τήν συγκρατήσουν ἡ νά τήν κατεύθυνουν. Οἱ ἐργάτες ἀντιδροῦν σ' ὅλα αὐτά μέ καχυποψία ἡ ἀποστασιούτηση. Γι' αὐτό καὶ, ὅταν τό καλοκαιρὶ τοῦ 1955 στήν Γαλλία ἔσπαται ἵσχυρό ἀπεργιακό κίνημα, ὁ Καστοριάδης κατηγορεῖ τούς συνδικαλιστές ἡγέτες ὅτι ὑπονόμευσαν μέ ἄθλιους ἔλιγμούς τήν ἀπεργία, ἐνῷ ἀντιθέτως ἀναδύονται νέες μορφές ἀμεσης κινητοποίησης χωρίς συνδικαλιστικές κηδεμονίες, ὅπως στό Ανατολικό Βερολίνο τό 1953, στό Λονδονίο καὶ στό Λίβερπουλ, στό Ντητρόϊτ τό 1955, καὶ κυρίως τά ἐργατικά συμβούλια στήν ούγγρική ἔξέγερση τοῦ 1952, πού προοιωνίζουν αἰσιόδοξες ἔξελιξεις.

Τό κλίμα ἔτσι ἔχει δελτιωθεῖ γιά τήν ὅμαδα, ὃντας μετά τήν ἀφίξη 9 νέων μελῶν, πού διεκπεραιώνουν κάποιες δραστηριότητες προπαγάνδας καὶ παρέμβασης σέ χώρους ἐργασίας. Ταυτόχρονα ἐπιχειρεῖται ἡ ἐπιμόρφωση ἐργατῶν, χωρίς ὅμως σημαντική ἀπήγκηση.

Σκοπός αὐτῶν τῶν δραστηριοτήτων εἶναι ἡ εἰσαγωγή νέων μορφῶν ὀργάνωσης, αὐθεντικά δημοκρατικῶν, στά παραδοσιακά συνδικάτα. Ἀλλά αὐτές οἱ προσπάθειες προσκρούουν σέ πρακτικά ἐμπόδια, ὅταν πρόκειται γιά συγκεκριμένους συνδικαλιστικούς ἀγῶνες, πού ἀπαιτοῦν πειθαρχία καὶ ὀργάνωση.

Προσπάθειες ἐπίδρασης καὶ διείσδυσης ἔγιναν καὶ πρός ἄλλες κατευθύνσεις: π.χ. πρός τό «Ἀνεξάρτητο Κίνημα Πανδοχείών Νεότητος» (MIAJ), πού ἀρνεῖτο τόν κρατικό παρεμβατισμό καὶ ὑποστήριζε τήν αὐτοδιαχείριση. Ἀρκετά νεώτερα μέλη τοῦ «Σοσιαλισμός ἡ Βαρβαρότητα» προσῆλθαν ἀπό τό κίνημα αὐτό, ὅπως ὁ André Garros καὶ ὁ René Neuvil. Ἀλλά ποσοτικά τά κέρδη ὑπῆρξαν ἀμελητέα καὶ ἡ διείσδυση μηδαμινή.

Τέλη 1954-ἀρχές 1955 ἡ ὅμαδα ἀποφασίζει νά ἀποκτήσει μία «Ὕπεύθυνη Ἐπιτροπή» (comité responsable), παρά τίς ἀντιρρήσεις ὁρισμένων μελῶν. Ἐκλέγονται στήν Ἐπιτροπή ὁ Καστοριάδης, ὁ Lefort, ὁ Mothé, ὁ Vegà καὶ ὁ Guillaume, ἀλλά ἡ δλομέλεια διατηρεῖ τό δικαίωμα τής ἀνάκλησής τους ἀνά πάσα στιγμή.

Τήν ἐποχή ἔκεινη, ἐποχή σχετικῆς προόδου τής ὅμαδας, ἔρχονται, ὅπως εἴπαμε, νέα μέλη. Ὁ συνολικός ἀριθμός ἔγγιζε τήν είκοσάδα. Τό 1954 γίνονται ἀπό κοινοῦ μέλη ὁ Jean-François Lyotard (ὅ μετέπειτα γνωστός διανοούμενος) καὶ ὁ Pierre Souyri. Ἀλλά οἱ προσπάθειες στρατολόγησης μελῶν

ἀπό τήν ἐργατική τάξη καὶ τά λαϊκά στρώματα ἀποτυγχάνουν παταγωδῶς. Στήν ούσια, ἡ ὅμαδα «Σοσιαλισμός ἡ Βαρβαρότητα» εἶναι μία ὀλιγομελής λέσχη πολιτικο-φιλοσοφικῶν συζητήσεων ὑψηλοῦ ἐπιπέδου, πού δέν εἶναι συμφιλιωμένη μέ τήν φύση της καὶ ἐπιδιώκει νά μετατραπεῖ σέ ἐπαναστατική ὀργάνωση, χωρίς ποτέ νά τό ἐπιτυγχάνει. Ἡ ὅμωνυμη ἐπιθεώρηση ἀπευθύνεται, ὡς ἐκ τοῦ ἐπιπέδου της, κυρίως σέ διανοούμενους, πολιτικά στελέχη μέ θεωρητική κατάρτιση, ίσως καὶ διαβασμένους ἐργάτες, ἀλλά ὄπωσδήποτε ὅχι στό εύρο κοινό. Ὁ Καστοριάδης ἀποδίδει τήν ποσοτική καχεζία τῆς ὀργάνωσης σέ «συνομωσία σιωπῆς»⁷⁹ ἐκ μέρους τῶν ἀριστερῶν περιοδικῶν καὶ ἐντύπων, λόγω τῶν θέσεων τῆς ὅμαδας. Ἐνῷ ὁ Καστοριάδης καὶ οἱ συνεργάτες του ἀμφιταλαντεύονται καὶ διαφωνοῦν σχετικά μέ τόν χαρακτῆρα πού πρέπει νά ἀποκτήσει τό περιοδικό τους, ἔρχονται τά γεγονότα τοῦ 1952 στήν Ούγγαρια καὶ ἐνισχύουν τίς θέσεις τους καὶ τήν δημοτικότητά τους.

Πράγματι, τά γεγονότα στήν Πολωνία καὶ κυρίως στήν Ούγγαρια, τό φινιόπωρο τοῦ 1956, δικαιώνουν ίστορικά τόν ἀντισταλινισμό καὶ τήν ἰδέα τῶν ἐργατικῶν συμβουλίων, πού κηρύσσει ἡ ὅμαδα «Σοσιαλισμός ἡ Βαρβαρότητα». Ἡ ἔξέγερση τῶν μαζῶν ἐναντίον τοῦ σοβιετικοῦ καθεστῶτος, πού ὑποτίθεται ὅτι τίς ἔξέφραζε, καὶ ἡ αἰματηρή καταστολή της ἀπό τά σοβιετικά τεθωρακισμένα, ἀποκάλυψε τήν πραγματική φύση τοῦ σταλινισμοῦ καὶ σέ ὅσους δέν εἶχαν πεισθεῖ ἀπό τήν μέχρι τότε πορεία του. Ὁ Καστοριάδης μάλιστα ἔγραψε τότε: «Ἡ ούγγρική ἐπανάσταση κατεδαφίζει, ὅχι θεωρητικά ἀλλά μέ τήν φωτιά τῆς ἔνοπλης ἔξέγερσης, τήν πλέον γιγαντιαία ἀπάτη τῆς ίστορίας: τήν ἐμφάνιση τοῦ γραφειοκρατικοῦ καθεστῶτος ὡς «σοσιαλιστικοῦ»...»⁸⁰. Ναί μέν δέν κατέρρευσε ἡ πολιτική κυριαρχία τῶν σταλινικῶν κομμάτων στήν Δύση, ἀλλά τουλάχιστον ἀποκαλύφθηκαν στήν κοινή γνώμη. Ὁ Καστοριάδης εἶδε στήν ούγγρική ἐπανάσταση τοῦ 1956 τό αὐθεντικό πρότυπο μιᾶς πραγματικῆς σοσιαλιστικῆς ἐπανάστασης (καὶ ὅχι τήν δικαίωση τοῦ δυτικοῦ ἀστικοῦ κοινοβουλευτισμοῦ). Καί προέβαλε τήν ούγγρική ἔξέγερση ὡς σημεῖο ἀναφορᾶς γιά ὅλο τό ἐργατικό κίνημα, ἐλπίζοντας αὐτή νά λειτουργήσει ὡς μηχανισμός κατάλυσης ἡ ἔξασθένισης τοῦ σταλινισμοῦ. Ἀλλά οἱ προσδοκίες του δέν ἐπαληθεύθηκαν, διότι ὡς γνωστόν ἡ πολιτική σκέψη τῆς ἐργατικῆς τάξης δέν διαμορφώνεται πάντοτε μέ θάση τήν πραγματικότητα ἡ τόν ὀρθό λόγο.

Ἀλλά καὶ ὁ Καστοριάδης φαίνεται ὅτι εἶχε

ἀναλύσει μονοδιάστατα τήν ούγγρική ἐξέγερση. Τόν 'Ιανουάριο του 1957, ὅταν συνάντησε τρεῖς Ούγγρους ἐπαναστάτες, αὐτοί, ἐνῷ συμφώνησαν σέ γενικές γραμμές μαζί του, τοῦ ἐπεσήμαναν ὅτι εἶχε ὑποτιμήσει τόν ἐθνικό χαρακτῆρα τῆς ἐπανάστασης. Ἐπίσης πίστευαν στήν ἀναγκαιότητα ὑπαρξῆς κοινοβουλίου⁸¹. Εἶναι φανερό ὅτι ὁ Καστοριάδης, ἔχοντας ἀναπτυχθεὶς πολιτικά στόν τροτσισμό, πού καλλιεργοῦσε τήν ἀποστροφή γιά τό ἐθνικό φαινόμενο, δέν μποροῦσε νά ἀντιληφθεῖ ὅτι γιά τόν ούγγρικό λαό τό σοβιετικό καθεστώς ἐκπροσωποῦσε ἀπλῶς τήν ρωσική κατοχή.

Ο πωσδήποτε, τά γεγονότα τῆς Ούγγαριας ἔδωσαν κάποια μεγαλύτερη δημοσιότητα στίς θέσεις τῆς ὁμάδας «Σοσιαλισμός ἡ Βαρβαρότητα», πάντα στά πλαίσια τοῦ μικρόκοσμου τῆς ἄκρας ἀριστερᾶς.

Τό ἐπόμενο διεθνές ζήτημα, πού ἀπορρόφησε τήν ἐνέργεια τῆς ὁμάδας, ἦταν ὁ πόλεμος ἀνεξαρτησίας τῆς Ἀλγερίας, πού ἔκεινησε τό 1958 καὶ δημιούργησε τεράστιο ζήτημα στό πολιτικό σκηνικό τῆς Γαλλίας, λίγο ἔλειψε νά διηγήσει στήν ἐπιβολή στρατιωτικῆς δικτατορίας καὶ τελικῶς ἔφερε τόν Ντέ Γκαώλ θριαμβευτικά στήν ἔξουσία.

Ἡ γαλλική ἄκρα ἀριστερά, καὶ ἴδιαίτερα οἱ τροτσιστές, ὑποστήριξαν μέ φανατισμό τό ἀπελευθερωτικό ζήτημα τῆς Ἀλγερίας. Πρωταγωνιστικό ρόλο ἔπαιξε σ' αὐτό ὁ "Ελλην Μιχάλης Ράπτης, πού ὅλοι στήν Γαλλία καὶ στό κίνημα τῆς 4ης Διεθνούς (τροτσιστές) γνώριζαν ὡς Πάμπλο.

Πολύ νωρίτερα ἀπό τό 1958, εἶχαν ἀρχίσει οἱ ἐκδηλώσεις ὑποστήριξης πρός τούς καταπιεσμένους λαούς πού δίωναν τήν ἀποικιοκρατία. Ἡδη ἀπό τόν Δεκέμβριο τοῦ 1954 ὁρισμένα μέλη τοῦ «Σοσιαλισμός ἡ Βαρβαρότητα», συμμετεῖχαν στήν «Ἐπιτροπή Ἀγῶνα κατά τῆς ἀποικιακῆς καταπίεσης». Στήν ἐπιθεώρηση Σοσιαλισμός ἡ Βαρβαρότητα γιά πρώτη φορά δημοσιεύθηκε, ἀρχές τοῦ 1956, κείμενο σχετικό μέ τήν «κατάσταση στήν Βόρειο Αφρική», γραμμένο ἀπό τόν F. Lyotard. Βεβαίως, στό κείμενο αὐτό, ὁ Lyotard κατηγορεῖ τίς «ἐθνικιστικές ἡγεσίες» τῶν ἐθνικοπελευθερωτικῶν κινημάτων τῆς Βορείου Αφρικῆς, πού «ἐπεδίωκαν νά ἐπιβάλουν τίς αὐτόχθονες ιδύνουσες τάξεις ὡς νέους ἐκμεταλλευτές».

Ἡ ὑπερψήφιση στήν γαλλική Ἐθνοσυνέλευση, στίς ἀρχές τοῦ 1956, τῆς κυβερνήσεως Guy Mollet καὶ ἀπό τό γαλλικό κομμουνιστικό κόμμα, μέ ἐντολή νά πατάξει τόν ἀλγερινό ἀγῶνα, ἔδωσε περιθώρια μονοπώλησης τῆς ὑποστήριξης τῶν Ἀλγερινῶν στούς τροτσιστές.

Σύντομα, ὅμως, οἱ σύντροφοι τοῦ Καστοριάδη διαπιστώνουν ὅτι ἡ ἀντιπαλότητα πρός τόν ἀλγερινό πόλεμο δέν ἀρκεῖ γιά νά δημιουργηθεῖ πολιτικό κίνημα. Ὁ ιστορικός τοῦ «Σοσιαλισμός ἡ Βαρβαρότητα» Philippe Gottraux παρατηρεῖ⁸² ὅτι τά μέλη τῆς ὁμάδας ἀδυνατοῦσαν νά κατανοήσουν τόν ἐθνικό χαρακτῆρα τῆς ἀλγερινῆς ἐπανάστασης καὶ τήν παρεμβολήν τους, ἐμμένοντας σέ παραδοσιακές μαρξιστικές καὶ οἰκονομικιστικές ἐρμηνείες. Παρά ταῦτα, δύο μέλη τῆς ὁμάδας, ὁ Lyotard καὶ ὁ Leffort, δειλά διαπίστωναν τόν «διαταξικό χαρακτῆρα τοῦ ἀλγερινού κινήματος».

Ο Lyotard προβληματίζοταν γιά τό «πῶς καὶ γιατί μία ἀστική ἡγεσία, ὅπως αὐτή τοῦ ἀλγερινοῦ ἐθνικοπελευθερωτικοῦ κινήματος FLN, εἶναι εἰς θέσιν νά κινητοποιήσει μέ ἐπιτυχία ὅλες τίς ἀλγερινές κοινωνικές τάξεις στόν ἀγῶνα γιά τήν ἀνεξαρτησία». (Δηλαδή ἐρωτήματα ὅπως αὐτό τῆς ἐθνικῆς συνείδησης, πού ἔχει λύσει ἡ πολιτική φιλοσοφία καὶ ἡ ιστορία αἰώνες πρίν, καὶ πού ἡ μαρξιστική παιδεία τους δέν τούς ἐπέτρεπε νά συλλάβουν). Ο Lyotard μάλιστα ἀσκεῖ κριτική στήν ταξική ἀντιληψη, πού ἀρνεῖται νά λάβει ὑπ' ὅψιν της τήν ἔννοια τῆς διεκδίκησης τῆς ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας⁸³.

Καλοκαίρι τοῦ 1956: ὁ Καστοριάδης θεωρεῖ ὅτι ἡ ἐποχή εύνοει τήν ἰδρυση μιᾶς ἐργατικῆς ἐφημερίδας μέ πανεθνική ἐμβέλεια, μέ συντάκτες μέλη τῆς ὁμάδας, ἀλλά καὶ συμπαθοῦντες, καθώς καὶ ἄλλα μέλη τῆς ἄκρας ἀριστερᾶς. Ἀλλά ἡ ὁμάδα ἀρνήθηκε αὐτήν τήν πρόταση, μετά ἀπό μακροχρόνιες συζητήσεις, πού διήρκεσαν ἀπό τόν Ιούνιο τοῦ 1956 ὡς τίς ἀρχές τοῦ 1957. Ο Καστοριάδης στιγμάτισε σέ ἀνοιχτή ἐπιστολή τήν ἀντίδραση τῶν συναδέλφων του, λέγοντας ὅτι «κάθε φορά πού ἡ ὁμάδα δρίσκεται ἐνώπιον σοβαρῶν ἀποφάσεων, κυριαρχεῖ μία καθαρά ἀρνητική πλειοψηφία, πού δασιζεται σέ μία ἐτερόκλητη συμμαχία μεταξύ δύο διαμετρικά ἀντιθέτων τάσεων!» Επίσης, ὁ Καστοριάδης γράφει ὅτι ἡ ὁμάδα «κλείνεται στήν ρουτίνα της καὶ στόν μικρόκοσμό της»⁸⁴.

Καὶ ἄλλες διαφωνίες, ὅμως, προκύπτουν σέ θέματα δργανωτικά ἀλλά καὶ θεωρητικά. Καθώς ἡ ἀλγερινή κρίση κορυφούνται, τό 1958, καὶ ἡ 4η Γαλλική Δημοκρατία καταρρέει, κι ἐνῷ ἀνέρχεται ἀπό τά ἐρείπια τής ὡς σωτήρας ὁ στρατηγός Ντέ Γκαώλ, τό γαλλικό ΚΚ κινητοποιεῖται μέ συνθήματα τήν «ὑπεράσπιση τῆς Δημοκρατίας» καὶ τήν «ἀντίσταση στόν φασισμό». Ἀλλά ἡ ὁμάδα «Σοσιαλισμός ἡ Βαρβαρότητα» ἀρνεῖται νά συμπαραταχθεῖ ὑπέρ μίας «διεφθαρμένης Δημοκρατίας».

Παρά τίς έπιθέσεις που δέχθηκαν οι φοιτητές τής διμάδας που διένειμαν προκυρήσεις μέ αυτό τό περιεχόμενο στό Πανεπιστήμιο τής Σορβόννης, οι άποψεις τους δρῆκαν κάποια άπήχηση και δδήγησαν σέ προσχωρήσεις νέων μελών. Αύτα προκαλούν στόν Καστοριάδη και στά κυριώτερα μέλη τής διμάδας τήν διάθεση νά προχωρήσουν στήν δημιουργία έπαναστατικής δργάνωσης στό 1958 τῶν περιστάσεων. Έπολογίζουν ότι οι συνειδητοποιημένοι έργατες θά αισθάνονται σίγουρα καχυποψία έναντι κομμουνιστῶν και σοσιαλιστῶν, συνενόχων στήν καταστολή τής άλγερινής έπανάστασης. Έπιδιώκουν τήν εισαγωγή αύστηροτερων κανόνων λειτουργίας και «συλλογικής πειθαρχίας» στήν διμάδα τους. 6 Ιουνίου 1958: ή πρόταση Καστοριάδη και λοιπῶν υιοθετεῖται άπό τήν πλειοψηφία. Η μειοψηφία άντιμάχεται τίς προτάσεις, ώς προτάσεις γραφειοκρατικού χαρακτήρα. Ιδιαίτερα ή έννοια τής «συλλογικής πειθαρχίας» προσομοιάζεται ώς κατάλοιπο λεινινιστικής και γραφειοκρατικής κουλτούρας. Η άνταλλαγή διαξιφισμῶν, και ίδιως ένα δέντατο κείμενο τού Καστοριάδη, δδηγούν σέ φρέση, και άποχώρηση άπό τήν διμάδα, τού Lefort και μερικῶν άλλων.

Ο Καστοριάδης υπερασπίστηκε, σ' αυτήν τήν διαμάχη, τίς ίδεες του μέ πάθος: υπό τό πρόσχημα τού γραφειοκρατικού κινδύνου, δδηγούμεθα, έπεσήμανε, σέ άρνηση διατύπωσης προτάσεων και προγράμματος. Καταγγέλλει έπισης τήν μυθοποίηση τής έργατικής τάξης.

Φθάσαμε στό σημείο, υποστηρίζει ο Καστοριάδης, νά θεωρούμε τήν ζωή τῶν έργατων στά έργοστάσια ώς τήν μόνη κοινωνικο-οίκονομική πραγματικότητα, και διάσκεται έκτος έργοστασίου ώς έξωπραγματικό και άρνητικό. Άλλά έτσι έκλαμβάνεται ώς υπαρκτή ή δράση τού έργατη μόνον τήν στιγμή πού δρᾶ ώς έργατης, ένω ή ζωή του έχει κι άλλες στιγμές. Διότι ένα έργοστάσιο δρίσκεται στήν συνολική κοινωνία, ένας έργαζόμενος άντιμετωπίζει και προβλήματα πού άπτονται τού εύρυτερου περιβάλλοντος. Άλλωστε, ή ίστορία τού έργατικού κινήματος είναι μία προσπάθεια υπέρβασης τού έργατισμού⁸⁵. Ο Καστοριάδης υποστηρίζει έν κατακλείδι τήν άληγλεπίδραση έργατων και διανοούμενων σέ κοινή δράση.

Οι παραμείναντες μετά τήν άποχώρηση τής διμάδας τού Lefort ίδρυσαν, τόν Δεκέμβριο τού 1958, ένα μηνιαῖο έντυπο υπό τόν τίτλο *Rouvoir Ouvrier* (Έργατική Ισχύς). Τό ίδιο μηνιαῖο έντυπο έγραψαν οι Καστοριάδης και οι συνεργάτες του και γιά τήν άνασυγχροτηθείσα δργάνωση τους. Έπερ-

χεται κάποια έλαφρά αύξηση τής άπήχησης. Κάποιοι φοιτητές προσχωρούν, γίνονται προσπάθειες διεύρυνσης πρός τους κύκλους τής έσωκομμουνιστικής άντιπολιτευσης και τής Νέας Αριστερᾶς, και μία έξόρμηση σέ έθνικό έπιπεδο.

Πινέδηα γιά τήν νέα αύτη φάση είναι τό κείμενο τού Καστοριάδη «Προλεταριάτο και δργάνωση», ένω ή έπιθεώρηση Σοσιαλισμός ή Βαρβαρότητα άλλαζει υπότιτλο, άπό «δργανο έπαναστατικής κριτικής και προσανατολισμού» σέ «θεωρητική έπιθεώρηση τής δργάνωσης Έργατική Ισχύς». Έτσι, άπό τά τέλη τού 1958, ή διμάδα έπιδιώκει νά οικοδομήσει τήν περίφημη δργάνωση, και αυτήν τήν έποχη ξεκινούν και οι σχέσεις μέ τήν έπαρχια.

Στήν δργάνωση προσχωρούν, άπό τό 1958 και μετά, νέα μέλη, κυρίως φοιτητές τής Σορβόννης, πού άνήκουν πλέον σέ άλλη γενιά, χωρίς τήν θεμελιώδη έμπειρία τού Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου, άλλα πού πολιτικοποιήθηκαν μέ τόν άντιποικιακό άγωνα τῶν Άλγερινῶν. Χαρακτηριστικά, ένω τό 1957 ή διμάδα άριθμει λιγώτερα άπό είκοσι μέλη, τό φθινόπωρο τού 1959 τά μέλη είναι 45, ένω τήν άνοιξη τού 1961, στό άπογεό της, ή διμάδα έχει 87 μέλη. Τόν Ιούλιο τού 1963, τήν στιγμή τής νέας διάσπασής της, έχει περίπου 40 μέλη⁸⁶. Άπό τό 1959 δι Lyotard γίνεται δοηθός στήν έδρα τής φιλοσοφίας στήν Σορβόνη και παρασύρει στήν δργάνωση κάποιους φοιτητές. Απεναντίας, έργατες, άκομα και μισθωτοί, άπουσιάζουν άπό τήν δργάνωση.

Γι' αυτό και, στά τέλη τού 1958, ή δργάνωση έκδίδει ένα «φοιτητικό δελτίο» ώς παράρτημα τού περιοδικού Σοσιαλισμός ή Βαρβαρότητα, στό όποιο έπισημαίνεται ότι ή ζωή τού φοιτητή έτεροπροσδιορίζεται, οι σπουδές του άποφασίζονται άπό κέντρα άποφάσεων ένα πρός αύτόν, ή καθημερινότητά του, οι φοιτητικές έστιες κ.λπ. τό ίδιο. (Μόνον δύο έκδόσεις τού φοιτητικού δελτίου πραγματοποιήθηκαν τελικῶς).

Έκτός Παρισίων, ή δργάνωση «Σοσιαλισμός ή Βαρβαρότητα» είναι κάποια άπήχηση, άλλα περιορισμένη, σέ πόλεις δύπως οι Lyon, Montpellier κ.ά. Άπό τό 1959 και μετά, δργανώνονται τακτικά «έθνικές συνδιασκέψεις». Τόν Νοέμβριο τού 1959, στήν πρώτη άπ' αύτες, άρχιζει ένας διάλογος μέ έπίκεντρο ένα κείμενο τού Καστοριάδη, μέ τίτλο «Τό έπαναστατικό κίνημα άπεναντι στόν σύγχρονο καπιταλισμό», πού θά προκαλέσει άντιδράσεις και ρήγματα στήν συνοχή τής δργάνωσης.

Άλλα τό κέντρο άρασις τής δργάνωσης δρίσκεται πάντα στό Παρίσι. Έκει ζούν τά κυριώτερα

καί τά περισσότερα μέλη (μόνον στήν μέγιστη άκμή τά μέλη τῆς ἐπαρχίας ἔφθασαν σέ ἀριθμό τά μέλη τοῦ Παρισιοῦ). Τά μέλη τῶν ἐπαρχιακῶν ὄργανώσεων ἀσκοῦν κριτική στόν συγκεντρωτισμό, ἀπαιτοῦν διαφάνεια, καλύτερη κυκλοφορία τῶν πληροφοριῶν μεταξύ πρωτευούσης καὶ ἐπαρχίας, ἀναδόμηση τῆς Ἐπιτροπῆς ὥστε νά γίνονται σεβαστές οἱ περιφερειακές διαφοροποιήσεις. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, ἡ ἐπαρχία ἔπαιξε ἐλάχιστο ρόλο στήν ιστορία τῆς ὄργανωσης.

Τό 1960 σηματοδοτεῖ μία ἔξαρση τοῦ ἀντι-ἀποικιακοῦ ἀγώνα στήν Ἀλγερία καὶ ταυτόχρονα τῶν ἀντιαποικιοκρατικῶν αἰσθημάτων μερίδας τῆς γαλλικῆς διανόησης. Ἡ κομμουνιστική ἀριστερά ἀπουσιάζει ἀπ' αὐτό τό πεδίο. Συμμετέχουν ἡ ἄκρα ἀριστερά καὶ οἱ ἀντίστοιχες φοιτητικές ὄργανώσεις. Ἡ ὁμάδα «Σοσιαλισμός ἡ Βαρβαρότητα» καταγγέλει τήν γενική ἀπάθεια τῆς Ἀριστερᾶς, μετέχει στήν κινητοποίηση ἐναντίον τοῦ πολέμου, στίς διαδηλώσεις, διανέμει προκηρύξεις κ.λπ. Ταυτόχρονα, ὑποστηρίζει τά μυστικά δίκτυα ἀρωγῆς πρός τόν ἀλγερινό λαό.

Παρά ταῦτα, ἡ πλειοψηφία τῆς ὁμάδας, ὑπό τούς Καστοριάδη-Νέγα, ἀρνεῖται τήν ἀμεση στράτευση στήν πλευρά τοῦ Ἀπελευθερωτικοῦ Μετώπου τῆς Ἀλγερίας. Ἐπιθυμοῦν νά ὑποστηρίξουν μέν τήν ἀλγερινή ἀνεξαρτησία, ἀλλά τηρώντας κριτική στάση ἀπέναντί του, διότι θεωροῦν τό Μέτωπο μία γραφειοκρατική καὶ ἱεραρχημένη ὄργανωση, μέ δρισμένες ἀντιδραστικές ὅψεις. Ὁρισμένα μέλη θεωροῦν τό Μέτωπο μπολσεβικό καὶ λενινιστικό, ἐπικίνδυνο γιά τήν ἴδια τήν κατεύθυνση τῆς ὁμάδας «Σοσιαλισμός ἡ Βαρβαρότητα». Ἀλλοι ἀρνοῦνται τήν μεταφορά τοῦ προβληματισμοῦ ἀπό τό κλασσικό πεδίο τῆς ταξικῆς ἀντιπαράθεσης στήν διαλεκτική: πλούσιες χῶρες – φτωχές χῶρες, καὶ στήν θεώρηση τοῦ ἀντιαποικιακοῦ ἀγώνα ὡς νέας μορφῆς τῆς πάλης τῶν τάξεων. Μάλιστα, δρισμένοι ἐπεσήμαιναν καὶ τούς κινδύνους γιά τήν ἀσφάλεια τῆς ὁμάδας, γιά σκοπούς πού δέν τούς φαίνονταν πρωτεύοντες⁸⁷.

Τελικῶς, οἱ Καστοριάδης-Νέγα ἐπιβάλλουν τίς κριτικές ἀπόψεις τους μέ πλειοψηφία μόλις μία ψήφου, χωρίς ὥστόσο νά ἀπαγορεύσουν τήν πρακτική ὑποστήριξη τοῦ ἀλγερινοῦ Μετώπου. Γι' αὐτό καὶ ὁ Lyotard μετέσχε στό περίφημο δίκτυο τοῦ Henri Curiel (τοῦ Αίγυπτο-έθραίου κομμουνιστῆ ἡγέτη, μέ τόν ὅποιον συνεργάστηκε ἀλλωστε στενά καὶ ὁ Μιχάλης Ράπτης-Πάμπλο γιά τόν ἴδιο σκοπό), ἀσκώντας παράλληλα κριτική σέ θεωρητικό ἐπίπεδο στήν ἀλγερινή ὄργανωση.

“Οσο γιά τήν ἐφημερίδα *Pouvoir Ouvrier*, αὐτή ἥθελε νά ἀποτελέσει ὄργανο ἐκφραστῆς τῶν ἴδιων τῶν ἐργατῶν, μέ σκοπό τήν προώθηση τοῦ αἰτήματος μιᾶς κοινωνίας διοικούμενης ἀπό αἱρετά καὶ ἀνακλητά συμβούλια ἐργατῶν (καὶ γενικώτερα ὄργανωμένων μελῶν), τήν διαμόρφωση μιᾶς ἐπαναστατικῆς ὄργανωσης «πρωτοπόρων ἐργατῶν τῆς χειρωνακτικῆς καὶ πνευματικῆς ἐργασίας». Ἀλλά ἡ συμμετοχή τῶν ἴδιων τῶν ἐργατῶν στήν σύνταξη τῆς ἐπιθεώρησης ἥταν ἰσχνή ὡς ἀνύπαρκτη, καὶ τό ἀναγνωστικό της κοινό κάθε ἄλλο παρά ἀμιγῶς ἐργατικό⁸⁸. Ἡ μικρή ἀπήγηση τῶν ἐντύπων τῆς ὁμάδας συνδέεται δεβαίως μέ τήν ἀδυναμία ἀπόκτησης ἐρείσματος στίς λαϊκές μᾶζες καὶ στήν ἐργατική τάξη.

“Ἐνα ἄλλο συμβάν τό ὅποιο συνεκίνησε τήν ὁμάδα «Σοσιαλισμός ἡ Βαρβαρότητα» εἶναι οἱ μεγάλες ἀπεργίες στό Βέλγιο, τήν περίοδο τοῦ Δεκεμβρίου 1960 - Ιανουαρίου 1961. Τήν περίοδο ἔκεινη, ἡ ὁμάδα ἥρθε σέ ἐπαφή μέ τούς Βέλγους ἀπεργούς στίς Βρυξέλλες καὶ σέ ἄλλες δελγικές πόλεις, μέ ἀποτέλεσμα τήν συγκρότηση μιᾶς νέας ὄργανωσης, τοῦ δελγικοῦ *Pouvoir Ouvrier*.

Αλλά αὐτά ὅλα κινοῦνται στό περιθώριο τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος. Ἡδη ἀπό τό καλοκαΐρι τοῦ 1959, σέ ἐσωτερικό κείμενο τῆς ὁμάδας, διαπιστώνεται ἡ ἀπουσία ἀπήγησης στήν ἐργατική τάξη. Διότι καὶ ἡ σύνθεση τῆς ὁμάδας (διανοούμενοι καὶ φοιτητές κατά κύριο λόγο) καὶ ἡ ἀδυναμία της νά ἀσχοληθεῖ μέ τά πρακτικά προβλήματα τῶν ἐργατῶν, τήν καταδικάζουν νά παραμένει οὐσιαστικά μία λέσχη σύζητήσεων. Τό 1961, ἄλλο μέλος τῆς ὁμάδας, ὁ Mothé, διαπιστώνει ὅτι τά μέλη της «δέν εἶναι ἐνταγμένα στήν κοινωνική ζωή, οἱ περισσότεροι δέν εἶναι κάν μισθωτά»⁸⁹. Ἐπίσης «δέν εἶναι συνεπεῖς στήν προσέλευσή τους στίς τακτικές συνεδριάσεις». Ὁ τρόπος προσέγγισης τῶν ἐργατῶν εἶναι ἐγκεφαλικός, διανοητικός, ἐνῷ ἐπικρατεῖ μία ὑποδρεια καχυποψία ἐναντί τῶν ὄργανωμένων ἐργατῶν ὡς ὑποπτῶν γιά γραφειοκρατικούς.

Ἀντιθέτως, τό Κομμουνιστικό Κόμμα καὶ τά συνδικάτα μάχονταν σέ καθημερινή βάση στό πλευρό τῶν ἐργατῶν. Ἐποι, ἡ ἰδεολογική «καθαρότητα» καὶ ἡ καχυποψία κρατοῦσαν τά μέλη τῆς ὁμάδας μακριά ἀπό τούς σκληρούς καθημερινούς ἀγῶνες. Ἡ δέ ἐπαναστατικότητα δημιουργοῦσε ἀποστάσεις ἀπό τόν μέσο ἐργαζόμενο, πού δέν ἐπεδίωκε –τουλάχιστον σέ περίοδο ἥρεμίας– ἐπανασταση τοῦ προλεταριάτου, ἀλλά δελτίωση τῶν συνθηκῶν τῆς ζωῆς του καὶ αὐξηση τοῦ διοτικοῦ του ἐπιπέδου.

Καθώς οι πολιτικές έξελδεις προχωρούν, κι ο πόλεμος της Άλγερίας άδηγει στήν κατάρρευση της 4ης Γαλλικής Δημοκρατίας και στήν άνοδο τού Ντέ Γκωλ, ή θεματολογία τού περιοδικού *Socialisme ou Barbarie* μεταβάλλεται. Η άρχική ένασχόληση μέ τόν σταλινισμό και τήν Σοβιετική "Ενωση δίνει τήν θέση της στήν άναλυση τού Δυτικού Καπιταλισμού και της Άποικιοκρατίας, καθώς και στήν άξιτητη κριτική της κυνεζικής (μασίκης) κοινωνίας. Κυριαρχούν δεδαίως οι άναλυσεις τού Καστοριάδη, καθώς και τού Lyotard.

Η κρίση έρχεται τό καλοκαίρι τού 1962, μετά τό τέλος τού Πολέμου της Άλγερίας. Ο Καστοριάδης έπιχειρει έναν μείζονα θεωρητικό άναπροσανατολισμό, πού προκαλεῖ έντονες άντιδράσεις και έν τέλει ρήξη, έναν χρόνο άργότερα.

Ήδη από τόν Οκτώβριο τού 1959, ο Καστοριάδης, σ' ένα κείμενό του στό ήπ' άριθμόν 12 έσωτερικό δελτίο της δργάνωσης, είχε δημοσιεύσει ένα σχέδιο κειμένου πρός συζήτησιν, μέ προορισμό τήν έπιθεώρηση. Στό κείμενο αυτό έκτιμούσε ότι οι παραδοσιακές έρμηνεις τού μαρξισμού έχουν έξαντληθει, ότι ο σύγχρονος καπιταλισμός δελτιώνει συνεχώς τό διοτικό έπίπεδο των έργαζομένων άποφεύγοντας τίς κρίσεις τύπου 1929, τό προλεταριατικό χαρακτηρίζεται πλέον άπό άπαθεια, οι δέ άντιφάσεις τού καπιταλισμού έχουν μετατεθεί στό πεδίο της διαιρέσης μεταξύ διευθυνόντων και έκτελεστικών δργάνων μέσα στήν παραγωγική διαδικασία.

Βασικά στελέχη της δργάνωσης άντιτίθενται στίς άπόψεις αύτές, ο Lyotard μάλιστα διαβλέπει ένδειξεις έγκαταλειψης της έπαναστατικής δράσης. Τόν Μάιο τού 1960 ο Καστοριάδης έπανέρχεται μέ περισσότερες διασαφηνίσεις, άλλα οι άντιδράσεις παραμένουν ίσχυρές.

Η δημοσίευση τού κειμένου διαρκώς άναβάλλεται. Ο Καστοριάδης έπικαλεῖται τό καταστατικό δικαιώματα έκφρασης των μειοψηφικών άπόψεων, προειδοποιει τούς συντρόφους του γιά συνέπειες σέ περίπτωση μή έφαρμογής τού καταστατικού του δικαιώματος και τελικώς τό κείμενο δημοσιεύεται στό ήπ' άριθμόν 31 τεύχος της έπιθεώρησης, μέ τό σχόλιο ότι δέν έκφραζε άναγκαστικά τό σύνολο της δύμαδας και ότι άνοιγει μία συζήτηση πού θά συνεχιστεί στά έπόμενα τεύχη. Είναι ή πρώτη φορά πού ο Καστοριάδης συναντά τόσο σφοδρή άντισταση. Η σύγκρουση άναβάλλεται, λόγω τών σημαντικών πολιτικών γεγονότων, πού άπορροφουν τήν προσοχή της δύμαδας. Άλλα ή ώρα της έκκαθαρίσης τών διαφορών θά έρθει τό καλοκαίρι τού 1962.

Ποιά είναι ή έπιμαχη άναλυση τού Καστοριάδη, στό κείμενό του, πού έχει τίτλο «Τό έπαναστατικό κίνημα στόν σύγχρονο καπιταλισμό»; Ο Καστοριάδης έπισημαίνει τήν άδράνεια τού προλεταριάτου στίς δυτικές χώρες και τήν άναδυση τήν άγωνες των Μαύρων στήν Νότιο Αφρική, οι φοιτητικές κινητοποιήσεις. Απέναντι σ' Όλα αύτά, στίς καπιταλιστικές χώρες, έπικρατει άποπολιτικοποίηση, ένω δικαίωμασ κατώρθωσε νά έλέγχει τήν οίκονομική δραστηριότητα. Ωστε οι διακυμάνσεις της παραγωγής και της ζήτησης νά περιορίζονται σέ καθορισμένα όρια και νά άποφεύγονται κρίσεις και άνθρωπες έπως αύτή τήν δεκαετίας τού '30. Τό διοτικό έπίπεδο Όλο και μεγαλύτερων κοινωνικών στρωμάτων δελτιώνεται συνεχώς, ή άνεργία μειώνεται, ούτως ώστε οι οίκονομικές διεκδικήσεις χάνουν τόν άνατρεπτικό τους χαρακτήρα. Τά συνδικάτα έχουν γίνει μέρος τού συστήματος, διαχειρίζονται τήν εύπειθεια τών έργαζομένων έναντι μισθολογικών αύξήσεων. Η έργατική τάξη, έπομένως, έπαψε νά φιλοδοξεί νά άναμορφώνει τήν καθεστυκαία κοινωνία ή νά τήν άνατρέψει. Οι άνθρωποι κλείνονται στόν άτομικισμό τους. Ελάχιστες μειοψηφίες ένδιαφέρονται γιά τά κοινά. Τό πιό σημαντικό χαρακτηριστικό της σύγχρονης κοινωνίας είναι ότι καταστρέψει τήν κοινωνικοποίηση τών μελῶν της, ύπό τήν πολιτική της διάσταση.

Ο Καστοριάδης θεωρεί ότι ο σύγχρονος καπιταλισμός στερεῖ, έπομένως, άπό τόν «παραδοσιακό μαρξισμό» (όπως τόν άποκαλει), τό βασικό του έπιχειρημα και σημείο έκκινησης: τήν διαρκή έπιδεινωση τού έργατικού είσοδήματος. Ο παραδοσιακός μαρξισμός θεωρούσε ότι ο καπιταλισμός πάσχει άπό άντιδράσεις ούσιαστικά οίκονομικού χαρακτήρα, και ώς έκ τούτου ή άδυναμία του νά έκπληρωσει τίς οίκονομικές άπαιτήσεις τών έργαζομένων δρομολογούσε τήν ταξική πάλη. Αύτό, πού έν μέρει ήταν άρθρο, σήμερα δέν ίσχυε, έτσι ο Καστοριάδης άναζητά άλλον τήν «βασική άντιφαση τού καπιταλισμού», και συγκεκριμένα στήν άνορθολογική δομή της παραγωγής διαδικασίας, στό γεγονός δηλαδή ότι ο καπιταλισμός ύποθετάζει τούς έργαζομένους σέ άπλα έκτελεστικά όργανα, κάτι άμως πού άκυρώνει στήν ούσια τήν άποτελεσματικότητά του. Διότι ή ένεργος συμμετοχή τους είναι άπαραιτητη, στήν σύνθετη και πολύπλοκη παραγωγική μηχανή του σύγχρονου, τεχνολογικά έξελιγμένου

καπιταλισμοῦ. Τήν ἀντίφαση αὐτή μόνον ἡ ἐγκαθίδρυση καθεστῶτος συλλογικῆς διαχείρισης τῆς παραγωγῆς καὶ ὅλης τῆς κοινωνίας ἀπό τούς ἐργαζομένους μπορεῖ νά ἐπιλύσει. Σήμερα, ἐκτιμᾶ ὁ Καστοριάδης, ὁ μισθός, ἡ ἐκμετάλλευση κ.λπ., ἀν καὶ παραμένουν στημαντικά, δέν μπορεῖ νά εἶναι πιά τό κέντρο τῶν ἀγώνων. Κάτι πού ἐπιθεβαιώνουν οἱ ἀπεργίες στόν ἀγγλοσαξωνικό κόσμο, πού πρωθοῦν ὅλο καὶ περισσότερο διεκδικήσεις ποιοτικοῦ χαρακτήρα.

Ο Καστοριάδης ἐπιτίθεται διαίως κατά τοῦ «παραδοσιακοῦ μαρξισμοῦ», διότι αὐτός θέτει στό ἐπίκεντρο τόν οἰκονομικό παράγοντα. Ἀντιθέτως, γιά τόν Καστοριάδη, ὁ σοσιαλισμός εἶναι κατ' ἀρχήν πολιτικό θέμα. Γι' αὐτό καὶ ἡ ἐπαναστατική σκέψη πρέπει νά καταγγείλει κατ' ἀρχήν τόν ἀπάνθρωπο καὶ στερούμενο νοήματος χαρακτῆρα τῆς σύγχρονης ἐργασίας. Νά ἀποκαλύψει τόν αὐθαίρετο καὶ τερατώδη χαρακτῆρα τῆς ἴεραρχίας μέσα στήν παραγωγική διαδικασία καὶ σέ ὅλοκληρη τήν κοινωνία, τήν τεράστια σπατάλη ἐνέργειας καὶ τόν ἀνταγωνισμό πού προκαλεῖ, τήν ἀνικανότητα τῶν ίθυνόντων, τίς ἀντιφάσεις καὶ τόν ἀνορθολογισμό τῆς γραφειοκρατικῆς διαχείρισης τῶν ἐπιχειρήσεων, τῆς οἰκονομίας, τοῦ κράτους, τῆς κοινωνίας. Νά ἀποδείξει ὅτι, ὅσο ὑψηλό κι ἀν εἶναι τό διοικητικό ἐπίπεδο, οἱ ἀνθρώπινες ἀνάγκες δέν καλύπτονται, διότι ὁ καπιταλιστικός τρόπος κατανάλωσης εἶναι γεμάτος ἀντιφάσεις καὶ στερεῖται νοήματος. Πρέπει νά καταγγείλουν ἡ ἀποδιάρθρωση τῶν κοινοτήτων, ἡ ἀπο-ἀνθρωποποίηση τῶν κοινωνικῶν σχέσεων, τό περιεχόμενο καὶ οἱ μέθοδοι τῆς καπιταλιστικῆς ἐκπαίδευσης, ἡ τερατόμορφη ὄψη τῶν σύγχρονων πόλεων, ἡ καταπίεση τῶν γυναικῶν καὶ τῶν νέων. Ο Καστοριάδης θίγει δηλαδή θέματα πού θά ἔλθουν δυναμικά στό προσκήνιο τόν Μάιο τοῦ 1968.

Οι ἀπόψεις τοῦ Καστοριάδη δέχθηκαν πολλές ἐπικρίσεις: οἱ ἐπικριτές του ἀμφισβητοῦσαν τήν θεωρία του ὅτι ὁ σύγχρονος καπιταλισμός εἶναι εἰς θέσιν νά σταθεροποιήσει τήν οἰκονομία καὶ νά δελτιώσει τό διοικητικό ἐπίπεδο, ἐνῷ πίστευαν ὅτι ἡ πολιτική ἀπάθεια εἶναι συγκυριακό καὶ προσωρινό φαινόμενο. Μάλιστα ὁ Lyotard ἐπετέθη ἐναντίον τοῦ Καστοριάδη, ἵσχυριζόμενος ὅτι ἡ λογική συνέπεια τῆς θεωρίας τοῦ Καστοριάδη δηλαδή στήν «έγκατάλειψη τῆς ἐπαναστατικῆς δράσης» καὶ στήν καθαρῶς φιλοσοφική δραστηριότητα.

Ο Καστοριάδης καὶ οἱ δομοὶδεάτες του συσπειρώνονται γύρω ἀπό τήν ἐπιθεώρηση Σοσιαλισμός η Βαρβαρότητα, οἱ ἀντίθετοι τους γύρω ἀπό τήν ἐφη-

μερίδα Ἐργατική Ἰσχύς. Τό ρῆγμα δαθαίνει. Τόν Ὁκτώβριο τοῦ 1962, μία δωδεκάδα μελῶν ὑπό τόν Καστοριάδη συγκροτοῦν μία τάση «για ἔναν νέον προσανατολισμό». Θεωροῦν ὅτι ὁ τερματισμός τοῦ πολέμου τῆς Ἀλγερίας, «πούν πήρες ἡ μόνη κατ' οὐσίαν πραγματική δράση τῆς ὁμάδας», τήν ἐμπόδισε γιά δύο χρόνια ν' ἀντιμετωπίσει τά ἀποφασιστικά ζητήματα. Ἔτσι, ἐπείγει νά ἀπαντηθοῦν καίρια ἐρωτήματα, ὅπως: ποιά εἶναι τά περιθώρια δράσης τῶν ἐπαναστατῶν σέ ἓνα σταθεροποιημένο καπιταλιστικό καθεστώς, ὅπου ἀπουσιάζει ἡ κριτική, ὅπου ὁ πληθυσμός μένει πολιτικά ἀπαθής καὶ ὅπου οἱ ἐργατικοί ἀγῶνες εἶναι περιορισμένοι;

Η τάση προαναγγέλει τήν δημοσίευση τεσάρων κειμένων πρός ψήφιση: μία γενική θεωρητική «πλατφόρμα», δύο κείμενα γιά τήν προπαγάνδα καὶ τήν δράση, κι ἓνα προσωρινό καταστατικό. Προτείνει τήν ρήξη μέ τίς παλαιές ἔννοιες καὶ δρολογία, πού στεροῦνται ἐπαφῆς μέ τήν πραγματικότητα, καὶ τήν διαμόρφωση νέων ἔννοιῶν καὶ δρῶν, ἐπίκαιρων καὶ γόνυμων. Καταγγέλει ὅσους θεωροῦν ὅτι ἀρκεῖ μία συμπλήρωση ἡ δελτίωση τοῦ κλασικοῦ μαρξισμοῦ ὡς πνευματικά ὀκνηρούς. Καταγγέλει, τέλος, τόν δογματισμό καὶ τήν ψευδο-δριμύτητα. Ἔτσι, ἡ καστοριαδική τάση δηλητεῖται σέ ρήξη μέ τήν παραδοσιακή πρακτική τῶν ἀκρο-ἀριστερῶν ὁμάδων, ἐπιδιώκοντας τήν διεύρυνση τοῦ ἀντικειμένου τους σέ δλες τίς ὅψεις τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Χρησιμοποιεῖ δέ ὡς δηλητικό γιά τήν νέα πορεία ἓνα κείμενο τῆς Αμερικανίδας Ria Stone, μέλους τῆς ἀμερικανικῆς ἀκροαριστερῆς δργάνωσης Ἀνταπόκριση.

Ἀπέναντι στήν τάση Καστοριάδη καὶ λοιπῶν διαμορφώνεται μία Ἀντι-τάση, «Γιά μία ἐπαναστατική προλεταριακή δργάνωση», πού ἐκφράζει καχυποψία πρός τήν ἐγκατάλειψη τῶν παραδοσιακῶν ἀκρο-ἀριστερῶν θέσεων.

Η διαμάχη γίνεται κυρίως μέ κείμενα (πού κατ' οὐσίαν εἶναι ἡ μόνη πραγματική δράση τῆς ὁμάδας). Οἱ ἀντίπαλοι κατηγοροῦν τήν τάση Καστοριάδη ὅτι χρησιμοποιεῖ τήν θεωρία τῆς ἀπο-πολιτικοποίησης ὡς πρόσχημα ἀδράνειας, ὅτι ἡ προοπτική του ὁδηγεῖ στήν θεωρητικολογία καὶ ὅτι, ἐν τέλει, ἔξυπηρετεῖ τήν ἀρχουσα τάξη.

Κάποιες ἀπόπειρες συμφιλίωσης ἀπέβησαν ἀκαρπες. Τήν ἀνοιξη τοῦ 1963, ἡ συντακτική ἐπιτροπή τοῦ Pouvoir Ouvrier ἀρνεῖται τήν δημοσίευση ἐνός κύριου ἀρθρού γραμμένου ἀπό τόν Καστοριάδη, στό δοποὶ δ τελευταῖος μετριάζε τόν ἐνθουσιασμό γιά μία ἀνεργία μεταλλωρύχων. Ιούνιος τοῦ 1963: οἱ ἐκπρόσωποι τῆς Anti-Tendance δημοσίευσον δύο

κείμενα (γραμμένα αντιστοίχως από τόν Véga και τούς Lyotard-Souyri), στά όποια καταγγέλουν τήν λειτουργία της ομάδας ως λέσχης συζητήσεων, όπου ο διάλογος έκλαμβάνεται ως δημοκρατία και όπου η συζήτηση θεωρεῖται τρόπος δράσης. Αντιθέτως, αύτοί θεωρούν ως μόνη δημοκρατία τήν συμμετοχή στούς άγωνες, ένων οι άτερμονες συζητήσεις είναι στειρές και αντιδημοκρατικές, διότι σ' αυτές δυσκολεύονται νά μετέχουν ἐπί ίσοις δροις μέ τούς διανοούμενους οι άπλοι έργατες και μισθωτοί μέ χαμηλό ή μέτριο μαρφωτικό ἐπίπεδο. Εποι, ο θεωρητικός διάλογος άναπαράγει τήν άνιστητα στό έσωτερικό μαζί υποτίθεται άντικαπιταλιστικής δργάνωσης.

Οι άντιθετοι πρός τις άποψεις του Καστοριάδη άντιπροτείνουν τήν ένεργό συμμετοχή σε άγωνες, που θεωροῦν ώς μόνο μέσον γιά νά εξέλθει ή ούμαδα άπό τήν άπομόνωσή της. Επίσης θεωροῦν ότι οι θέσεις του Καστοριάδη και τής τάσης του άποτελούν «άναθεωρητισμό», που καταλήγει μοιραία στήν ρήξη μέ τόν μαρξισμό (παρά τό γεγονός ότι ο Καστοριάδης έκείνη τήν έποχή δέν είχε άκομα άποκηρύξει έπιστήμως τόν μαρξισμό). Δέχονται θεούσιως και αυτοί μία κριτική στάση έναντι του Μάρκ, άλλα όχι τήν πλήρη ρήξη. Επίσης κατηγοροῦν τόν Καστοριάδη ότι έξομοιώνει τόν μαρξισμό μέ τόν σταλινισμό, ένω τόσα χρόνια προσπαθούσε νά άποδείξει ότι ο σταλινισμός ήταν ή άρνηση του μαρξισμού. Επιθετικώνουν τήν έπικαιρότητα τής μαρξιστικής θεωρίας και έκπιμούν ότι, έάν έκσυγχρονισθεῖ και άνανεωθεῖ, μπορεῖ νά έκφράσει σύγχρονες ιδέες. Ειδικά ο Lyotard κατηγορεῖ τήν τάση Καστοριάδη ότι άπομονώνει κάποιες άψεις τής πραγματικότητας, άποκρύπτει άλλες και καταλήγει σέ μή έπαναστατικές πρακτικές. Κατηγορεῖ έπίσης τόν Καστοριάδη ότι «διαλύει τόν καπιταλισμό» μέ τήν περίτεχνη, ήπεραναλυτική ιεραρχική θέαση τής καπιταλιστικής κοινωνίας. Καί, τελικώς, καταργεῖ τήν πάλη τών τάξεων και άνάγει τήν ταξική πάλη σέ προσωπική ήποθεση κάθε απόμου.

‘Η δριστική ρήξη ̄ρχεται τόν Ιούλιο του 1963. Ή καστοριαδική «Τάση» κράτησε τήν επιθεώρηση *Socialisme ou Barbarie*, ένω ή δύμαδα τών Lyotard, Souyri και Véga κράτησε τήν μηνιαία επιθεώρηση *Pouvoir Ouvrier*. Οι δύο δύμαδες πήραν τά δύναματα τών δύο αντίστοιχων έντυπων. Τήν στιγμή τής ρήξης, ή δργάνωση είχε περίπου 40 μέλη. Κάθε δύμαδα πού προέκυψε από τήν ρήξη πήρε περίπου από 20 μέλη (χάποιοι ̄φυγαν). Ή Καστοριάδης πήρε ̄να μέρος τών νέων πού είχε διάδοση διαμορ-

φώσει ίδεολογικά. Ή τάση του, όμως, παρά την φαινομενική της ένότητα, υπέφερε και αυτή άπο έσωτερικές διαφωνίες. Σύντομα φάνηκε ότι ή δυναμική ήταν φθίνουσα. Οι δραστηριότητες της όμαδας περιορίζονται δόλο και περισσότερο στήν έκδοση της έπιθεώρησης, τά μέλη διαρρέουν και τελικώς ή διμάδια διαλύεται τό 1967, ένω κάποιες προσπάθειες άνασυγκρότησης και έπανασυσπείρωσης πραγματοποιήθηκαν στά πλαίσια της έξιγερσης του Μαΐου 1968, χωρίς όμως έπιτυχία. Λίγο άργοτερα, τό 1969, διαλύθηκε ή άντικηλη διμάδια «Pouvoir Ouvrier», έχοντας άποτύχει νά διευρύνει τήν άπήγησή της κατά τά γεγονότα του 1968 έκδιδοντας ένα φυλλάδιο.

Άλλα ός παρακολουθήσουμε άναλυτικώς τα αυτήν την έξιέτην. Από τό τέλος του 1963 ως τήν άνοιξη του 1964, ή όμαδα «Socialisme ou Barbarie» δργάνωσε έναν κύκλο συζητήσεων, μέστοιχο τήν «κατανόηση των συνθηκών της ζωής μας και τήν διάδοση αυτής της κατανόησης». Παρουσιάζονται και συζητώνται θέματα όπως «Η δουλειά στό έργοστάσιο», «Οι έργαζόμενοι», «Η άμερικανική κοινωνία», «Η ρωσική κοινωνία», «Η ψυχαλυτισμός», από διάφορους όμιλητες. Ο Καστοριάδης μιλά για θέματα όπως «Μαρξισμός και έπαναστατική θεωρία», «Τι σημαίνει νά είναι κανείς έπαναστάτης σήμερα». Τό ακαδημαϊκό έτος 1964-65 διοργανώνεται νέα σειρά διαλέξεων, αυτήν τήν φορά όμως προσκαλούνται και πρόσωπα έκτος όμάδας, όπως ο Michel Crozier, ο Serge Mallet, ο Edgar Morin, ο παλαιός γνώριμος Claude Lefort και ο Daniel Guerin. Παρουσιάζονται και συζητούνται θέματα όπως «Ιεραρχία και συλλογική διαχείριση», «Ψυχοκοινωνιολογία και πολιτική», «Ο μαρξισμός σήμερα». Τό ίδιο και ή έπιθεώρηση Socialisme ou Barbarie φιλοξενεί άρθρα έξιτερικών συνεργατών.

Σταδιακά μειώνονται τά κείμενα πού άφορούν έργατικούς άγωνες και άναπτυσσονται κείμενα γιά τά νέα κινήματα, φοιτητικά, άντιπολεμικά κ.λπ. Ο Καστοριάδης έξακολουθεί νά πρωταγωνιστεί στις στήλες της έπιθεώρησης. Δημοσιεύει ένα προγραμματικό κείμενο πού έκφράζει τό σύνολο της όμάδας, τό «Νά ξαναρχίσουμε τήν έπανασταση». Έπισης δημοσιεύει στά τελευταία τεύχη ένα μακρύ δοκίμιο μέ τίτλο «Μαρξισμός και έπαναστατική θεωρία», όπου διαρρηγούνει δριστικά τίς σχέσεις του με τόν μαρξισμό, άνοιχτά, ένω μέχρι τότε οι διαφοροποιήσεις του ήταν μάλλον έμμεσες. Έπίσης, τό κείμενο αύτό έχει λιγότερο πολιτικό-πολεμικό και περισσότερο ιδεολογικό-θεωρητικό χαρακτήρα και κινεῖται περισσότερο στό φιλοσοφικό έπίπεδο. Παραπέμπει

στόν Lacan, στόν Lévi-Strauss, τόν Weber, τόν Kant, τόν Malinowski, κάτι άσυνήθιστο γιά μία έπι-θεώρηση της άκρας άριστεράς.

“Ετσι, ή διμάδα χάνει σταδιακά κάθε πολιτικό χαρακτήρα καί μετατρέπεται σέ λέσχη παραγωγής θεωρητικού έργου, χάρις κυρίως στόν Καστοριάδη. Μετά τήν ρήξη του 1963, δέν στρατολογεῖ πλέον νέα μέλη καί λίγο-λίγο χάνει καί τά υπάρχοντα.

“Η τελευταία έκδοση τοῦ περιοδικοῦ *Socialisme ou Barbarie* πραγματοποιεῖται τόν Ιούνιο-Αύγουστο 1965, χωρίς δύμας νά έχει προαναγγελθεῖ ή διακοπή της χυκλοφορίας του. Στίς 11 Μαΐου 1967, λαμβάνει χώρα μία «τελευταία συνάντηση» δέκα μελών. Η πλειοψηφία άποφασίζει νά διακόψει τήν λειτουργία της διμάδας, ἀναγνωρίζοντας «τήν άποτυχία της ἀναμφίβολα λαμπρότερης καί τής δικαιωματικά διαθέτορης ἐπαναστατικής δργάνωσης τοῦ Μεταπολέμου»⁹⁰. Τέσσερα μέλη ἀμφισβήτησαν τήν άπόφαση, ἀλλά ή πλειοψηφία θεώρησε ὅτι ή ίδιωτευση τῶν ἀτόμων καί ή τάση γιά ἔξαφάνιση της αὐθεντικής πολιτικής δραστηριότητας ὑπονομεύουν τίς προϋποθέσεις τῆς διεισδύσης μᾶς ἐπαναστατικής δργάνωσης στήν κοινωνία. Η δέ ἐπιθεώρηση δρίσκει ἀνταπόκριση μόνον σέ «παθητικούς καταναλωτές ίδεων». Παρά ταῦτα, ή αὐτοδιάλυση τῆς διμάδας κηρύσσεται προσωρινή: ὑπό καλύτερες κοινωνικές προϋποθέσεις, εἰς τό μέλλον, θά ἥταν δυνατή μία ἐπανέναρξη τοῦ ἐγχειρήματος.

Λίγο πρίν ἀπό τά γεγονότα τοῦ Μαΐου 1968, ὁ Mothé ἀπήθυνε μία ἐπιστολή «στούς συντρόφους τοῦ *Socialisme ou Barbarie*», προτείνοντάς τους νά συγκεντρωθοῦν γιά νά συζητήσουν δρισμένα ζητήματα. Ἐκτιμᾶ ὅτι δρισμένες ίδεες τῆς διμάδας, πού ἔως τώρα εἶχαν ἀγνοηθεῖ, δρίσκουν σήμερα ἀπήχηση σέ εύρυτερους κύκλους. Η συνάντηση ἔλαβε πράγματι χώρα στίς ἀρχές Μαρτίου τοῦ 1968, ἀνταποκρίθηκαν περίπου 10 ἀτομα, ἀλλά τίποτε συγκεκριμένο δέν προέκυψε.

Κατά τά γεγονότα τοῦ Μαΐου 1968, πού ἀκολούθησαν, οἱ δεσμοί τῶν παλαιῶν συντρόφων κάπως ἐπανασυστήθηκαν. Ὑπῆρξε κάποια συμφωνία νά κινηθοῦν μέσα στό φοιτητικό κίνημα. Ἀλλά τίποτε πιό συγκεκριμένο σέ δργανωτικό ἐπίπεδο. Κάποιοι διένειμαν ἔνα κείμενο τοῦ Καστοριάδη, πού ἔκανε μία τρέχουσα ἀνάλυση τῶν γεγονότων. Τό κείμενο αὐτό, λίγο μετά, συμπεριελήφθη στό συλλογικό έργο *Mai 1968: la Brèche*, ὑπό τήν συλλογική ἐπιμέλεια τῶν Jean-Marc Coudray (Καστοριάδης), Claude Lefort καί Edgar Morin (Paris, Fayard, 1968).

Ἀλλά ή θεαματική ἐμφάνιση τοῦ φοιτητικοῦ κινήματος καί ή συνακόλουθη κοινωνική ἔκρηξη

τοῦ Μάη δέν προκάλεσαν, παρά τίς προηγούμενες διακηρύξεις περί «προσωρινῆς ἀναστολῆς» τῆς διμάδας, τήν ἐπανενεργοποίηση τοῦ «*Socialisme ou Barbarie*». Ή ἐποχή του εἶχε παρέλθει δριστικά.

‘Η χρυσή ὡριμότητα

Μετά τόν Μάη ἀρχίσει ή ἐποχή τῆς ὡριμότητας καί τῆς φήμης τοῦ Καστοριάδη. Η ζωή καί τό έργο του, αὐτήν τήν τελευταία φάση τῆς σταδιοδρομίας του, εἶναι πιό γνωστή καί πολυσυζητημένη: εἶναι καί ή ἐποχή πού η ‘Ελλάδα ἀρχίζει νά ἀνακαλύπτει τόν ‘Ελληνα πού διέπρεψε ἐκτός συνόρων, δύμως καί ὁ Καστοριάδης στρέφεται πλέον δριστικά πρός τήν ἐλληνική Αρχαιότητα.

Ο Καστοριάδης εἶχε ἀρχίσει νά ἐπισκέπτεται τήν ‘Ελλάδα τακτικά κάθε καλοκαῖρι, περίπου ἀπό τό 1955-56. Τά πρώτα χρόνια συναντοῦσε μία διμάδα παλαιῶν τροτσιστῶν, μεταξύ τους τόν Στίνα καί τόν Ἀνδρέα Λαυραντώνη. Ο τελευταῖος διηγεῖ-ται ὅτι, παρά τίς θεωρητικές διαφοροποιήσεις τοῦ Καστοριάδη, αὐτός συμφωνοῦσε ἀπόλυτα μέ τήν ίδεα τῆς ἐπαναστατικῆς πρωτοπορίας. Σέ κάποια ἀπ’ αὐτές τίς συναντήσεις συμμετείχε καί ὁ μετέπειτα Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας Κάρολος Παπούλιας⁹¹.

Ο Καστοριάδης δέν εἶχε καμία ἀνάμειξη σέ ἀντιστασιακές δραστηριότητες κατά τήν διάρκεια τῆς Δικτατορίας τῶν Συνταγματαρχῶν στήν ‘Ελλάδα (1967-74). Μάλιστα ὁ Κ. Βεργόπουλος ἀναφέρει⁹² ὅτι ήταν ἀρνητικώτατος καί εἰρωνικώτατος ἔναντι τῶν ἀντιστασιακῶν πού ζούσαν καί ἔκινοῦντο στό Παρίσι⁹³. Εἶχε δημιουργήσει πάντως ἔναν μικρό κύκλο ‘Ελλήνων φοιτητῶν, τούς διοίους συναντοῦσε τακτικά. Ο Άπ. Ἀποστολόπουλος ἀναφέρει, ἐπί τούτου, ὅτι ή νοσταλγία τοῦ Καστοριάδη (καί τῶν ἄλλων τῆς γενιᾶς Mataroa) γιά τήν ‘Ελλάδα τούς διδηγοῦσε δόχι μόνον νά δέχονται μέ μεγάλη εύκολία τίς ἐπαφές μέ τούς ‘Ελλήνες φοιτητές ἀλλά καί νά ὑπομένουν στωικά τίς συχνά ἀναίτιες ἐπιθέσεις τους⁹⁴.

Η δεκαετία τοῦ ’70 εἶναι ή ἐποχή πού ἔρχεται ή ἀναγνώριση καί ή φήμη γιά τόν Καστοριάδη. Φιλοσοφικά ὁ Καστοριάδης εἶχε πιά ἀπορρίψει τόν μαρξισμό ἀπό τήν δεκαετία τοῦ ’60, ἐνῷ ήδη ἀπό τήν δεκαετία τοῦ ’50 εἶχε ἀποκηρύξει τήν γραφειοκρατική-ἀνταρχική ἀντίληψη τοῦ σταλινισμοῦ καί εἶχε προσανατολισθεῖ πρός τήν ἀμεσητή δημοκρατία. Η ἀλήθεια εἶναι ὅτι ή μακροχρόνια παραμονή του καί ὁ ἐγκλωβισμός του σέ περιθωριακά ἀκροαρι-

στερά γκρουπούσκουλα δέν θοήθησε τήν διάδοση τῶν ἔξαιρετικά σημαντικῶν ίδεων του. Ὁ Μάης τοῦ '68 ἀλλάξει ὅμως τό κλίμα, καί μαζί μέ τίς νέες ίδεες ἔφερε καί τὸν Καστοριάδη στήν ἐπιφάνεια. Ἰδίως ἀφοῦ ὁ ἐκ τῶν πρωταγωνιστῶν τοῦ Μάη, ὁ Daniel Cohn-Bendit, ἀναγνώρισε τὸν Καστοριάδη καί τὸ περιοδικό *Socialisme ou Barbarie* ὡς πηγὴ ἔμπνευσης τοῦ νεανικοῦ κινήματος. Ἀλλωστε καί ὁ ίδιος ὁ Καστοριάδης ἐνίσχυσε αὐτή τήν φήμη, ἀφοῦ ἐν θερμῷ ἔγραψε, μέσα στίς μέρες τοῦ Μάη, κείμενο μέ τίτλο «Ἡ προδρομικὴ ἐπαναστασῆ», μέ τό ψευδώνυμο Jean-Marc Goudray, ὅπως προαναφέραμε, ὅπου ἀποτιμοῦσε θετικά τήν ἔξεγερση, ἐνῷ κατέκρινε τό κομμουνιστικό κόμμα καί τήν ἐργατική τάξη συλλήβδην ὡς ἀπόντες καί οὐραγούς. Σημειώνεις δέ ὅτι ἡ ἐργατική τάξη εἶχε ἀλλοτριωθεῖ καί παθητικοποιηθεῖ, ἔχοντας ἐνσωματώσει πλήρως τόν καταναλωτισμό καί τόν οἰκονομισμό, ἀποποιούμενη τόν ιστορικό ρόλο πού τῆς εἶχε ἀποδώσει ὁ Μάρξ. Ἔπισης, τόνιζε τήν θετική σημασία τῆς ἀμεσοδημοκρατικῆς μορφῆς τῆς ἔξεγερσης.

Ἡ ἀναβίωση τῶν καστοριαδικῶν ίδεων μέσω τῶν γεγονότων τοῦ Μαΐου 1968 ἦταν μία ἐκδίκηση τῆς Ἰστορίας ὑπέρ τοῦ Καστοριάδη. Ἡ ἐμφάνιση τοῦ στρουκτουραλισμοῦ, μέσα ἀπό τό ἔργο τοῦ Levi Strauss καί τοῦ Althusser, εἶχε ἀπομακρύνει τήν ούμανιστική προσέγγιση, καί οἱ ίδεες τοῦ Καστοριάδη εἶχαν πέσει θῦμα αὐτῆς τῆς ἔξελιξης. Ἀλλά τόν Μάη τοῦ '68 ὁ στρουκτουραλισμός σαρώθηκε στά φοιτητικά ἀμφιθέατρα, ἀποκαταστάθηκε ὁ «νεαρός Μάρξ», τόν ὅποιον ἀπέρριπτε ἡ ἀλθουσσεριανή σχολή, ἐπανῆλθε στό προσκήνιο ἡ ἔννοια τῆς ἀλλοτρίωσης κ.λπ., δικαιώνοντας τρόπον τινά τίς θέσεις τοῦ Καστοριάδη. Μέσα ἀπό τίς θυελλώδεις ἔξελιξεις γεννήθηκε τό κίνημα τῶν καταστασιακῶν (situationnistes) καί τό σύνθημα Η ΦΑΝΤΑΣΙΑ ΣΤΗΝ ΕΞΟΥΣΙΑ, ἐνῷ ὁ Καστοριάδης, πού εἶχε πραγματοποιήσει ὅμιλες καί ἐμφανίσεις στά ἔξεγερμένα πανεπιστήμια, ἀνασύρθηκε στό προσκήνιο.

Ἀλλά, τήν ἵδια ἐποχή, ὁ πνευματικά ἀνήσυχος Καστοριάδης ἀναπτύσσει ἡδη δυναμική ἐπαφή μέ τόν χῶρο τῆς ψυχανάλυσης. Ἡδη ἀπό τό 1968 δημοσιεύει —γιά πρώτη φορά χωρίς ψευδώνυμο— ἕνα κείμενο ἐπικριτικό τῆς λακανικῆς σχολῆς, θεωρώντας τήν ψυχανάλυση μία διαδικασία ἀληγλεπίδρασης μεταξύ ψυχαναλυτοῦ καί ψυχαναλυόμενου, πού ἀποδέπει στήν αὐτονομία τοῦ ἀνθρώπου.

Τό 1969 συγκροτεῖται τό κίνημα τῶν διαφωνούντων ψυχαναλυτῶν τῆς λακανικῆς σχολῆς, τό quatrième group, στό διόπιο μετέχει καί ἡ τότε σύ-

ζυγός του, ψυχαναλύτρια Pierra Aulagnier, καί τό ὅποιο ἐκδίδει τήν ἐπιθεώρηση *L'inconscient*. Ὁ Καστοριάδης τό ὑποστηρίζει μέ ἀρθρα καί διαλέξεις, χωρίς ὅμως νά προσχωρήσει ἐπισήμως.

Τόν Φεβρουάριο τοῦ 1970, ὁ Καστοριάδης προάγεται σέ διευθυντή τοῦ Κλάδου Στατιστικῆς καί Ἐθνικῶν Λογαριασμῶν τοῦ ΟΟΣΑ. Ἔχοντας (προφανῶς) ἔξασφαλίσει καί τήν ἀντίστοιχη σύνταξη, παρατητήθηκε τόν Δεκέμβριο. Ἡδη ἀπό τόν 'Οκτώβριο εἶχε ἀποκτήσει τήν γαλλική ιθαγένεια.

Οι ὄριζοντες ἀλλάζουν πρός τό καλύτερο. Ὁ Καστοριάδης ἀφιερώνεται ὀλοκληρωτικά στό γράψιμο καί στήν ψυχανάλυση. Ἐργάζεται μέ χρόνιους ψυχωτικούς σέ ψυχατρικό νοσοκομεῖο καί σέ κέντρο γιά ψυχωτικούς ἐφήβους. Ἀπό τίς ἐμπειρίες του αὐτές προκύπτει τό κείμενό του «Ἡ οἰκοδημηση τοῦ κόσμου μέσα στήν ψύχωση» (1992, “*Fait et faire, La construction du monde dans la psychose*”).

Τό 1972, ὁ Καστοριάδης γίνεται μέλος τοῦ περιοδικοῦ *Textures*, μαζί μέ τούς Claude Lefort καί ἄλλους, καί δημοσιεύει ἐκεῖ διάφορα κείμενα μέχρι τό 1975.

Τήν ἵδια ἐποχή, στήν Ἑλλάδα, ὅπου ἐπικρατεῖ δικτατορία, δύο ἔργα τοῦ Καστοριάδη ἐκδίδονται ἀπό τόν Σ.Π. Πρίφτη (Στίνα) καί μιά ὅμιλα ὀπαδῶν τῶν ίδεων του: *Tό ἐπαναστατικό κίνημα στόν σύγχρονο καπιταλισμό καί Tό περιεχόμενο τοῦ σοσιαλισμοῦ* (ἐκδόσεις Πράξη).

Κάποια κείμενα τοῦ Καστοριάδη κυκλοφοροῦσαν στήν Ἑλλάδα ἡδη ἀπό τήν δεκαετία τοῦ '60. Ὁ Καστοριάδης ἦταν ἡδη μυθικό πρόσωπο σέ ὅρισμένους κύκλους — κυρίως στούς ἀνέντακτους ἀριστερούς. Ὁ Κώστας Βεργόπουλος⁹⁵ διηγεῖται ὅτι πήγε ὡς νεαρός φοιτητής στό Παρίσι ἐπί τού-τω, γιά νά τόν γνωρίσει.

“Οταν κατέρρευσε ἡ Δικτατορία στήν Ἑλλάδα, ὁ Καστοριάδης ἀρχίσει καί πάλι νά ἐπισκέπτεται συστηματικά τήν πατρίδα του. Ὁ Σεραφείμ Φυντανίδης θυμάται⁹⁶ ὅτι «ἀπό τήν μεταπολίτευση καί μετά ἐρχόταν τά καλοκαίρια στήν Τήνο, στό χωριό Τριπόταμος... Ἡ Ἑλλάδα πού ἔβλεπε τόν πίκραινε πολύ. ”Ελεγε συγχά στίς συζητήσεις μας ὅτι ὅσο οἱ Ἑλληνες ἦταν φτωχοί, εἶχαν εὐαισθησία, ἦσαν φιλότιμοι καί γνήσιοι, ἀκόμα καί στόν τρόπο πού χτίζανε τά σπίτια τους. Ἀπό τήν δεκαετία τοῦ '70 καί μετά, μπήκαν στήν κούρσα τῆς κατανάλωσης... Μέ κακογουστίες καί ἀθλιες συμπεριφορές, πράγματα πού τόν πίκραιναν πολύ».

Ἀπό τό 1973, ὁ Καστοριάδης ἀρχίζει νά ἐργάζεται σέ ἐπαγγελματική βάση ὡς ψυχαναλυτής (θά συνεχίσει μέχρι τό τέλος τῆς ζωῆς του).

‘Η μετατροπή του Καστοριάδη σέ ψυχαναλυτή, χωρίς νά έχει προηγγθεί κάποια ειδική ιατρική ή ψυχαναλυτική έκπαίδευση, έχει συζητηθεί και ή πιο πειστική άπαντηση είναι ότι προκύπτει από τήν φιλοσοφική του παιδεία. ‘Η φιλοσοφία είναι άντολογία, δπως και ή ψυχολογία, και δι Καστοριάδης, κινούμενος μέ τεράστια εύγέρεια σέ όλα τά γνωστικά πεδία, χρησιμοποίησε τίς άπεραντες φιλοσοφικές του γνώσεις και τήν γενική του παιδεία, άλλα και τήν προσωπική του μελέτη και τήν δική του ψυχαναλυτική έμπειρία, προκειμένου νά έξελιχθεί σέ ψυχαναλυτή (άλλωστε στήν Γαλλία δέν έπιχρον συγκεκριμένες προϋποθέσεις, δπως πτυχίο ιατρικής, γιά τήν άσκηση του έπαγγέλματος του ψυχαναλυτού, πού θά άπεκλειαν τόν Καστοριάδη).

‘Η Μιμίκα Κρανάκη [οικεία συνέντευξη] σχολίασε τό γεγονός ότι δι Καστοριάδης παντρεύτηκε σέ δεύτερο γάμο τήν ψυχαναλύτρια του Pierra Olagnier και γιά τό γεγονός ότι, στήν συνέχεια, άφου διεξέγιθη τήν Olagnier, παντρεύτηκε μία Έλληνίδα ψυχαναλύμενή του, τήν Ζωή. ‘Υπό τήν έννοια ότι δι ψυχαναλυτής πρέπει νά έχει δύναμη ούδετεροτητας. (‘Ο πρῶτος γάμος του ήταν μέ τήν δημοσιογράφο Catherine Mei, και χράτησε τρεις μῆνες. Άπο τούς γάμους του, τόν πρῶτο και τόν τρίτο, άπεκτησε δύο κόρες). Άλλα και δι Κώστας Βεργόπουλος θεωρεῖ τήν ψυχαναλυτική δραστηριότητα τού Καστοριάδη έπιφανειακή: άκολουθούσε τό κλασσικό ρήμα τής ψυχανάλυσης και λοιδωρούσε μέ υφος άνωτερότητας ολες τίς νεώτερες σχολές. Άλλα είχε έπαγγελματική έπιτυχία, λόγω τής γενικώτερης φήμης του [οικεία συνέντευξη].

Ταυτόχρονα, άρχιζει ή έπανέκδοση τῶν παλαιών του κειμένων τής περιόδου 1949-65, σέ αύτοτελείς τόμους, πού θά διλογιζούσει τό 1979 και θά έμπλουτισθεί μέ μεταγενέστερα κείμενα. Παράλληλα, συνεχίζει νά δημοσιεύει και νέα κείμενα.

‘Από τό 1974 ως τό 1976 δι Καστοριάδης διδάσκει Οίκονομία στό Πανεπιστήμιο τής Nanterre. ‘Ως δάσκαλος, δι Καστοριάδης ήταν σαφής και εύληπτος, άκομη και στά δυσκολώτερα θέματα τής φιλοσοφίας και τής ψυχανάλυσης. ‘Ήταν άνοιγχος στίς άντιθετες άποψεις, και μάλιστα προέτρεπε στόν άντιλογο⁹⁷.

Τό 1975 έκδιδεται τό κυριώτερο έργο τού Καστοριάδη: Η φαντασιακή Θέσμιση τής Κοινωνίας, πού θεωρεῖται ένα άπό τά σημαντικώτερα έργα τής πολιτικής φιλοσοφίας του 20ού αιώνος και συμπεριλαμβάνει, έκτος άπό μία διλογιζούμενη κατεδάφιση τού μαρξιστικού οίκοδομημάτος, και τήν πρότα-

ση τού Καστοριάδη γιά τήν αύτονομία τού άνθρωπου άπό τά φαντασιακά δεσμά του.

‘Εκείνη τήν έποχή άρχιζει νά δέχεται προσκλήσεις άπό άμερικανικά πανεπιστήμια, οπου άπεκτησε σημαντική έπιφροή, κυρίως στόν άναρχικό χώρο και στόν χώρο τής ριζοσπαστικής άριστεράς. ‘Ο Κ. Βεργόπουλος⁹⁸ σημειώνει ότι, όταν δι Καστοριάδης έγκατατέλειψε τόν τροτσισμό, προσέγγισαν τίς ίδεες του οι άναρχικοί.

Τό 1977, δι Καστοριάδης γίνεται μέλος τής συντακτικής ίδιαδας τού περιοδικού *Libre*, μαζί μέ τούς Claude Lefort, Pierre Clastres και άλλους, και οπου δημοσιεύει κείμενα μέχρι τό 1980. Ταυτόχρονα, συνεχίζει νά έκδιδει βιβλία και νά ψυχαναλύει.

Τό 1980, δι Καστοριάδης άρχιζει νά διδάσκει, ώς διευθυντής σπουδών, στήν *École des Hautes Études en Sciences Sociales* (παρέμεινε έκει μέχρι τό 1995). ‘Η άναγνώρισή του είναι καθολική. ‘Η γαλλική κοινωνία τόν κατέστησε κορυφαίο άκαδημαϊκό δάσκαλο, άν και δι Καστοριάδης δέν είχε πάρει διδακτορικό. Διδασκε Άρχαια Έλλάδα, Δημοκρατία, Αναξιμανδρό, Ήράκλειτο, τραγικούς ποιητές, τόν Επιτάφιο τού Περικλέους, Πλάτωνα, Αριστοτέλη, Κάντ και Χέγκελ, Φρόγιντ και ψυχανάλυση. Τό σεμινάριο του είχε τίτλο: ‘Θέσμιση τής κοινωνίας και άνθρωπινη δημιουργία’.

Ταυτόχρονα, έκδιδει τό Άπό τήν Οίκολογία στήν Αύτονομία μαζί μέ τόν Daniel Cohn-Bendit, συνδέοντας τό άναδυόμενο τήν έποχή έκείνη οίκολογικό κίνημα μέ τήν δική του θεωρία περί Αύτονομίας.

Τό ίδιο έτος, δι Καστοριάδης διδάσκει γιά πρώτη φορά στήν Έλλάδα: τό καλοκαίρι κάνει σεμινάριο στήν Χίο γιά τήν γέννηση τής Δημοκρατίας και τής Φιλοσοφίας στήν άρχαια Έλλάδα, ένω τό φθινόπωρο δίνει 4 διαλέξεις στήν ΑΣΟΕΕ και στήν Ιατρική Σχολή τής Αθήνας, οπου συρρέει πλήθος κόσμου.

Τό 1981 δημοσιεύει τό άμφιλεγόμενο, διότι προκάλεσε πολλές συζητήσεις και άντιρρήσεις, έργο του *Mπροστά στόν πόλεμο* (*Devant la Guerre*). Τό έβδομο άυτό προκάλεσε σειρά έπικρίσεων, κυρίως άπό άριστερούς κύκλους, δρισμένοι δέ τόν κατηγόρησαν ότι χρησιμοποίησε στοιχεία πού τού έδωσαν δυτικές μυστικές υπηρεσίες (!). (Τά στοιχεία πού παραθέτει δι Καστοριάδης θρίσκονταν δημοσιεύμένα στίς περισσότερες άμυντικές και διπλωματικές έπιθεωρήσεις, περιοδικά τής έποχης κ.λπ.).

Τό έβδομο τού Καστοριάδη χαρακτηρίσθηκε ώς καταστροφολογικό και άπαισιόδικο, και έν τέλει δι Καστοριάδης έγκατατέλειψε δεύτερος τόμος δέν έκδόθηκε ποτέ.

‘Ο Καστοριάδης θεωρεῖ τό δυτικό στρατόπεδο ώς ψευδοσυμμαχία χωρίς συνοχή, χαρακτηρίζόμενη από παθητικότητα έναντι της σοβιετικής απειλής. Θεωρεῖ δέ θεοβαία τήν σύγκρουση μεταξύ Δύσης και Σοβιετικού Συνασπισμού, ύπο τό πρίσμα τής όποιας και μόνον μπορεῖ νά κατανοηθεί ή πραγματικότητα τής έποχης. Καί δέ μέν ύπήκοος τού σοβιετικού καθεστώτος δέν διαθέτει τήν πολυτέλεια τής έλευθερης γνώμης, δέ δυτικός ἀνθρωπος ὅμως ἔθελοτυφλεῖ.

‘Η Σοβιετική “Ενωση αὐξάνει τά διεθνή της ἔρεισματα έναντι τής παθητικής Δύσης. ‘Ο Καστοριάδης διερωτάται πότε οι ΗΠΑ θά θεωρήσουν δέι τής Σοβιετική “Ενωση ξεπέρασε τό δριο και ἐπιτέλους θά ἀντιδράσουν.

Περιθώρια ἀντιδρασης ἀπέναντι στό ἐνδεχόμενο τού πολέμου δέν ύφιστανται, σύμφωνα μέ τόν Καστοριάδη. Συγγραφεῖς, πολιτικοί και πολίτες, μᾶζα εἶναι ἀνίσχυροι μπροστά στήν πολεμική προσπική. Παρά ταῦτα, ή μᾶζα εἶναι ή μόνη πού θά μποροῦσε νά ἐμποδίσει τήν καταστροφή. ‘Ο Καστοριάδης θεωρεῖ ἀναγκαῖο νά ἐπιβιώσουν ἀπό τήν καταστροφή τά πιό ζωτικά, δυναμικά και ὑπεύθυνα στοιχεῖα τής ἀνθρωπότητας.

‘Η Ρωσία ἔχει τήν δυνατότητα και τήν δουληση νά ἀσκήσει ἐπιθετική πολιτική έναντι τής Δύσεως. Διότι ή στρατοκρατική δομή της ἔδωσε ἀπόλυτη προτεραιότητα στίς ἔνοπλες δυνάμεις τής. ‘Η σοβιετική ὑπεροπλία ἐκφράζεται τόσο στόν συμβατικό δσο και στόν πυρηνικό τομέα.

‘Η στρατοκρατική δομή τής Σοβιετικής ‘Ενώσεως τροφοδοτεῖται ἀπό μία κατάλληλα προσαρμοσμένη οἰκονομική δομή. Δέν ύφισταται στήν ΕΣΣΔ μία ἔθνική οἰκονομία, ἀλλά δύο: μία πού ἔξυπηρετεῖ τήν πολιτική κοινωνία, μία πού ἔξυπηρετεῖ τίς “Ενοπλες Δυνάμεις. Εὔλογα, τό καλύτερο μέρος τής παραγωγῆς προορίζεται γιά τίς “Ενοπλες Δυνάμεις. Τελικῶς, ἔχει διαμορφωθεῖ μία ἔχωριστή κοινωνία μέσα στήν σοβιετική κοινωνία. Αύτή ή ἔχωριστή κοινωνία, ή στρατιωτική ὑπερδομή, κυριαρχεῖ σέ ὅλες τίς ὅψεις τής σοβιετικής ζωῆς μέ δόλοκληρωτικό τρόπο, ἀποφασίζοντας και σχεδιάζοντας δόλοκληρο τόν προσανατολισμό τής κοινωνίας.

Μόνος ἀντισταθμιστικός παράγων εἶναι τό Κομμουνιστικό Κόμμα, τό δόποιο ἀντλεῖ τήν ἴσχυ του ἀπό τό συλλογικό φαντασιακό τής ρωσιστικής κοινωνίας. Διότι τό κόμμα εἶναι ἰδρυτική ἔννοια τού σοβιετικού κράτους, ἐνῷ δέ Στρατός εἶναι μεταγενέστερο δημιούργημά του.

Παρά ταῦτα, ή φαντασιακή ἴσχυς τού κόμματος σταδιακά ἔξατμίζεται και ἀφήνει τόν χώρο

στούς κυνικούς, διεφθαρμένους ἀρριειστές. ‘Η μόνη ἰδεολογία πού παραμένει ζωντανή και κυρίαρχη στήν σοβιετική Ρωσία εἶναι δέ μεγαλορωσσικός σωβινισμός. ‘Ο ἔθνικισμός και δέ μπεριαλισμός εἶναι ἀναγκαῖα στοιχεῖα γιά τήν ἐλάχιστη κοινωνική συνοχή και τήν λειτουργία τού πολιτικού συστήματος. Φορέας τους εἶναι οι “Ενοπλες Δυνάμεις, πού ἔχουν τήν δυνατότητα νά ἐπιλύουν συγκεκριμένα προβλήματα, και δέλωστε εἶναι δέ μόνος τομέας μέ σύγχρονη δομή και δέ μόνος πού στήν πραγματικότητα λειτουργεῖ.

Μετά τόν Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, ή Σοβιετική “Ενωση ἀποδύθηκε σ’ ἔναν ἀγῶνα γιά τήν παγκόσμια κυριαρχία, θυσιάζοντας κάθε δέλλον στόχο. Οι περίοδοι ὑφεσης ήταν μόνον φευγαλέες φάσεις και διαλλείμματα τακτικού χαρακτήρα.

‘Ο Καστοριάδης ἀποτυπώνει στήν συνέχεια ώς ἔξῆς τήν διεθνή πραγματικότητα, κατά τήν έποχή τής συγγραφῆς τού ἔργου του:

α. Υφίσταται στρατιωτική ὑπεροπλία τής Σοβιετικής ‘Ενώσεως, β. δέ ὑπεροπλία αὐτή δέν μπορεῖ νά μεταβληθεῖ ὑπέρ τής Δύσεως, γ. οι Σοβιετικοί θά ἐκμεταλλευθοῦν στό ἔπακρο τήν ὑπεροπλία τους, δ. δέ κόσμος ὠθεῖται ἐπομένως πρός τήν πυρηνική σύγκρουση, ε. μιά τέτοια διαδικασία, πού δόηγει στήν σύγκρουση, ἔπειρνα τήν ἴκανότητα τῶν ἡγετῶν νά τήν ἐλέγξουν ὄρθιολογικά, ζ. ή ἐπίγνωση τῶν ἀποτελεσμάτων ἐνός πυρηνικού πολέμου δέν ἀρκεῖ γιά να τόν ἀποτρέψει, η. ή «ἰσορροπία τού τρόμου» δέν ἔχει ἔννοια, διότι κάθε μία ἐκ τῶν δύο ὑπερδυνάμεων ἔχει τήν ἴκανότητα δόλοκληρωτικής ἔξόντωσης τοῦ ἀντιπάλου, και δέυτερον διότι δέ μόνος δέν θά ἔχει καμμία δμοιότητα μέ τά σενάρια τῶν γενικῶν ἐπιτελείων. Μόλις ἐκ-ραγεῖ δέ πόλεμος, ή λογική πού ἐπικρατεῖ ἐν καιρῷ εἰρήνης θά ὑποχωρήσει χάριν τής πολεμικής λογικῆς.

‘Ο Καστοριάδης ὑποστηρίζει αὐτήν τήν έργασία του μέ πλῆθος στατιστικῶν στοιχείων, πινάκων και ποσοτικῶν συγκρίσεων.

Γενικά, θά χαρακτηρίζαμε αὐτό τό ἔργο τού Καστοριάδη πεσσιμιστικό, διότι θεωρεῖ ἀναπόφευκτο τόν πόλεμο και τήν συνεπαγόμενη καταστροφή. Φυσικά, τήν περίοδο 1947-90, και δέ πλόσ λαός και διανοούμενοι συμμερίζονταν σέ μεγάλο θαύμο τήν μεγάλη πιθανότητα ἐνός τρίτου Παγκοσμίου Πολέμου (σήμερα δέν μπορεῖ αὐτό νά γίνει εύκολα ἐκ τῶν ὑστέρων ἀντιληπτό, διότι ή ἴστορική πρόσληψη τής περιόδου αὐτῆς γίνεται μέ τό διαλεκτικό και στατικό σχῆμα τής ἴσορροπίας τοῦ Τρόμου ή τής «ψυχροπολεμικής» έποχῆς). Πρέπει

ἐπίσης νά λάβει κανείς ύπ' ὅψιν του ὅτι ὁ Καστοριάδης εἶχε θιώσει τήν ἄκρως ἐπικίνδυνη περίοδο τῆς Κατοχῆς καί προφανῶς διακατεχόταν ἀπό ἀνασφάλεια.

‘Οπωσδήποτε, οἱ προβλέψεις του δέν ἐπαληθεύθηκαν (κάτι ὅχι τόσο τραγικό, ἀν σκεφθεῖ κανείς ὅτι οὐδείς εἶχε προβλέψει τήν παταγώδη κατάρρευση τοῦ κομμουνισμοῦ τό 1989-90), ἀλλά τίς προέβαλε μέ δογματικό καί ἀπόλυτο τρόπο, ὥστε μετά τό 1990 θρέθηκε ἔκθετος.

Τήν ἴδια χρονιά, τό 1981, πραγματοποιήθηκε συμπόσιο στό Porto Alegre, στίς 2-5 Σεπτεμβρίου, ἀφιερωμένο στό ἔργο του.

‘Ολη τήν δεκαετία τοῦ '80, ὁ Καστοριάδης ἐκδίδει βιβλία, ψυχαναλύει, διδάσκει καί ἔρχεται πλέον συχνά στήν Ἑλλάδα, γιά διαλέξεις στήν Ἀθήνα ἀλλά καί σέ διάφορες πόλεις τῆς ἐπαρχίας. Ταυτόχρονα, ἐκδίδονται τά βιβλία του στά ἑλληνικά. Τό 1989-90, τά κομμουνιστικά καθεστῶτα κατέρρευσαν μέ πάταγο καί χωρίς πόλεμο, κάτι πού, ὅπως προαναφέραμε, ἀφησε ἔκθετο τόν Καστοριάδη, διότι διαψεύσθηκαν οἱ προβλέψεις πού εἶχε κάνει στό πιό ἀμφιλεγόμενο ἔργο του, τό *Devant la Guerre* (ὁ Κώστας Βεργόπουλος παρατηρεῖ ὅτι σ' αὐτό τό ἔργο ὁ Καστοριάδης ἔχασε τήν δύναμή του).

Τό 1990 γίνεται στό Cerisy-la-Salle (3-10/7) συμπόσιο ἀφιερωμένο στό ἔργο του.

Τό 1997, στίς 26 Δεκεμβρίου, ἐνῷ ἦταν σέ πλήρη διαύγεια καί δημιουργικότητα, πεθαίνει κατά τήν διάρκεια ἐγχείρησης. Ὁ Edgar Morin τόν ἀποκαλεῖ σέ ἀρθρο του στήν *Monde* τιτάνα τοῦ πνεύματος.

‘Ο Καστοριάδης κηδεύθηκε στό Παρίσι μέ πολιτική κηδεία, συνοδεία μίας σονάτας τοῦ Μπετόν, ἐνώς νέγρικου σπιρίτουσουαλ κι ἐνώς ἡπειρώτικου μαιρολογιοῦ σέ κλαρίνο. Τόν ἐπικήδειο ἐκφώνησε ὁ γνωστός Γάλλος διανοούμενος Vidal-Naquet, ὁ ὅποιος εἶναι καί πρόεδρος τοῦ γαλλικοῦ Συλλόγου Φίλων τοῦ Καστοριάδη.

‘Ο Edgar Morin, ὅταν ἐρωτήθηκε τί θά ἀπομείνει ἀπό τήν φιλοσοφία τοῦ Εἰκοστοῦ Αἰώνα, ἀπάντησε «τό ἔργο τοῦ Κορνήλιου Καστοριάδη»⁹⁹. Τό ἀναγνωστικό κοινό, διεθνῶς, ὅχι μόνον ἐξακολουθεῖ νά ἀσχολεῖται μέ τόν Καστοριάδη ἀλλά τό ἐνδιαφέρον αὐξάνεται. Εἶναι χαρακτηριστικό ὅτι τό ἀφιέρωμα τῆς Νέας Κοινωνιολογίας στόν Καστοριάδη (τεῦχος 31, Φθινόπωρο 2000), συνεχίζει νά ἐπανεκδίδεται (4η ἀνατύπωση τό 2008).

Οἱ καντιανές, πλατωνικές καί ἰδεαλιστικές ρίζες τοῦ Καστοριάδη

Στά κείμενα τοῦ Καστοριάδη ἐμφανίζεται ἡ ἔννοια τῆς Δημοκρατίας μέ ἀντισυμβατικό (ἐν σχέσει μέ τίς σύγχρονες, κοινοβουλευτικές ἀντιλήψεις) τρόπο. Π.χ. μιλᾶ γιά ἀμεσες μορφές ἀσκησης τῆς ἔξουσίας ἀπό τόν λαό, ὅπως ἡ ἀνακλητότητα τῶν ἀξιωμάτων ἡ ἡ κλήρωση. Αύτές τίς ἀρχές ἐφάρμοσε μάλιστα ἐν πολλοῖς καί στό γκρουπούσκουλο «Socia-lisme ou Barbarie», στό ὅποιο οὐδέποτε ἀπέκτησε θέση σατραπίσκου, ὅπως στά περισσότερα παρόμοια γκρουπούσκουλα συμβαίνει, ἀν καί ἦταν ἀναμφισβήτητα ὁ ιθύνων νοῦς. Γενικώτερα, ὁ Καστοριάδης ἀντελήφθη τήν ούσια τῆς ἀρχαίας πολιτικῆς φιλοσοφίας πολύ ἐγγύτερα ἀπό τούς δυτικούς ἀναλυτές τῆς. Προέβαλε τήν ἀποψη ὅτι κάθε ἀναγνωντική προσπάθεια τῆς σύγχρονης πολιτικῆς ζωῆς πρέπει νά στηρίζεται στήν ἀρχαία Ἑλλάδα. Ἐπίσης θεώρησε ὅτι –ἀντιθέτως πρός τήν μαρξιστική ἀντιληψη, πού θεωρεῖ τήν πολιτική ὡς ἐποικοδόμημα τῶν οἰκονομικῶν σχέσεων— στήν ἑλληνική κοινωνική ζωή τό πολιτικό στοιχεῖο εἶναι ἡ ἴδια ἡ ὑποδομή.

‘Η διαδοχική ἀπόρριψη ἀπό τόν Καστοριάδη τοῦ μαρξισμοῦ, τοῦ τροτσκισμοῦ κ.λπ., τόν ὁδήγησε τελικῶς πίσω στήν κλασσική παιδεία τῶν ἐφεύκιῶν του χρόνων. Ἐδῶ θά πρέπει νά ὑπενθυμίσουμε ὅτι δικαιώνεται ὁ Κοραῆς, ὁ ὅποιος ἔδωσε στό νεοελληνικό κράτος τήν κλασσική παιδεία ὡς ἐπίσημη παιδεία καί γλωσσική ἐκφραση, διότι αὐτή ἡ ἔστω καί φορμαλιστική, ἀρχαιόπληκτη κλασσική παιδεία τοῦ ἑλληνικοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος παρήγαγε πνευματικούς κολοσσούς, ὅπως ὁ Συκουτρῆς ἡ ἀρχότερα ὁ Καστοριάδης. Διότι ἡ ἀριστη γνώση τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γλώσσας ἀπό τόν Καστοριάδη, ὅπως καί ἡ τριτοβάθμια κλασσική παιδεία, πού διδάχθηκε ἀπό τόν Δεσποτόπουλο καί τόν Τσάτσο, τοῦ ἔδωσαν μία ἀμεση πρόσβαση στήν κλασσική φιλοσοφία, χωρίς τήν ὅποια δέν θά εἶχε διαμορφώσει τήν πολιτική του σκέψη.

‘Εξαιρετικό ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἡ ὑπόθεση σύμφωνα μέ τήν ὅποια ἡ πολιτική σκέψη τοῦ Καστοριάδη προσδιορίσθηκε περισσότερο ἀπό τίς καντιανές, ἰδεαλιστικές καί πλατωνικές ἐπιφροές πού δέχθηκε ἀπό τούς δασκάλους τῆς νεότητός του παρά ἀπό τήν μαρξιστική πολιτική του στράτευση. Ὁπως περιγράψαμε στό ἀρθρο αὐτό, ὁ Καστοριάδης ὡς φοιτητής συμμετεῖχε στόν κύκλο νέων πού εἶχαν προσδιορισθεῖ πνευματικά ἀπό τήν ἀντιμαρξι-

στική, καντιανή, ίδεαλιστική καί πλατωνική σκέψη του λεγομένου Κύκλου τῆς Χαιδελέργης (Κανελλόπουλος, Τσάτσος, Θεοδωρακόπουλος) καί του Κωνσταντίνου Δεσποτόπουλου. Μέ τόν τελευταίον, μάλιστα, ὁ Καστοριάδης διατήρησε μέχρι τό τέλος τῆς ζωῆς του μία θερμή σχέση δασκάλου-μαθητοῦ.

Οἱ δύο παράλληλες καί ἀντιφατικές ἐπιδράσεις (ἡ ἀντιμαρξιστική καί ἡ μαρξιστική) δέν φαίνεται νά δημιούργησαν κάποιο ίδιαίτερο πρόδηλημα διαχασμοῦ προσωπικότητας ἡ διλήμματος στόν Καστοριάδη. Ἡ πολιτική του δράση στήν ἑλληνική καί μετά στήν γαλλική ἀκροαριστερά δέν φαίνεται νά προχωρησε σέ δύντολογικό ἐπίπεδο, ἀφοῦ ὁ Καστοριάδης δέν ὑπῆρξε ποτέ μαρξιστής, οὔτε στά νεανικά του κείμενα οὔτε καί στήν φάση του «Σοσιαλισμός ἡ Βαρβαρότητα». Ἀλλωστε, σύντομα διαχώρισε μέ ἀπόλυτο τρόπο τήν θέση του ἀπό τόν μαρξισμό.

Ἀντιθέτως, ἡ σφραδρή κριτική του στόν μαρξισμό, ἡ ἔννοια τῆς Αὐτονομίας καί ἡ προσκόλλησή του στό κλασσικό ίδεωδες τῆς Ἀμεσης Δημοκρατίας συνδέονται περισσότερο μέ τόν ἀντιμαρξισμό, τόν ίδεαλισμό καί τήν καντιανή ἡθική τῶν Κανελλόπουλου, Τσάτσου καί Δεσποτόπουλου.

Βεβαίως, ὁ ἀντιμαρξισμός τοῦ Καστοριάδη εἶναι ίδιότυπος καί μετεξελιγμένος, ἀλλά ὅχι τόσο ὅστε νά μήν φαίνονται οἱ καταβολές του. Ἡ ἀρνηση τοῦ οἰκονομικοῦ προσδιορισμοῦ τῶν κοινωνικῶν φαινομένων καί ἡ ἐλευθερία τοῦ πνεύματος νά ἀναπροσδιορίσει ἐκ τοῦ μηδενός τίς συνθήκες τῆς συλλογικῆς του διαβίωσης ἀποτελοῦν κορυφαία σχετικά παραδείγματα.

Μία συναφής παρατήρηση ἀφορᾶ τήν ἐπίδραση τοῦ ίδεαλισμοῦ στό ἔργο του. Κατ' ούσιαν, ἡ Φαντασιακή Θέσμιση τῆς Κοινωνίας ἀποκολλά τήν κοινωνικο-πολιτική πραγματικότητα ἀπό τούς οἰκονομικούς προσδιορισμούς τῆς μαρξιστικῆς φιλοσοφίας. Ἡ φαντασιακή συγκρότηση τῶν κοινωνιῶν εἶναι τό κυρίαρχο στοιχεῖο, πού ἀναπαράγεται οίονει αὐτόνομα καί διαιωνίζει διάφορες κοινωνικές καταστάσεις καί κατηγορίες, ὅπως ἡ ἐκμετάλλευση, ἡ ἀνισότητα κ.λπ. Αὐτό τό φαντασιακό θυμίζει τόν πλατωνικό ίδεαλισμό, τήν ὑπαρξη δηλαδή σταθερῶν ἔξωχρονικῶν καί ἔξω-κοινωνικῶν κατηγοριῶν, πού διαπερνοῦν τά ἐφήμερα κοινωνιολογικά φαινόμενα. Γιά παράδειγμα, ὁ Καστοριάδης θεωρεῖ ὅτι οἱ κοινωνικές τάξεις ὑπάρχουν ἐπειδή προϋπάρχει τό ἐνδιάθετο στήν ἀνθρώπινη συνείδηση, δηλαδή κάποιοι ἀνθρώποι θεωροῦν ἀλλούς ἀνθρώπους ὡς δυνάμει ἀντικείμενα ἐκμεταλλεύσεως καί κτήσεως. Δηλαδή, κατά τόν Καστοριάδη, προϋπάρχει ἡ

ἔννοια στό συλλογικό φαντασιακό μᾶς κοινωνίας, καί ἐκδιπλοῦται ἐν συνεχείᾳ σέ συγκεκριμένες δομές¹⁰⁰. Ὁ Καστοριάδης παραδέχεται ὅτι, κατ' ούσιαν, δέν γνωρίζουμε πῶς ἔγινε αὐτό καί γιατί. Ἀλλά θεωρεῖ ἀνεπαρκή τήν κλασσική ὑλιστική ἐρμηνεία, μέ τό ἐπιχειρημα ὅτι ἡ ὑπαρξη ὑπερπροϊόντος (πού σύμφωνα μέ τήν μαρξιστική ἐρμηνεία ἀποτελεῖ τήν ὑλική προϋπόθεση τῆς κυριαρχης τάξης) προσδιορίζεται ἀπό τόν δρισμό τοῦ ἐλαχίστου δρίου ἐπιβίωσης, πού εἶναι μία σχετική, κυλιόμενη καί τελικῶς φαντασιακή ἔννοια. Πέραν αὐτού, τό γεγονός ὅτι ὑπάρχουν ἀταξικές κοινωνίες μέ ἀνάλογες ὑλικές προϋποθέσεις μέ ἄλλες, ταξικές κοινωνίες, ἀποδεικνύει, σύμφωνα μέ τήν λογική τοῦ Καστοριάδη, ὅτι τό ταξικό φανίσμενο παραπέμπει σέ πολύπλοκους μή ὑλικούς παράγοντες, φαντασιακού χαρακτήρα.

”Αν καί δέν τό παραδέχεται, ὁ Καστοριάδης ἐπιστρέφει στήν διδασκαλία τῶν ίδεαλιστῶν δασκάλων τῆς Αύτονομίας καί ἡ προσκόλλησή του στό κλασσικό ίδεωδες τῆς Ἀμεσης Δημοκρατίας συνδέονται περισσότερο μέ τόν ἀντιμαρξισμό, τόν ίδεαλισμό καί τήν καντιανή ἡθική τῶν Κανελλόπουλου, Τσάτσου καί Δεσποτόπουλου. Στήν ούσια, τό «φαντασιακό» του, πού δέν ἐντάσσεται στό ὑλικό ἐπίπεδο ὡς «ἀντανάκλασή» του, κινεῖται προσδιορίζοντας καί κατεύθυντας τούς ὑλικούς παράγοντες πρός τήν μία ἡ τήν ἀλλή κατεύθυνση. Οἱ κοινωνικές τάξεις ἐκφράζουν φαντασιακά στοιχεῖα, διότι ὁ οἰκονομικός παράγων μπορεῖ ἐξ ἵσου νά παράγει ἡ νά μήν παράγει τάξεις, μπορεῖ νά παράγει τήν ἀλφα ἡ τήν 6ητα μορφή ταξικῆς δομῆς. Σαφῶς ὑπάρχει ἀναλογία μέ τήν ἐγελανήν Ἰδέα, πού ὑπερπροσδιορίζει τήν κίνηση τῆς Ιστορίας, χωρίς νά παράγεται ἀπό τό ὑπέδαφος.

Βεβαίως, ἡ ἀνάλυση τοῦ Καστοριάδη δέν εἶναι ἀπόλυτη καί μονοσήμαντη, ὅπως αὐτή τοῦ ἐγελανισμοῦ καί τοῦ ίδεαλισμοῦ, ἡ (πολύ περισσότερο) τοῦ μαρξισμοῦ. Ὁ Καστοριάδης θέλει τίς δυναμικές, τίς ἀλληλεπιδράσεις καί τίς πολυσημίες.

”Ο Καστοριάδης γίνεται πιό συγκεκριμένος στό ἔδιομο κεφάλαιο τῆς Φαντασιακής Θέσμισης («Οἱ κοινωνικές φαντασιακές σημασίες καί ἡ “ἀντικειμενική πραγματικότητα”», τά εἰσαγωγικά εἶναι τοῦ Καστοριάδη κι αὐτό ἔχει σημασία). Ἐκεῖ γράφει ὅτι «ὁ θεσμισμένος κάθε φορά ἀπό τήν κοινωνία κόσμος τῶν σημασιῶν δέν εἶναι προφανῶς ούτε ἔνα ἀντίγραφο ούτε ἔνα ἀποτύπωμα (“ἀντανάκλαση”) ἐνός “ἀντικειμενικά πραγματικοῦ” κόσμου ἀλλά ούτε καί χωρίς σχέση πρός ἔνα ούτως-εἶναι τῆς φύσης»¹⁰¹. Ὁ Καστοριάδης θεωρεῖ ὅτι ἡ φύση ἀπό μόνη της, ἡ πραγματικότητα καθ' ἔαυτή δέν αὐτονοματοδοτεῖται, ἀλλά ὅργανώνεται σέ σῶμα σημασιῶν μέσω τῆς ἀνθρώπινης νόησης. «...Τίποτα δέν ὑπάρχει ὡς κοινωνικο-ίστορικό», γράφει¹⁰²,

«ἄν δέν εἶναι σημασία, ἄν δέν παίρνεται ἀπό ἔνα θεσμισμένο κόσμο σημασιῶν καί δέν ἀναφέρεται σ' αὐτόν». Βεβαίως ὁ Καστοριάδης δέν ἀναφέρεται σέ κάποιες ὑπερκοσμικές ἰδέες, πού κινοῦνται αὐτόνομα στόν χῶρο τοῦ πνεύματος, ἀλλά ἀναλύει τούς ψυχαναλυτικούς, κοινωνιολογικούς, γνωστικούς καί γλωσσολογικούς μηχανισμούς, μέσω τῶν ὅποιων ἀναδύονται οἱ σημασιοδοτήσεις τῶν φαινομένων καί ἐπιλέγονται οἱ συγκεκριμένες σημασίες, πού συγκροτοῦν τὴν φαντασιακή θέσμιση κάθε κοινωνίας. Ἐπομένως, ἄν ὁ Πλάτων μέ τό σπήλαιο τῶν ἰδεῶν καί ὁ Ἔγελος μέ τό Πνεῦμα πού διέπει κάθε ἴστορική ἐποχή ἀντικειμενικαν μέ ἀφηρημένο, φιλοσοφικό τρόπο τό ζήτημα τῆς σχέσης τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος μέ τὴν ἀντικειμενική πραγματικότητα, ὁ Καστοριάδης προχώρησε ἐξοπλισμένος μέ τὰ πορίσματα καί τίς μεθόδους τῆς σύγχρονης ἐπιστήμης, τίς ἀπέραντες ἐπιστημολογικές του γνώσεις καί τὴν διεπιστημονική του παιδεία. Γιά νά καταλήξει ὅμως καί αὐτός —έχοντας προηγουμένως συγκρουσθεῖ μέ τὰ ἴδια ἔργαλεῖα μέ τὸν μαρξισμό— στὸ κεφαλαιῶδες συμπέρασμα τῆς ὑπαρξῆς πολύπλοκων μηχανισμῶν διαμεσολάβησης μεταξύ τῆς ἀνθρώπινης συνείδησης καί τοῦ ὑλικοῦ κόσμου, πού ἀποκλείουν μονοσήμαντους προσδιορισμούς. Ἐδῶ πρέπει κανεὶς νά ἀναζητήσει τὴν πλατωνική διδασκαλία τοῦ Δεσποτόπουλου, ἐπεξεργασμένη δέδαια μέσα ἀπό τὴν μακρά ἐπιστημονική πορεία τοῦ Καστοριάδη.

Μία ἄλλη παρατήρηση ἀφορᾶ τὴν σχέση τῆς καστοριαδικῆς ἔννοιας τῆς Αὐτονομίας μέ τὴν καντιανή φιλοσοφία. Τὴν σκέψη τοῦ Κάντ εἰσήγαγαν

στήν Ἐλλάδα κατά τὸν Μεσοπόλεμο καί δίδαξαν στήν νεολαία τῆς ἐποχῆς οἱ Κανελλόπουλος καί Τσάτσος. Ἡ αὐτονομία, δηλαδή ἡ ἴκανότητα καί τὸ δικαίωμα τοῦ ἀνθρώπων πνεύματος νά αὐτοπροσδιορίζεται καί νά αὐτοθεσμίζει τούς ὅρους τῆς ὑπαρξῆς του, ἀποτινάσσοντας φαντασιακές θεσμίσεις τοῦ παρελθόντος, παραπέμπει εὐθέως στήν καντιανή φιλοσοφία. Γιά παράδειγμα, ἡ γνωστή ρήση τοῦ Κάντ ὅτι «ὅ ἄνθρωπος πρέπει νά ἀντιμετωπίζεται ὡς σκοπός καί ὅχι ὡς μέσον» σχετίζεται ἀμεσα μέ τὴν αὐτονομία τοῦ ἀνθρώπου ἀπό δουλεῖες, ἐτερονομίες καί ἐτεροπροσδιορισμούς. Ἀλλά καί πιό συγκεκριμένα, στό ἔργο του Κριτική τοῦ Πρακτικοῦ Λόγου, ὁ Κάντ θέτει τά φιλοσοφικά καί ἡθικά θεμέλια τῆς αὐτονομίας, π.χ. ὅταν γράφει ὅτι «ἡ ἔννοια τοῦ καλοῦ καί τοῦ κακοῦ δέν ὄφελει νά ἔχει καθορισθεῖ πρὸ τὸν ἡθικό νόμο ... παρά μόνον ... μετά ἀπ' αὐτὸν καί μέσω αὐτοῦ... Γιατί εἶναι ἀντίθετο πρὸς ὅλους τοὺς κανόνες τῆς φιλοσοφικῆς συμπεριφορᾶς τό νά παραδεχτοῦμε ἀπό πρὸ γιά λυμένο ἐκεῖνο ἀκριβῶς πού θέλουμε νά λύσουμε»¹⁰³. Ἐπίστης ὁ Κάντ στὸ ἴδιο ἔργο του ἀναφέρεται στίς προϋποθέσεις τῆς αὐτονομίας καί τῆς ἐτερονομίας τῆς Βούλησης¹⁰⁴ καί θεωρεῖ τὸν ἡθικό νόμο «νόμο τῆς αἰτιότητας μέ μέσο τὴν ἐλευθερία»¹⁰⁵.

Αὐτές οἱ παρατηρήσεις δόδηγοῦν στό συμπέρασμα ὅτι θά εἶχε ἐξαιρετικό ἐνδιαφέρον νά ἔχαναι δάσει κανεὶς τὸν Καστοριάδη ὅχι ὡς ἀποστάτη ἀναθεωρητῆ τοῦ μαρξισμοῦ ἀλλά ὡς καντιανό ἰδεαλιστή νέου τύπου, τοῦ τέλους τοῦ 20οῦ αἰώνα.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. συνέντευξη Κρανάκη.
2. συνέντευξη Πουλάκου.
3. συνέντευξη Πουλάκου.
4. συνέντευξη Πουλάκου.
5. συνέντευξη Τσάκωνα.
6. συνέντευξη Πουλάκου.
7. συνέντευξη Πουλάκου.
8. συνέντευξης Πουλάκου καὶ Κρανάκη.
9. συνέντευξη Κρανάκη.
10. συνέντευξη Πουλάκου.
11. συνέντευξη Κρανάκη.
12. συνέντευξη Κρανάκη.
13. συνέντευξη Πουλάκου.
14. Ὁ Πουλάκος θυμάται ὅτι ὁ Καστοριάδης ὡς νέος διάδαξε τὴν ἐγκυροπαίδεια σάν μυθιστόρημα, γιά

15. συνέντευξη Κρανάκη.
16. συνέντευξη Κρανάκη.
17. «Ἡ ἄνοδος τῆς ἀσημαντότητας», στήν ὅμωνυμη συλλογή Δοκιμίων, ἐκδ. Ὑψηλόν, Αθήνα 2000, σ. 111.
18. Κρανάκη, «Ἡ ἄνοδος τῆς ἀσημαντότητας» κ.ἄ.
19. συνέντευξη Κρανάκη.
20. συνέντευξη Πουλάκου.
21. Τό ἐπαναστατικό πρόβλημα σήμερα, ἐκδ. Ὑψηλόν, Αθήνα 2000, σ. 52.
22. Μαρτυρία Λίαντος Μπακάλμπαση, στό Π. Μακρής-Στάϊκος, Κίτσος Μαλτέζος, ἐκδ. Ωκεανίδα, Αθήνα 2000, σ. 126.

23. συνέντευξη Τσάκωνα.
 24. συνέντευξη Πουλάκου.
 25. συνέντευξη Τσάκωνα.
 26. συνέντευξη Πουλάκου.
 27. Δεσποτόπουλου, Άναπολήσεις, έκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2005, τόμος Α', σ. 87-89.
 28. Άναπολήσεις, Α' τόμος, σ. 146.
 29. Άναπολήσεις, Β' τόμος, σ. 71.
 30. ζ.ά., σ. 71.
 31. Πρώτες Δοκιμές, έκδ. Γύψιλον, Αθήνα 1988, σ. 32.
 32. Άναπολήσεις, Β' τόμος, σ. 86-8.
 33. Β' τόμος, 110.
 34. ζ.ά., σ. 180.
 35. συνέντευξη Κρανάκη.
 36. συνέντευξη Κρανάκη.
 37. Έκδόσεις Γύψιλον, Αθήνα 1988.
 38. σ. 9.
 39. Πρώτες Δοκιμές, σ. 12.
 40. ζ.ά., σ. 13.
 41. ζ.ά., σ. 13.
 42. ζ.ά., σ. 14.
 43. ζ.ά., σ. 14.
 44. ζ.ά., σ. 15.
 45. ζ.ά., σ. 14.
 46. ζ.ά., σ. 20.
 47. ζ.ά., σσ. 23, 36.
 48. ζ.ά., σ. 23.
 49. ζ.ά., σσ. 25-26.
 50. ζ.ά., σσ. 26-27.
 51. ζ.ά., σ. 30.
 52. συνέντευξη Νιάνια.
 53. συνέντευξη Τσάκωνα.
 54. συνέντευξη Πουλάκου.
 55. Μακρής-Στάϊκος, σ. 99-100.
 56. Η ἀνοδος τῆς ἀσημαντότητας.
 57. συνέντευξη Οίκονόμου, 17/6/2006.
 58. συνέντευξη Βεργόπουλου.
 59. Ο Θρυμματισμένος Κόσμος, έκδ. Γύψιλον, Αθήνα 1992, σ. 146-7.
 60. ζ.ά.
 61. Ο Θρυμματισμένος Κόσμος, έκδόσεις Γύψιλον, Αθήνα 1992, σσ. 143-150.
 62. ζ.ά., σσ. 147-8.
 63. ζ.ά., σ. 148.
 64. ζ.ά., σ. 148.
 65. Σύμφωνα μέχε αφήγηση του Κώστα Λιναρδάτου στόν Π. Μακρή-Στάϊκο, ζ.ά., σ. 162.
 66. Τό έπιθεταίνει και ή Μιμίκα Κρανάκη.
 67. συνέντευξη Τσάκωνα.
 68. Η ἀνοδος τῆς ἀσημαντότητας, έκδ. Γύψιλον, Αθήνα 2000, σ. 112.
 69. Η ἀνοδος τῆς ἀσημαντότητας, σ. 112.
 70. Philippe Gottraux, «Sosialisme ou Barbarie», έκδόσεις Payot, Lausanne, 1997.
71. Γ. Οίκονόμου, *Νέα Κοινωνιολογία*, άρ. 43, σ.
 43.
 72. Αφήγηση Τσάκωνα.
 73. Philippe Cottraux, «Socialisme ou Barbarie»: un engagement politique et intellectuel dans la France de l'après - Guerre, éditions Payot, Lausanne 1997, διδακτορική διατριβή πουύ έπιστηρίχθηκε τό 1995 στό πανεπιστήμιο τῆς Λωζάννης, σ. 24.
 74. Μέσω αὐτοῦ διατομιάδης προσελήφθη στόν δριγανισμό, σύμφωνα μέ τόν Gottraux, ζ.ά., σ. 28 τό 1948.
 75. Gottraux, ζ.ά., σ. 40.
 76. Δημοσιεύεται στόν 40 τόμο τῶν πρακτικῶν τῆς, Montreuil, La Brèche, 1989, σ. 31.
 77. Gottraux, σ. 58.
 78. Gottraux, σ. 59.
 79. Gottraux, ζ.ά., σ. 75.
 80. Στό Gottraux, ζ.ά., σ. 78.
 81. Gottraux, ζ.ά., σ. 80.
 82. ζ.ά., σ. 83.
 83. Gottraux, ζ.ά., σ. 84.
 84. Gottraux, ζ.ά., σ. 86.
 85. Gottraux, ζ.ά., σσ. 96-7.
 86. Gottraux, ζ.ά., σ. 104.
 87. Gottraux, ζ.ά., σ. 116.
 88. Gottraux, ζ.ά., σ. 121.
 89. Gottraux, ζ.ά., σ. 125.
 90. Gottraux, ζ.ά., σ. 163.
 91. συνέντευξη Άνδρεα Λαυραντώνη.
 92. συνέντευξη Βεργόπουλου.
 93. Πά νά δώσουμε καί κάποιο δίκιο στόν Καστοριάδη, οι «άντιστασιακές δραστηριότητες» τῶν περισσότερων Έλλήνων φοιτητῶν κ.λπ. στό Παρίσι περιορίζονται σέ συναντήσεις καί άτερμονες συζητήσεις στά περίφημα καφενεῖα τῆς δόδου Sain-Germain· πάντως έπιπλαν καί πυρήνες μέ πραγματική δράση, δύως τοῦ Ράπτη.
 94. συνέντευξη Ά. Αποστολόπουλου.
 95. συνέντευξη Βεργόπουλου.
 96. «Καθημερινή», 4-11-2007, σ. 8.
 97. Γ. Οίκονόμου, στήν «Καθημερινή», 4-11-2007, σ. 8.
 98. συνέντευξη Βεργόπουλου.
 99. «Καθημερινή», 4-11-2007, σ. 8, ἀναφέρεται ἀπό τόν Απόστολο Αποστολόπουλο.
 100. Η Φαντασιακή Θέσμαση τῆς Κοινωνίας, έκδ. Ράππα, Αθήνα 1981, σ. 228-231.
 101. ζ.ά., σ. 492.
 102. ζ.ά., σ. 493.
 103. Κριτική τοῦ Πρακτικοῦ Λόγου, Μτφ. Γ.Δ. Σκούρτσης, έκδ. Άναγνωστιδης, Αθήνα 1944, σ. 79.
 104. σ. 49-50.
 105. σ. 56.

**ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΕΙΣ ΣΤΟΝ ΜΕΛΕΤΗ Η. ΜΕΛΕΤΟΠΟΥΛΟ
ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΚΑΣΤΟΡΙΑΔΗ**

Α. Λαυραντώνης, 27-2-2008.

Α. Κόντος, 26-12-2006.

Κ. Βεργόπουλος, 6-8-2004.

Δ. Πουλάκος, 9-1-2003.

Δ. Τσάκωνας, 24-6-2002.

Α. Αποστολόπουλος, 9-7-2003.

Δ. Νιάνιας, 24-1-2007.

Μ. Κρανάκη, 23-9-2006.

Γ. Οίκονόμου, 17-6-2006.

Γ. Οίκονόμου, 20-11-2002.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΓΙΑ ΤΟΝ ΚΑΣΤΟΡΙΑΔΗ

Νέα Κοινωνιολογία, τεύχος 31, φθινόπωρο 2000, Άφιέρωμα στόν Κορνήλιο Καστοριάδη.

Méletis Mélétopoulos, *Kornélios Kastoriadis: Devant la Guerre - Jonathan Schell: Le Destin de la terre* - Analyse Comparative de deux auteurs catastrophistes, 'Εργασία στό σεμινάριο της ίστοριάς των πολιτικών ίδεων (καθηγητής Ivo Rens), Πανεπιστήμιο Γενεύης, άκαδημαϊκό έτος 1985-6.

Νέα Κοινωνιολογία, τεύχος 43, Άφιέρωμα: 'Η έλληνική διανόηση στό Παρίσι, χειμώνας 2006-7, στό όποιο

ύπάρχει άναλυτικό ιαiογραφικό σημείωμα του Καστοριάδη από τόν Γιωργο Οίκονόμου.

Σδόμα 'Επιθεώρησης Άρχειον Κοινωνιολογίας και Ήθης.

Philippe Gottraux, *Socialisme ou Barbarie: Un engagement politique et intellectuel dans la France de l'après Guerre*, Éditions Payot, Lausanne 1997, διδαχτορική διατριβή πού έποστηριχθηκε τό 1995 στό Πανεπιστήμιο της Αωάννης.

ΝΕΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ
ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΛΛΑΣ

Barry Johnston
Ο Plurim Sorokin και ο κοινωνιοπολιτισμικός τόπος της έπος της μας αποκαλεστόπτη στά έλληνα μετάρρων. Χρήστος Σπύρου

Friedrich Nietzsche
Κείμενα γιά τον "Έλληνας μεταρρυθμιστή του θετταλού λοιπούλου" από το πρακτόνιο

Γιώργος Καρφές
Έπικοποπτη των έργων του 16ου Συνεδρίου της Παγκόσμιας Επαρείας Γελλορούμνης Κοινωνιολογίας (Καρπετ Κονιάδ, 3-7/7/2000)

**ΑΦΙΕΡΩΜΑ
Κορνήλιος Καστοριάδης**

Συλλογή Γενιγραφών • Φάντα Θεοφάνειος • Κορνήλιος Καστοριάδης • Νικόλαος Καλούζης • Βασίλειος Αργοπούλειος • Γεώργιος Αναστασιάδης • Γεώργιος Καρφές • Γεώργιος Καραπούτης • Γεώργιος Καραπούτης • Γεώργιος Σπύρουνος • Τάκης Φωτιόπουλος

Άγριοτολογία, ριλασμένη, πολιτεία:
Προδημοτική άνθελμα στά έλληνα κεφίμων του Κ. Καστοριάδη

31

Κυκλοφορεῖ σε άνατυπωση από τις έκδόσεις Παπαζήση.

Η φαντασία στήν έξουσία

του Γιώργου Ν. Οικονόμου

Το 2007 συμπληρώθηκαν δέκα χρόνια από τόν θάνατο τοῦ Κ. Καστοριάδη καί δικαίως έγιναν έκδηλώσεις σέ πολλές χώρες γιά τόν μεγάλο στοχαστή. Στήν Αθήνα πραγματοποιήθηκε ένα συνέδριο μέ τίτλο «Ο στοχαστής τῆς αὐτονομίας» (Έθνικό Ίδρυμα Έρευνών, 2-4 Νοεμβρίου 2007). Δέν οπάρχει ίσως καλύτερος τρόπος γιά νά τιμηθεῖ ένας στοχαστής, από τό νά συζητηθεῖ κριτικά τό έργο του. Μία καλή είσαγωγή σέ αυτήν τήν συζήτηση θά ήταν ή οπενθύμιση δρισμένων στοιχείων από τό θασικό θιελίο του, πού άνοιξε νέους δρίζοντες στήν φιλοσοφική καί πολιτική σκέψη.

Πράγματι, Η φαντασιακή θέσμιση τῆς κοινωνίας¹ (έφ' έξης ΦΘΚ), πού καθιέρωσε τόν Καστοριάδη ως έναν μεγάλο στοχαστή, είναι από τά σημαντικά τέρα έργα τοῦ 20οῦ αιώνα. Στίς σελίδες τής –πάνω από πεντακόσιες πυκνογραμμένες– οίκοδομεῖται μιά καινούργια άντιληψή γιά τήν θέσμιση, τήν ιστορία καί τήν κοινωνία, μιά καινούργια δόντολογία. Γιά νά οίκοδομηθεῖ θμως αὐτή πρέπει νά άνατρέψει τίς θασικές κατηγορίες τῆς κληρονομημένης έλληνοδυτικής σκέψεως, από τίς απαρχές τής στήν άρχαια Έλλαδα καί, διά μέσου τῶν Κάντ, Χέγκελ καί Μάρξ, νά φθάσει έως τόν Χάιντεγκερ καί τίς θεωρίες τῶν στρουκτουραλιστῶν τοῦ 20οῦ αιώνος. «Οπως φαίνεται, τό έργο είναι θαρύ καί δύσκολο καί μᾶλλον οπόθεση πολλῶν συγγραφέων, ἀλλά ο Καστοριάδης ἀποδεικνύεται γαλακέντερος, ἀφοῦ καταφέρνει νά διεξέλθει ὅχι μόνον τίς σημαντικώτερες ἀπόψεις ἀπό τήν ιστορία τῆς φιλοσοφίας ἀλλά καί ποικίλους ἐπιστημονικούς τομεῖς καί κλάδους: Μαθηματικά, Γλωσσολογία, Ψυχανάλυση, Οικονομία, Κοινωνιολογία, Έθνολογία.

Στό πρῶτο μέρος τῆς ΦΘΚ ἀσκεῖ κριτική στήν θεωρία τοῦ Μάρξ καί ἀνασκευάζει τίς ἐσφαλμένες ἀντιλήψεις πού ἐπεκράτησαν ἐπί δεκαετίες, ἀντιλήψεις πού ἀφοροῦν τήν κοινωνία, τήν ιστορία, τό ἀνθρώπινο πράττειν καί τήν πολιτική. Ἀποδεικνύει ὅτι ο ίστορικός ὑλισμός είναι ἀνίκανος νά κατανοήσει τήν κοινωνία καί τήν ιστορία, ἀφοῦ συνδέει

μηχανικῶς τίς τεχνικο-οἰκονομικές συνθῆκες μέ τήν δημιουργία τῆς κοινωνίας καί τῶν θεσμῶν. Μετατρέπει δηλαδή ή μαρξική θεωρία τήν ἀνάπτυξη τῆς τεχνικῆς καί τῆς οἰκονομίας σέ κινητήρα τῆς ιστορίας. «Ενα ἄλλο ἀρνητικό σημεῖο τῆς μαρξικῆς θεωρίας είναι ή ἀπολυτοποίηση τῶν λογικῶν κατηγοριῶν πού εἰσήγαγε, γιά νά ἀναλύσει τήν κοινωνία τοῦ 19ου αἰώνος. Ἐπιβάλλει τίς κατηγορίες αὐτές καί κυρίως τόν οἰκονομικό παράγοντα σέ ὅλες τίς προηγούμενες ιστορικές περιόδους. Η οἰκονομία καί ή παραγωγή καθορίζει, κατά τόν Μάρξ, τήν διαμόρφωση καί τήν ἔξελιξη τῶν παραγωγικῶν καί κοινωνικῶν σχέσεων. Αμεση συνέπεια είναι ή ἀπολυτοποίηση τῆς θεωρίας, ή ἀναγωγή τῆς σέ ἐπιστήμη καί ή ἐγκλωβισμός τῆς πραγματικότητας σέ αὐτήν – δηλαδή ή ἐκφυλισμός τῆς σέ ἰδεολογία.

Ἐν συνεχείᾳ, ο Καστοριάδης προσπαθεῖ νά ἀπελευθερώσει τήν θεωρία καί τήν πράξη από τά δλέθρια δεσμά τοῦ μαρξισμοῦ καί νά τῆς ξαναδώσει τήν ζωντάνια καί τήν δύναμη, προσπαθεῖ νά ξανασκεφθεῖ σέ ἄλλες βάσεις τήν κοινωνία, τήν ιστορία, τήν θέσμιση καί τήν πολιτική. Εἰδικῶς, διασφηνίζονται οἱ ὅροι πού ἀπετέλεσαν τό ιερό πιστεύω τῶν μαρξιστῶν καί τῶν κομμουνιστῶν, ὅπως «έπανασταση» ή «σοσιαλισμός», οἱ διόποιοι ἔχουν ένα εἰδικό νόημα στόν Καστοριάδη καί δέν πρέπει νά συγχέονται οὔτε μέ τό νόημα πού εἶχαν τήν ἐποχή ἔκεινη (δεκαετία '50 καί '60), οὔτε μέ τό ἀγοραϊκό νόημα πού ἔχουν σήμερα, στήν ἰδεολογία τῶν κομμουνιστικῶν, σοσιαλιστικῶν, ή ἀριστερίστικων σχηματισμῶν. Αλλωστε, στό μεταγενέστερο δεύτερο μέρος τοῦ θιελίου, οἱ ἐπίμαχοι ὅροι ἔχουν ἀπαλειφθεῖ ή ἀντικατασταθεῖ ἀπό ἄλλους. «Ηδη ἀπό τήν δεκαετία τοῦ '50 ο Καστοριάδης ἔχει συλλάβει καί ἐπεξεργαστεῖ τήν ἔννοια τῆς αὐτοοργάνωσης, τῆς αὐτοδιαχείρισης καί τῆς ἀμεσης δημοκρατίας, πού συνιστοῦν τήν θάση τῆς αὐτονομίας. Τήν ἰδέα αὐτή ἀντιπαραθέτει στήν γραφειοκρατία Ἀνατολῆς καί Δύσεως καί στό κυριαρχού δυτικού κοινοβουλευτικού πολίτευμα.

Ο Καστοριάδης στήν ΦΘΚ εἰσάγει μιά και-

νούργια όντολογία, μέ κύριο ἄξονα τήν φαντασία, τό ριζικό φαντασιακό, ὅπως τό ἀποκαλεῖ, τό ὅποιο εἶναι στήν έποιη κάθε ἀνθρώπινης δημιουργίας. Ἡ κοινωνία εἶναι αὐτοθέσμιση καὶ δή φαντασιακή, μέ τήν ἔννοια ὅτι ἡ ἴδια δημιουργεῖ τό εἶναι της ὅχι ὄρθιολογικῶς ἢ ἀντιγράφοντας τήν πραγματικότητα, ἀλλά ἐπινοώντας καὶ δημιουργώντας καινούργιες μορφές καὶ θεσμούς πού δέν ἔχουν προϋπάρξει πουθενά ἀλλού. Ὄμοιώς ἡ ίστορία εἶναι ποίησις, γένεση ὄντολογική νέων εἰδῶν, νέων μορφῶν, δημιουργία ἐκ τοῦ μηδενός – χωρίς αὐτό νά σημαίνει δημιουργία ἐντός τοῦ μηδενός καὶ μέ τό μηδέν.

Μέ τόν τρόπο αὐτόν ὁ Καστοριάδης προβαίνει στήν ἀνάδειξη ἐνός νέου ὄντολογικοῦ τρόπου τοῦ εἶναι, τοῦ κοινωνικοῦ-ίστορικοῦ, πού συγκροτεῖται ἀπό τίς κοινωνικές φαντασιακές σημασίες. Αὐτές δημιουργοῦν τούς θεσμούς, τήν ὄργανωση καὶ τήν συνοχή τής κοινωνίας. Ἀποτελοῦν ὄντολογικές δημιουργίες, οἱ ὅποιες δέν δύνανται νά ἔξεγγυθοῦν μέ έποιη τής κατηγορίες τής ακληρονομημένης σκέψεως (λ.χ. τίς κατηγορίες τής καθοριστικότητας, τής αὐτότητας, τής λογικῆς συναγωγῆς κ.ἄ.). Γι' αὐτό καὶ ἡ σκέψη αὐτή στάθηκε ἀνίκανη νά συλλάβει τόν ἴδιαίτερο τρόπο τοῦ εἶναι τοῦ κοινωνικοῦ-ίστορικοῦ. Πράγματι, τά μόνα σχήματα καὶ ἐργαλεῖα πού ἔχει ἡ σκέψη αὐτή γιά νά τό συλλάβει εἶναι τό ὑποκείμενο (συνείδηση), τό ἀντικείμενο (πρᾶγμα) καὶ ἡ ἔννοια (ἰδέα). ἀλλά τό κοινωνικό-ίστορικό δέν εἶναι οὔτε ὑποκείμενο, οὔτε πρᾶγμα, οὔτε ἔννοια, ἀλλά οὔτε καὶ σύνολο ὑποκείμενων, πραγμάτων ἢ ἔννοιῶν. Τό κοινωνικό-ίστορικό εἶναι μᾶγμα κοινωνικῶν φαντασιακῶν σημασιῶν. Αὐτήν τήν φαντασιακή διάσταση ὑπέταξε καὶ ἀκρωτηρίασε ἡ ἑλληνοδυτική σκέψη, ἀπό τόν Πλάτωνα καὶ τόν Ἀριστοτέλη ἔως τόν Κάντ, τόν Μάρκ καὶ τόν Χάιντεγκερ.

Ἡ φαντασιακή αὐτή διάσταση, ὡς δυνατότητα ταυτοχρόνως καὶ τοῦ ἀτόμου καὶ τοῦ κοινωνικο-ίστορικοῦ, ἀνοίγει τόν δρίζοντα στήν δημιουργία – εἴτε πρός τό καλύτερο εἴτε πρός τό χειρότερο. Τό σημαντικό εἶναι ὅτι ἡ ἀνάδυση μᾶς ἀλλης κοινωνίας, μᾶς αὐτόνομης κοινωνίας εἶναι δυνατή καὶ ἔχει ράταται ἀπό τήν θέληση, τήν δράση καὶ τήν φαντασία τῶν ἀνθρώπων. Οἱ ἀνθρώποι, μέ τήν συλλογική τους δράση, δύνανται νά θέσουν τό ἀληθές κοι-

νωνικό καὶ πολιτικό πρόταγμα τῆς αὐτονομίας. Τό πρόταγμα αὐτό εἶναι ἀδιανόητο χωρίς τήν ἀπελευθέρωση ἀπό κλειστές ὑδεολογίες καὶ ἐσχατολογικές θεωρίες, ὅπως ὁ μαρξισμός καὶ οἱ θρησκευτικές σωτηριολογίες. Ἡ θρησκεία εἶναι γιά τόν Κ. Καστοριάδη ὁ κατ' ἔξοχήν ἀντιπρόσωπος τής ἐτερονομίας, διότι συγκαλύπτει τήν πραγματικότητα καὶ τήν ἀνθρώπινη θνητότητα, κηρύσσοντας τήν κατ' αὐτόν αὐταπάτη τής ἐπουράνιας ἀνταμοιβῆς μετά θάνατον. Καὶ ἐδῶ δρίσκεται μία σημαντική πλευρά τοῦ αἰτήματος τής αὐτονομίας: ἡ ἀληθής δημοκρατία, καθώς καὶ ἡ φιλοσοφία, ἀποκλείουν τό ιερό καὶ τό θέσφατο, ἀπαιτεῖ νά ἀναγγωρίσουν καὶ νά ἀποδεχθούν οἱ ἀνθρώποι ὅτι εἶναι θνητοί, δηλαδή ὅτι δέν ὑπάρχει ἀθανασία, «μετά θάνατον ζωή». Πρᾶγμα ίσως δύσκολο, ἀλλά εἶναι ἡ ἀπαραίτητη προϋπόθεση γιά νά μπορέσουν νά ἔξελθουν ἀπό τήν ἐσωτερικευμένη καὶ θεσμισμένη ἐτερονομία, ἔτσι ὥστε νά ζήσουν ὡς αὐτόνομοι, νά ἀντιμετωπίσουν τούς ἄλλους ὡς αὐτόνομους καὶ νά ἐπιτρέψουν ἔτσι τήν δημιουργία μᾶς αὐτόνομης κοινωνίας.

Αὐτή ἡ κοινωνία εἶναι ἐφικτή γιά τόν Καστοριάδη καὶ ὅχι παραλήρημα, φαντασίωση ἢ οὐτοπία, διότι στηρίζεται στήν ίστορική μερική πραγμάτωσή της στίς πόλεις τής ἀρχαίας Ελλάδας, στίς ὅποιες ἔχουμε γιά πρώτη φορά τήν ἀνάδυση τοῦ προτάγματος τής αὐτονομίας, μέ τήν δημιουργία ταυτοχρόνων τής φιλοσοφίας καὶ τής δημοκρατίας. Τό πρόταγμα αὐτό κάνει τήν ἐπανεμφάνισή του μετά ἀπό αἰώνες στήν Δυτική Εύρωπη, μέ τήν Αναγέννηση, τόν Διαφωτισμό καὶ τίς ἐπαναστάσεις τοῦ 17ου αἰώνα, πού δημιουργήσαν ἔνα ἄλλο τοπίο καὶ νέες προοπτικές.

Τό πρόταγμα αὐτό ὑφίσταται δεδαίως σήμερα ἔκλειψη στήν ἐποχή τής παγκοσμιοποίησης, τής ἀσημαντότητας καὶ τοῦ γενικευμένου κομφορμισμοῦ. Ἡ ἐπανεμφάνισή του εἶναι πάντα δυνατή, ἔξαρταται ἀπό τήν θέληση, τήν ἐπιθυμία καὶ τήν δράση τῶν ἀνθρώπων. Γιά νά ἐπιτευχθεῖ, δημος, αὐτό, θά πρέπει οἱ ἀνθρώποι νά γειραφετηθοῦν ἀπό τίς ὑδεολογικές θεωρίες, τίς θρησκευτικές ψευδαισθήσεις, τίς κομματικές ἀγκυλώσεις καὶ τίς αὐταπάτες τής ἀντιπροσώπευσης γιά νά ἀρχίσουν νά σκέπτονται καὶ νά πράττουν διαφορετικά. Εἶναι ὁ μόνος δρόμος.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. *L' Institution imaginaire de la société*, Παρίσι, 1975 (έλλ. μτφρ. Σ. Χαλικιάς-Γ. Σπαντιδάκης-Κ. Σπαντιδάκης, ἐκδ. Ράππα, Αθήνα 1981). Τό πρῶτο

μέρος (κεφ. I-III) εἶχε δημοσιευθεῖ στά τελευταῖα τεύχη τοῦ περιοδικοῦ *Socialisme ou Barbarie*, τό 1964-65.

Η ἀντίστροφη μεταφυσική τοῦ Καστοριάδη

τοῦ Σπυρίδωνος Β. Στολίγκα*

«”Επεσε ὁ μέγας δρῦς στό ματωμένο χῶμα
Πουλιά καὶ φύλλα στάθηκαν στόν οὐρανό
θουδή ἡ Ἐλλάδα κρατάει στά δύο της γόνα
πανίσχυρο γιγάντιο ξύφος φωτεινό –
κι ἐνῷ ἡ δργή ἀπό τούς πόρους της αἷμα ιδρώνει
τινάζεται δῆλη ἀνάμεσα στόν “Ἄγιο Λαό
κι δλόρθη τόν ὑψώνει μεσιανό καδρόνι
ψηλά στό θόλο στῆς εἰρήνης τό ναό».

Γιάννης Ρίτσος
Ψυχῆς Ἀθάνατης

Στόν Μακαριστό Αρχιεπίσκοπο Αθηνῶν καὶ
Πάσης Ἐλλάδος κυρό Χριστόδουλο,
Εὐγνωμοσύνης Τεκμήριον

Τό πλῆθος τῶν ἀναφορῶν πού ἔγιναν στό ἔργο τοῦ Κορνήλιου Καστοριάδη, μέ αφορμή τόν θάνατό του, ἥρθαν νά ἐπιβεβαιώσουν ὅτι πράγματι προσωποποιοῦσε τόν ἀναγεννησιακό τύπο ἀνθρώπου καὶ στοχαστή. Κατάφερε, μέσα ἀπό μιά θαυματικά σπουδή στά πράγματα, νά συγκροτήσει ὅχι μόνον μιά κριτική ἀντίληψη στήν κληρονομημένη σκέψη ἀλλά καὶ νά χαράξει μία καινούργια ἀντίληψη γιά τήν πολιτική, τήν κοινωνία, τόν ἀνθρωπο ἀκόμη καὶ μέσα ἀπό τήν ποιητική του προσπάθεια, πού εἶχε ἀναφορά κυρίως τούς ἀρχαίους Ἐλληνες ποιητές. Πολλοί θά τό ἀνακαλύψουν διαβάζοντας τόν ἔκτο τόμο ἀπό τά Σταυροδρόμια, ὅπου καταπιάνεται μέ τήν Σαπφώ, τόν Αἰσχύλο, τόν Σοφοκλῆ καὶ τόν Σαιζπηρ, προσπαθώντας νά ἀντιπραθέσει, ὡς πρός τήν ποίηση, τά μέσα τής ἐλληνικῆς καὶ τής ἀγγλικῆς γλώσσας)¹.

Τό ἔργο τοῦ Καστοριάδη χωρίζεται, θά τολμούσαμε νά πούμε, σέ δύο περιόδους: στήν «έργατιστική», ὅπου κεντρικός ἀξονας τής φιλοσοφίας του ὑπήρξαν τά ἔργατικά συμβούλια, καὶ στήν «αὐτονομιστική» περίοδο, ὅπου κεντρικός ἀξονας τής φιλοσοφικῆς του σκέψης ἦταν ἡ αὐτονομία τοῦ

ἀνθρώπου καὶ ἐν γένει τῆς ἴδιας τής κοινωνίας. “Οπως, δῆμως, καὶ νά ἐξετάσει κανείς τό θέμα, τό ἔργο του εἶναι ἔνας ὅμνος στήν ἀμεση δημοκρατία² καὶ ταυτόχρονα ἔνα ἐκτενές φιλοσοφικό πρόγραμμα γιά τήν ἐπίτευξή της. Στήν παροῦσα μελέτη θά ἀποπειραθοῦμε νά καταγράψουμε τίς θασικώτερες ἀρχές του φιλοσοφικοῦ αὐτοῦ προγράμματος, δίνοντας ταυτόχρονα καὶ μιά συνοπτική εἰκόνα τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος, ὅπως τήν ὁραματίστηκε ὁ ἐν λόγω στοχαστής.

Τό ἀνάλυσή μας θά μποροῦσε νά ἐκκινήσει μέ τήν παρατήρηση ὅτι ἡ ραχοκοκαλιά τοῦ πολυσχιδοῦς ἔργου τοῦ Καστοριάδη συνοψίζεται στήν πρόταξη τοῦ πολιτικοῦ προβληματισμοῦ καὶ τήν καταξίωση τής πολιτικῆς, σέ μία ἐποχή κατά τήν διοίκηση της φιλοσοφική σκηνή διεκδικεῖτο ἀπό ἐντελῶς διαφορετικά ρεύματα, ὅπως λ.χ. ἡ «έρημηνευτική» καὶ ἡ «γλωσσανάλυση». Μέ ἀλλα λόγια, δέν θά ἥταν ὑπερβολή νά παρατηρήσουμε ὅτι ὁ Καστοριάδης θέτει διλόκληρο τό εύρος τῶν γνώσεών του στήν ὑπηρεσία ἐνός προγράμματος εὐαισθητοποίησης τοῦ Δυτικοῦ κόσμου, τουλάχιστον, στήν ἀξία τής δημοκρατίας μέ τήν ἔννοια τής αὐτοθέσμισης, ἀλλά καὶ

* Θεολόγου, Κοινωνιολόγου (Th.M), ὑποψηφίου Διδάκτορος Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν.

ώς εύθραστο διακύβευμα, τό δποιο χρήζει συνεχούς και ἀδιάλειπτης ἐγρήγορσης γιά τήν διαιώνιστη και θελτιώσή του. Κάτι πού, πολύ εύστοχα, δι Καστοριάδης τό ταυτίζει μέ τήν ἀρχαιοελληνική ἔκφραση ἀστυνόμος ὄργα³ και ή δποια ὑπῆρξε πηγή ἔμπνευστης γιά τούς ἀρχαίους "Ελληνες, πέρα και ἔξω ἀπό κάθε μεταφυσική ἀναφορά.

Η σύλληψη ἀπό τόν Καστοριάδη τῆς πραγματικά δημοκρατικῆς κοινωνίας ὡς αὐτοθεσμισμένης, θά πρέπει κατ' ἀρχήν νά τοποθετηθεῖ στό πλαίσιο τῆς εύρυτερης και γενικευμένης ἀπόρριψης τῶν «μεγάλων Θεολογιῶν» ἀπό τήν μετανεωτερική (και ὅχι μόνον) σκέψη. Πρόκειται γιά μιά ἐποχή κατά τήν δποια «κανείς δέν πίστευε πλέον στήν ἥθική τῶν θρησκευτικῶν και πολιτικῶν Ἐκκλησιῶν, στίς ιστορικές χριλαστικές ὀλότητες, στούς μεσσιανισμούς και τίς ἐσχατολογίες»⁴.

Ο Καστοριάδης, ἀντίθετα μέ τούς λεγόμενους «μετανεωτερικούς» στοχαστές (Ζάκ Ντερριντά, Μισέλ Φουκώ, Ζάν-Φρανσουά Λυοτάρ κ.ά.), ὑπερασπίστηκε τήν ζωτικότητα τῆς «παρεκκλίνουσας ἐλευθερίας», ὅχι στήν βάση τῆς ἀρνησης τοῦ Λιλόγνου και τῆς ἀλήθειας (ὅσο κι ἀν πρόκειται, στήν περίπτωσή του, γιά μιά ἀλήθεια ἐμμενή και μή ἀποκεκαλυμμένη, μέ μικρό δηλαδή «ά»), ἀλλά μέ δρους ρεαλισμοῦ και ιστορικότητας, πού ἀν μή τί ἄλλο δεξιώνονται τίς ἔννοιες τοῦ ἀληθιοῦς και ἀντικειμενικοῦ, μέ πρότυπο πάντοτε τό ιστορικό παράδειγμα τῆς Αθήνας τῶν κλασσικῶν χρόνων.

Ωστόσο, δι ἔξοδελισμός τῆς μεταφυσικῆς, ώς ἔννοιας ταυτόσημης τοῦ μεσσιανισμοῦ και τῆς ἐσχατολογίας, ἀποτελεῖ σταθερό ἄξονα και τοῦ δικοῦ του ἔργου. Κι αὐτό γιατί ή δημοκρατία, ώς ἀποκλειστικά ἀνθρώπινο δημιουργημα, μέ τιμαλφέστερα χαρακτηριστικά τῆς τήν συμμετοχή τῶν πολιτῶν στήν λήψη τῶν ἀποφάσεων γιά τά κοινά και τόν συγκυριακό (ἀνοικτό σέ ἀναθεώρηση) τρόπο νομιμεσίας, ἀναιρεῖται πάραντα, ἀφ' ἧς στιγμῆς τό πολίτευμα θεωρηθεῖ ὅτι ἀπορρέει ἀπό ἔξωανθρώπινες ἡ ἔξωκοινωνικές (ἀκριβῶς ἀπό μεταφυσικές, δηλαδή) ἀρχές⁵.

Ἀκριβέστερα, τό κοσμοειδώλο τοῦ Καστοριάδη ἀπολυτοποιεῖ ὀντολογικά τήν ἔλλειψη ὑπερβατικοῦ νοήματος, τήν ἀνυπαρξία τοῦ Θεοῦ και κάθε ἔξωκοσμης «Πρώτης Ἀρχῆς» τοῦ ὑπαρκτοῦ, ἀποδίδοντας ἔτσι στόν ἀνθρώπο τήν εὐθύνη γιά τήν δημιουργία νοήματος, δηλαδή πολιτισμοῦ, και μάλιστα ἐκ τοῦ μηδενός⁶: Θραύσει, μέ ἄλλα λόγια, τήν ψεύδαισθηση τῆς θρησκευτικῆς πίστης, ὅτι ὁ κόσμος και ὁ ἀνθρώπος ὀφεῖλουν τήν ὑπαρξή τους σέ κάποια «ἀνώτερη δύναμη», πού θέτει τά θεμέλια ὅχι

μόνον τοῦ σύμπαντος ἀλλά και τῶν ἐκάστοτε ἀνθρωπίνων κοινωνιῶν. (Ο μοναδικός νομοθέτης τόν δποιο ἀναγνωρίζει δι Καστοριάδης δέν είναι παρά δι θρωπος)⁷.

Οδηγούμαστε ἔτσι στήν καρδιά τῆς πολιτικῆς πρότασης τοῦ Καστοριάδη, τήν πραγματική και ὑστατη νομοθετική ἀρχή τῆς κοινωνίας. «Ποιά είναι ἡ ἀρχή, ἡ αἰτία, τό θεμέλιο τῆς θέσμισης [τῆς κοινωνίας]; Ποιο είναι τό γιά τί της, δι λόγος ὑπαρξής της;» Γιά τόν Καστοριάδη, ὅσες κοινωνίες ἀνάγουν τήν νομοθεσία τους σέ ἔξωκοινωνικές ἀρχές πού διπέρκεινται, δητίθεται, τήν ἀνθρώπινης συναίνεσης, χαρακτηρίζονται ώς «έτερόνομες»⁸. «Οσες κοινωνίες, ἀντίθετα, κατορθώνουν νά θραύσουν τήν ψεύδαισθηση τῆς ἔξωκοινωνικῆς θέσπισης, κατονομάζονται ἀπό τόν ἴδιο ώς «αὐτόνομες»⁹. Αφού δέ μιά αὐτόνομη κοινωνία, ώς κοινωνία πού αὐτοθεσμίζεται και αὐτοκυβερνᾶται, συμπορεύεται μέ τήν ἀνάπτυξη τῆς ἴκανότητας δῆλων τῶν μελῶν της νά συμμετέχουν στίς δραστηριότητες τοῦ συλλογικοῦ στοχασμοῦ διαβούλευσης και ἀπόφασης, δι δημοκρατία είναι τό καθεστώς τῆς συλλογικῆς στοχαστικότητας ἀπό τήν δποια ἀπορρέουν τά πάντα...¹⁰. Στήν συγκεκριμένη περίπτωση, γίνεται κατηγορηματικά σαφές ὅτι «ἡ ἀρχή, ἡ αἰτία, τό θεμέλιο τῆς κοινωνίας είναι ἡ ἴδια ἡ κοινωνία, ώς θεσμίζουσα κοινωνία»¹¹.

Ο Καστοριάδης ὑποστηρίζει ὅτι μιά τέτοια αὐτοσυνειδησία είναι ἔξαιρετικά δυσχερής, γι' αὐτό και σπάνια στήν ιστορία (παρουσιάζεται μονάχα στήν ἀρχαία Ελλάδα, και μάλιστα μέ πρώτιστο χαρακτηριστικό τῆς ἀρχαίας δημοκρατίας, τήν ἀρχή τῆς ἀμφισβήτησης τῆς παράδοσης)¹², καθώς ἡ κοινωνική αὐτο/ὑποταγή στήν κληρονομημένη, ἐτερόνομη θέσμιση συγκαλύπτεται ἀπό τήν παράδοση (μέ προεξάρχουσα τήν θρησκευτική), δη δποια ἀπολαμβάνει ἀμνηστίας ώς «πατροπαράδοτη» ἡ «ἀποκεκαλυμμένη», σέ βάρος πάντα τῆς καινοτομίας και τῆς ἀλλαγῆς. «Τό ούσιωδες», κατά τόν μεγάλο Ελληνα στοχαστή, «είναι τό ἔξῆς: ἡ αὐτοσυγκάλυψη τῆς κοινωνίας, ἡ παραγνώριση ἐκ μέρους τῆς κοινωνίας τοῦ ἴδιου της τοῦ είναι, ώς δημιουργίας και δημιουργικότητας, τήν ἐπιτρέπει νά θέσει τήν θέσμισή της σάν κάτι πού δέν μπορεῖ νά θιγεῖ, σάν κάτι πού ζεφεύγει ἀπό τήν ἴδια τής τήν δράση. Δηλαδή: τήν ἐπιτρέπει νά ἐγκαθιδρυθεῖ ώς ἔτερόνομη κοινωνία, μέ μιά σχάση (έφ' ἔξῆς ἐπίσης θεσμισμένη) μεταξύ θεσμίζουσας κοινωνίας και θεσμισμένης κοινωνίας, μέ μιά ἐπικάλυψη τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ θέσμιση τῆς κοινωνίας είναι αὐτοθέσμιση, δηλαδή αὐτοδημιουργία»¹³.

Γιά δόλους τούς παραπάνω λόγους, ή άνάδυση τής δημοκρατίας, μέ τήν μορφή τής αύτονομίας ἀπέναντι σέ παραδεδομένους θεσμούς, σπανίζει στήν ιστορία τού ἀνθρώπινου γίγνεσθαι, μέ ξέσαρεση τήν Αθήνα τού 5ου αἰώνα, συνέχεια τής ὅποιας ὁ Καστοριάδης θεωρεῖ κάποιες αὐτόνομες (τηρουμένων τῶν ἀναλογιῶν) πόλεις τῆς ἀναγεννησιακῆς Ἰταλίας τού 11ου αἰώνα καί τῆς Φλάνδρας, έαθύτατα ἐπηρεασμένες ἀπό τήν ἀνακάλυψη ἀρχαιοελληνικῶν πολιτικῶν συγγραμμάτων, καί τίς πρῶτες τοπικές συνελεύσεις τῶν Ἀμερικανῶν ἀπόικων τοῦ Νέου Κόσμου¹⁴. Ἡ Αθήνα τῆς κλασσικῆς ἐποχῆς ἀποτελεῖ τό πολιτικό πρότυπο τοῦ Καστοριάδη, τήν πραγματική πηγή ἐμπνευσής του, τήν ὅποια ὠστόσο (δρεπούμε νά τονίσουμε) ποτέ δέν ἔξιδανικεύει μέ ἀφέλεια ἡ ἔθνικιστικό οἰστρο, ὅπως δυστυχώς εἶναι στίς μέρες μας τού συρμοῦ. Τό γεγονός μάλιστα ὅτι ἡ ἀθηναϊκή δημοκρατία ἀποτελεῖ ὑπαρκτό ιστορικό μόρφωμα, ἐμποτίζει τήν φιλοσοφική πρόταση τοῦ Καστοριάδη γιά ἐπιστροφή στήν ἀμεσητή δημοκρατία μέ αἰσιοδοξία ἀλλά καί ρεαλισμό: ἐφ' ὅσον πραγματώθηκε σέ ἵκανον ποιητικό έαθυμό κάποτε, παρά τίς ὅποιες ἀτέλειες καί τά <εὖ-κη> τῆς, δικαιούμαστε νά πιστεύουμε στήν ἐπανυλοποίηση τοῦ ἰδεώδους τῆς σήμερα καί στό διηγεκές. Μέ τήν προύποθεση έβεατα νά θυμόμαστε πάντοτε πώς πρόκειται γιά ἔνα ἰδιαίτερα εὐθραυστό πολίτευμα, τό ὅποιο ὡς ἐκ τούτου θά πρέπει νά θεωρεῖται ὡς συνεχές διακύβευμα, παρά σάν ἔνα ἐφ' ἀπαξ ἐπίτευγμα τοῦ ἀνθρώπινου πολιτισμοῦ.

Ἡ ὑπενθύμιση κρίνεται ἀπαραίτητη, ἔνεκα τοῦ ἔντονου σκεπτικισμοῦ μέ τόν ὅποιο ἀντιμετωπίζεται ἀπό διάφορους κύκλους στίς μέρες μας τό ἐνδεχόμενο ἐπανίδρυσης ἐνός δημοκρατικοῦ πολιτεύματος βασισμένου στήν πληρέστερη δυνατή αὐτονομία. Ἔνας ἐπιπρόσθετος λόγος εἶναι ἡ ἐπιφύλαξη μέ τήν ὅποια ἀντιμετωπίζεται ἀπό τούς λεγόμενους «κοινοτιστές» πολιτικούς φιλοσόφους τό ἰδεώδες τῆς αὐτονομίας. (Μέ τόν ὄρο <κοινοτιστές> ἔννοω τούς στοχαστές ἐκείνους, ὅπως οἱ Charles Taylor καί Michael Sandel, οἱ ὅποιοι προτάσσουν κανονιστικά ἡ καί ὄντολογικά τήν κοινότητα ἔναντι τοῦ ἀτόμου). Γιά παραδειγμα, ἡ διαδικαστική πολιτεία, ὅπως τήν προσυπογράφει ὁ Καστοριάδης, συνδέεται στήν σκέψη τοῦ Sandel μέ τήν ἀθροιστή συμφερόντων, ἐνῷ ἡ ἀπολυτοποίηση τῆς ἔννοίας τῆς αὐτονομίας, ἀρχῆς γενομένης μέ τόν Κάντ¹⁵, ἀντιμετωπίζεται κριτικά ἀπό τόν σύγχρονο ρωμαιοκαθολικό φιλόσοφο William Desmond¹⁶, μέ τό αἰτιολογικό ὅτι προάγει ἔναν ἀνεδαφικό ἀλλά κι ἐπικινδυνό γιά τήν κοινωνική συνοχή καί ἀληγοργή ἀτομικισμό. Ακριβέστερα, ὁ Desmond ἐκ-

φράζει τόν φόρο ὅτι ἡ ἀπολυτοποιημένη αὐτονομία (ώς αὐτοσκοπός) ὁδηγεῖ μοιραία στόν μηδενισμό καί τόν νιτσείκο «Ὕπερανθρωπο», στούς ἀντίποδες, τελικά, τῶν ὑψηλῶν ἐπιδιώξεων τοῦ Κάντ¹⁷. Ὁ Καστοριάδης ἀπαντούσε σέ τέτοιου εἴδους ἐντάσεις παραπέμποντας στήν ἐπιτυχῆ ιστορική πραγμάτωση τοῦ ἰδεώδους τῆς αὐτονομίας: «Ἐάν οἱ ἀνθρωποι ἡξεραν ὅτι ἔκαναν οἱ ἴδιοι τούς νόμους τους, θά τους σέβονταν; »Ε, λοιπόν, ἐδῶ οἱ ἀρχαῖοι «Ελληνες καί οἱ ἀρχαῖοι Αθηναῖοι ἀπαντοῦν: «Ναι, ἐμεῖς οἱ ἴδιοι κάναμε τούς νόμους μας καί, ὅσο δέν τούς ἔχουμε ἀλλάξει, τούς σεβόμαστε καί τούς τηροῦμε»»¹⁸.

Τό χαρακτηριστικώτερο, δημως, γνώρισμα τῆς πραγματικά ἀμεσητής δημοκρατίας, σύμφωνα μέ τόν Καστοριάδη, ἀφορᾶ στήν κατάργηση τῶν δρίων ἀνάμεσα στήν προσωπική καί τήν κοινωνική αὐτονομία. Πρόκειται, δηλαδή, γιά τήν ἐφαρμογή τῆς αὐτονομίας, ὡς ἀπελευθέρωσης τοῦ θεσμίζοντος ἀπό τό θεσμισμένο, ὅχι μόνον στό κοινωνικό σῶμα, τό ὅποιο καλεῖται νά νομοθετεῖ πλέον αὐτόνομα καί νά μήν ἀποδίδει τούς νόμους καί τούς θεσμούς του σέ μιάν ἀλλη πηγή (π.χ. στό κομματικό ἀλάθητο, πού δῆθεν ἔξασφαλίζεται ἀπό τήν «ἐπιστημονική» γνώση τῶν ἀπαράβατων νόμων τῆς οἰκονομίας καί τῆς ιστορίας), ἀλλά καί στά ἐπιμέρους ἀτομα πού συγκροτοῦν τήν κοινωνία¹⁹.

Ἀπό τόν τρόπο κατά τόν ὅποιο ὁ Καστοριάδης ἀντιλαμβάνεται τό περιεχόμενο καί τήν ἐμβέλεια τῆς ἔννοιας τῆς αὐτονομίας, μποροῦμε νά συναγάγουμε τά ἔξῆς συμπεράσματα:

α. Ὁτι ὁ θρησκευτικός καί ὅποιος ἄλλος ἰδεολογικός ἀποχρωματισμός τῶν πολιτῶν, ἐάν έβεαίται ἐπιθυμοῦν νά παραμείνουν πολίτες καί ὅχι ὑπόδουλοι, εἶναι sine qua non συνθήκη ὅχι μόνον γιά τήν ἐπίτευξη ἀλλά καί γιά τήν ἐδραιώση τῆς δημοκρατίας, καί μάλιστα τῆς ἀμεσητής.

Ως ἐκ τούτου,

6. ὁ Καστοριάδης προσθέτει ἔνα θετικό περιεχόμενο στήν ἔννοια τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας, διαχωρίζοντας ἔτοι αἰσθητά τήν θέση του ἔναντι ἀλλων θεωρητικῶν τῆς δημοκρατίας, ὅπως οἱ Isaiah Berlin, Karl Popper καί John Rawls. Ὁ κοινός παρονομαστής πού διέπει τήν σκέψη τους, παρά τίς ἐπιμέρους διαφοροποιήσεις, εἶναι ὁ περιορισμός τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας στά ὄρια μιᾶς ἀρνητικῆς σημασίας, ἡ ὅποια διαχωρίζει σαφῶς τήν δημόσια ἀπό τήν ἰδιωτική σφαῖρα κι ἐντέλλεται ἀπλά τήν προστασία τοῦ δημόσιου χώρου συζήτησης (τήν ἐλευθερία λόγου) ὅσο καί τήν ἔννομη ἰδιωτική ζωή τοῦ ἀτόμου ἀπό τήν αὐθαίρετη κρατική παρέμβαση. Ὁ

Berlin άπορρίπτει άπεριφραστα μιά τέτοια «θετική» έρμηνεία της έλευθερίας όχι μόνον ώς περιττή άλλα κι ώς έπικινδυνη, προφανώς με τό σκεπτικό του κινδύνου μιας έμμεσης φαλκιδέυσης της δημοκρατίας από τήν είσαγωγή «μεταφυσικών» και άλλων προαπαιτουμένων στόν έννοιολογικό προσδιορισμό της έλευθερίας, όπως ο καταναγκαστικός ά/θεϊσμός στήν πρόταση του Καστοριάδη²⁰, που κατά τόν Rawls συνιστά κι αύτός ένα, άναστροφο έστω, μεταφυσικό δόγμα²¹. Σέ άντιθεση, λοιπόν, μέ τήν διττή σημασία που δίνει στήν έννοια της έλευθερίας ο Καστοριάδης (αύτονομία τόσο σε κοινωνικό, όσο και σε προσωπικό έπίπεδο), ο Berlin ισχυρίζοταν πώς «δέν υπάρχει άναγκαία σύνδεση μεταξύ άτομικής έλευθερίας και δημοκρατίας. Ή άπαντηση στό έρωτημα: «Ποιός μέ κυβερνά;» (είμαι αύτόφωτος ή έτερόφωτος;), τό έρωτημα δηλαδή που θέτει ο Καστοριάδης, διαφέρει λογικά άπό τό έρωτημα: «Μέχρι ποίου σημείου έπειμαίνει ή κυβέρνηση στήν ζωή μου;». Σέ αύτήν άκριθως τήν διαφορά έγκειται έν τέλει και ή άντιθεση μεταξύ τῶν δύο έννοιῶν της έλευθερίας: της θετικής και της άρνητικής. Πράγματι, ή «θετική» έννοια της έλευθερίας (τήν δοπία είσηγεται και προκρίνει ο Καστοριάδης) προκύπτει όταν προσπαθήσουμε νά άπαντησουμε όχι στό έρωτημα: «Τί είμαι έλευθερος νά κάνω ή νά είμαι;» άλλα στό έρωτημα: «Από ποιόν κυβερνώμαι;» ή «Ποιός είναι αύτός που θά άποφασίσει τί πρέπει – ή δέν πρέπει – νά κάνω ή νά είμαι;» Ή «θετική» έννοια της λέξης «έλευθερία» έκπηγάζει από τήν έπιθυμία του άτομου νά είναι αύτεξούσιο»²². Οι ένστάσεις του Berlin άναφορικά

μέ τήν «θετική» σημασιοδότηση τής έννοιας τής έλευθερίας προκύπτουν άπό τόν φόρο τῶν «μεταφυσικών» (φιλοσοφικῶν) της συμπαρομαρτούντων, που άναπόφευκτα συνεπάγονται άντιληψεις γιά τό πώς πρέπει νά είναι ο άνθρωπος (όπως πράγματι έπιθυμει κι ο Καστοριάδης, ή οποίος θά ήθελε τόν ίδανικό πολίτη άθεο και μεταφυσικά άποχρωματισμένο), έπανεισάγοντας έτσι «άπό τό παράθυρο» μιά έμμεση και ίνφέρπουσα, καίτοι άρνητική, έσχατολογία.

Η πολιτική πρόταση του Καστοριάδη γιά τήν έπίτευξη μιας άμεσης δημοκρατίας, στούς άντιποδες τού σημερινού κοινοβουλευτικού συστήματος, έχει άμφισθητηθεί κατά καιρούς ως ούτοπη και άνεφη η στήν σημερινή έποχή, όπως και τό ίδεωδες τής αύτονομίας μέ τήν διττή σημασία που άναλύσαμε πιό πάνω και άπό τό άποιν έξαρτα ο Καστοριάδης τήν έπίτευξη κι έπιβίωση τής δημοκρατίας. Όπως και νά ήχει τό πράγμα, τό πορτραΐτο τής άμεσης και πραγματικά συμμετοχικής δημοκρατίας, που πηγάζει από τίς σελίδες του πολυσχιδούς έργου του, παραμένει μιά γονιμώτατη πρόκληση γιά πολιτική σκέψη και έγρηγροση, ίδιως μάλιστα σέ έποχές μεταιχμιακές και κλιμακούμενης άπαξιώσης τής πολιτικής, όπως ή σημειωνή.

Έν κατακλείδι, θά θέλαμε νά παραθέσουμε τούς στίχους του Μάκεθ:

(She) He should have died hereafter,

There would have been a time for such a word

«Επρεπε νά' χε πεθάνει άργότερα, που θά' έρισκε Καί τήν κατάλληλή του ώρα ένας τέτοιος λόγος²³.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Λορεντζάτος Ζήσιμος, *Μνημόσυνο γιά τόν Κορνύλιο Καστοριάδη*, έκδ. Ροδακιό, Αθήνα 1998.

2. Γιά τόν Καστοριάδη, ή διαδικασία τής άμεσης δημοκρατίας έχει τίς έξης άπογράσεις: α) Ό λαός σέ άντιθεση πρός τούς «άντιπροσώπους», β) Ό λαός σέ άντιθεση πρός τούς «εισήμονες» και γ) Ή Κοινότητα σέ άντιθεση πρός τό «Κράτος». Καστοριάδης Κορνύλιος, Χώροι του άνθρωπου (μετρ. Ζήσης Σαρίκας), έκδ. «Ψύλον/Ειδιλία, Αθήνα 1995, σσ. 189-93. Ό Καστοριάδης πίστευε, έπισης, πώς ή ίδεα τής άμεσης δημοκρατίας έβρισκε τήν δικαίωσή της στήν Αμερικανική Επανάσταση τού 1776, μέ τήν μορφή τῶν *Town Hall Meetings* τού ίδιου, Ή άρχαία έλληνική δημοκρατία και ή σημασία της γιά μας σήμερα, έκδ. «Ψύλον/Ειδιλία, Αθήνα 1999, σσ. 34-40.

3. Καστοριάδης Κορνύλιος, Οι δύμιλες στήν Έλλά-

δα (Τό πρόβλημα τής Δημοκρατίας σήμερα), έκδ. «Ψύλον/Ειδιλία, Αθήνα 2000, σσ. 145-46.

4. Ames Curtis David (ed.), *The Castoriadis Reader*, Blackwell, Oxford 1997.

5. Καστοριάδης Κορνύλιος, Ανθρωπολογία, Πολιτική, Φιλοσοφία, έκδ. «Ψύλον/Ειδιλία, Αθήνα 2001, σσ. 76-77. Τού ίδιου, Ή Αρχαία Έλληνική Δημοκρατία..., έ.α., σσ. 20-21, 25.

6. Ό Καστοριάδης, μιλώντας γιά τήν *ex nihilo* δημιουργία, έκανε τόν διαχωρισμό μεταξύ τής *in nihilo* (έν τῷ μηδενὶ) / ή άκόμα και τής *cum nihilo* (μέ τό μηδενὶ) δημιουργίας. Ή θέτε τήν δημιουργία μέσα σέ εύρυτατα δρια ... «χωρίς άπογράντες δρους» (δηλαδή χωρίς μέσα, χωρίς περιορισμούς και προύποθεσεις, πάνω σέ μία *tabula rasa*). Τό καινούργιο δημιουργείται έβεαια μέσα σέ κάτι

πού ήδη υπάρχει πάντα, σύμφωνα μέ τόν Καστοριάδη, καί χρησιμοποιώντας στοιχεία ἀπ' αὐτό πού υπάρχει ήδη, ἀλλά, ως μορφή, είναι κάτι καινούργιο καί αὐτή ή μορφή είναι κάτι πού προέρχεται ἐκ τοῦ μηδενός. (Όνομάζει δέ Χάρος ἡ "Αύσυσσο αὐτόν τόν βασικό προσδιορισμό τοῦ εἶναι). Καστοριάδης Κορνήλιος, *Ο Θρυψατισμένος κόσμος*, μτφρ. Ζήσης Σαρίκας – Κ. Σπαντιδάκης, ἐκδ. "Γψιλον/θιβλία, Αθήνα 1992, σ. 61. Τοῦ ἴδιου, *Ανθρωπολογία, Πολιτική, Φιλοσοφία*, ἔ.ἀ., σσ. 123-24). Χαρακτηριστικός είναι καί ὁ ἀντιλογος τοῦ Στέλιου Ράμφου στήν ως ἄνω ἀποψη τοῦ Καστοριάδη. Η ἀντιγνωμία τοῦ Ράμφου ἔγκειται στήν καθολική διαφορά μεταξύ τῆς ἐκ τοῦ μηδενός δημιουργίας, ὅπως διατυπώνεται ἀπό τόν Καστοριάδη, καί ἐκείνης τῆς δημιουργίας, ὅπως διατυπώνεται ἀπό τό ἐπιστόμιο τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, καί είναι ἡ δημιουργία ἐκ τοῦ ὄντος, δηλαδή δημιουργία ὑπό τήν ἔννοια τῆς ἀποκαλύψεως καί τῆς σημασιοδοτήσεως. Ράμφος Στέλιος, *Μαρτυρία καί Γράμμα* (Απόλογος γιά τόν Μάρξ καί λόγος γιά τόν Καστοριάδη), ἐκδ. Αρμός, Αθήνα 2002, σσ. 173-201.

7. Καστοριάδης Κορνήλιος, *Χῶροι τοῦ Ανθρώπου*, ἔ.ἀ., σ. 290.

8. Ο Καστοριάδης ταύτισε τήν ἐτερονομία αὐτῶν τῶν κοινωνῶν μέ τήν παθητικότητά τους στήν παράδοση: ἡ μόνη ἀλλαγή ἔγινε στήν Ἀρχαία Ἑλλάδα καί, ξανά, μετά ἀπό αἰώνες, στήν Δυτική Εύρωπη. Καί στίς δύο αὐτές περιπτώσεις, ἡ σχέση ἀλλάζει καί ἀπό παθητική γίνεται ἐνεργητική (= αὐτονομία-παράδοση). Τήν διαφορά αὐτήν τήν ἐντοπίζει ὁ Καστοριάδης στήν διάκριση πού κάνει μεταξύ τοῦ ἀρχαίου ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ (πολιτισμός ἐλευθερίας καί αὐτονομίας) καί τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ (πολιτισμός θεοκρατικῆς ἐτερονομίας). Καστοριάδης Κορνήλιος, *Εἴμαστε ὑπεύθυνοι γιά τήν Ἰστορία μας*, ἐπιμ. Τέτα Παπαδοπούλου, ἐκδ. Πόλις, Αθήνα 2000, σ. 109-10, 117-18 καί 206-11.

9. Η αὐτονομία, ως ἵκανότητα μιᾶς κοινωνίας ἡ ἐνός ἀτόμου (καί στό πεδίο ἀναφορᾶς τῆς ὑπαρξῆς τοῦ "Ἀλλοῦ) νά τροποποιήσουν τούς θεσμούς/κανόνες τους, ἀποτελεῖ γιά τόν Καστοριάδη «όντολογικό ἀνοιγμα». Ταυτίζεται δέ με τήν δημιουργία καί τήν ἔννοια τοῦ φαντασιακοῦ. Δημιουργία καί φαντασιακή θέσμαση τῆς κοινωνίας σημαίνει ἀκριβῶς ἀνάδυση ἀλλων καθορισμῶν, νέων νόμων καί καινούργια πεδία νομιμότητας.

10. Καστοριάδης Κορνήλιος, *Τά σταυροδόμια τοῦ λαχευρίνθου*, ἐκδ. "Γψιλον, Αθήνα 1991, σσ. 303-385· τοῦ ἴδιου, *Χῶροι τοῦ Ανθρώπου*, ἔ.ἀ., σσ. 159-209 καί 211-30, *Ο Θρυψατισμένος κόσμος*, ἔ.ἀ., σσ. 151-68.

11. Καστοριάδης Κορνήλιος, *Χῶροι τοῦ Ανθρώπου*, ἔ.ἀ., σ. 293.

12. Καστοριάδης Κορνήλιος, *Η ἀρχαία ἐλληνική δημοκρατία καί ἡ σημασία τῆς γιά μᾶς σήμερα* (II. *Η ἀρχή τῆς ἀμφισβήτησης*), ἔ.ἀ., σσ. 12-13.

13. Η διάκριση ἀνάμεσα σέ θεσμούς καί θεσμούς κοινωνία ἀποτελεῖ γιά τόν Καστοριάδη «μιά μεταφορά στό κοινωνικό τοῦ κοσμολογικοῦ ζεύγματος *natura naturans / natura naturata* τῶν μυστικῶν τοῦ ὄψιμου Μεταίωνα». Καστοριάδης Κορνήλιος, *Χῶροι τοῦ Ανθρώπου*, ἔ.ἀ., σσ. 125, 169 καί 294.

14. Γιά τόν Χρῆστο Γιανναρᾶ: «Η δυτική φιλοσοφία, ἀν καὶ ξεχίνησε μόνον μέ μερικά βιβλία τοῦ Ἀριστοτέλους, καί αὐτά μεταφρασμένα ἀπό τά ἀραβικά, θέλει νά λογαριάζει τόν ἔαυτό της σάν τήν μοναδική ἀπ' εὐθείας ἔξελιξη τῆς προσωκρατικῆς καί μετασωκρατικῆς Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας». Γιανναρᾶς Χ., *Η Ελευθερία τοῦ "Ηθους*, ἐκδ. "Ικαρος, Αθήνα 2002, σσ. 298-301 (ὕποσ. 17).

15. Immanuel Kant, *Groundwork for the Metaphysics of Morals*, tr. Mary Gregor, Cambridge: Cambridge University Press, 1996· John Rawls, "The Idea of Public Reason Revisited", *The University of Chicago Law Review*, Vol. 64 (Number 3), The University of Chicago 1997, p. 786.

16. William Desmond, *Ethics and the Between*, Albany: State University of New York Press, 2001.

17. William Desmond, *Ethics and the Between*, ἔ.ἀ., σσ. 133-142.

18. «Τοῦ Κορνήλιου Καστοριάδη – Εἴμαστε ὑπεύθυνοι γιά τήν Ἰστορία μας», ἔ.ἀ., σ. 55.

19. Κορνήλιος Καστοριάδης, *Η Φαντασιακή θέσμηση τῆς κοινωνίας*, μτφρ. Κώστας Σπαντιδάκης, ἐκδ. Ράππα, Αθήνα 1985, σσ. 209-10, 502-03· τοῦ ἴδιου, *Ανθρωπολογία, Πολιτική, Φιλοσοφία*, ἔ.ἀ., σσ. 71-72.

20. «Τό ἀπόπο τῆς παρουσίας θεολογικῶν διαστάσεων στήν σκέψη ἐνός τόσο ἐμφατικά ἀ-θεου στοχαστή δέν πρέπει ἐν τούτοις νά μᾶς παρακενεύει, γιατί τόσο ἡ ὄφθολογιστική μας ὅσο καί ἡ ἀνορθολογιστική μας παραδοχή ὅτι ὁ Θεός ἔχει πεθάνει δέν σηματοδοτεῖ καθόλου καί τόν θάνατο τῆς θεολογίας, γιατί ἀπλούστατα στήν θέστη τοῦ Θεοῦ ἔχει διολισθήσει ὁ Γίος τοῦ Ανθρώπου, ὁ ὄποιος στήν σκέψη φιλοσοφική γλώσσα ὀνομάζεται πλέον Ὅποκείμενο». Σιμόπουλος Κωστής, *Φαντασιακή αὐτονομία ἡ φαντασιακός αὐτοεγκλωβισμός*; (Μιά κριτική προσέγγιση τῆς ἔννοιας τοῦ φαντασιακοῦ τοῦ Κορνήλιου Καστοριάδη), περ. Νέα Έστια, τχ. 1722, σελίς 587.

21. «I think of metaphysics as being at least a general account of what there is, including fundamental, fully general statements – for example, the statements "every event has a cause" and "all events occur in space and time", or can be related thereto.» John Rawls, *Political Liberalism, With a New Introduction and a Reply to Habermas*, New York: Columbia University Press, 1996, σ. 379, σημ. 8.

22. Isaiah Berlin, *Τέσσερα Δοκίμια Περί Ελευθερίας*, ἐκδ. Scripta, Αθήνα 2001, σσ. 269-271.

23. Μετάφραση B. Ρώτα, ἐκδ. "Ικαρος, Αθήνα 1962 (τροποποιημένη).

I. Kant: Η παγκόσμια εἰρήνη ως ιδέα και ως ἐφικτή πραγματικότητα

του Γιάννη Μ. Μαθιουδάκη

Τό κείμενο που ἀκολουθεῖ ἀποτελεῖ συνέχεια τοῦ προβληματισμοῦ σχετικά μέ τὸν ΟΗΕ καὶ ἀνατρέχει στὶς ιδέες που διατυπώνει ὁ Γερμανός φιλόσοφος I. Kant, στὸ κείμενό του “Zum ewigen Frieden” («Γιά τὴν αἰώνια εἰρήνη»).

Ἡ ἐπιμυμία τοῦ σύγχρονου κόσμου νά ἀπαλλαγεῖ ἀπό τοὺς πολέμους καὶ νά προωθήσει θεσμικά τὴν παγκόσμια εἰρήνη, δὲν ἐκφράστηκε γιὰ πρώτη φορά μέσω τῶν ἐμπνευστῶν τοῦ ΟΗΕ. Ἡ ιδέα τῆς σύστασης ἐνός ὄργανισμοῦ μέ σκοπό τὴν προώθηση τῆς παγκόσμιας εἰρήνης ἔχει τίς ρίζες τῆς στὸ εὐρωπαϊκό παρελθόν του 18ου αἰώνα. Ἡδη τὸ 1795, ὁ Γερμανός φιλόσοφος I. Kant, στὸ δοκίμιό του “Zum ewigen Frieden” («Γιά τὴν αἰώνια εἰρήνη»)¹, προσπάθησε νά χαράξει τίς γενικές ἀρχές ἐνός προγραμματικοῦ σχεδίου γιά τὴν δημιουργία μιᾶς ὁμοσπονδίας κρατῶν, μέ σκοπό τὴν προωθηση τῆς εἰρήνης στὸν κόσμο.

Οπως καὶ τά ὑπόλοιπα πολιτικά ἔργα τοῦ I. Kant, τὸ ἐν λόγῳ κείμενο παρεκκλίνει ἀπό τὸ θερό, γοτθικό ὄφος, τὴν πυκνότητα τῶν νοημάτων καὶ τὴν χρήση τῆς ιδιαίτερα ἀπαιτητικῆς καὶ ἔξειδικευμένης φιλοσοφικῆς ὄρολογίας, πού συναντᾶ ὁ ἀναγνώστης τῶν τριῶν *Kritikῶν* του². Παρ’ ὅλ’ αὐτά, ἂν καὶ ἀποτελεῖ ἔνα δοκύμιο πιό ἐλεύθερο στὴν συγγραφή του, δέν στερεῖται τῆς μεστότητας τῶν ιδεῶν καὶ τῆς αὐστηρότητας τῆς δομῆς πού χαρακτηρίζουν ὅλα τὰ ἔργα του. Πρόκειται γιά ἔνα κείμενο πολυεπίπεδο, γεμάτο μέ νοηματικές ἀποχρώσεις καὶ μέ μία λεπτή εἰρωνεία, πού δέν σου ἀφήνει τὸ περιθώριο νά ἀπαντήσεις, μέ τὸ τέλος τῆς ἀνάγνωσης, στὸ ἐρώτημα ἐάν ὁ συγγραφέας εἶναι ρεαλιστικά ἀπαισιόδοξος ή οὐμανιστικά αἰσιόδοξος.

Στὸ πρῶτο κεφάλαιο, ὁ Kant παρουσιάζει τὰ προεισηγματικά ἀρθρα πού κρίνει ἀπαραίτητα γιά τὴν κυριαρχία τῆς αἰώνιας εἰρήνης μεταξύ τῶν κρατῶν. Μεταξύ ἀλλων, ὁ Kant ἀναφέρει τὰ ἔξης: 1) «Σύν τῷ χρόνῳ, ὀφείλουν νά ἐχλείψουν τελείως οἱ μόνιμοι στρατοί», οἱ ὅποιοι κατά τὸν συγγραφέα ἐπιδιώκουν μέ κάθε εὐκαιρία τὸν πόλεμο, καὶ νά ἀντικατασταθοῦν ὀλοκληρωτικά ἀπό τὴν ἐθελοντική περιοδική θητεία τῶν πο-

λιτῶν. Μέ τὴν σημερινή ὄρολογία, θά λέγαμε ὅτι ὁ Kant τάσσεται ὑπέρ τοῦ θεσμοῦ καὶ ὅχι τοῦ ἐπαγγελματικοῦ μοντέλου στρατοῦ. Ἐπιθυμεῖ ἔναν στρατό, ὃ ὅποιος κατά θᾶσιν θά στελεχώνεται ἀπό πολίτες πού ἐκπληρώνουν τὴν θητεία τους ὡς ὑποχρέωση, καὶ ὅχι ἀπό μισθοφόρους πού ἀσκοῦν τὸ ἐπάγγελμά τους. Ἡ ἐποχή μας, δέδαια, φαίνεται νά ἀκολουθεῖ πλέον τὸν ἀντίθετο δρόμο. Δεδομένων τῶν ἀπαιτήσεων τοῦ σύγχρονου πολέμου καὶ τῶν τεχνολογικῶν ἔξελλεσεων —ἀκόμη καὶ— στὸν στρατιωτικό τομέα, ἀλλά καὶ τοῦ διευρυνόμενου χάσματος ἀνάμεσα στὴν πολιτική ζωή καὶ τὸν θεσμό τοῦ στρατοῦ, τὸ ἐπαγγελματικό μοντέλο φαίνεται νά ὑπερισχύει ἀργά ἀλλά σταθερά. 2) «Δέν θά δημιουργοῦνται κρατικά χρέη σὲ συνάρτηση μέ ἔξωτερικές κρατικές διαφορές», καθώς «ἔνα πιστωτικό σύστημα ἐπ’ ἀπειρον αὐξανόμενων καὶ παρ’ ὅλ’ αὐτά πάντοτε ἀπαιτητῶν χρεῶν... ἀποτελεῖ ἐπικίνδυνη χρηματική δύναμη, συγκεκριμένα ἔναν θησαυρό γιά τὴν διεξαγωγή πολέμων»³. Σὲ ἔνα τέτοιο σύστημα, οἱ πιστωτές ἀποκτοῦν δικαιώματα ἐπί τῶν ὀφειλετῶν τους, τά ὅποια μποροῦν νά «νομιμοποιήσουν» ἔναν πόλεμο τῶν πρώτων ἐναντίον τῶν δεύτερων. Στήν ἐποχή μας, δέδαια, οἱ διεθνεῖς οἰκονομικές σχέσεις εἶναι πλέον συνφασμένες μέ τὴν ὑπαρξη τοῦ ἔξωτερικοῦ δημόσιου χρέους, πού θαρύνει κυρίως τίς πλούσιες σὲ φυσικούς πόρους χῶρες τοῦ Τρίτου Κόσμου, ἀλλά καὶ τίς ἀνεπιγμένες χῶρες. Ἔτσι, τά πράγματα περιπλέκονται ἀκόμη περισσότερο, καθώς ἀκόμη καὶ ἡ ἴσχυρότερη στρατιωτικά χώρα στὸν κόσμο, οἱ ΗΠΑ, ἔχει ἔνα ἀρκετά σημαντικό (καὶ κατά περιόδους διογκουμένο) ἔξωτερικό χρέος. Ἀλλωστε, ἡ διεθνοποίηση τῶν οἰκονομικῶν δραστηριοτήτων τῶν σύγχρονων ἐπιχειρηματικῶν κολοσσῶν καὶ ἡ παρκοσμιοποίηση τῆς οἰκονομίας ἴσχυροποιεῖ τὰ συμφέροντα πού συνδέονται μέ περιοχές εὐρισκόμενες πέρα ἀπό τὰ σύνορα ἐνός χράτους.

3) «Κανένα κράτος δέν θά ἀναμειγνύεται μέ τήν δία στό πολίτευμα καί στήν διακυβέρνηση ἐνός ἄλλου». Αξίζει νά ἀναφέρουμε ἐδῶ τά σχόλια πού συνοδεύουν τό «προεισαγωγικό» αὐτό ἄρθρο, πού θεωρεῖται ἀπό τόν Kant ἀπαραίτητο γιά τήν θεμελίωση τῆς αἰώνιας εἰρήνης καί πού ἀντιτίθεται σαφέστατα στήν λογική τῶν «προληπτικῶν χτυπημάτων»: «Ἄλλα τί θά μποροῦσε νά τοῦ δώσει ἔνα τέτοιο δικαίωμα; Μήπως ὁ σκανδαλώδης τρόπος μέ τόν δόποιο ἔνα ἄλλο κράτος μεταχειρίζεται τούς ὑποτελεῖς του; Ἀντίθετα, τό παράδειγμα τοῦ μεγάλου κακοῦ, πού ἔνας λαός μέ τήν ἀνομία του ἐπισύρει ἐπάνω του, μπορεῖ νά χρησιμεύσει ὡς προειδοπότηση. Γενικά, τό κακό παράδειγμα πού ἔνα ἐλεύθερο ἄτομο δίνει στό ἄλλο (ώς scandalum acceptum) δέν εἶναι δική του πληγή. Φυσικά, αὐτό δέν σημαίνει ὅτι, ὅταν λόγω ἐσωτερικῆς διχόνοιας ἔνα κράτος διχαστεῖ στά δύο, καί τό καθένα τους παριστάνει τό ξεχωριστό κράτος διεκδικώντας τό σύνολο, ή παροχή δοήθειας ἀπό κάποιο τρίτο κράτος σέ ἔνα ἀπό τά δύο δέν θά μποροῦσε νά ἐκληρθεῖ ὡς ἀνάμειξη στό πολίτευμα τοῦ ἄλλου (ἐπειδή ἐπικρατεῖ ἀναρργία). «Οπωσδήποτε, ἐφ' ὅσον ἡ ἔκβαση τῆς ἐσωτερικῆς αὐτῆς διαμάχης δέν ἔχει ἀκόμη κριθεῖ, ή ἀνάμειξη τῶν ἔνων δύναμεων θά ἡταν καταπάτηση τῶν δικαιωμάτων ἐνός ἀνεξάρτητου λαοῦ, ή δόποιος παλεύει μόνον μέ τήν ἐσωτερική του ἀσθένεια, καί τό ἴδιο τό γεγονός θά ἀποτελοῦσε σκάνδαλο δεδομένο, καθιστώντας ἐπισφαλή τήν αὐτονομία ὅλων τῶν κρατῶν»⁴. Τί συμβαίνει στήν ἐποχή μας; Πέρα ἀπό τήν λογική τῶν «προληπτικῶν χτυπημάτων» καί τήν δίατη ἀνάμειξη, ή δόποια πραγματοποιεῖται ἀκόμη καί στό ὄνομα τῆς δημοκρατίας, ή ἐπέμβαση στά ἐσωτερικά ἐνός κράτους δέν ἀποτελεῖ πλέον σπάνιο φαινόμενο, ἀλλά τακτική πού ἀκολουθεῖται κατά διούλησην. «Ἄλλωστε, ούτε οἱ ἴδιοι οἱ Γερμανοί δέν φάνηκαν νά λαμβάνουν σοφίαρά ὑπ' ὅψιν τους τήν ἀρχή αὐτή πού ἔθεσε ὁ Kant, καθώς ἔσπευσαν νά ἀναγνωρίσουν τήν διεθνῆ ὑπόσταση τῆς Κρατίας, ἥδη ἀπό τό ξεκίνημα τοῦ γιουγκοσλαβικοῦ ἐμφυλίου πολέμου, συνδράμοντας μέ τήν στάση τους στίς μετέπειτα τραγικές ἔξελίζεις στήν περιοχή τῶν Βαλκανίων. 4) «Κανένα κράτος σέ πόλεμο μέ ἄλλο δέν θά ἐπιτρέπει ἐχθροπραξίες τέτοιες, οἱ δόποιες θά ἔκαναν ἀδύνατη τήν ἀμοιβαία ἐμπιστοσύνη σέ μελλοντική εἰρήνη». Ή ἀρχή αὐτή ἀποτελεῖ ἐπίκληση σέ μιά ἥθική τοῦ πολέμου, ή δόποια σήμερα μπορεῖ πλέον νά κατοχυρώνεται μέσω τῶν διεθνῶν συνθηκῶν, ἀλλά στήν πράξη καταπατεῖται συνεχῶς, δημιουργώντας ἔναν κύκλο δίας καί ὑποθάλποντας τίς συγκρούσεις τοῦ ἄμεσου μέλλοντος.

Στό δεύτερο κεφάλαιο, ὁ Kant προχωρᾶ στήν διατύπωση τῶν ὄριστικῶν ἄρθρων γιά τήν αἰώνια εἰρήνη. Πιστεύει ὅτι: 1) Τό πολιτειακό καθεστώς κάθε κράτους θά πρέπει νά εἶναι ρεπουμπλικανικό, δηλαδή νά διέπεται ἀπό τίς ἀρχές τῆς ἐλευθερίας τῶν μελῶν του (ώς ἀνθρώπων), τίς ἀρχές τῆς ὑποταγῆς τους στόν νόμο (ώς ὑπηκόων) καί τήν ἀρχή τῆς ἴσονομίας τους (ώς πολιτῶν). 2) «Βάση τοῦ διεθνοῦς δικαίου θά ἀποτελεῖ ἔνα ὅμοσπονδιακό σύστημα ἐλευθέρων κρατῶν». Αύτή ἡ συμμαχία κρατῶν θά πρέπει νά ἀρκεῖται στό νά ἔξασφαλίσει τήν ἐλευθερία τοῦ κάθε μέλους της ἀπό τήν ἐπιβούλη τῶν ἄλλων, χωρίς ὅμως νά θέτει κανέναν ἄλλον περιορισμό ἡ καταναγκασμό ἐπάνω τους. Γιατί κάτι τέτοιο θά σήμαινε τήν ἀπειλή τῆς κυριαρχίας τους. Εἶναι σαφές ὅτι ἡ ἐν λόγω ἀρχή συνδέεται μέ ὅσα ἀναφέραμε προηγουμένως γιά τήν ἀρχή τῆς μή ἐπέμβασης μέ τήν δία στό πολίτευμα καί στήν διακυβέρνηση ἐνός ἄλλου κράτους.

Εἶναι, ὅμως, δυνατόν ἔνα κράτος νά κατορθώσει νά ὑπερβεῖ τήν, σχεδὸν φυσική, ροπή του γιά δύναμη καί κυριαρχία στό ἐσωτερικό καί τό ἐξωτερικό του καί νά τιμήσει μιά τέτοια συμμαχία; Ο Kant, δέοντα, συμφωνεῖ σαφῶς μέ τόν Hobbes, ὅτι ἡ φυσική κατάσταση μεταξύ τῶν ἀνθρώπων εἶναι ἡ κατάσταση πολέμου. Σ' αὐτήν τήν κατάσταση, ἀκόμη καί ὃν οἱ ἀνθρώποι δέν προβαίνουν σέ ἀνοιχτές ἀντιπαραθέσεις καί ἐχθροπραξίες, εἶναι πάντοτε ἔτοιμοι νά τό πράξουν. Σέ ἐπίπεδο κράτους, τό πρόβλημα λύεται μέ τήν κυριαρχία τῆς κρατικῆς ἔξουσίας καί τήν θεσπιστή τῆς ἔνομης ταξης. Σέ διακρατικό ἐπίπεδο, ὅμως, δέν ὑπάρχει κάτι ἀνάλογο. «Ἐχοντας θεσπίσει μιά τάξη δικαιίου στό ἐσωτερικό τοῦ κράτους καί ὃντας κυριαρχη, ἡ κρατική ἔξουσία δέν βλέπει τόν λόγο γιατί νά ἐνταχθεῖ σέ ἔνα εὐρύτερο νομικό καθεστώς. Σ' αὐτό τό ἐπίπεδο, λοιπόν, δέν κυριαρχεῖ ἡ ἐλλογή ἐλευθερία τῆς ὑποταγῆς στόν νόμο, ἀλλά ἡ ἀνομη, παράφρων ἐλευθερία τῶν ἀγρίων. Αύτή εἶναι ἡ κατάσταση πού χαρακτηρίζει τίς διεθνεῖς σχέσεις, τόσο στόν «ἀπολίτιστο κόσμο τῶν ἀγρίων» ὃσο καί στόν «πολιτισμένο εὐρωπαϊκό κόσμο». «Ἡ δέ διαφορά τῶν ἀγρίων τῆς Εὐρώπης ἀπό ἐκείνους τῆς Ἀμερικῆς», τονίζει καυστικά ὁ Kant, «συνίσταται κυρίως στό ὅτι μερικές φυλές τῶν τελευταίων ἔχουν φαγωθεῖ τελείως ἀπό τούς ἐγχρούς τους, ἐνῷ οἱ πρῶτοι γνωρίζουν νά ἐκμεταλλεύονται καλύτερα τούς ἡττημένους τους ἀπό τό νά τούς τρῶνε καί ξέρουν νά αὐξάνουν τόν ἀριθμό τῶν ὑπηκόων τους μέ αὐτούς, ἀρα καί τό πλῆθος τῶν ἐργαλείων τους γιά ἀκόμη πιό ἐπεκτατι-

κούς πολέμους»⁵. Πώς, λοιπόν, μποροῦμε ἔστω καί νά πιστεύουμε ὅτι ἡ θέσπιση μᾶς τέτοιας συμμαχίας εἶναι δύνατή;

Ἡ ἐγγύηση γιά τήν δυνατότητα τῆς θέσπισης μᾶς τέτοιας κατάστασης, ὑποστηρίζει ὁ Kant, δίνεται ἀπό τήν ἴδια τήν φύση. Ἡ φύση, ἄλλωστε, εἶναι αὐτή πού ὅδηγησε τὸν ἀνθρωπο, μέσω τῶν ἴδιοτελῶν τάσεων καί τῶν πολεμισχαρῶν διαθέσεών του, νά ζεφύγει ἀπό τήν φυσική κατάσταση, γιά νά γλιτώσει τήν ζωή του καί νά προχωρήσει στήν σύσταση ὅργανωμένης πολιτείας, ὑπακούοντας τελικά στίς ἐπιταγές τοῦ Λόγου. Καί σ' αὐτό τὸ σημεῖο, ὁ Kant ἀκολουθεῖ τήν σκέψη τοῦ Hobbes: στήν συνέχεια, ὅμως, διαφοροποιεῖται ἀπό τὸν τελευταῖο, καθώς ἐπεκτείνει τὸ σκεπτικό του καί ἀναφέρει ὅτι ἡ φύση πάλι, μέσω τῆς ἀμοιβαίας ἴδιοτέλειας, εἶναι ἐκείνη πού ἐνώνει τοὺς λαοὺς μέ τήν δικαιοσύνην τοῦ κυρίαρχου ἐμπορικοῦ πνεύματος, τὸ ὅποιο δέν μπορεῖ στήν ούσια του νά συνυπάρξει μέ τὸν πόλεμο. Κατ' αὐτόν τὸν τρόπο, ὁ ἀνθρωπος διαδίζει τὸν δρόμο τῆς προόδου, μέ ἀποτέλεσμα τήν ἀργή ἄλλα σταθερή κατίσχυση τοῦ Λόγου: «Ο Λόγος, πού εἶναι πραγματιστικά ἐπιτήδειος στήν ἔκτελεστη τῶν ἴδεων τοῦ δικαίου, σύμφωνα μέ τήν ἡθική ἀρχή, ἀναπτύσσεται συνεχῶς μέ τήν διαρκῆ πρόοδο τοῦ πολιτισμοῦ, ἄλλα μαζί μεγαλώνει καί ἡ ἐνοχή γιά τὶς εἰς δάρος του παραβιάσεις»⁶. Γι' αὐτό, ἄλλωστε, κανένα κράτος δέν τολμᾶ νά ἀγνοήσει ἀπροκάλυπτα τὸ διεθνές δίκαιο, ἀναζητώντας πάντοτε μιά δικαιολόγηση γιά τήν νομιμοπόληση τῶν ἐνεργειῶν του.

Παρ' ὅλ' αὐτά, εἶναι ὁ ἴδιος ὁ Kant ἐκεῖνος πού ἔχει ὑποστηρίζει ὅτι ἡ σκοπιμότητα τῆς φύσης εἶναι ἀπλῶς καί μόνον ἔνας τρόπος «ἀνάγνωστής» τῆς ἀπό τὸν ἀνθρωπο. Στήν τρίτη *Κριτική* του, τήν *Κριτική* τῆς κριτικῆς δύναμης, ὁ Kant ἀναδεικνύει τήν ἀξία τῆς κρίσης, τονίζοντας ὅτι τὸ κύριο χαρακτηριστικό της εἶναι ἡ ὑπαγωγή τοῦ ἐπιμέρους στὸ γενικό καί ἡ ἀπόδοση ἐνός σκοποῦ στὸ σύνολο τῶν ἐμπειριῶν μας, οἱ ὅποιες διαφορετικά θά ἔμεναν χωρίς νόημα. Ἡ κρίση εἶναι, λοιπόν, ἐκείνη ἡ πνευματική δύναμη πού ἐπιτρέπει τήν γεφύρωση τῶν ἐμπειριῶν μας μέ τὸν Λόγο, καθώς ἀποδίδει τέτοιους σκοπούς στά πράγματα,

ώστε νά μποροῦν νά ταιριάξουν μέ τίς ἐπιταγές τοῦ τελευταίου. Σέ τελική ἀνάλυση, λοιπόν, εἶναι ἡ «πανουργία τοῦ Λόγου» πού προσπαθεῖ νά μᾶς πείσει γιά τήν ἐφικτότητα τοῦ σχεδίου τῆς παγκόσμιας εἰρήνης. Ἡ θεωρητική θεμελίωση, ὅμως, ἡ ὅποια ἐν τέλει παραμένει μετέωρη, δέν εἶναι αὐτή πού πρωτίστως ἐνδιαφέρει τὸν Kant. Εἶναι ἀρκετό τό ὅτι ἡ θεωρία μᾶς δείχνει ἀπλῶς τήν δυνατότητα τῆς ἐπίτευξης αὐτοῦ τοῦ σχεδίου. Ἀπό ἐκεῖ καί πέρα, ὁ Kant δίνει προτεραιότητα στήν πρακτική του ἀξία. Πράγμα πού σημαίνει ὅτι μπορεῖ ἡ αἰώνια εἰρήνη νά εἶναι δύνατή, ἀπαιτεῖ ὅμως ἀπό τήν πλευρά μας καί τήν πλευρά τῆς πολιτικῆς ἔξουσίας τήν ἀποδοχή της ὡς ἀναγκαιότητας τοῦ Λόγου. «Μέ αὐτόν τὸν τρόπο ἡ φύση, μέσω τοῦ μηχανισμοῦ τῶν ἴδιων τῶν ἀνθρώπινων ροπῶν, ἐγγράται τήν εἰρήνη. Μέ μά σιγουριά, δέσμαια, πού δέν ἐπαρκεῖ γιά τήν (θεωρητική) πρόγνωση τοῦ μέλλοντος τῆς εἰρήνης, ἐπαρκεῖ ὅμως ἀπό πρακτική ἀποψη, κάνοντας καθηκον τήν προώθηση αὐτοῦ τοῦ σκοποῦ (πού δέν εἶναι ἀπλῶς χήμαιρα)».

Ἡ θέσπιση αὐτῆς τῆς δύμασπονδίας, πού θά καταστήσει πραγματικότητα τήν αἰώνια εἰρήνη, ἀπαιτεῖ λοιπόν μιά δέσμευση. Μπορεῖ νά προκύψει μόνον ὡς ἀποτέλεσμα συνδυασμοῦ τῆς διούλησης ὅλων τῶν μεμονωμένων ἀνθρώπων γιά τήν εἰρήνη («διανεμητική ἐνότητα τῆς διούλησης ὅλων») καί τῆς διούλησης ὅλων μαζί γιά τήν ἐπικράτηση αὐτῆς τῆς κατάστασης («συλλογική ἐνότητα τῆς ἐνωμένης τους διούλησης»). Ἡ μετάβαση αὐτή ἀπό τήν διανεμητική στήν συλλογική ἐνότητα τῆς διούλησης μπορεῖ νά γίνει μόνον μέ τήν ἐπέμβαση μᾶς ἡθικοῦ χαρακτήρα πολιτικῆς ἔξουσίας: ἀπαιτεῖ δηλαδή τήν ὑποταγή τῆς πολιτικῆς στὶς ἡθικές ἐπιταγές τοῦ Λόγου. Ὁ Kant, δέσμαια, γνωρίζει πολύ καλά ὅτι οἱ παραπάνω προϋποθέσεις εἶναι πολύ δύσκολο νά ἐπιληρωθοῦν. «Ομως, ἡ μοναδική ἐναλλακτική δύναμη τητα πού παρουσιάζει εἶναι ἡ ἀπεικόνιση τῆς αἰώνιας εἰρήνης, πού διεισκότων στήν σατιρική ἐπιγραφή ἡ ὅποια ἡταν κρεμασμένη στήν εἴσοδο κάποιου μακρινοῦ δίλλανδικου πανδοχείου: ἡ ἀδιασάλευτη εἰρήνη πού διασιλεύει στό κοιμητήριο.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Kant Immanuel, *Γιά τήν αἰώνια εἰρήνη*, Ἐκδ. Ἀλεξάνδρεια, Αθήνα 1992.

2. Πρόκειται γιά τήν *Κριτική τοῦ πρακτικοῦ Λόγου* (1781), τήν *Κριτική τοῦ πρακτικοῦ Λόγου* (1788) καί τήν *Κριτική τῆς κριτικῆς δύναμης* (1790).

3. Kant Immanuel, *Γιά τήν αἰώνια εἰρήνη*, ἔ.ἀ., σ. 29.

3. ἔ.ἀ., σ.σ. 30-31.

5. ἔ.ἀ., σ.σ. 43-44.

6. ἔ.ἀ., σ. 87.

7. ἔ.ἀ., σ. 65.

Библиотеки

Ἐπιμέλεια: Χρῆστος Π. Μπαλόγλου

Αλέξιος Γ.Κ. ΣΑΒΒΙΔΗΣ, *Ιστορία του Βυζαντίου μέχε αποσπάσματα από τις πηγές, τόμος Γ': 1025-1461 μ.Χ. Η Υστερη Βυζαντινή Αύτοκρατορία και ο Μεσαιωνικός Ελληνισμός, Β' έκδοση, έμπλουτισμένη, έκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2006, 319 σ.*

Στό παρόν ἔργο διαγράφεται μελετᾶ τήν ὑστεροβυζαντινή περίοδο, μία περίοδο που δέν ἔχει συστηματικά ἀπασχολήσει τούς κορυφαίους Ἑλληνες Βυζαντινολόγους, ὅπως ἔξηγει στὸν πρόλογο, πλὴν τοῦ Ἀπ. Βακαλοπούλου καὶ τοῦ Παύλου Καλλιγᾶ. Σηματοδοτεῖται ἡ ἔναρξη τῆς περιόδου ἀπό τὸν θάνατο τοῦ Βασιλείου Β' Βουλγαροκτόνου (1025) καὶ ὁλοκληρώνεται μὲ τὴν πτώση τῆς αὐτοκρατορίας τῆς Τραπεζούντος (1461), γιά τὴν ὅποια διαγράφεται ἔχει ἀφιερώσει εἰδικῆ μονογραφία¹.

Συνοπτικά και μέ σαφήνεια περιγράφει ό συγ-
γραφέας τήν ιστορία του βυζαντινού κράτους κατά-
τήν ταραχμένη και άκρως ένδιαιφέρουσα αυτήν περίο-
δο. Ιδού οι τίτλοι τῶν Μερῶν: Μέρος Α': 'Η περίοδος
1025-1204 μ.Χ. 'Η διαμάχη μεταξύ τῶν γραφειο-
κρατῶν ἀξιωματούχων τῆς πρωτεύουσας και τῶν
στρατιωτῶν ἀριστοκρατῶν τῆς ἐπαρχίας: Μέρος Β':
'Η περίοδος 1204-1453 μ.Χ. Τό Βυζάντιο τῆς ἔξο-
ριας, ή ἀνακαταλήψη τῆς Κωνσταντινούπολης και ή
παρακυμή και ή πτώση τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατο-
ρίας: Μέρος Γ': 'Η περίοδος 1204-1461/1479
μ.Χ. Τά τελευταῖα προπύργια τοῦ μεσαιωνικοῦ
ἔλληνισμοῦ, στά δοποῖα μελετῶνται, πρῶ-τον, τό
κράτος τῶν Μεγαλοκομηνῶν τοῦ Πόντου, δεύτερον,
τό αὐτόνομο κράτος ή «Δεσποτάτο» τῆς Ἡπείρου,
τρίτον, τό Δεσποτάτο τοῦ Μυστρᾶ, τέταρτον, τό
ἡμιαυτόνομο κράτος τῆς Θεσσαλίας και πέμπτον, τό
ἡμιαυτόνομο κρατίδιο τῆς Ρόδου και τῶν Δωδεκανή-
σιων.

Ἄκολουθοῦν πίνακες κοσμικῶν καὶ ἐκκλησια-

στικῶν μεσαιωνικῶν ἡγεμόνων (ἀρχές 11ου-τέλη
15ου αἰώνος), βιβλιογραφία θοηθμάτων, παραρτή-
ματα εἰκόνων, χαρτῶν, ἀποσπάσματα ἀπό τις πηγές
καὶ κείμενα σέ νεοελληνική ἀπόδοση, βιβλιογραφικές
προσθήκες Β' ἐκδόσεως.

‘Ο συγγραφέας κατώρθωσε έτσι νά παρουσιάσει ένα εύσύνοπτο και εύχρηστο έγχειριδιο της θεραπείας ζαντινῆς περιόδου.

Χρήστος Π. Μπαλόγλου

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Α.Γ. Σαββίδη, *Οι Μεγάλοι Κομνηνοί τῆς Τραπεζούντας καὶ τοῦ Πόντου. Ἰστορικὴ ἐπισκόπηση τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας τοῦ μικρασιατικοῦ Ἑλληνισμοῦ, 1204-1461*. Αθῆνα: Ἐπιτροπή Ποντιακῶν Μελετῶν, 2005.

ΑΘ. ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΥ, Τά 'Εκ-
κλησιαστικά Δίκαια στήν 'Ελλάδα
σήμερα, ἐκδόσεις του 'Ιδρυματος
'Εθνικοῦ καὶ Θρησκευτικοῦ Προβλη-
ματισμοῦ, Θεσσαλονίκη 2005, 607
σσ.

“Εναν χρόνο μετά τήν ἐπικράτηση ἡρεμίας στίς σγέσεις ἀνάμεσα στίς δύο Ἐκκλησίες, τοῦ Φαναρίου καὶ τῶν Ἀθηνῶν, κυκλοφόρησε πρόσφατα τὸ περισπούδαστο ἔργο τοῦ καθηγητοῦ τοῦ ΑΠΘ κ. Ἀθ. Ἀγγελοπούλου μέ τόν τίτλο Τά Ἐκκλησιαστικά Δίκαια στήν Ἑλλάδα Σήμερα. Ο ὑπότιτλος τοῦ ἔργου αὐτοῦ «Τά Πατριαρχικά Δίκαια στήν Ἑλλάδα ἐν σγέσει πρός τά Δίκαια τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος» προϋδεάζει τόν ἀνύποψιαστο ἀναγνώστη ὅτι, στό ἔργο αὐτό, ἔχει καταχωριθεῖ ἀρχειακό ὑλικό ἀπό τά ἀρχεῖα τοῦ Οἰκ. Πατριαρχείου καὶ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος.

Ο συγγραφέας είναι γνωστός διεθνῶς πανεπιστημιακός δάσκαλος και ένας από τούς πολλούς δρφτικιάλους της Μεγάλης του Χριστοῦ Ἐκκλησίας,

αύθεντία σέ εκκλησιαστικά θέματα τοῦ βαλκανικοῦ χώρου.

Στό έργο του αύτό διαγραφές προτάσσει τίς πηγές, κυρίως ἀνέκδοτες, ἀπό τίς δύοις ἀντλησης ἀγωστοῖς καὶ ἀνακινοποίητοῖς τίς μέρες μας ὑλικό. Πρόκειται γάρ πρακτικά καὶ ἀνέκδοτες ἀποφάσεις τῆς Δ.Ι.Σ. τοῦ Φαναρίου τῆς περιόδου 1927/1929 ἢ ἀλληλογραφίας τοῦ Οἰκ. Πατριάρχου Βασιλείου μέ τόν Ἀρχιεπίσκοπο Ἀθηνῶν καὶ Πάστορα Ἑλλάδος Χρυσόστομο Παπαδόπουλο καὶ τήν Δ.Ι.Σ. τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος καθώς καὶ τήν ἀλληλογραφία ἀνάμεσα στίς δύο Ἐκκλησίες, ἢ δύοις διεξήγοη μέ ἀφορμή τήν 11μηνη (2003/2004) ἔριδα.

Ἐχοντας τήν αἰσθηση διτού τά πορίσματα τῆς ἔρευνάς του καὶ ἡ ἀποτίμησή τους ἀπό τόν ίδιο ρίχγουν νέο φῶς στά δίκαια τῶν δύο Ἐκκλησιῶν στόν χώρο τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπικρατείας, καὶ διτού ἀναντίρρητα δίκαιώνουν τήν τηροθεῖσα στάση τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἀπέναντι στίς ἀξιώσεις τοῦ σημερινοῦ Προκαθημένου τοῦ Φαναρίου, διαγραφέας δχι μόνον καταχωρεῖ τά σχετικά κείμενα ἀπό τά Ἀρχεῖα τῶν δύο Ἐκκλησιῶν, ἀλλά καταχωρεῖ καὶ φωτοτυπίες αὐτῶν στίς σσ. 438-602. Ἐφαρμόζοντας τό μέτρο τοῦτο, προλαμβάνει δύοιανδήποτε ἀμφισβήτηση τῶν τεκμηρίων του.

Ἀναφορικά μέ τό παρουσιαζόμενο έργο του δέν πρέπει νά θεωρηθεῖ ὑπερβολική ἡ ἀποψή μας, διτού στό μέλλον θά λειτουργήσει ὡς πρόδιλο γιά νά διατηρηθοῦν ἀδιατάρακτες οἱ σχέσεις τῶν δύο Ἐκκλησιῶν, τοῦ Φαναρίου καὶ τῶν Ἀθηνῶν.

Παναγιώτης Γ. Φούγιας

Κώστας ΔΕΣΠΟΙΝΙΑΔΗΣ, Φράντς Κάφκα. Ὁ ἀνατόμος τῆς ἔξουσίας, ἐκδ. Πανοπτικόν, Θεσσαλονίκη 2008

Ο Φράντς Κάφκα ἔχει πρό πολλοῦ κατακτήσει μά θέση ἀνάμεσα στούς κορυφαίους τῆς παγκόσμιας λογοτεχνίας. Ὁπως σέ κάθε συγγραφέα τέτοιου μεγέθους, ἔτσι καὶ στόν Κάφκα ποικιλούν οἱ ἔρμηνεις τοῦ έργου του. Ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον, ὅμως, ἔχει τό γεγονός διτού, ἐνῷ ἡ βιβλιογραφία ῃθεῖ ψυχαναλυτικῶν καὶ θεολογικῶν-μεταφυσικῶν μελετῶν, οἱ ἀναφορές στήν πολιτική διάσταση τοῦ έργου τοῦ Κάφκα εἶναι ἐλάχιστες. Σέ αὐτήν ἀκριβῶς τήν πτυχή τοῦ καφκικοῦ έργου ἐπιλέγει νά ἐστιάσει τήν προσοχή του διό τοῦ Κώστας Δεσποινίδης, θεωρώντας τήν κυρίαρχη στήν σκέψη τοῦ συγγραφέα. Ο Κάφκα στήν μελέτη

τοῦ Δεσποινιάδη περιγράφεται –διπος ἀλλωστε δηλώνεται καὶ ἀπό τόν τίτλο τοῦ βιβλίου– ως ἔνας λεπτός ἀνατόμος τῆς ἔξουσίας, ἔνας συγγραφέας πού ἀπεικόνισε μέ τόν πιό παραστατικό τρόπο τίς ἔξουσιας δομές τῆς κοινωνίας.

Τέσσερα ἀπό τά ἔξι κείμενα πού ἀπαρτίζουν τήν μελέτη αὐτήν γράφτηκαν καὶ δημοσιεύθηκαν σέ μιά πρώτη μορφή στά τεύχη τοῦ περιοδικοῦ *Πανοπτικόν* (ἐνῷ δύο ἀπό αὐτά, Τά στέρεα θεμέλια τοῦ Πύργου καὶ Ὁ Κάφκα καὶ τό ζήτημα τῆς ἔξουσίας, δημοσιεύονται γιά πρώτη φορά). Βασικός στόχος τοῦ συγγραφέα εἶναι νά ἀναδείξει τόν πολιτικό ἡ ἀκόμη πιό ἔκαθαρα τόν ἀναφρικό Κάφκα. Μελετώντας καὶ συσχετίζοντας παράληλα τόσο τό έργο δισο καὶ τήν ζωή τοῦ Κάφκα, ὁ Δεσποινίδης καταλήγει σέ μιά μᾶλλον «ένοχλητική» προσέγγιση. Οφείλουμε νά διαβάσουμε, ὑποστηρίζει διαγραφέας, τό καφκικό έργο σάν ενιαίο ὅλον καὶ ὅχι ἀποσπασματικά. Πίσω ἀπό τήν Δίκη, τόν Πύργο καὶ τήν Ἀμερική μέχρι τήν Μεταμόρφωση καὶ τήν Σωφρονιστική Ἀποικία (καθώς καὶ διλα τά ὑπόλοιπα έργα) ὑπάρχει ἔνα σταθερό μοτίβο, ἔνας κοινός παρονομαστής: οἱ σχέσεις ἔξουσίας καὶ τό πλέγμα πού δημιουργοῦν γύρω ἀπό τήν ζωή τοῦ ήρωα (οὐσιαστικά πρόκειται γιά ἔναν) τῶν έργων τοῦ Κάφκα.

“Οποιος ἔχει διαβάσει τουλάχιστον τά δύο μεγάλα έργα τοῦ Κάφκα (Δίκη καὶ Πύργος) διαπιστώνει διτού ἡ ἥρωας τῶν έργων δρίσκεται ἀπέναντι σέ μιά ἀκαθόριστη ἀλλά καὶ τρομερή ἔξουσία πού τόν περιβάλλει. Ή ἔξουσία αὐτή δέν ἔχει οὔτε πρόσωπο οὔτε μορφή καὶ παρ’ διλα αὐτά εἶναι πανίσχυρη. Βρίσκεται παντοῦ καὶ σέ κάθε κίνηση τοῦ ήρωα τῶν έργων. Μέ τά λόγια τοῦ συγγραφέα: «ἡ ἔξουσία δέν παρουσιάζεται πυραμιδική, κατακόρυφα ἵεραρχημένη. Παρουσιάζεται, ἀλλά μποροῦμε νά τό πούμε ἔτσι, δρίζονται ποιημένη – τεμαχισμένη. Διαχέεται σέ δόλικληρο τό κοινωνικό πεδίο καὶ ἀπ’ αὐτό προκύπτει ἡ πληθώρα διορθητικῶν – δευτερεύοντων, ἀλλά μέ σημαντικό ρόλο στήν ἔξέλιξη τῶν έργων – προσώπων». Ο πυρήνας τῆς δύναμης τῆς ἔξουσίας στό έργο τοῦ Κάφκα (μήπως καὶ κάπου ἀλλού;) ἐντοπίζεται σέ αὐτό ἀκριβῶς τό σημεῖο: στήν διάχυσή της σέ κάθε δραστηριότητα τοῦ ἀτόμου.

Στό Σχόλιο στήν Σωφρονιστική Ἀποικία, ὁ Δεσποινίδης ἐπιλέγει νά καταδείξει ἔνα ζήτημα πού παραμένει συνεχῶς ἐπίκαιρο. Εἶναι ἡ σύνδεση τῶν δασανιστηρίων μέ τόν Νόμο, τήν τιμωρία καὶ τό ἀνθρώπινο σῶμα, δηλαδή τά σημάδια ἡ τίς «μουντζούρες», διπος λέει διατόρον, πού ἀφήνει ἡ ἔξουσία πάνω στό βιβλίο τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς. Στό ἐπόμενο

κείμενο διαγραφέας ἐπιχειρεῖ νά αναγνώσει τήν Ἀμερική του Κάφκα ώς ἔνα ἔργο πού ἐντάσσεται στό ἀντικαπιταλιστικό ρομαντικό κίνημα τῶν πρώτων δεκαετιῶν του 20οῦ αἰώνα. Ἀνεξάρτητα ἀπό τήν λογοτεχνική ἀξία τοῦ ἔργου μπορεῖ κανείς νά δεῖ τήν σκληρή κριτική του Κάφκα στόν ἐπελαύνοντα καπιταλισμό τῆς ἐποχῆς. Ἡ περιγραφή του καπιταλιστικοῦ ὀνείρου γίνεται μέ τά μελανώτερα χρώματα καί φαίνεται – ἵσως πιό καθαρά ἀπό ὅλα τά ἔργα – ἡ πολιτική στάση του Κάφκα. Μιά στάση πού ἀπορρίπτει συνδλήφδην τόν ἐπερχόμενο (τότε) καπιταλισμό.

Ο Δεσποινιάδης μᾶς ἀποκαλύπτει μιά θαλειά ἀναρχική φωνή τοῦ κατά τά ἀλλα ἥσυχου ὑπαλλήλου τοῦ Ἰδρύματος Ἀσφαλίσεων Ἐργατικῶν Ἀτυχημάτων. Μιά φωνή πού, σύμφωνα μέ τόν συγγραφέα, δέν ἔνιωσε ποτέ μέλος καμμιας ὄμάδας καί κανενός κινήματος. Τά δύο τελευταῖα κείμενα τοῦ Βιβλίου ἀσχολοῦνται μέ τήν σχέση τοῦ Κάφκα μέ τό ἀναρχικό κίνημα καθώς καί μέ τήν ἐσκεμψένη ἀποσιώπηση (ἢ ἀμφισβήτηση) αὐτῆς τῆς πτυχῆς τῆς ζωῆς (ἀλλά καί τοῦ ἔργου) του ἀπό τήν πλειοψηφία τῶν μελετητῶν καί τῶν βιογράφων του. Ο Δεσποινιάδης, διαβάζοντας προσεκτικά τήν βιβλιογραφία, ὑπερασπίζεται μέ συνέπεια καί ἐπιμονή τό οὐσιῶδες μέσα στό ἔργο του Κάφκα καί αὐτό δέν εἶναι ἀλλο παρά ἡ ἀμετακίνητη θέση του Κάφκα στήν πλευρά τῆς ἀντιεξουσίας. Ο Κάφκα, ἀνάμεσα σ' ὅλα τά ἀλλα, εἶναι ἔνας θαύματα πολιτικός συγγραφέας. "Αν ἀγνοήσουμε αὐτήν τήν παράμετρο τοῦ ἔργου του, ὑποστηρίζει δικαίως διεποινιάδης, τότε μιλᾶμε ἀναγκαστικά γιά ἄλλον συγγραφέα.

Θεόπας Παπαδόπουλος

Γιώργος ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ, 'Η ἀμεση δημοκρατία καί ἡ κριτική τοῦ Ἀριστοτέλη, ἐκδ. Παπαζήση, Ἀθήνα 2007, σ. 322

Τό βιβλίο του Γ. Ν. Οίκονόμου δέν ἔχει μόνον ιστορικό καί φιλοσοφικό ἐνδιαφέρον ἀλλά κυρίως πολιτικό, ἀνάφερεται στό σήμερα καί ἀναδεικνύει τήν σημασία τῶν θεμάτων γιά τήν σημερινή συζήτηση. Αὐτό σημαίνει ὅτι οι θεσμοί, οι ἔννοιες καί τά ἐπιχειρήματα πού ἀναδεικνύει τό βιβλίο ἀφοροῦν καί τίς συγχρονες κοινωνίες, τούς σημερινούς ἀνθρώπους. Τό βιβλίο Η ἀμεση δημοκρατία καί ἡ κριτική τοῦ Ἀριστοτέλη κινεῖται σε δύο ἐπίπεδα ἔξι ίσου ἐνδιαφέροντα καί σημαντικά. Κατ' ἀρχάς διερευνᾶ τά βασικά καί οὐσιώδη χαρακτηριστικά τῆς ἀμεσης δημοκρατίας,

ὅπως αὐτή ἐφαρμόσθηκε στίς ἀρχαῖες Ἑλληνικές πόλεις καί δή στήν Ἀθήνα τῆς κλασσικῆς ἐποχῆς καί ταυτοχρόνως ἔξετάζει τήν θέση τοῦ Ἀριστοτέλους ἀπέναντι της. Ὁ συγγραφέας ἀποδεικνύει ὅτι ἡ συνηθισμένη ἀποψή τῆς πλειονότητας τῶν μελετητῶν τοῦ Ἀριστοτέλους σχετικῶς μέ τήν στάση του ἀπέναντι στήν δημοκρατία, παρουσιάζει πολλά προβλήματα, ἐάν εἰδωθεῖ ὑπό τό φῶς μιᾶς προσεκτικώτερης ἀνασυγκρότησης τοῦ χαρακτήρα τῆς ἀθηναϊκῆς δημοκρατίας καί τῆς ἀντιπαραβολῆς αὐτοῦ τοῦ χαρακτήρα μέ τήν σύνολη πολιτική ἀντίληψη τοῦ φιλοσόφου. Διερευνᾶται ἔτσι τό νόημα τῶν ἀριστοτελικῶν ἐννοιῶν, μέσα ἀπό τίς πολλαπλές ἐρμηνευτικές «ἐπιχωματώσεις» πού ἔχουν συσσωρεύσει οἱ σχολιασμοί τῶν Πολιτικῶν, ἐπί πολλούς αἰώνες.

Ο Γ. Ν. Οίκονόμου διαπιστώνει ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἀσκεῖ μία πολύπλευρη κριτική στήν δημοκρατία, καί ως ἐκ τούτου προβαίνει στό ἐγγείρημα νά ἀνασυστήσει, ὅσο γίνεται λεπτομερῶς καί πλήρως, τήν κριτική αὐτή. Γιά νά γίνει, δημως, αὐτό ἐπρεπε πρίν νά ἀνασυσταθοῦν ούσιαστικῶς οἱ θεσμοί, οἱ πρακτικές, ἡ ὅργανωση, ἡ λειτουργία τῆς ἀμεσης δημοκρατίας καθώς ἐπίσης οἱ ἀντιλήψεις, οἱ ἰδέες καί τά ἐπιχειρήματα τά ὅποια τήν ὑποστήριζαν, καί στήν συνέχεια νά ἀντιπαρατείται σέ αὐτά, σημεῖο πρός σημεῖο, ἡ στάση τοῦ φιλοσόφου. Αναλύει ἔτσι ὁ Γ. Ν. Οίκονόμου, στό πρώτο μέρος τοῦ βιβλίου του, τίς ἀρχές τῆς δημοκρατίας καί, στό δεύτερο, τά ἐπιχειρήματα τῆς δημοκρατίας καί τά χαρακτηριστικά τῆς δημοκρατίας μέσα ἀπό τήν ἀνάλυση τῶν βασικῶν ἀρχῶν της – καί ἐδῶ ἔγκειται ἡ πρωτοτυπία τοῦ βιβλίου: ἀντί νά παρατείθονται οἱ θεσμοί καί τά χαρακτηριστικά τῆς δημοκρατίας κατά τόν παραδοσιακό τρόπο, ἀναλύονται στό πρώτο μέρος, σέ ἔξι κεφάλαια, οἱ βασικές ἀρχές της, ἀνεύ τῶν ὅποιων δέν ὑφίσταται καί δέν νοεῖται ἡ δημοκρατία.

Ο συγγραφέας ἀντιπαραθέτει σέ καθεμία ἀπό αὐτές τίς δημοκρατικές ἀρχές τίς θέσεις τοῦ Ἀριστοτέλους καί ἀποδεικνύει ὅτι αὐτός εἶναι κριτικός ἡ ἀρνητικός σέ ὅλες αὐτές. "Επις: Α) ἐνῷ ἡ δημοκρατία χαρακτηρίζεται ἀπό τόν διαρκή ἀγῶνα τοῦ δήμου γιά τήν δημιουργία, τήν διεύρυνση καί διατήρησή της, ὁ φιλόσοφος θέλει νά παριώσει τήν δημοκρατία σέ μόνιμα σχήματα, εἶναι ἀντίθετος μέ τήν διεύρυνσή της καί ἀποσιωπᾶ τόν ἀγῶνα καί τήν δημιουργικότητα τοῦ δήμου. Επίσης, ἐνῷ ἡ δημοκρατία παρείχε στούς πολίτες οἰκονομικές παροχής καί μισθούς, αὐτός εἶναι ἀντίθετος, διότι θεωρεῖ ὅτι αὐτά στρέφο-

νται κατά τῶν εὐπόρων. Ἐνῷ ὁ δῆμος χαρακτηριζόταν ἀπό αὐτοπεριορισμό καὶ μάλιστα νομοθετημένο, ἐκεῖνος τὸν παρουσιάζει ὡς ἀχαλίνωτο καὶ ἀσύδοτο.

B) Ἐνῷ ὁ δῆμος εἶναι τὸ κύριον τῆς πόλεως, ὁ φιλόσιφος δέν τὸν θεωρεῖ ἵκανό καὶ ὥριμο, ἀλλά συνηγορεῖ ὑπέρ τῆς φαλκιδεύσεως τῶν ἔξουσιῶν του καὶ τὸν ἀποκλεισμό τῶν κατωτέρων κοινωνικῶν στρωμάτων ἀπό τὸ σῶμα τῶν πολιτῶν. Γ) Ἐνῷ ἡ δημοκρατία ἔχει ὡς βασικό τρόπο καθορισμοῦ τῶν ἀρχῶν τὴν κλήρωσιν, ὁ Σταγειρίτης οὐσιαστικῶς τὴν καταργεῖ καὶ τὴν ἀπωθεῖ στὸ περιθώριο, καὶ ἐδῶ ἔγκειται ἡ οὐσιώδης κριτική του στὴν δημοκρατία, ἀλλά καὶ ἡ οὐσιώδης παράλεψη τῶν ἔρευνητῶν.

Συνεχίζοντας ὁ συγγραφέας καταδεικνύει ὅτι Δ) ἐνῷ πολιτική σημάνει τὴν οὐσιαστική ἀμφισβήτηση τῶν θεσμῶν τῆς κοινωνίας, μέ σκοπό τὴν ἐλευθερία, ὁ Αριστοτέλης τὸν παρουσιάζει ὡς ὑπόθεση τῶν ὀλίγων κατ' ἀρετὴν ὑπερεγόντων ἀνδρῶν, οἱ δόποιοι πρέπει νά εἶναι τὰ κύρια ὑποκείμενα τῆς πολιτικῆς, μέ συνέπεια οἱ πολλοί νά εἶναι τὰ παθητικά ἀντικείμενά της. E) Ἐνῷ ὁ δημόσιος χῶρος στὴν δημοκρατία εἶναι πραγματικά δημόσιος, μέ τὴν ἔννοια ὅτι ἀνήκει στὴν ἀνώνυμη συλλογικότητα τῶν πολλῶν καὶ ἀφορᾶ ὁ, τιδήποτε ἔχει σχέση μέ τίς κοινές ὑποθέσεις, ὁ Αριστοτέλης τὸν περιορίζει ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον στὴν ἐκλογή, στὸν ἔλεγχο τῶν ἀρχῶν καὶ στὸ δικάζειν, θεωρώντας ὅτι ὁ δημόσιος χῶρος εἶναι ἀρμοδιότητα τῶν ὀλίγων δικαιοδότητων. Ἡ ἀπαξίωση τοῦ δημοσίου χώρου φαίνεται καὶ στὰ πρωτεῖα πού παραχωρεῖ ὁ φιλόσιφος στὸν θεωρητικό δίο τὸν πολιτικοῦ, βασιζόμενος σέ μεταφυσικές προκείμενες. ΣΤ) Τέλος, ἐνῷ ἡ δημοκρατική παιδεία ἐννοεῖται ὡς δυναμική συμμετοχή στὴν ἔξουσία καὶ στὴν λήψη τῶν ἀποφάσεων, ἡ ἀριστοτελική ἐκδοχή της, ἀπηγόντας τὶς ἀριστοκρατικές ἀντιλήψεις, ἀποδέπει στὴν κατά κάποιον τρόπο σχολική ἐκμάθηση καὶ διδαχή τῶν ὀλίγων προνομιούχων, μέ στόχο τὴν ἀναπαραγωγή τῆς ιθύνουσας τάξεως καὶ τὴν συμμόρφωση τῶν ἀτόμων πρός τὸ ἴσχυον καθεστώς.

Τό δεύτερο μέρος τοῦ διήλιου Ἡ ἀμεση δημοκρατία καὶ ἡ κριτική τοῦ Ἀριστοτέλη, ἀναλύει τὶς ἀντιλήψεις καὶ τὰ ἐπιχειρήματα τῆς δημοκρατίας. "Οπως ὑποστηρίζει ὁ Γ.Ν. Οἰκονόμου, οἱ δημοκρατικές ἀντιλήψεις καὶ τὰ ἐπιχειρήματα δέν εἶναι ἴδεωδη καὶ θεωρία ἀλλά ἐνστρακώνονται σέ θεσμούς καὶ πρακτικές. Ἐδῶ ἀνασυστήνονται ἔνδεκα συνολικῶς ἐπιχειρήματα, μεταξύ αὐτῶν τὸ ἐπιχειρήμα γιά τὴν ἀπόλυτη πολιτική ἴστητα, τὸ ἐπιχειρήμα γιά τὸ σκανδαλός ὡς ἵσον, τὸ ἐπιχειρήμα γιά τὴν ἐλευθερία ὡς συμμετοχή τῶν πολιτῶν στὴν ἔξουσία, τὸ ἐπιχειρή-

μα γιά τὴν συλλογική ὑπεροχή τῶν πολλῶν κ.ἄ. Ἀλλά πάλι ὁ Αριστοτέλης εἶναι κριτικός καὶ ἀρνητικός ἀπέναντι σέ αὐτά.

"Ομως ὁ Γ. Ν. Οἰκονόμου καταδεικνύει ὅτι ὅλες οἱ κριτικές καὶ οἱ κατηγορίες τοῦ Ἀριστοτέλους δέν εύσταθοῦν καὶ ἀδικοῦν τὸ πνεῦμα καὶ τὴν οὐσία τῆς δημοκρατίας. Σέ πολλές περιπτώσεις οἱ ἀριστοτελικές κριτικές ἐμπειρίχουν διαστρεβλώσεις, προκαταλήψεις, ἀκριτη νοιοθέτηση τῶν ὀλιγαρχικῶν κατηγοριῶν, ἀκόμη καὶ ἔλλειψη ἐπιχειρηματολογίας. Κατά τὸν συγγραφέα, αὐτή ἡ προσπάθεια ἀπαξιώσεως τῆς δημοκρατίας, συγκαλύψεως τῆς ἀνθρωπινῆς δημιουργικότητας καὶ τῆς πολιτικῆς ἵκανότητας τῶν πολλῶν νά αὐτοκυβερνηθοῦν, συνιστᾶ καὶ τὸ κύριο ἐγχείρημα τῶν Πολιτικῶν.

Ἀναδεικνύει ἐπί πλέον ὁ Γ.Ν. Οἰκονόμου ἔνα βασικό πρόβλημα: ἡ ἀντίθεση τοῦ Ἀριστοτέλους στὴν δημοκρατία καὶ στὸν δῆμο τὸν δῆγγει σέ συντηρητικώτερες ἀπόψεις καὶ σέ ἀδυναμία νά συλλάβει μία εύρυτερη ἀνθρωπιστική καὶ πολιτική κοινότητα, μία θεωρία δημοκρατίας, ἴστητας καὶ ἐλευθερίας. Ἐνῷ ὅμως ἡ πολιτική σκέψη τοῦ Ἀριστοτέλους, ὅπως ἀλλωστε καὶ τοῦ Πλάτωνος, δέν μπόρεσε νά ἀπελευθερωθεῖ ἀπό τὶς περιορισμένου διεληγούντος ἀριστοκρατικές καὶ αὐταρχικές ἴδεες περὶ ἀσκήσεως τῆς ἔξουσίας, καὶ εἶναι διαστική ἀπό διακρίσεις, ἀπαγορεύσεις καὶ ἀποκλεισμούς, ὁ δῆμος, ἀντιθέτως, προχώρησε περισσότερο, ἐπεκτείνοντας διαρκῶς τὶς πολιτικές ἀρμοδιότητές του καὶ ταυτοχρόνως τὸ δικαίωμα τοῦ πολίτη σέ μετόχους καὶ δούλους. Στίς ἀντιλήψεις αὐτές περὶ διευρύνσεως τοῦ σώματος τῶν πολιτῶν συντελοῦν καὶ οἱ ἐξισωτικές θεωρίες τῶν περισσοτέρων σοφι-στῶν, οἱ δόποιοι συκοφαντήθηκαν καὶ δυσφημίσθηκαν ἀπό τούς δύο φιλοσόφους.

Συνεπῶς, καταλήγει ὁ συγγραφέας, δέν δύναται νά θεωρηθεῖ ὁ Αριστοτέλης ὡς ὁ «θεωρητικός τῆς δημοκρατίας στὴν κλασσική ἀρχαιότητα», ὅπως ἴσχυρίζονται δρισμένοι μελετητές. Αὐτό ὅμως δέν συνιστᾶ ἀποτρεπτικό στοιχεῖο γιά τὴν ὑποστήριξη τῆς ἀμεσης δημοκρατίας. Ἀντιθέτως, ὅπως ἀποδεικνύει ὁ συγγραφέας, ἡ ἀμεση δημοκρατία ἀφ' ἐνός εἶναι τὸ μόνο πολίτευμα πού ἀξίζει τὸ ὄνομα «δημοκρατία» καὶ ἀφ' ἐπέρου εἶναι ἡ μόνη λύση στὰ ἀδιέξοδα καὶ τὴν κρίση τῆς σημερινῆς ἐποχῆς. Εἶναι τὸ μόνο πολίτευμα πού ἔξασφαλίζει τὴν πολιτική διαφάνεια καὶ τὸν ἔλεγχο τοῦ δήμου σέ ὅλα τὰ δημόσια πολιτικά δρώμενα, πού ἔξασφαλίζει, μέσω τῆς κληρώσεως, τὴν συμμετοχή καὶ τὴν ἴστητα, τὰ δύο κορυφαία δημοκρατικά ἴδεωδη, τὰ δόποια ἐνστρακώνονται σέ θεσμούς καὶ νόμους, ἐπιτυγχάνοντας ἔτσι ἀλληλοεπικάλυψη θεωρίας καὶ

πράξεως. Τάχαρακτηριστικά αύτά, και χυρίως ή έλλειψη οίουδήποτε είδους αντιπροσώπευσης, καθιστούν τήν άμεση δημοκρατία έντελως διαφορετική από τά άπολοιπα σύγχρονά της πολιτεύματα, όπως και άπό τά σημερινά αντιπροσωπευτικά. Κατά τόν Γ.Ν. Οίκονόμου, στήν άρχαία άμεση δημοκρατία πρέπει νά άναζητηθούν άντιλήψεις, ίδεες και πρακτικές ως λύση στό σημερινό πολιτικό πρόβλημα. Ένω μέχρι τώρα οι περισσότεροι συγγραφεῖς άναζητούν πολιτικές και ήθικές λύσεις στόν Αριστοτέλη, πρέπει οι λύσεις αυτές νά άναζητηθούν στήν έπιχειρηματολογία και τήν πρακτική τής άμεσης δημοκρατίας. Αύτη

πρέπει νά τεθεῖ ως κεντρικό θέμα τής σημερινής και χειτικής πολιτικής συζήτησης και θεωρίας.

Έπομένως, τό διδύλιο τοῦ Γ. Ν. Οίκονόμου είναι άπαραίτητο γιά τήν κατανόηση τόσο τής ούσιας τής δημοκρατίας όσο και τών κριτικῶν πού τής άσκηθηκαν, καθώς και τών διαστρεβλώσεων πού αυτή άπεστη. Έπι πλέον είναι άπαραίτητο, διότι θέτει ξανά πρός συζήτησην τήν δημοκρατία ως τό κύριο πολιτικό ζήτημα, σέ νέες έβασεις γιά τά σημερινά δεδομένα.

Αλέξανδρος Κόντος

Μιχαήλ Γ. Κυπραῖος ‘Ο μεταφραστής τοῦ Weber

Ο Μιχαήλ Γ. Κυπραῖος γεννήθηκε στόν Πειραιά τήν 16-8-1914. Άκολούθησε νομικές σπουδές στό Πανεπιστήμιο Αθηνῶν, τοῦ διποίου έγινε διδάκτωρ τό 1970. (Θέμα διδακτορικοῦ: «Νομοθετική έξουσιοδότηση»). Παράλληλα άσκουσε δικηγορία και έπιδιδόταν σέ μεταφράσεις, καθώς και σέ προσωπικό συγγραφικό έργο. Έπισης, συνέβαλε στήν άναπτυξή τοῦ συνταγματικοῦ και φορολογικοῦ δικαίου, τό διποίο και δίδαξε στό μεταπτυχιακό τμῆμα τής τότε ΑΣΟΕΕ. Χαρακτηριστικό παράδειγμα τής δουλειᾶς του ήταν ή μετάφραση και διηγηματισμός τοῦ κοινωνιολογικοῦ έργου τοῦ Μάξ Βέμπερ. Έπιπλέον, άξιοσημείωτα έργα του ήταν τά: *Στοιχεῖα Φορολογικοῦ Δικαίου*, 1980,

γιά τό διποίο τοῦ δόθηκε *Έπαινος Ακαδημίας Αθηνῶν, Σχέση Συντάγματος και Εύρωπαικοῦ Κοινοτικοῦ Δικαίου*, 1987, γιά τό διποίο τοῦ δόθηκε Βραβεῖο Ακαδημίας Αθηνῶν, και πολλά άλλα. Γνώριζε τήν γαλλική γλώσσα, καθώς και τίς άγγλική και γερμανική, στίς διποίες ήταν αύτοδιδακτος.

Πέραν αύτῶν, ύπηρξε ένας άνθρωπος μέ επίγνωση τῶν δυνατοτήτων του, χωρίς όμως νά κάνει ποτέ του λόγο γιά αύτό. Φρόντιζε ό χρόνος τής έργασίας του νά μήν ύπερβαίνει ποτέ τίς οίκογενειακές του ήποχεώσεις και ύπηρξε ήποδειγμα άλογληρωμένου άνθρωπου. Άπεβίωσε πλήρης ήμερῶν τήν 3-2-2003.

Μιχάλης Γ. Κυπραῖος

JEAN
ZIEGLER
Η ΕΛΒΕΤΙΑ,
Ο ΧΡΥΣΟΣ
ΚΑΙ ΟΙ ΝΕΚΡΟΙ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ-ΣΧΟΛΙΑ-ΠΡΟΛΟΓΟΣ:
ΜΕΛΕΤΗΣ Η. ΜΕΛΕΤΟΠΟΥΛΟΣ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΠΑΖΗΣΗ

Γιά συνδρομές, παλαιά τεύχη
κ.λπ. ἐπικοινωνήστε
μέ τό τηλέφωνο
210 6812 723